

Національна академія наук України
Інститут української мови

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

Випуск 32

КИЇВ – 2023

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць
Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Є. А. Карпіловська (*відповідальний редактор*), М. П. Баган, С. П. Гірняк,
Л. І. Дідун (*відповідальний секретар*), Р. Драгічевич (Сербія),
С. Я. Єрмоленко, М. В. Жуйкова, Л. П. Кислюк, З. Г. Козирева (*заступник
редактора*), Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова, Н. В. Сніжко, С. О. Соколова,
О. М. Тищенко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко

Рецензенти

Казимирова Ірина Андріївна, кандидат філологічних наук (Інститут
української мови НАН України)

Сегін Любомир Васильович, кандидат філологічних наук (Національний
університет «Києво-Могилянська академія»)

*До друку схвалила вчена рада
Інституту української мови НАН України
(протокол № 3 від 16 квітня 2024 р.)*

Л 43 **ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ.** 36. наук. праць
/ Відпов. ред. Є. А. Карпіловська. – Вип. 32. – К., 2023. – 297 с.

2786-4987 Online

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як підґрунтя його кодифікації й параметризації у словнику.

Для науковців, учителів, редакторів, аспірантів і студентів-філологів.

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Райна Драгічевич

Організаційні та теоретико-методологічні проблеми укладання нового багатотомного словника сучасної сербської мови (НРМС).....9

Світлана Соколова

Відображення аспектуальної парадигми дієслова у словниках різних типів.....25

Ірина Самойлова

Українські словники лінгвокультурологічного спрямування: засади укладання, структура словникових статей.....37

Наталія Сніжко

Сучасне українське мовомислення в художньо-образному та лексикографічному відтворенні.....52

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Фраземіка як маркер української культури (фрагмент аналізу на матеріалі оригінальних і перекладних творів художньої літератури).....68

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Ілона Мирошніченко

Ірина Стогній

Тематична група «Сфера послуг» «Українсько-польсько-англійського тематичного словника».....85

Світлана Соколова

Опрацювання дієслів і прикметників та їхніх похідних в «Російсько-українському словнику міжмовних семантичних асиметризмів».....109

Євгенія Карпіловська

Сполуки, не кодифіковані в базових словниках АСУМ: матеріал для роздумів.....123

Зінаїда Козирєва

До питання моделювання іменника в «Словнику української мови» в 4 т. (АСУМ).....134

Олександр Скопненко

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів Миколи Лукаша».....199

РЕЦЕНЗІЇ

Маргарита Жуйкова

Нове ґрунтовне джерело для психолінгвістичних досліджень.....214

Наталія Сніжко

Сучасний полікультурний світ у тлумачних словниках нового покоління.....219

Оксана Тищенко

...І знов про старі добрі нові слова.....223

ЮВІЛЕЇ

Лілія ДідунНауковий доробок лексикографа і фразеолога
Лілії Андронівни Юрчук.....232**Євгенія Карпіловська**

Зачинателька української статистичної лексикографії.....242

СУМНОЗВІСНІ ДАТИ

Юлія Цигвінцева

Сумні роковини: 160 років Валуєвському циркуляру.....249

ХРОНІКА

Лілія Дідун

Круглий стіл «Фразеологія та фразеографія в парадигмі сучасних досліджень: теорія, практика, перспективи (До 100-річчя з дня народження кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Лілії Андронівни Юрчук)» (11 квітня 2023 р.).....256

Лариса Кислюк

Четверта щорічна українознавча конференція імені Тараса Шевченка в Університеті Індіани (Блумінгтон, США).....259

Алла Таран

Наукова сесія в Інституті славістики Польської Академії наук (Варшава, 13 жовтня 2023 року).....264

Юлія Цигвінцева

Відкриті лекції-семінари відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України у 2023 році.....266

Оксана Тищенко

«Лідер українства в Серці України»: конкурс відеоробіт до ювілею
Б. Д. Грінченка (2023).....269

ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Євгенія Карпіловська

Метамова в лексикографії.....274

Євгенія Карпіловська

Тип словника.....275

Наталія Сніжко

Металексикографія.....275

Наталія Сніжко

Лексико-семантичний варіант слова (ЛСВ).....278

З ІСТОРІЇ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ

Маргарита Жуйкова

Ольга Свідзинська

Читаючи Івана Котляревського, або Дещо про *нишпорну годину*.....280

Лілія Дідун

Дещо про назви одягу з письменницького доробку
Григора Тютюнника.....284

Євгенія Карпіловська

Давньокиївська (давньоруська) спадщина в українській мові:
сóдухи, сóдухи спустіти.....287

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Оксана Тищенко

Деструктивний «БанкірЪ»?.....289

Оксана Тищенко

Губернатор чи голова?.....290

Оксана Тищенко

Застосунок чи додаток?.....291

CONTENTS

LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY: THEORY
AND PRACTICE***Rajna Drahichewych***

Organizational and theoretical-methodological problems in the making
of the new multi-volume dictionary of the modern Serbian language
(NRMS).....9

Svitlana Sokolova

Representation of the aspectual paradigm of a verb in different types of
dictionaries.....25

Iryna Samoilova

Ukrainian Dictionaries of Linguoculturological Direction: Principles
of Compilation, Structure of Dictionary Entries.....37

Nataliia Snizhko

Modern Ukrainian language thinking in artistic, figurative and
lexicographic reproduction.....52

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Phrasemics as a marker of Ukrainian culture (fragment of analysis based
on the material of original and translated works of fiction).....68

DICTIONARY MATERIALS

Ilona Myroshnichenko***Iryna Stohnii***

Thematic group «Service industry» of the «Ukrainian-Polish-English
thematic dictionary».....85

Svetlana Sokolova

Processing of verbs and adjectives and their derivatives in the "Russian-
Ukrainian Dictionary of Interlingual Semantic Asymmetries".....109

Evgenia Karpilovska

Compounds not codified in asum basic dictionaries: food for
thought.....123

Zinaida Kozyreva

Regarding the issue of noun modeling in the "Dictionary of the Ukrainian
Language" in volume 4 (ASUM).....134

Oleksandr Skopnenko

Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko

Materials for the «Dictionary of phraseological synonyms of translations
by Mykola Lukash».....199

REVIEWS

Margarita Zhuykova

A new thorough source for psycholinguistic research.....214

Nataliia Snizhko

Modern multicultural world in the new generation explanatory
dictionaries.....219

Oksana Tyshchenko

...And again about the good old new words.....223

ANNIVERSARY

Liliia Didun

Scientific work of the lexicographer and phraseologist

Lidia Andronivna Yurchuk.....232

Evgenia Karpilovska

The founder of Ukrainian statistical lexicography.....242

NOTORIOUS DATES

Yuliia Tsyhvintseva

Sad anniversaries: the Valuev Circular is 160 years old.....249

CHRONICLE

Liliia Didun

Round table "Phraseology and phraseography in the paradigm of modern
research: theory, practice, perspectives (To the 100th anniversary of the
birthday of candidate of philological sciences, senior researcher Lilia
Andronivna Yurchuk)" (April 11, 2023).....256

Larysa Kysliuk

4th Annual Taras Shevchenko Conference at Indiana University
(Bloomington, USA).....259

Alla Taran

Scientific session at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy
of Sciences (Warsaw, October 13, 2023).....264

Yuliia Tsyhvintseva

Open lectures of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics of the Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2023.....266

Oksana Tyshchenko

«Leader of Ukrainianism in the Heart of Ukraine»: competition of video works for the anniversary of B. D. Grinchenko (2023).....269

TERMS OF MODERN LEXICOGRAPHY**Evgenia Karpilovska**

Metalanguage in lexicography.....274

Evgenia Karpilovska

Dictionary type.....275

Natalia Snizhko

Metalexicography.....275

Natalia Snizhko

Lexico-semantic variant of the word (LSV).....278

FROM THE HISTORY OF WORDS AND EXPRESSIONS**Margarita Zhuykova****Olga Svidzinska**

Reading Ivan Kotlyarevskyi, or Something about the prowling hour.....280

Liliia Didun

Something about the names of the clothes from the writer's work

Hryhora Tiutiunnyka.....284

Evgenia Karpilovska

Old Kyiv (Old Russian) heritage in the Ukrainian language:

drain the vessels, drain the vessels.....287

LEXICOGRAPHIC CONSULTATIONS**Oksana Tyshchenko**

Destructive "Bankir"?.....289

Oksana Tyshchenko

The governor or the chairman?.....290

Oksana Tyshchenko

App or app?.....291

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ І ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Райна Драгічевич

УДК 811.163.41'374

Організаційні та теоретико-методологічні проблеми укладання нового багатотомного словника сучасної сербської мови (НРМС¹)

З цієї статті читачі довідаються про проєкт укладання нового багатотомного словника сучасної сербської мови Матиці сербської. У першій частині тексту подано короткий огляд словників, виданих цією установою, й обґрунтовано потребу в укладенні нового словника сучасної сербської мови, в якому було б описано лексику другої половини ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. (НРМС). Хоча спершу передбачалося, що НРМС буде продовженням шеститомного Словника сербськохорватської літературної мови Матиці сербської (РМС), який описує лексику першої половини ХХ ст., виявилось, що НРМС буде більшою чи меншою мірою відрізнятися від попереднього словника як за макро-, так і за мікроструктурою. У статті подано деякі з таких відмінностей й пояснено їхні причини. Вагоміша мета цієї статті полягала в обговоренні проблем різних етапів укладання одномовних словників, з якими стикаються лексикографи, створюючи словник будь-якої мови. Починаємо їх виклад з організаційно-технічних проблем і завершуємо складними теоретичними питаннями, розв'язання яких шукають у лексикології і які суттєво впливають на прийняття лексикографічних рішень у словниках.

Ключові слова: *одномовні словники, лексикографія, лексикологія, сербська мова.*

1. Одномовні словники сучасної сербської мови Матиці сербської. Одним з найважливіших лексикографічних проєктів у сербській лінгвістиці є укладання багатотомного словника сучасної сербської мови

¹ НРМС – серб. Нови речник Матице српске (укр. Новий словник Матиці сербської). Зі згоди авторки публікуємо статтю в перекладі сербського оригіналу українською мовою. Переклад підготувала та узгодила з авторкою статті Є. А. Карпіловська (прим. перекл.).

Матиці сербської². Ця установа до сьогодні видала два важливі словники сучасної мови, а саме шеститомний *Словник сербськохорватської літературної мови (1967–1976)*³ та однотомний *Словник сербської мови* (2007). Одразу після виходу у світ шеститомник Матиці сербської (РМС) став найважливішим порадником у сербському мовознавстві для визначення лексичної норми сучасної сербської мови. Він був задуманий як словник літературної, а не народної мови, і містить матеріали кінця XIX та першої половини XX ст. з літературних творів найвизначніших сербських і хорватських письменників, а також з найавторитетніших щоденних та щотижневих газет і журналів, словників, енциклопедій, підручників, наукових посібників, перекладних літературних творів. Цей словник налічує близько 150 000 слів.

У дев'яностих роках XX ст., коли розпалася Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, відбувся і поділ на сербську та хорватську літературні мови. У відповідь на таку мовну ситуацію постав однотомний *Словник сербської мови Матиці сербської (Речник српског језика Матице српске (РСЈ))*. Цей словник налічує близько 80 000 слів. Друге його видання побачило світ 2018 року. У ньому опрацьовано лексику сучасної сербської мови.

Ці словники, як і інші публікації Матиці сербської, а саме: *Правопис сербської мови (Правопис српског језика)* та *Нормативна граматика сербської мови (Нормативна граматика српског језика)*, становлять найактуальніші та найавторитетніші описи сербської мови, на які спирається літературна сербська мова.

Після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія сербська громадськість очікувала на якнайскоріше видання словника сербської мови, тому однотомник Матиці сербської постав як перероблення та скорочення шеститомника Матиці сербської за рахунок вилучення виразних хорватизмів та введення нової лексики, що з'явилася в сербській мові в другій половині XX ст. Важливо наголосити на тому, що обидва ці словники укладено на тих самих теоретико-методологічних принципах і що, крім обсягу та кількості значень усередині словникових статей, істотно не відрізняються. Сербська теоретична лексикографія, на постулатах якої базовано обидва словники Матиці сербської, почала розвиватися наприкінці

² **Матица српска** (укр. **Матиця сербська** (буквально – Матка (бджоломатка) сербська) є поряд із Сербською академією наук і мистецтв найважливішою культурною установою сербського народу. Заснована в 1826 р., з 1864 р. працює в м. Новий Сад.

³ *Речник српскохрватског књижевног језика* (укр. Словник сербськохорватської літературної мови) (РМС) почали видавати разом Матиця сербська і Матиця хорватська (Matica hrvatska). Ці дві установи спільно опублікували перші два томи, а потім Матиця сербська самостійно видала решту томів. Про історію створення цього словника і особливо про причини припинення спільної праці див. у: Вукомановић 1987: 90–98.

XIX ст. у Сербській академії наук і мистецтв, де було розпочато укладання тезауруса *Словник сербськохорватської літературної та народної мови* Сербської академії наук і мистецтв (*Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ)). Протягом XX і перших десятиліть XXI ст. ця школа розвивається і передає свої здобутки з покоління в покоління молодим лексикографам в Інституті сербської мови САНУ. Лексикографи цього Інституту укладають РСАНУ, але цей же колектив уклав РМС та РСЈ, позаяк Матиця сербська не мала власних кадрів лексикографів. Ці три словники – РСАНУ (як словник великого обсягу), РМС (словник середнього обсягу) і РСЈ (словник малого обсягу) складають базу сербської одномовної лексикографії. Це продукти єдиної школи лексикографічного мислення, яка розвивається у двох найважливіших центрах сербської культури – Сербській академії наук і мистецтв і в Матиці сербській⁴.

Оскільки РСЈ становить перероблення РМС з несистемним введенням нового мовного матеріалу, а також з огляду на те, що цей словник містить трохи менше 80 000 слів і є словником малого обсягу, у сербському лінгвістичному та культурному середовищі постала потреба в словнику сучасної сербської мови більшого обсягу. За цю велику й важливу справу взялася Матиця сербська, а керівником цього проєкту призначила авторку цієї статті. Проєкт започатковано 2018 року. Над цим словником, крім керівника проєкту, працюють також три лексикографи, яких Матиця сербська найняла з тим, щоб і ця установа сформувала таку ж лексикографічну групу, яка працює в Інституті сербської мови САНУ.

2. Новий багатотомний словник сучасної сербської мови Матиці сербської (НРМС). Новий словник Матиці сербської (НРМС) міститиме близько 120 000 слів і становитиме словник середнього обсягу. У ньому буде описано лексичний склад сучасної сербської мови другої половини XX та перших десятиліть XXI ст. Матеріали для цього словника дібрано з літературних творів сучасних сербських письменників Сербії (а також з творів сербських письменників Чорногорії, Боснії та Герцеговини і Хорватії), з підручників для початкової і середньої школи, наукових посібників, словників, енциклопедій, часописів. Метою є створення нормативного словника літературної сучасної сербської мови другої половини XX та перших десятиліть XXI ст., такого ж, яким шеститомник Матиці сербської (РМС) став для лексикону першої половини XX ст. Завдання лексикографічної групи полягає у створенні сучасного словника, який матиме друковане й електронне видання, але який теоретико-методологічно буде пов'язаний з найважливішими словниками сучасної сербської мови – РСАНУ, РМС і РСЈ і становитиме, таким чином, продукт традиції сербської лексикографії. Оскільки заплановано створити словник середнь-

⁴ Про ці та інші важливі словники сербської мови див: Драгічевич (2019).

ого обсягу, то він великою мірою спиратиметься на РМС. Із цього словника буде взято дефініції значень лексем, що збереглися до сьогодні, проте їх буде підтверджено прикладами із нових матеріалів. Як і в РМС, у НРМС кожне значення буде підтверджено трьома-чотирма прикладами. Нові слова буде описано за зразком лексики тієї ж тематичної групи, яку опрацьовано в РМС. Будуть введені нові значення лексем, описаних у РМС. Наявність добре відомого зразка, на який мають спиратися автори НРМС, обіцяла ніби, що укладання цього словника відбуватиметься легко і без проблем. Однак проблеми постають на кожному кроці.

3. Джерела НРМС. Досвід науковців, журналістів, студентів та інших користувачів засвідчив, що РМС вдалося відобразити найважливішу лексику сербської (сербськохорватської) мови першої половини ХХ ст. З огляду на це першим кроком у роботі над НРМС було вивчення структури корпусу РМС. Виявилося, що в РМС було близько 700 джерел, структура яких виглядає так:

- 1) Літературні джерела: 448
 - а. літературні твори: 315
 - б. мішані літературні жанри (дослідження, есе, дискусії): 87
 - в. перекладні літературні твори: 46
- 2) фахова література: 23
- 3) підручники: 31
- 4) посібники: 21
- 5) словники та енциклопедії: 28
- 6) часописи: 31
- 7) щоденні газети: 11

Виявилося, що в сучасних умовах ми не можемо використовувати зібрання із 700 джерел, позаяк продукції писемних джерел є значно більше, ніж у 1950-х роках, коли готували матеріали для РМС. Проте довелося й обмежити кількість джерел. Оскільки для лексикону нормативної сербської мови найпрезентативнішими є літературні твори провідних сербських сучасних письменників, Матиця сербська сформувала робочу групу авторитетних фахівців із сучасної сербської літератури, яка склала перелік найважливіших творів сучасної сербської літератури, що побачили світ від середини ХХ ст. до сьогодні. Цю Комісію складають академік Йован Деліч, др Марко Недич і др Васа Павкович. Цей список переглянув і також був уведений до складу Комісії проф. др Драган Станіч, голова Матиці сербської, який також є фахівцем із сербської літератури, професором університету і письменником. Водночас лексикографи склали перелік найважливіших словників, підручників, часописів, газет та інших матеріалів. Оскільки новий словник матиме електронну версію, що буде постійно оновлюватися, кількість джерел буде постійно зростати, однак у

першій версії структури корпусу словника ми одержали зібрання із загалом 4510 обов'язкових джерел, що більш ніж у 6 разів перевищує кількість джерел, використаних для РМС.

1. Літературні джерела: 1454
 - а. літературні твори: 786
 - б. мішані літературні жанри (дослідження, есе, дискусії) 464
 - в. перекладні літературні твори: 204
2. словники: 91
3. часописи: 100
4. щоденні газети: 30
5. підручники: 220
6. хрестоматії для початкової та середньої школи: 2625⁵

До цього списку можуть додатися й джерела з Інтернету – записи усного мовлення учасників теле- і радіопередачі, аудіозаписи лекцій різних фахівців, діалоги з відомих фільмів тощо.

4. Збалансованість корпусу. Найбільший вплив на лексикон першої половини ХХ ст. мала мова письменників, тому в корпусі джерел для створення РМС були переважно літературні твори. У ХХІ ст. дедалі більший вплив на лексикон має мова медіа. Лексикографи, які укладають НРМС, взяли до уваги цей чинник (про що йтиметься далі) щодо матеріалу сербської мови. Це явище спостерігають і в інших слов'янських мовах, про що протягом багатьох років повідомляли члени Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів⁶. Така ситуація ставить лексикографів, які створюють НРМС, у досить скрутне становище щодо так званої збалансованості корпусу словника, оскільки їм слід ухвалити рішення, чи сучасна нормативна сербська мова є й надалі мовою, у якій домінує стиль літератури, чи перевагу слід надати стилю, в якому написані медійні тексти.

Відомий сербський лінгвіст М. Ковачевич (2017: 63) стверджує, що «сербська нормативна мова є передовсім кодифікованою мовою красного письменства» і що «потужне підтвердження літературній мові дає мова літератури».

З огляду на таку позицію слід було б стверджувати, що словник сучасної сербської мови має становити насамперед словник лексики літературних творів.

⁵ Це загальна кількість книжок, наявних у переліку для обов'язкового та вибіркового читання у восьми класах початкової і 4 класах середньої сербської школи. Проте не всі ці твори увійдуть до корпусу словника, тому що їх було опубліковано до 1950 р., а деякі є також і в списку літературних творів, який склала Комісія з літературних творів.

⁶ Останні результати таких досліджень див.: Олоштіак (2022).

Академік Мілка Івич (1997: 150–151) думає про це інакше: «Щодо сучасної мови, то вона має бути представлена тим, що є найменш специфічним, а є найбільш усередненим, стандартним. Тому ми не можемо спиратися тільки на мову літератора, оскільки вона не може (і не повинна) відображати безбарвність усередненого. Літератори є мовними новаторами за самим своїм покликанням [...]. Усередненість мови повсякдення найкраще представить те, що є найширше засвоєним як інструмент комунікації: мова штампів, радіо, телебачення, кіно [...]. Це аж ніяк не означає, що така мова буде рекомендована як зразок, ані те, що її особливості слід беззастережно прийняти за норму майбутньої прескриптивної граматики. Вона лише має слугувати за найбільш прийнятну, основну базу для опису того її стану, що найадекватніше представляє нинішній етап розвитку нашої культури висловлення».

Цю проблему детально розглянуто в праці: Драгићевић (2018). Для завдань такого дослідження, а також з метою збалансувати корпус НРМС ми проаналізували структуру корпусів кількох одномовних словників англійської, словацької, словенської та хорватської мов. Як виявилось, мова медіа в них, без сумніву, переважає в зіставленні з мовою літературних творів. Проте цей факт сам по собі не повинен стати причиною такої збалансованості корпусу НРМС, щоб у ньому домінувала мова медіа. Хоча мовна реальність не дозволяє нехтувати мовою медіа, перед лексикографами НРМС стоїть відповідальне завдання подати сербському суспільству словник сербської мови найобдарованіших її користувачів, мови, на яку всі носії сербської мови повинні взорувати. Мова засобів масової інформації найчастіше не становить зразка для наслідування, оскільки багато дослідників указують на той факт, що вона зводиться до розмовної мови [див., напр., дослідження в: Лукашанец (2019); Kowalski (2021)]. Лексику цієї мови слід описувати в словниках okazionalizmів та neologizmів, але постає питання, чи може вона домінувати в найавторитетнішому словнику сучасної сербської літературної мови. З огляду на все це, а також на те, що словник сучасної сербської мови повинен виконувати не лише дескриптивну та прескриптивну, а й комунікативну, металексичну, лексикографічну, освітню та соціолінгвістичну функції (див.: Т. Прћић 2018: 54–55), ми дійшли висновку, що жодна з них не буде реалізована, якщо словник насамперед базуватиметься на мові вигаданих світів письменників. Мова літератури та мова медіа мають бути представлені однаковою мірою, проте незначну перевагу в корпусі слід надати мові медіа. Завдяки цьому в НРМС буде описано реальну картину лексики сербської мови другої половини ХХ ст. й особливо перших десятиліть ХХІ ст. Лише тоді, коли буде забезпечено дескриптивну функцію словника, будуть сформовані умови для прескриптивного підходу, оскільки без детального й реального опису немає норм, а без ґрунтового опису лексики медіа немає

сьогодні реального уявлення про сербську лексику. Лексику буде внормовано завдяки кваліфікаторам і саме вони стануть головним підґрунтям для досягнення цілей – представити реальну картину лексику сербської мови сьогодення, об'єктивно визначити статус кожної описаної лексеми та дати рекомендації щодо її вживання.

5. Програм для укладання НРМС. Усі визначні лексикографічні праці в сербській лексикографії укладені без використання програмного забезпечення (софтвера). На сьогодні не створено жодного електронного словника сербської мови, хоча й існують зіскановані друковані словники та різноманітні бази даних (див. Барбатесковић 2018). Проте лексикографія ХХІ ст. не може ґрунтуватися на паперових картках з матеріалом, з яких лексикографи переписують приклади, як у ХІХ ст. З огляду на це важливо було знайти відповідну програму, в якій дані зберігалися б і систематизувалися. Програма має бути пов'язана з джерелами, що становлять матеріал для укладання словника, й удоступнювати лексикографам приклади з них у процесі створення словника. Насамперед ідея полягала в тому, що Матиця сербська забезпечить комп'ютерну програму TLex, див. <https://tshwanedje.com/tshwanelex/> Це програмне забезпечення використовують у своїх лексикографічних проєктах найвідоміші видавництва світу, такі, наприклад, як Oxford University Press. З країн у нашому регіоні це програмне забезпечення використовують хорватські лексикографи, які працюють в Інституті хорватської мови та мовознавства над укладанням Хорватського мережного словника (Mrežnik, *укр.* Мережник), див. <http://ihjj.hr/projekt/hrvatski-mrežni-rjecnik-mreznik/70/> Проте виявилось, що програмне забезпечення TLex занадто дороге і що додаткове його адаптування, якого потребувала б сербська мова, вимагатиме й додаткових витрат. Тому цю ідею було відкинуто і після численних невдалих угод з програмістами, котрі не розуміли лексикографічних потреб, було укладено угоду про розроблення програмного забезпечення з д-ром Бранко Милославевичем, повним професором Технічного факультету Університету в Новому Саді.

Програмне забезпечення створено, налагоджено його зв'язок із корпусом, і в ці місяці корпус наповнюється електронними джерелами. Збирання джерел виявилось досить проблемним, оскільки видавці недовірливі й неохоче надають можливість користуватися електронними версіями своїх видань. Публікації ХХ ст. переважно не існують в електронному вигляді, тому книжки сканують, а потім обробляють згідно з вимогами програми так, щоб вони були придатні для пошуку. Програмне забезпечення дає змогу лексикографам легко виявляти слова, не описані в наявних тлумачних словниках сербської мови Матиці сербської (РМС і РСЈ). Оскільки до корпусу спершу було введено літературні твори, то з'ясувалося, що в такому його стані немає нової лексики в літературній мові другої половини

XX і перших десятиліть XXI ст. порівняно з лексикою літературних творів першої половини XX ст, опрацьованою в РМС. Цей факт спричинив опрацювання в НРМС лексики, представленої в мові медіа, про що вже йшлося в цій статті. Ухвалено рішення вводити лексику, що має не менше 10 підтверджень уживання протягом кількох років у мові різних журналістів. Програмне забезпечення уможливило відокремлення лексики, підтвердженої понад десятьма прикладами, від тієї, уживання якої підтверджує менша кількість прикладів.

6. Деякі методологічні питання. Хоча передбачалося, що під час укладання НРМС лексикографи дотримуватимуть методологічних принципів, властивих сербській лексикографічній школі й зреалізованих в однотомному РСЈ, шеститомному РМС і за якими й сьогодні створюють тезаурус РСАНУ, виявилася велика кількість теоретичних і методологічних питань, на які лексикографи НРМС можуть дати інші відповіді у своєму словнику. Подамо деякі з них.

6.1. Індесування як лексикографічна процедура позначення омонімії. Звичайним знаком для представлення омонімів у словниках є цифровий індекс. Однак у сербських словниках натрапляємо на різні випадки використання цифрових індексів навіть для лексичних відношень, які не можемо розглядати як омонімію. Так, наприклад, зауважимо, що в РСЈ індексами позначено іменник *бѣсан*¹, род. *бѣсна*, що означає „стан без сну, безсоння“ і прикметник *бѣсан*², -а, -о „який проходить без сну“ (напр., *бесана ноћ* (безсонна ніч)).

У РСАНУ номінації *добрo*¹ (добро), -а як іменник та *добрo*² (добре) як прислівник позначено індексами.

З цього висновуємо, що в сербській лексикографії індексами позначають не лише власне омоніми, а й будь-які лексеми, що мають однаковий фонемний склад і однаковий наголос⁷. У НРМС такі лексеми будуть подані без індексів. Лексеми, які належать до різних граматичних категорій й у своїй вихідній формі мають однаковий фонемний склад і однаковий наголос, будуть потлумачені окремо без будь-якої вказівки на їхній зв'язок.

Проте й у випадках, коли дві лексеми належать до однієї частини мови й мають однаковий формальний склад та однаковий наголос, не можемо

⁷ У південнослов'янській лексикології однією з обов'язкових умов омонімії та інших парадигматичних лексичних відношень вважають належність лексем до тієї ж частини мови (див., напр., Радева 2017: 150–158; Драгићевић 2010: 320–331). Проте в українській та російській лексикології омоніми можуть належати до різних частин мови (див., напр., Ахманова 1957; Жайворонок (2012, 2 вид. 2016). Сербські лексикографи, звичайно, візьмуть до уваги лексикографічні рішення з російських та українських словників. Авторка цієї статті дякує проф. Є. А. Карпіловській за дуже корисне доповнення про підхід до трактування омонімії у східнослов'янській лексикології та лексикографії.

прийняти всі рішення, реалізовані в попередній сербській лексикографічній практиці стосовно індексування.

Так, наприклад, у РСАНУ є два дієслова *оцрнети*, позначені індексами, – *оцрнети*¹ – док. *добити црну боју, постати црн, поцрнети* (набути чорного кольору, стати чорним, почорніти) і *оцрнети*² – док. *премазати или обојити црном бојом, оцрнити* (покривати чорною фарбою або фарбувати в чорний колір, чорнити). Омоніми – лексеми, належні до однієї граматичної категорії слів, чому подані приклади відповідають, проте такі лексеми не можуть перебувати в будь-якому семантичному відношенні, а ці слова пов'язані між собою⁸. Отже, ці два значення в НРМС будуть описані в одній словниковій статті.

Ще одну проблему у зв'язку з індексуванням та омонімією несподівано спричинили й фемінитиви. У попередніх одномовних словниках сучасної сербської мови багато фемінитивів не описано, проте через соціальні та мовні зміни, імовірно, такі одиниці будуть опрацьовані в НРМС. Такі лексеми становлять проблему, про яку ми вже писали у зв'язку з одним міркуванням проф. Боже Чорича (див. Драгићевић 2022).

Відношення між *генералке* (генеральне прибирання квартири) і *генералке* (генеральний ремонт автомобіля) Б. Чорич (2010) називає внутрішньою омонімією, а відношення між *генералке* (генеральне прибирання квартири) і *генералке* (жінка-генерал) він назвав би зовнішньою омонімією, і так само він би трактував відношення між *саобраћајке* (дорожньо-транспортна пригода, аварія на дорозі, ДТП) і *саобраћајке* (регулювальниця дорожнього руху).

Згідно з нашою інтерпретацією *саобраћајка* (жінка) і *генералка* (жінка) не перебувають у такому ж відношенні до інших „саобраћајкаа” і „генералка”, оскільки фемінитив *саобраћајка* (ДТП) семантично пов'язаний із лексемою *саобраћај* (дорожній рух), як і всі інші „саобраћајке” (фемінитиви, утворені від іменника *саобраћај*), тоді як *генералка* (дружина генерала) пов'язана з іменником *генерал* і не має зв'язку з іншими „генералками”, пов'язаними з прикметником *генералан* (укр. генеральний). На цій підставі робимо висновок, що *генералка* (генеральне прибирання) і *генералка* (жінка-генерал) становлять омоніми, тоді як *саобраћајка* (дорожньо-транспортна пригода, аварія на дорозі) і *саобраћајка* (регулювальниця дорожнього руху) не є омонімами, позаяк мають однакову мотивацію.

Лексема *генералка* розпадається на дві лексеми – таку, що об'єднує значення, пов'язані з мотивувальним прикметником *генералан* (генеральне прибирання, генеральний ремонт, генеральна ревізія тощо) і таку, яка

⁸ Крім того, що омоніми належать до однієї частини мови (за трактуванням південнослов'янських лексикологів), вони не перебувають у будь-якому змістовому зв'язку (принаймні, якщо їх аналізувати з погляду сучасної мови), див. Радева (2017), Драгићевић (2010).

пов'язує значення, мотивовані іменником *генерал* (жінка-генерал, дружина генерала). У сучасній сербській мові не відчутний зв'язок між прикметником *генералан* і військовим терміном *генерал*.

Наведені приклади засвідчують необхідність приділяти окрему увагу омонімії у майбутніх лексикографічних працях, а також доводять складність проблеми омонімії як лексичного парадигматичного відношення.

6.2. Уживання кваліфікаторів на прикладі слів суб'єктивної оцінки. У сербській науці про творення слів наявний термін *слова суб'єктивної оцінки* (Станојчић і Поповић 2005: 146–147), яким позначають деривати з демінутивними та аугментативними суфіксами. Проблема з цим терміном полягає в тому, що ним позначають лише деривати, утворені за допомогою додавання демінутивних та аугментативних суфіксів, а не всі лексеми, які мають таке значення, проте не утворені шляхом суфіксації. Це спричинює проблему з уживанням у НРМС таких кваліфікаторів, як *дем.* (демінутив), *хип.* (гіпокористика), *аугм.* (аугментатив) і *пей.* (пейоратив). Існує потреба впорядкувати вживання цих кваліфікаторів у майбутньому словнику за єдиними принципами, щоб не використовувати їх лише зрідка й довільно, як це часто робили досі. Послідовне використання таких кваліфікаторів уможливить комп'ютерній програмі вибір із НРМС усіх слів суб'єктивної оцінки і завдяки цьому створити умови для укладення нового словника, який би містив лише ці лексеми. Легкий і швидкий пошук уможливив би і глибше дослідження лексики з аугментативним / пейоративним і демінутивно / гіпокористичним значенням. Проте в лексикографів лишаються сумніви щодо кваліфікації такої лексики, оскільки як демінутиви й аугментативи узвичаєно розглядати лише суфіксальні лексеми на зразок *кућица* (будинок) і *кућетина* (будиночок). Лексеми, утворені за допомогою демінутивних суфіксів, зазвичай позначають кваліфікаторами *дем.* і *хип.*, тому що демінутивність часто поєднується з гіпокористичністю, як і *аугм.* часто з'являється разом з *пей.*, хоча пейоративність часто виражено аугментативними суфіксами. Однак суб'єктивна оцінка може бути виражена і префіксами, префіксоїдами та іншими словотворчими засобами, як, напр. *прибојавати се* (трохи боятися), *поднапити се* (трохи напитися), *поспавати* (трохи поспати) тощо. Нам треба вирішити, чи й такі дієслова ми будемо розглядати як демінутиви і як такі будемо подавати їх у НРМС, чи доцільнішим було б для них прийняти інший термін. Крім того, демінутиви часто використовують як засіб евфемізації, тому коли когось визначають як *подебео* (товстий, дебелий), префікс **по-** додає прикметнику *дебео* не лише значення *не превиише дебео* (не надто товстий), *донекле дебео* (трохи, дещо товстий), а й *дебео* (товстий), проте він може означати й *прилично дебео* (досить, доволі товстий). У будь-якому разі, мовець образить співрозмовника, якщо оцінить його як *подебелог* (товстого).

Залишається питання, чи можна прикметник *подебео* кваліфікувати як *дем.*, коли він означає „трохи, дещо товстий“.

Однією з проблем є й кваліфікування демінутивів, що мають пейоративне значення, напр. *официрчић* (у значенні *безначајан официр* (незначний офіцер, офіцерик), як і аугментативів з гіпокористичним значенням, напр. *јуначина* (у значенні *изузетно храбар човек* (надзвичайно смілива, хоробра людина, героїня).

Пейоративність іноді виражено і на позір нейтральними суфіксами. До таких суфіксів у сербській мові належить суфікс *-ло*. Коли за допомогою цього суфікса утворюють іменник на позначення особи, його значення набуває пейоративного характеру, напр.: *пискарало* (поганий письменник), *причало* (людина, яка багато говорить, базікало), *страшило* (особа, яка своїм виглядом лякає людей, страшило) тощо. Цей суфікс часто додають до твірної основи з негативним значенням, а коли його додають до нейтральної основи (якою є основа дієслова *причати* (говорити), то за аналогією такі іменники стають пейоративними. Відкритим залишається питання, чи треба такі іменники маркувати кваліфікатором *pej*.

6.3. Співвідношення кваліфікаторів із метамовними константами. До різних лексичних і словотворчих засобів вираження пейоративності і гіпокористичності додамо ще й те, що й метафоричні значення іменників також можуть бути гіпокористичними або пейоративними, напр. *душа* (дорога людина), *свиња* (погана людина). Гіпокористика, утворена шляхом метафоризації іменника *душа*, і гіпокористика, значення якої базується на демінутивності певної лексеми, напр., *кућица* (будиночок), не можуть бути позначені тим самим кваліфікатором. Це означає, що треба ввести більшу кількість кваліфікаторів. Збільшення кількості кваліфікаторів сприяє уточненню класифікації лексики в словнику, підвищенню ступеня його нормативності, а також забезпечує полегшення пошуку лексем з певними семантичними характеристиками, чого й очікують від електронного словника. Однак збільшення кількості кваліфікаторів може спричинити виникнення нових проблем, таких як недостатня прозорість, доступність словника та ускладнення роботи з ним для користувача.

Тому важливо забезпечити можливість пошуку лексем із певним значенням завдяки використанню певних дефініцій, які мають бути типовими для лексем, належних до однієї семантичної групи. Уніфікованість дефініцій досягається шляхом використання *метамовних констант*, які становлять «частину лексикографічної дефініції, яка виражає зв'язок лексем з єдиним семантичним концептом, або доменом» (Івановић 2014: 201). Так, наприклад, семантичний домен „кількість“ може бути вираженим у лексикографічних дефініціях метамовними константами *велики број* (великий обсяг), *велика количина* (велика кількість), *мноштво* (безліч, множина), *велика група* (велика група), *скуп* (сукупність), *заједница*

(єдність), *мала количина* (мала кількість), *мала група* (мала група) і т. ін. (Там само).

Для того щоб не збільшувати кількість кваліфікаторів у НРМС, а також для уможливлення більшої прозорості словника й полегшення пошуку в ньому лексем з певним значенням, у майбутньому словнику увагу буде приділено більшій уніфікованості дефініцій значень слів, належних до одного семантичного домена.

6.4. Особливо складні лексикографічні рішення на прикладі опрацювання збірних іменників. Збалансування опрацювання певних значень за допомогою кваліфікаторів і метамовних констант повинно мати внутрішню логіку, якою послугується лексикограф, але яку повинен розуміти і користувач словника. Саме існування такої логіки ще не означає, що її завжди легко зрозуміти, а тому ми постарасмося, наскільки це буде можливо, зробити її якомога прозорішою в НРМС. Як приклад складного, однак корисного лексикографічного прийому представимо моделі дефініювання збірності в РСАНУ і РМС (за Цвијовић 2023: 231–257). Лексикографи Словника САНУ (Речника САНУ) розрізняють збірні іменники, що набувають значення збірності завдяки збірним суфіксам, від тих, які виражають збірність самим своїм значенням, без формального показника. А отже, існує кілька можливостей опрацювання таких лексем:

1) ГРАМАТИЧНА ДЕФІНІЦІЯ: **ЗБ. ИМ. ОД Х** (ЗБІРН. ІМ. ВІД Х), НАПРИКЛАД: Іменики на **-ад (-чад)**: *дериштад, ждребад, зверад, јагњад, копилад, ланад, пилад, прасад, ћебад, штенад* та ін.; *Американчад, анђелчад, близанчад, брбљивчад, говечад, голупчад, ђачад*.

2) ГРАМАТИЧНА ДЕФІНІЦІЯ: **ЗБ. ИМ. ОД Х ЗБ. ИМ. ОД Х** (ЗБІРН. ІМ. ВІД Х У ПРЯМОМУ ПЕРВИННОМУ ЗНАЧЕННІ: іменики на **-је**: *бисерје, борје, брешће, возовље, врбље, голубље, дрење, звежђе, јасење, камење, мравље, мраморје, перје, робље*.

3) КВАЛІФІКАТОР **ЗБ. З ОЗНАЧАЛЬНИМ СЛОВОМ**: іменики на **-ад (-чад)**: *властелчад, вранад, гамад, гмизад, гуњад, даничад, женскад, зверињад, камилад, крњад, малишад, мравад, перад, препелчад, стаклад, старчад*.

4) КВАЛІФІКАТОР **ЗБ. ПЕРЕД ПЕРВИННИМ ЗНАЧЕННЯМ**: іменики на **-ад (-чад)**: *неваљад*.

5) КВАЛІФІКАТОР **ЗБ. ПЕРЕД ВТОРИННИМИ ЗНАЧЕННЯМИ**: іменики на **-еж**: *гадеж, живеж, клатеж, липсеж*, іменики на **-ија** (і розширеними варіантами **-адија, -арија, -ерија, -урија**): *аргатија, атлија, Бугарија, варварија, дунђерија, ђаволија, кожарија, Мађарија, Немадија, слепарија, солдација, факинарија, хохишаплерија, чобанија*.

6) МЕТАМОВНА КОНСТАНТА **СКУП** (СУКУПНІСТЬ), **МНОШТВО** (БЕЗЛІЧ, МНОЖИНА), **ГОМИЛА ЧЕГА** (СКУПЧЕННЯ. З'ЄДНАННЯ ЧОГОСЬ), **МАСА** (МАСА), **ГРУПА ЛЮДИ** (ГРУПА

ЛЮДЕЙ): *багра, банда, батальон, вашар, војска, гарда, гунгула, ергела, јато, крдо, племе, посада, пук, рој, руља, стадо, хорда, чета, чопор* тощо.

Шістьох моделей для дефініювання збірності в словнику, можливо, забагато, але цілком можливо, що лексикографи НРМС дотримуватимуться цих принципів у побудові дефініцій таких іменників і їхніх значень.

6.5. Переваги електронних словників на прикладі опрацювання дієслівних форм. У попередніх описових словниках сербської мови доводилося враховувати місце, тому що ці словники видавали в друкованій формі. Оскільки НРМС матиме як електронну, так і паперову форму, не потрібно буде перебільшувати значення економії в ньому місця. Як розючий приклад дбання про місце в словнику можна подати той факт, що, за певними винятками, в РСАНУ, РМС і РСЈ не опрацьовані деякі дієслівні форми, що набули самостійності і стали функціонувати як окремі лексеми, наприклад: віддієслівні іменники (*Читање је сањање отворених очију* – укр. *Читання* – *це мріяння з розплющеними очима*), активні дієприкметники (*зрела вишња* – укр. *зріла вишня*), пасивні дієприкметники (*урађен посао* – укр. *виконана робота*), активні дієприкметники теперішнього часу (*детећи тањир* – укр. *літаюча* (норм. літальна) *тарілка*), дієприкметник минулого часу (*бивши председник* – укр. *бувший* (норм. *колишній*) *голова*). Попередня практика полягала в тому, що опрацьовували лише ті дієслівні форми, які завдяки конверсії перейшли до іншої частини мови. Однак процес ад'єктивації або субстантивації дієслівних форм часто не завершений, це процес, який у багатьох випадках має нечіткі межі, оскільки в деяких дієслівних формах від певних дієслів його завершено, а в деяких – ні. З цієї причини рішення, потрібно чи не потрібно опрацьовувати дієслівні форми, зазвичай залежало від лексикографа і його мовного чуття. У НРМС будуть опрацьовані всі такі дієслівні форми, а інформацію про те, субстантивована певна форма чи ад'єктивована, буде перевірено за електронним корпусом і подано в словнику окремим пунктом словникової статті до тих дієслівних форм, що шляхом конверсії перейшли до іншої частини мови.

7. Висновок. Цю статтю написано з метою привернути увагу українських лінгвістів, насамперед лексикографів, до одного з найважливіших лексикографічних проєктів, реалізованого нині в Матиці сербській у Сербії, а також представити деякі актуальні проблеми, над якими працюють лексикографи. Будь-які поради українських колег, як і певні практичні рішення, реалізовані в українській лексикографії, матимуть велике значення для сербських лексикографів.

Література

Ахманова 1957: О. С. Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва: Учпедгиз.

Барбатесковић 2018: Ана Барбатесковић: „Електронски речници”, *Српска лексикографија од Вука до данас. Сербская лексикография от Вука до современности*, каталог изложбе; ког выстваки, уредници Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић, Београд, 2018: САНУ, Галерија науке и технике – Савез славистичких друштава Србије, 369–387.

Вукомановић 1987: Slavko Vukomanović, *Jezik, Društvo, Nacija*, Beograd: Jugoslovenska revija.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић: „Ка структури корпуса за нови Вишетомник савременог српског језика Матице српске”, *Српски језик – статус, систем, употреба. Зборник у част проф. Милошу Ковачевићу*, уредници Јелена Петковић и Владимир Поломац, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 195–205.

Драгићевич 2019: Райна Драгићевич: „Розвиток сербської одномовної лексикографії”, *Українська мова* 2 (70), 76–94.

Драгићевић 2022: Рајна Драгићевић: „Значењска структура деривата”, *Актуелна питања лексикологије и лексикографије српског језика*, главни и одговорни уредник Емир Кустурица, уредник едиције Милош Ковачевић, Андрићград 2022: Андрићев институт, 9–29.

Жайворонок (2012, 2 вид. 2016): В. В. Жайворонок (ред.) *Словник української мови*, Київ: Видавничий центр «Просвіта».

Ивановић 2014: Ненад Ивановић: „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, колективна монографија, ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 195–233.

Ивић 1997: Милка Ивић, „Проблем норме у књижевном језику”, у: *О Вуковом и вуковском језику*, Београд: XX век, 145–158.

Ковачевић 2017: Милош Ковачевић, „Српски књижевни језик и језик књижевности”, у: *Српски језик под лупом науке*, Београд: Завод за уџбенике, 45–71.

Лукашанец 2019: *Глобалізацыя і славянскае словаўтварэнне: XVI Міжнародны з’езд славістаў* (Бялград, 19–27. 08. 2018) : Тэматычны блок / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Беларускі камітэт славістаў. Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў. – Мінск : Права і эканоміка.

Прћић 2018: Tvrtko Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Радева 2017: Василка Радева, *Българска лексикология и лексикография*, София: Изток-Запад.

Станојчић и Поповић 2005: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, десето издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ћорић 2010: Божо Ћорић: „Универбизација у српском језику на фону хомонимије”, *Новые явления в славянском словообразовании, система и функционирование* (доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов), под ред. Е. В. Петрухиной, Москва, 2010: Издательство Московского университета, 326–337.

Цвијовић 2023: Драгана Цвијовић, *Збирне именице у савременом српском језику (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Kowalski 2021: *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*, pod redakcją Pawła Kowalskiego, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Ološtiak 2022: *Slovanská slovo tvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*, Prešovská univerzita, 21. међународна конференција Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта, Прешов (Словачка), 7–9. IX 2021, *Slovanská slovo tvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia. Slavic Word-formation. Synchrony, Innovations, Neologization*, editori Martin Ološtiak, L'udmila Liptáková, Klaudia Bednárová-Gibová, Prešov: Prešovská univerzita.

Rajna Drahichewych

Organizational and theoretical-methodological problems in the making of the new multi-volume dictionary of the modern Serbian language (NRMS)

In this paper, readers are introduced to the project of creating a new Matica Srpska's multi-volume dictionary of the modern Serbian language. The first part of the text gives a brief overview of the dictionaries published by this institution and explains the need to create a new dictionary of the modern Serbian language, which will include the lexicon of the second half of the 20th century and the first decades of the 21st century (NRMS). Although the initial idea was for the NRMS to be a continuation of the six-volume Dictionary of the Serbo-Croatian Language of Matica Srpska (RMS), which describes the lexicon of the first half of the 20th century, it turned out that the NRMS will to some extent deviate from the original dictionary in terms of both macrostructure and microstructure. This paper describes some of these deviations and gives reasons for them. The deeper goal of this paper is to critically analyze the different stages of creating monolingual dictionaries encountered by lexicographers who cre-

ate dictionaries of any language. It starts from organizational and technical problems, and ends with complex theoretical questions for which explanations are sought in lexicology, and which significantly affect lexicographic solutions in dictionaries.

Key words: *monolingual dictionaries, lexicography, lexicology, Serbian language.*

Світлана Соколова

УДК 811.161.1/2:[36+37]

Відображення аспектуальної парадигми дієслова у словниках різних типів

У статті обговорено поняття аспектуальної парадигми як фрагмента словотвірної парадигми базового (непохідного в межах дієслова) дієслова, який формують члени її дієслівного блоку. Зазначено, що всі члени аспектуальної парадигми належать до певного роду дієслівної дії і можуть вказувати на початок, завершення, обмеження в часі або одноразовий прояв дії, яку називає базове дієслово. Різні типи словників мають бути зорієнтовані на певні правила подання членів аспектуальної парадигми – похідних дієслів з аспектуально маркованими значеннями. Для загальномовного тлумачного словника достатньо фіксувати видові пари (суфіксальні, префіксальні, суплетивні) і широко використовувати стандартні формули тлумачення дієслів, що належать до певного роду дієслівної дії. У тлумаченні фразеологізмів аспектуальні модифікації дієслів слід послідовно розглядати як варіанти фразеологізмів. У словниках навчального типу доцільне якнайширше представлення аспектуальних парадигм базових дієслів.

Ключові слова: видова пара, рід дієслівної дії, аспектуальна парадигма, тлумачний словник, фразеологічний словник, навчальний словник.

Всеохопність категорії виду в слов'янських мовах, серед них і української, полягає в тому, що жодне дієслово в них не може існувати поза видом (принаймні формально). Натомість до видових пар – дієслів ДВ (доконаного виду) і НДВ (недоконаного виду) з тотожним лексичним значенням – входить лише частина дієслівної лексики, а для багатозначних одиниць парність фіксують не на рівні лексеми загалом, а для кожного значення окремо [1: 32–35; 5: 51]. Проблему сутності видового протиставлення, а разом з нею і практичних критеріїв встановлення видової парності обговорюють дотепер [див. огляд: 5: 46–66], найвідомішим є так званий «критерій Маслова», за яким «можливість перетворення певного дієслова ДВ у те чи те дієслово НДВ у разі переведення повідомлення в площину історичного теперішнього може бути надійною ознакою справжньої парності таких дієслів, а неможливість – ознакою того, що ці два дієслова не утворюють видової пари» [2: 77]. Цікаво, що приклад, який автор наводить як такий, що ілюструє теоретичну (семантичну) можливість видової пари за морфологічної перешкоди (рос. *очнуться* – тільки ДВ) і наявності синонімічної пари словосполучень (*прийти в чувство* – *приходит в чувство*),

в українській мові демонструє класичну парність (*опритомніти* – *опритомнювати*).

Сучасні слов'янські тлумачні і перекладні словники зазвичай фіксують видову парність, насамперед суфіксального типу, але по-різному підходять до відображення парних за видом дієслів, обираючи за основну форму або НДВ, або ДВ і подаючи відсилання на неї при іншій. Українська лексикографічна традиція зазвичай надає перевагу першому типу, за якого основною вважають форму вторинного НДВ, яку й тлумачать. У разі незбіжності видової парності різних значень лексеми вдаються до позначок «тільки ДВ» або «тільки НДВ» при відповідних лексико-семантичних варіантах (ЛСВ).

За такого підходу словникова стаття часом розпадається на дві частини – ЛСВ з позначкою *тільки недок.*, мотивовані безпосередньо безпрефіксним дієсловом (*співати* – *виспівувати*, *танцювати* – *витанцюовувати* і под.), що мають значення виконання дії з особливою інтенсивністю і належать до відповідного роду дієслівної дії (РДД) дієслів НДВ, і ЛСВ з позначкою *тільки док.*, що мають спеціальнорезультативне значення (*виспівати* – 6. *Розм.* Добути співами; *витанцювати* – 4. *Заст.* Танцюючи, добути що-небудь. 5. *Заст.* Перемогти в танці майстерністю) (СУМ І: 497, 507). Інколи дієслово ДВ взагалі не потрапляє до словника, хоч і представлено в текстах. Пор.: *накрапа́ти* і рідше *накрапувати*, недок. 1. Падати рідкими краплями (про дощ). 2. Рідко. Те саме, що **капати 1** (СУМ V: 110). Відсутнє дієслово у формі ДВ і в Додатковому томі (СУМД). Пор. у текстах: *Врешті, їй **накрапали** якихось ліків на воду і вклали до рук склянку* (Наталія Гурницька); ***Накрапала** в склянку валер'янки, налила води й змусила дівчину випити* (Микола Руденко).

Видові пари префіксального типу та суплетивні словники або не фіксують зовсім (*учити₁* – *навчити*, *учити₅* – *вивчити*, *говорити* – *сказати*, *готувати* – *приготувати*, *готувати* – *підготувати*, *робити* – *зробити*, *в'янути* – *зів'янути*, *зов'янути*, *зів'яти*, *зов'яти* і под.), або вказують на співвідносність з базовим дієсловом лише префіксального утворення і тлумачать його за формулою «ДВ до ...» (*зварити 1* – док. до *варити 1*) (СУМ ІІІ: 461), *написати* – док. до *писати* (СУМ V: 144), префіксальний відповідник із суто видовим значенням при базовому дієслові подають значно рідше, наприклад, у словнику за ред. В. В. Жайворонка (СУМ-2012). Порівняння словникових тлумачень відповідних ЛСВ дієслів НДВ і ДВ (табл. 1) свідчить, що вони або тотожні, або дуже близькі, а ключові дієслова в тлумаченнях нерідко утворюють класичну видову пару суфіксального типу. Інколи дієслова первинного і вторинного НДВ використано для взаємного тлумачення (*готувати 3* = *приготовляти 2а*).

Можливість дієслова мати видову пару або не мати її закладена в його дієслова, яка також визначає можливість або неможливість мати спів-

відносні одиниці зі значенням різних РДД, у зв'язку з чим було запропоновано поняття аспектуальної парадигми (АП) базового (непохідного в межах дієслова) дієслова як фрагмента словотвірної парадигми, що його формують члени її дієслівного блоку [4; 5: 114], тобто АП дієслова утворюють похідні дієслова першого ступеня похідності, які відрізняються від нього аспектуальним значенням. В АП базового дієслова наочно виявляються його семантичні особливості, які зумовлюють здатність основимотиватора поєднуватися з певними афіксами як носіями аспектуальної семантики [5: 129].

Таблиця 1. Видові пари префіксального типу та суплетивні

НДВ	ДВ
Учити (вчити) ⁹ – 1. Передавати кому-небудь які-небудь знання, навички; навчати. <i>Заробила Чи то позичила вдова Півкопи тую на буквар. Сама б учила [сина], так не знала ж Вона письма того. Взяла Та в школу хлопця одвела</i> (Тарас Шевченко).	Навчити (научити) – 1. Передати кому-небудь знання, уміння, досвід. <i>Приказуючи щедрівку, якої недавно навчила його матуся, малий дивився на скриню, і йому уявлялося, що ось зараз підніметься віко і звідти вийде Щедрик</i> (Василь Шкляр).
Учити (вчити) – 5. Засвоювати, опановувати, намагатися запам'ятати; вивчати. <i>Трудно було [Максимові] заучувати ази та буки. Та що робити? — вчив</i> (Панас Мирний); <i>Вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою</i> (Леся Українка).	Вивчити – 2. Учати, запам'ятати, засвоїти. <i>Шевченкового «Кобзаря» [І. Франко] вивчив напам'ять</i> (Михайло Коцюбинський).
Говорити – 2. Усно висловлювати думки, погляди; розповідати про що-небудь. <i>Товариш говорив щось нервово</i> (Михайло Коцюбинський).	Сказати – 1. Передати словами думки, почуття тощо; висловитися, повідомити усно що-небудь; промовити. <i>Нащо мені женитися?.. Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись. Оженився, вони скажуть, Голодний і голий</i> (Тарас Шевченко).
Готувати – 3. Варити, приготувляти їжу; куховарити <i>Почала я готувати снідання, а черниця за мною у комору, пиона одміряє у глечик, одсипає муки у миску, сметани у полумисок</i> (Марко Вовчок).	Приготувати, приготувати 2а (приготувляти – НДВ). – Готувати їжу, питво. <i>Гордєєв і тут виручив: приготував з баранячої печінки чудовий паштет і кілька салатів та форшмаків</i> (Зінаїда Тулуб).

Дієслово НДВ зазвичай називає дію в процесі її перебігу (див. схему), а аспектуальна семантика дієслів ДВ сконцентрована навколо основних фаз дії – її початку або завершення – або поєднує в собі обидві фази і вказує на обмежену тривалість дії чи її одноразовий прояв. Похідні, що вказують на завершення дії, можуть бути обтяжені додатковим лексичним

⁹ Усі тлумачення наведено за СУМом.

значенням (інтенсивності, специфічного результату і под.) і відповідно належати до одного зі спеціальнорезультативних РДД або лише вказувати на результат, закладений у значенні основи-мотиватора (*писати* – *написати* книгу), і фактично утворювати видову пару з базовим дієсловом.

Структура аспектуальної парадигми

Обмеженість часовим проміжком: <i>походити, попоходити, проходити</i>		
Початок дії: <i>заходити</i> <i>розходитися</i>	Процес: <i>ходити</i> <i>(походжати, розходжувати_з)</i>	Результат, ускладнений додатковим значенням: <i>віходити, відходити, доходити, доходитися, находити, знаходитися, обходити, переходити, розходити</i>
Однократна дія: <i>сходити, проходитися</i>		

Так, дієслово *ходити* (табл. 2) у першому значенні – «ступаячи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі, протягом певного часу; протилежне стояти (про істоту)» – формально співвідносне з 18-ма дериватами, що представляють 22 ЛСВ префіксальних і префіксально-суфіксальних дієслів. Значення «бути вагітною, чекати дитину (про жінку)» співвідносне лише з трьома (*відходити, переходити, проходити*), а значення «робити певний хід у якійсь грі» – з двома (*переходити, походити*), нових афіксів при цьому не залучено.

Таблиця 2. Аспектуальні парадигми окремих значень дієслова *ходити*

1. Про істоту [= ступаячи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі, протягом певного часу; протилежне стояти]	<i>Виходити</i> (2 зн.), <i>відходити</i> , <i>доходити</i> , <i>доходитися</i> , <i>сходити</i> (2 зн.), <i>заходити</i> (2 зн.), <i>находити</i> (2 зн.), <i>знаходитися</i> , <i>обходити</i> , <i>переходити</i> , <i>походити</i> , <i>попоходити</i> , <i>проходити</i> (2 зн.), <i>проходитися</i> , <i>розходити</i> , <i>розходитися</i>
7Г) розм. (про жінку) [= бути вагітною, чекати дитину]	<i>відходити, переходити, проходити</i>
12. [= робити певний хід у якійсь грі]	<i>переходити, походити</i>

АП вторинних значень дієслова, з одного боку, зумовлені їх належністю до нових лексико-семантичних груп, а з іншого – формально не можуть виходити за межі АП основного значення.

Можливість дієслова в кожному зі значень співвідноситися з власним набором афіксальних похідних – дієслів зі значеннями РДД, тобто мати власну АП – його важлива лексико-граматична характеристика, що ілюструє системні відношення в лексиці, натомість її майже не фіксують словники, точніше, ця інформація нерідко міститься у тлумаченні похідних, але відсутня у твірних. Пор.: *забити*: 10. – тільки док., неперех. Почати *бити* (у 1, 5, 6, 9, 10 знач.). ... 11. перех. док. до *бити* 8, 14 (СУМ III: 18); *дописувати*, недок., *дописати*, док. – 1. Закінчувати *писати*; *писати* до якої-небудь межі. 2. *Писати* додатково до чого-небудь; додавати до написаного раніш (СУМ II: 370); *докричатися*, док., розм. – 1. Довго *кричати*, домогтися того, щоб хто-небудь почув, відгукнувся; докликатися (СУМ II: 390).

Дотримання вузького підходу до видової парності виправдане для звичайного тлумачного словника, але в будь-яких словниках, орієнтованих на регулювання практичного вживання мовних одиниць (словник керування / сполучуваності, словник активного типу, словник міжмовних лексичних паралелей, навчальний словник для інофонів, інші навчальні словники), інформація про склад АП базового дієслова стає вкрай актуальною, а питання «чистоти» семантичних відношень між одиницями, які потрактовано як видову пару, навпаки деактуалізовано. Саме такий підхід до фіксування співвідносних за видом дієслів застосовано, наприклад, у Словнику дієслівного керування (СДК) Л. М. Колібаби і В. М. Фурси.

Укладаючи власний словник міжмовних семантичних асиметризмів [6], ми дійшли висновку, що для досягнення основної мети словника – висвітлення специфіки українського слововживання порівняно з російською мовою – доцільно наводити в ньому не лише видові пари всіх типів (суфіксальні, префіксальні, суплетивні), але й ширше коло префіксальних дериватів базового дієслова, які яскраво ілюструють специфіку окремих значень багатозначної дієслівної лексеми, та, за наявності, деривати із суфіксом *-ну-* зі значенням однократності. Додатковим аргументом на користь такого підходу служить також той факт, що міжмовна асиметрія нерідко проявляється й тим, що в різних мовах видова парність (і аспектуальні значення загалом) виражається в різний спосіб – суфіксальній видовій парі в одній мові може відповідати префіксальна або суплетивна в іншій, до того ж відповідником дієслова однієї мови в іншій може бути словосполучення. Ще яскравіше національна самобутність може виявлятися через конкретну реалізацію АП (табл. 3, 4), оскільки навіть те саме аспектуальне значення в різних мовах можуть передавати національно специфічні афікси. Широке залучення синонімів у словнику перекладного типу сприяє збільшенню ча-

стоти таких випадків і звертає увагу на можливість вираження того самого аспектуального значення в різний спосіб.

Таблиця 3. Словникова стаття дієслова *лгати*

ЛГАТЬ, НСВ	
1. (СВ: солга́ть). ‘Говорить ложь; обманывать’. Нагло лгати. Лгал ей всегда.	Разг. БРЕХА́ТИ , НСВ / ЗБРЕХА́ТИ , СВ. Він, цей Ілько, таки не <i>брехав</i> , що має у сховку оружжя, але хто б міг подумати, що воно ще й само уміє стріляти (Василь Шкляр); – Зважмо, – каже він, очевидячки, наслідуючи старшому товаришу, – зважмо, що, коли хитромудрий наш господар <i>збрехав</i> уперше, то міг <i>збрехати</i> і вдруге. (Марина Соколян).
2. (СВ: налга́ть, оболга́ть). ‘Клеветать’. Лгал на него в письмах.	ЗВОДИТИ НА́КЛЕП , ОББРІХУВАТИ , НСВ / ЗВЕ́СТИ НА́КЛЕП , ОББРЕХА́ТИ СВ. Жертва добре продуманого злочину, якою насправді є громадянин Воронов, навмисне <i>зводить наклеп</i> на себе, щоб приховати справжні мотиви дій підозрюваної Ковальчук (Марія Матіос); Совісті не маєш, <i>оббріхувати</i> дарма бідну дівчину, та ще сироту! (Михайло Старицький); – Брехня, – нареши́ти оговтався Грицько, – чиста брехня, хтось хоче <i>звести наклеп</i> на Даниловича (Ростислав Самбук); – Модельєр нахабно і підло <i>оббrehав</i> твою порядну дружину (Люко Дашвар / Ірина Чернова); Родина знає, котрий «добрий» чоловік <i>набрехав</i> на діда (Марія Матіос).

Порівняння перекладів українською мовою першого і другого значень рос. дієслова *лгати* (табл. 3) засвідчує, що в першому значенні спостерігаємо повну відповідність засобів вираження значень НДВ (базове дієслово) і ДВ (префіксальне похідне, етимологічно споріднені префікси), а в другому значенні базовому дієслову рос. мови (*лгати*) відповідають словосполучення (*зводити наклеп*) та вторинний імперфектив (*оббріхувати*); у ДВ рос. мова використовує префіксацію (*налгати*, *оболгати*) з неможливістю подальшої імперфективації, а в українській маємо класичні видові пари суфіксального типу, зокрема й на рівні словосполучення (*звести* / *зводити наклеп*).

Таблиця 4. Словникові статті омонімів *мешать I* і *мешать II*

МЕША́ТЬ I, НСВ / ПОМЕША́ТЬ, СВ	
‘Быть, являться помехой, препятствием в чём-л.’ <i>Мешать</i> работать. <i>Мешать</i> родителям. Движению вперед мешал ве-	ЗАВАЖА́ТИ , СТАВА́ТИ НА ЗАВА́ДІ , ПЕРЕШКО́ДЖА́ТИ , ЗАШКО́ДЖУВАТИ , НСВ / ЗАВА́ДИТИ , СТА́ТИ НА ЗАВА́ДІ , ПЕРЕШКО́ДИТИ , ЗАШКО́ДИТИ , СВ. всюди розгاردіаи, багато робітників незнайомих, якщо когось із свого екіпажу коли й загледии, то всі спішають, відмахуються, таке враження, що кожному ти за-

тер. Старатися нікому не мешать. Не мешай.	важаси, ти між ними ніби зайвий (Олесь Гончар); Боротьба з потом стала явищем нормальним, як дихання, й вже не перешкоджала щось робити, думати, мати добрий гумор (Іван Багряний); Якщо ми не зможемо стати цим злочинцям на заваді, то повинні хоча б знати, що вони роблять (Іван Білик); У преамбулі хартії чітко зазначено, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх» («Дзеркало тижня»); І хоч плавнева лелека не одних лелечат висиділа в тому бутафорському риштованні, Лободі це не дошкуляє і службовим справам його ніскільки не зашкодило: скоріше навпаки (Олесь Гончар); Писатимуть, що раптові дощі завадили їхнім танкам вчасно взяти Умань, Білу Церкву, але ми знатимем, що не про дощі то йтиметься, то буде сказано про тебе (Олесь Гончар); Однак лінощі і постійна зайнятість жіноцтвом перешкодили мені це зробити (Юрій Андрухович).
Не мешало бы кому-л. извиниться (слідувало бы, надо бы).	Це, безперечно, була явна контрреволюція, і не завадило б на автора напису створити нове таборове діло, але як ти його знайдеш серед маси потайних людей? (Борис Антоненко-Давидович).
МЕШАТЬ II, НСВ	
1. (СВ: перемешать, помешать, размешать). ‘Переворачивать, взбалтывать круговыми движениями, делая однородным’. Мешать ложкой кашу.	МІШАТИ, ПЕРЕМІШУВАТИ, РОЗМІШУВАТИ, КОЛОТИТИ, НСВ / ПЕРЕМІШАТИ, ПОМІШАТИ, РОЗМІШАТИ, РОЗКОЛОТИТИ, СВ. <i>Кирина <...> витерши руки об поли, взяла з лави велику, як лопата, дерев'яну ложку - полоник – і почала мішати в казані, з якого клубками виходила пара (Володимир Винниченко); І щоб закип'ятити воду в астроплані – треба було б весь час енергійно перемішувати воду в чайнику, ані на хвилинку не спиняючись (Володимир Владко); я вхопився за чашку, вхопився за ложечку, став колоти-ти брунатний паруючий напій, так ніби міг вибавити звіди вирішення заданого несподіванкою завдання (Павло Загребельний); Софія забігла в хату помішати борщ (Марина Гримич); він <...> долив туди [в казанок] з фляги води, покришив кислиць, старанно розколотив усе це й аж тоді запропонував Богданові: – Діставай ложку і за діло! (Олесь Гончар).</i>
2. (СВ: смешать, перемешать). ‘Соединять в одно что-л. разнородное; перемещая, передвигая располагать иначе.. Мешать краски. Мешать карты.	МІШАТИ, ЗМІШУВАТИ, ПЕРЕМІШУВАТИ, НСВ / ЗМІШАТИ, ПЕРЕМІШАТИ, СВ. <i>Виймали з возів награвану муку й мішали її з кінською кров'ю, як на ковбасу, та кидали валки з тої мішанини в кипучу воду (Осип Назарук); Потім, глибоко зітхнувши, знову взявся змішувати різнобарвні рідини в прозорих посудинах (Олесь Бердник); Так ось, жирну свинину спочатку треба протушувати, перемолоти, змішати зі смаженою цибулею, меленим перцем, сіллю (Марія Матіос).</i>

У порівнянні російських омонімів *мешать I* і *мешать II* (табл. 4) привертає до себе увагу не лише їх переклад різними українськими лексе-

мами (*заважати* і *мішати* відповідно), а й різні способи вираження видової парності: у російській мові видові пари префіксального типу (*помешать* до *мешать* I, *перемешать*, *помешать*, *размешать* до *мешать* II(1) і *смешать*, *перемешать* до *мешать* II(2)), в українській мові до першого з омонімів маємо як відповідники суфіксальні видові пари (*заважати* – *завадити*, *ставати на заваді* – *стати на заваді*, *перешкоджати* – *перешкодити*, *зашкоджувати* – *зашкодити*).

У новому російсько-українському словнику (РУС) для багатьох дієслів НДВ у перекладній частині наведено не лише парні за видом одиниці, але й деривати з подвійною префіксацією, позначені як багатократні (*позабивати*, *позаписувати*, *понавобити*, *понаповзати*), які свідомо використано для перекладу як дво-, так і однопредфіксних російських дієслів ДВ, оскільки їх поширення в українській мові відображає національну специфіку, до того ж російській мові вони притаманні значно меншою мірою і стилістично марковані як розмовно-просторічні або діалектні. Саме такий підхід застосовано і в словнику семантичних асиметризмів (табл. 5).

Не менш важливе фіксування усієї АП базового дієслова у фразеологічному словнику та у фразеологізмах, що їх наводить загальномовний тлумачний словник, оскільки варіанти фразеологічного звороту, які різняться аспектуальним значенням дієслова, можуть складатися у фрейми, що описують цілісну ситуацію і яскраво відображають національну специфіку мови. Ці модифікації досить послідовно зафіксовані у словниках, але не завжди експліцитно відображені в них [3], тобто не між усіма членами такої аспектуальної парадигми є взаємні відсилання як у спеціальному фразеологічному словнику, так і у фразеологізмах, наведених у тлумачному словнику.

Таблиця 5. Двопредфіксні дієслова в перекладному словнику

НАЛОЖИТЬ I, СВ / НАКЛАДЫВАТЬ, НСВ	Українська мова
1. 'Положить сверху, поверх чего-л.; Положив на что-л., приделать, прикрепить'. <i>Наложить</i> кальку на чертёж. <i>Наложить</i> лекало на фанеру. <i>Наложить</i> выкройку на ткань. <i>Наложить</i> на пробонну пластырь.	НАКЛАСТИ, СВ / НАКЛАДАТИ, НСВ. Тоді він почав рвати лівою рукою шматки спідньої білої сорочки і накладати їх на рани (Павло Загребельний); втікачі повернулися з-за дерев зовсім несподівано і гнали наперед так швидко, що Лучук ледве встиг накласти стрілу на лук і натягти тятиву, але стрелив Джурила вже не навстріч, як то гадав зробити, а майже нагінці (Павло Загребельний).
6. Положить в каком-л. количестве. <i>Наложить</i> дров в печь. <i>Наложить</i> книг на стол. <i>Наложить</i> тарелку каши.	ПОКЛАСТИ, НАКЛАСТИ, мног. ПОНАКЛАДАТИ, СВ / НАКЛАДАТИ, НСВ. Наклала повне блюдечко ще гарячого варення, щоб пробу зняв, запропонувала й борщу, але гість сказав, що то іншим разом, бо сьогодні вже пообідав (Олесь Гончар); <i>Получили [переселен-</i>

	ці] квитки, найняли до города підводи, наклали на них гори всякого добра.. і рушили в далеку дорогу (Грицько Григоренко – СУМ); Мелася повиймала з паперових торбинок та коробок і понакладала в кошики усяких кондитерських бубличків та кренделів (Іван Нечуй-Левицький).
--	---

Особливість АП дієслівного фразеологічного звороту полягає в її меншій розгалуженості порівняно з АП дієслова у вільному вживанні, у ній зазвичай можуть бути представлені лише парні за видом дієслова та дієслова зі значенням початку дії та однократним і відсутні похідні зі спеціальнорезультативними значеннями. Так, у словнику (СУМ) зафіксовано 11 дериватів дієслова *кричати*, співвідносних з його першим значенням (табл. 6). Разом вони утворюють його АП і репрезентують усі 4 можливі фазові позиції (початок дії, обмеження певним проміжком, однократний прояв та завершення дії з різними додатковими значеннями). У фразеологічно зв'язаному значенні фігурують лише два деривати (з префіксом *за-* і суфіксом *-ну-*) та варіанти з парою дієслів *гукати* – *гукнути*. Фразеологізм слушно потлумачено лише один раз (на вигук *пробі*) і наведено приклади з різними дієсловами, водночас при кожному з цих дієслів (крім *гукати* і *гукнути*) названо цей фразеологічний зворот і є відсилання до тлумачення.

Таблиця 6. АП дієслова у вільному та фразеологічно зв'язаному значеннях

Вільне значення	
КРИЧАТИ, НДВ	Аспектуальна парадигма
1. 'Видавати крик; волати, галасувати, репетувати'. У балці стало щось кричать (Тарас Шевченко); Вічно товчуться [у заїзді] оті створіння [люди], кричать, метушаться і сміються (Михайло Коцюбинський).	КРІКНУТИ, ВІКРИЧАТИ, ВІКРИЧАТИСЯ, ЗАКРИЧАТИ, ДОКРИЧАТИСЯ, НАКРИЧАТИ, НАКРИЧАТИСЯ, ПЕРЕКРИЧАТИ, ПОКРІКУВАТИ, ПОКРИЧАТИ, ПОПОКРИЧАТИ, РОЗКРИЧАТИСЯ
Фразеологічні одиниці	
Кричати [на] пробі – див. пробі.	ПРОБІ: Кричати (крикнути, закрити, гукати, гукнути і т. ін.) [на] пробі – 'криком, зойком сповіщати про небезпеку; благати про допомогу'. – Ой, лишечко! Ой, рятуйте! Ой, біда! – став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хвататись... (Григорій Квітка-Основ'яненко).
Кричати на все горло (на весь рот і т. ін.); Кричати на всю хату (вулицю і т. ін.); Кричати [наче, як, мов і т. ін.] на живіт (на печін-	КРІКНУТИ, док.: Однокр. до <u>кричати</u> : Крикнути на все горло (на весь рот); Крикнути на всю хату (вулицю, село і т. ін.); Крикнути мов (наче, як і т. ін.) на живіт (печінки, пуп і

ки, на пуп і т. ін.); Кричати не своїм голосом – ‘дуже голосно, надривно кричати; горлати, репетувати’ (СУМ IV, с. 353).	т. ін.); Крикнути не своїм голосом – ‘дуже голосно, надривно закричати’ (СУМ IV, с. 345).
--	---

Водночас фразеологізми з парою дієслів *кричати* – *крикнути* зі значенням «дуже голосно, надривно кричати / закричати» потлумачено двічі (на обидва дієслова), натомість варіант із дієсловом *закричати* у словнику взагалі відсутній, хоча цілком можливий у мовленні: *Хтось із денікінців підбив йому дуло вгору – гримнув постріл, куля цвѣохнула в Мирона над головою, і тієї миті Станімір закричав на всю горлянку* (Василь Шкляр); Княгиня розкрила нажахані виражені очі і закричала на весь свій роззявлений рот, в якому клекотіло полум'я язика (Юрій Винничук).

Отже, кожен тип словника вимагає специфічного підходу до подання дієслів з аспектуально маркованими значеннями. У загальномовному словнику тлумачного типу доцільно, як це й узвичаєно, фіксувати видові пари, розширивши їх коло за рахунок префіксальних і суплетивних. Водночас деякі одновидові суфіксально-префіксальні дієслова, що мають самостійне аспектуальне значення (наприклад, *розходжувати*₃ – «ходити неквапливо, прогулюючись туди-сюди; походжати» – СУМ VIII: 852), краще трактувати як омоніми до відповідних вторинних імперфективів (пор.: *розходити* – *розходжувати* чоботи, ноги) і тлумачити окремо. У похідних дієсловах зі значеннями РДД варто широко використовувати для тлумачення стандартні формули з опертям на семантику базового дієслова. У фразеологічному словнику (і тих словникових статтях тлумачного словника, де подано фразеологізми) аспектуальні модифікації дієслів представляють варіанти фразеологізмів, між якими потрібні взаємні посилання. Найповнішого представлення аспектуальні модифікації дієслів – аж до наведення повної аспектуальної парадигми до кожного значення окремо – потребують у словниках навчального типу (як перекладних, так і одномовних).

Джерела

РУС – Російсько-український словник: у 4-х томах. Київ: Знання, 2011–2014.

СУМ-2012 – Жайворонок В. В. (відп. ред.). Словник української мови. Київ: Просвіта. 2012.

СДК – Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування. Київ: Либідь, 2016.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: У 2 кн. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Література

1. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і презентація в сучасній українській літературній мові. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2008. 384 с.
2. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском языке. *Ю. С. Маслов. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание*. Москва: Языки славянской культуры. 2004. С. 71–89.
3. Соколова С. О. Аспектуальні модифікації дієслів у складі фразеологічних зворотів. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: / Научный журнал. Серия “Филология”. 2007. № 20. С. 135–143.
4. Соколова С. О. Аспектуальная парадигма базового глагола как его классификационный признак. *Scando-Slavica*. 2016. № 62 (1). С. 79–99.
5. Соколова С. О. Аспектуальні категорії українського дієслова. Київ: Видавництво «Книга-плюс», 2021. 222 с.
6. Соколова С. О. Словник міжмовних семантичних асиметризмів: концепція та її еволюція. Лексикографічна парадигма XXI століття: теорія і методологія. Київ, 2023. С. 501–519. <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglSboD9y0F/view>

Legend

РУС – Russian-Ukrainian dictionary: in 4 volumes. Kyiv: Znannia, 2011–2014 (in Rus.-Ukr.).

СУМ-2012 – Zhaivoronok, V. V. (ed.). Dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: Prosvita. 2012 (in Ukr.).

СДК – Kolibaba, L., Fursa, V. Verb government dictionary. Kyiv: Lybid, 2016 (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 (in Ukr.).

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: In 2 books. – Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017 (in Ukr.).

References

1. Kalko, M. I. (2008). *Aspectuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. 384 p. (in Ukr.).

2. Maslov, Yu. S. (2004). Aspect and lexical meaning of the verb in modern Russian. Yu. S. Maslov. Selected works: Aspectology. General linguistics. Moscou: Languages of Slavic culture. P. 71–89 (in Rus.).
3. Sokolova, S. O. (2007). Aspectual modifications of verbs as part of phraseological turns. Scholarly notes of the Tavrichesky National University named after V. I. Vernadskyi: Scientific journal. "Philology" series. № 20. P. 135–143 (in Ukr.).
4. Sokolova, S. O. (2016). Aspectual paradigm of the base verb as its classification feature. Scando-Slavica. № 62 (1). P. 79–99 (in Ukr.).
5. Sokolova, S. O. (2021). Aspectual categories of the Ukrainian verb. Kyiv: Publishing House "Book-plus". 222 p. (in Ukr.).
6. Sokolova, S. O. (2023). Dictionary of cross-linguistic semantic asymmetries: the concept and its evolution. Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. Kyiv. P. 501–519. <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglsoD9y0F/view> (in Ukr.).

Svitlana Sokolova

Representation of the aspectual paradigm of a verb in different types of dictionaries

The article discusses the concept of an aspectual paradigm as a fragment of the word-forming paradigm of a basic (non-derivative within the verb) verb, which is formed by the members of its verb block. It is noted that all members of the aspectual paradigm belong to a certain actionsart and can indicate the beginning, completion, time limit or one-time manifestation of the action called by the base verb. Different types of dictionaries should be oriented towards certain rules of presentation of members of the aspectual paradigm – derived verbs with aspectually marked meanings. For a universal explanatory dictionary, it is enough to fix aspectual pairs (suffix, prefix, suppletive) and widely use standard formulas for the interpretation of verbs belonging to a certain actionsart. In the interpretation of phraseological units, aspectual modifications of verbs should be consistently considered as variants of phraseological units. In educational dictionaries, it is advisable to present the aspectual paradigms of basic verbs as widely as possible.

Key words: *aspect pair, actionsart, aspectual paradigm, explanatory dictionary, phraseological dictionary, educational dictionary.*

Ірина Самойлова

УДК 811.161.2'374

**Українські словники лінгвокультурологічного спрямування:
засади укладання, структура словникових статей**

*У статті розглянуто опис слів – власних і загальних назв у двох словниках лінгвокультурологічного спрямування. Завдання таких словників – лексикографування культурно маркованих мовних одиниць. Інтерпретація змісту одиниць має лінгвальний складник та культурологічний коментар. Позамовна інформація доповнює лінгвальний компонент дефініції, розширює відомості саме про культурну семантику слова. Культурологічне представлення мовного знака допомагає глибше зрозуміти позначувану цим знаком реалію. Термінологічний словник розкриває зарубіжний та український лінгвокультурний простір. Зв'язок назв міст України – астіонімів з мотивувальними факторами є основним аспектом лексикографічної презентації власних назв у другому словнику. В. В. Котович, автор словника, поряд із термінами **ойконім** і **астіонім** ввела в науковий обіг терміни **ойкокультуронім** і **астіокультуронім**. У словнику подано вказівку на **ойконімотворчий формант**, періоджерела, що стали основою творення назви міста.*

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурологічний словник, власна назва, астіонім, культурно марковане слово.

Лінгвокультурологію вважають порівняно новою галуззю мовознавства (її оформлення як самостійної визначають 90-ми роками ХХ ст.), теоретичне підґрунтя і джерело для якої становить наука *культурологія* – методика, прийоми дослідження культури. 1909 р. німецький філософ і хімік В. Оствальд запропонував термін *культурологія*, 1939 р. Леслі А. Вайт у своїх антропологічних дослідженнях використав цей термін [13: 260]. Лінгвокультурологія суміжна з іншими лінгвістичними дисциплінами – перш за все з етнолінгвістикою, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою, лінгвопалеонтологією та іншими суспільними науками про людину.

Питання лінгвокультурології висвітлюють у своїх дослідженнях В. І. Кононенко [7], С. Я. Єрмоленко [3; 4], Н. Ф. Венжинович [2], А. П. Загнітко [6], В. В. Котович [8], Л. І. Мацько [11], А. І. Бондаренко [1], О. І. Потапенко [12] та ін. В. В. Жайворонок відомий насамперед як дослідник у царині національної етнолінгвістики [5]. Учені вказують на певні відмітні риси, що притаманні саме лінгвокультурології порівняно з

етнолінгвістикою, зокрема: опис сучасного стану та функціонування мови й культури, який не спрямований на вияв якихось народних стереотипів, міфологем, звичаїв; відображення в мові надбань світової культури, культури різних епох, субкультур різних угруповань людей у межах етносу та поза його межами; аналіз різноманітних дискурсів і текстів як джерел культурної інформації [див., напр., 13: 260–261].

Українські вчені у визначенні лінгвокультурології спираються на поширені в наукових колах трактування цієї галузі, запропоновані російськими мовознавцями В. В. Воробйовим, В. В. Красних, білоруською дослідницею В. А. Масловою. За В. В. Воробйовим – це комплексна наукова дисципліна синтезувального типу, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури й мови в її функціонуванні та відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні настанови (система норм і загальнолюдських цінностей) [13: 260]. В. В. Красних визначає лінгвокультурологію як дисципліну, що вивчає вияв, відбиття та фіксацію культури в мові та дискурсі [6: 17]. В. А. Маслова характеризує лінгвокультурологію як один з основних напрямків сучасної лінгвістики та один із продуктів антропоцентричної парадигми в мовознавстві. Ця наукова сфера орієнтована на вивчення культурного чинника в мові та мовного чинника у свідомості людини. Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури, як виразник особливої національної ментальності [10: 8; див. також 6: 19]. А. І. Бондаренко вважає лінгвокультурологію інтегративною дисципліною, що виникла в межах функціонально-прагматичної парадигми й вивчає засоби та способи реалізації культурологічної функції мови в процесі дискурсивної практики [1: 7].

На думку В. І. Кононенка, в умовах утвердження національних пріоритетів уточнюються положення щодо об'єкта та одиниць дослідження, доцільності контрастивного зіставного аналізу, введення ще не опрацьованих джерел (учений звертає увагу на мовнокультурну спадщину української діаспори). В. І. Кононенко зазначає, що хоч розмежовано дослідницькі методики лінгвокультурології, з одного боку, та інших міжгалузевих дисциплін (етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокраїнознавства, етнокультурології), з другого, проте провести доконечно окреслену межу між ними не лише важко, але й недоцільно. Може йтися швидше про виділення української лінгвокультурології як своєрідної узагальнювальної галузі знань на зіткненні різних наукових спрямувань, основне завдання якої – опрацювання власної етнолінгвокультурологічної концепції [7: 20–21].

Одним із векторів лінгвокультурологічних досліджень є теоретична й практична робота зі створення спеціальних словників. У науковому обігу набуває поширення термін *лінгвокультурологія* на позначення укладання довідників окремого жанру, вокабулярій яких складають одиниці з культу-

рним компонентом. В українській лексикографії власне до такого жанру належить робота В. В. Котович «Назви міст України: лінгвокультурологічний словник» (НМУ). Цій роботі передували значні теоретичні напрацювання. У підсумку постала докторська дисертація «Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти» [8]. В. В. Котович, провівши ономастичний та лінгвокультурологічний аналіз назв міст – астіонімів, створивши, за словами дослідниці, лінгвокультурологічні портрети, увела в науковий обіг терміни *ойкокультуронім* і *астіокультуронім* для позначення ономастичної одиниці. Лінгвістка обґрунтовує термін *ойкокультуронім* як ойконім, досліджений у мовно-культурному плані, екстралінгвальний складник якого представляє культуру назвотворення, а лінгвальний указує на засоби деривації власної назви поселення й на особливості семантики її етимона. В. В. Котович зауважує, що якщо перший термін є виразником суто лінгвальної інформації, то другий засвідчує наявність у власній назві ще й культурних змістів. Так само *астіокультуронім* – це досліджена в ономастико-культурологічному плані назва міського поселення [9:10].

Дослідниця, зважаючи на те, що одним із базових понять лінгвокультурології є поняття *коду*, наголошує на тому, що культурний зміст, наявний у кожному астіонімі, можна декодувати за посередництва *онімного* та *апелятивного кодів*. У складі *онімного коду* вона виокремила *антропонімний індивідуальний, антропонімний груповий, меморіальний, гідронімний, мікротопонімний, хоронімний, оронімний, ергонімний* коди; у структурі *апелятивного* – *ландшафтно-артефактний, локально-етнічний, службовий, символіко-світоглядний* коди. На нижчому щаблі класифікації наявні *мікрокоди*, що реалізують відповідні групи онімів: астіокультуроніми, мотивовані давньослов'янськими іменами-композиціями, астіокультуроніми, мотивовані відкомпонентними антропонімами та «несправжніми композиціями», астіокультуроніми, мотивовані відапелятивними антропонімами, астіокультуроніми, мотивовані християнськими іменами, астіокультуроніми, мотивовані меморіальними антропонімами; астіокультуроніми, мотивовані меморіальними ойконімами, агіонімами, геортонімами; астіокультуроніми, мотивовані апелятивами на позначення назв ландшафтів, астіокультуроніми, мотивовані апелятивами на позначення назв артефактів; астіокультуроніми, мотивовані локальними назвами, астіокультуроніми, мотивовані етнічними назвами [8: 105–106].

В. В. Котович за об'єкт лексикографування обрала назви українських міст, підкресливши, що такий вибір не випадковий. Назви міст – надзвичайно культуроємні мовні одиниці, які є віддзеркаленням мовної особистості іменедателя, його світоглядних, національно-етнічних, регіональних, соціальних, художньо-естетичних характеристик, репрезентантами його просторово-часових, якісно-кількісних та ціннісних орієнтирів [8: 453].

Спираючись на схему аналізу астіонімів, розроблену В. А. Масловою, у своєму словнику дослідниця подавала лінгвокультурологічний портрет назв українських міст за таким порядком: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (наукова генеза астіоніма з експлікацією етимона; історичні умови постання назви, дата першого відомого засвідчення назви поселення в джерелах; зміна назви тощо); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (вірогідні наукові версії генези астіоніма (відмінні від задекларованих у зоні ближньої периферії); контрверсійні тлумачення, народна етимологія, конотоніми, дескрипція (описова конструкція, яку зрідка вживають замість офіційної назви міста), дотична до назви енциклопедична інформація тощо) [8: 107].

В. В. Котович наголосила на відмінності між структурою лінгвокультурологічних портретів ойконімів у її словнику і в роботі В. А. Маслової, яка полягає в тому, що білоруська дослідниця акцентує насамперед увагу на астіонімі як на результаті когнітивної діяльності людини, а для українського вченого актуальним є розгляд оніма в контексті його відповідності провідним засадам культури назовництва кожної епохи. В. В. Котович трактує назву міста як концепт – культурний складник загального культурного процесу з етносемантичними особливостями.

Наведемо приклади словникових статей, у яких астіокультуроніми мотивовані: відапелятивним антропонімом (*Батури́н*), локальною назвою (*Бережани*), апелятивом на позначення назви ландшафту (*Кременець*, *Кременчук*), меморіальним антропонімом (*Кропивницький*), назвою місцевості (*Рожище*), гідронімом (*Ромни*), оронімом (*Святогірськ*).

ЯЗ¹⁰: БАТУРИ́Н, м., Чернігівська обл. (2 571 жит.)

Упродовж 1669–1708; 1750–1764 – столиця Гетьманської України

Антропонімний індивідуальний код (АІК)

Мікрокод: «Відапелятивні антропоніми» (ВАА)

Базовий антропонім – Батура

Назовнича схема: Батура + -ин → Батури́н

БП¹¹: Джерела наводять різні дати першої відомої писемної згадки про поселення – 1576 р. та 1625 р. [Лучик 2014, с. 35]. Його назву мотивовано антропонімом **Батура*.

ДП¹²: В основі антропоніма **Батура* лежить тюрк. апелятив *батур* ‘герой; хоробрий’ (Радлов IV/2, с. 1515) [Лучик 2014, с. 35] або, можливо, укр. діалект *батура* ‘великий кнут, кнутище, батіг’ (Гр. I, с. 33).

ІЗ¹³: Назву міста нерідко пов’язують з постаттю польського короля Стефана *Баторія* [Мицик 2015, с. 202–217]. Цікавим та таким, що можна

¹⁰ ЯЗ – ядерна зона

¹¹ БП – ближня периферія

¹² ДП – дальня периферія

пояснити на слов'янському мовному ґрунті, є антропонім **Батюра* < **Батя* < староукр. *бата* 'батько' («Іпатіївський літопис», XV ст.) (Срезневський I, с. 45), який міг стати мотиватором для утворення імовірної первісної назви поселення **Батюрин*. Утративши зв'язок із базовим антропонімом, уже від середини XVI ст. назва поселення могла фігурувати в документах та в усному мовленні як *Батури́н*, а не **Батю́рин*. Дескрипції *остання столиця українського козацтва; гетьманська столиця (Батури́н* – колишня резиденція гетьманів Лівобережної України Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Кирила Розумовського) надійно зберігають пам'ять про історичне минуле міста. Окрім цього, *Батури́н* – символ великої трагедії в історії України: 2 листопада [за старим стилем – 1. С.] 1708 р. московські війська за наказом Петра I захопили й знищили столицю гетьмана Івана Мазепи, убили та закатували всіх мешканців міста (загинуло від 11 до 15 тисяч батуринців). Унаслідок цієї страшної події *Батури́н* сьогодні відомий як конотативний астіонім зі знач.: 1) *національна трагедія*; 2) *зруйноване місто* [Лукаш 2018, с. 54].

Лексикографічні джерела фіксують лексему *бату́ринка* 'вид верхнього жіночого одягу', утворену від назви м. *Батури́н*, звідки пішла мода на це вбрання (Гр. I, с. 33; ЕСУМ I, с. 152).

Народні перекази узгоджують назву поселення з апелятивом *батура* 'каланча, вишка, вежа, фортеця, містечко' (Даль I, с. 62).

ЯЗ: БЕРЕЖАНИ, м., Тернопільська обл. (18 878 жит.)

Локально-етнічний код (ЛЕТК)

Мікрокод: «Локальні назви» (ЛН)

Базова локальна назва – бережани

Назовнича схема: *бережани* → *Бережани*

Контroversія: АГК (мікрокод ВАА)

БП: Поселення, засноване на берегах Золотої Липи, відоме з 1375 р. (ГЕУ I, с. 84), а 1416 р. зафіксоване в писемному джерелі як *Brzeszany* (AGZ V, с. 39). Його назву мотивовано лексемою *бережани*.

ДП: Найімовірнішим є утворення ойконіма від назви людей за місцем поселення (проживання): *бережани* – 'ті, що поселилися (живуть) на берегах', пор. також діал. *бережан* 'прибережний житель' (ЕСУМ I, с. 170).

ІЗ: Вірогідною є мотивація астіоніма катойконімом *бережани* 'вихідці з населеного пункту *Берег, Береги* тощо' або родинною назвою *Бережани* 'родина *Бережана*', пор. антропонім *Бережан* (Богдан, с. 11; Редько, с. 53) [Бучко 1990, с. 52; Котович 2000, с. 51–52; Лучик 2014, с. 39; Худаш 2006, с. 21]. Прізвище *Бережан* могло походити від мікротопоніма, воно надавалося особі за місцем проживання (Редько, с. 111), хоч нерідко складно встановити, що було первинним – прізвище *Бережан*, від якого

¹³ ІЗ – інтерпретаційна зона

утворився ойконім *Бережани*, чи навпаки [Царалунга 2007, с. 35]. Місто багате численними пам'ятками сакральної та фортифікаційної архітектури, мальовничими краєвидами побережжя р. Золотої Липи, за що отримало назву *маленька Швейцарія*.

ЯЗ: КРЕМЕНЕЦЬ, м., Тернопільська обл. (21 239 жит.)

Ландшафтно-артефактний код (ЛнАрК)

Мікрокод: «Назви ландшафтів» (АпЛн)

Базовий апелятив – кременець

Назовнича схема: *кременець* → *Кременець*

Контроверсія: МтК

БП: Назву теперішнього міста зафіксовано у джерелах 1226 р.: *приде [Мстиславъ] ко Кремяню и бися подъ Кремяце(м)* (ПСРЛ II, с. 749). Астіонім мотивовано апелятивом (географічним терміном) *кременець*.

ДП: Базовий апелятив *кременець* ‘кременистий ґрунт’ (Теодорович, с. 6), ‘площа, всяна кременем’ [Худаш 2006, с. 128] < давньоукр. **креманьць* ‘кремінь, дрібний кремінь’ [Лучик 2014, с. 288] є дериватом на *-ець* від *кремень* (*кремань*) ‘твердий (камінь)’ [Никонов 1966, с. 215], безпосередньо від прикметника *крем'яний* < *кремінь* ‘галька’ [Шульгач 2001, с. 71].

ІЗ: Цілком вірогідним вважаємо походження назви міста від мікротопоніма (назви місцевості) *Кременець* [Бучко, Котович 2017, с. 150–151].

ЯЗ: КРЕМЕНЧУК, м., Полтавська обл. (219 022 жит.)

Ландшафтно-артефактний код (ЛнАрК)

Мікрокод: «Назви ландшафтів» (АпЛн)

Базовий апелятив – кремень

Назовнича схема: *кремень* → *Кременчук*

Контроверсія: Мікрокод (АпАр)

БП: Назву поселення вперше зафіксовано у відомих писемних джерелах 1571 р. (ГЕУ II, с. 220). Її мотивовано апелятивом *кремінь*.

ДП: Базовим для астіоніма послуговував апелятив *кремінь* ‘кремень (мінерал)’ (Гр. II, с. 302), а наявність поселень *Балайчук* (Од.), *Боянчук* (Чрн.), *Гринчук* (теп. Хм.), *Зеленчук* (Зп.), *Кременчук* (Зп., Мк.), *Лиманчук* (Днц.), *Таранчук* (Днц.) (Бучко 2001, с. 278) робить цілком прочитуваними і дериваційні відношення (первісні демінутивні утворення).

ІЗ: Учені розглядають як слов'янське, так і тюркськомовне походження назви. Цілком вірогідна мотивованість теперішнього астіоніма географічним терміном *кермен* (*керман*, *кетмень*, *карман*, *курман*, *кырман*) ‘фортеця, місто’ [Лучик 2014, с. 289] із фонетичною метатезою *керм-* > *крем-* [Никонов 1966, с. 215].

Сьогодні побутує народна назва *Кременчука* – *Кремінь*.

ЯЗ: КРОПИВНИЦЬКИЙ, м., обласний центр Кіровоградської обл. (227 413 жит.)

Меморіальний код (МК)

Мікрокод: «Меморіальні антропоніми» (МА)

Базовий антропонім – Марко Кропивницький

Назовнича схема: Кропивницький → Кропивницький

БП: Заснування поселення припадає на 1754 р. [Никонов 1966, с. 193]. Пов'язують цей факт із заселенням території давніх козацьких зимівників, слобід та хуторів, а далі – зі зведенням фортифікаційних споруд. Новостворене місто дістало назву *Єлисавет*, а з 1774 р. по 1924 р. – *Єлисаветград*. Упродовж 1924–1934 рр. перейменовано в *Зінов'євськ*; із 1934 р. по 1939 р. – *Кірово*; протягом 1939–2016 рр. – *Кіровоград*. Сучасну назву місто отримало 14 липня 2016 р. після тривалих, розпочатих ще 1989 р. громадських обговорень і дискусій.

ДП: Теперішню назву міста мотивовано прізвищем *Марка Кропивницького*.

ІЗ: *Марко Кропивницький* (1840–1910) – український письменник, драматург, актор, співзасновник українського національного професійного драматичного театру. У жовтні 1882 р. створив у *Єлисаветграді* Товариство акторів, відоме як Театр корифеїв, котрому судилося стати славою й гордістю театральної України.

ЯЗ: РОЖИЩЕ, м., Волинська обл. (12 710 жит.)

Мікротопонімний код (МтК)

Базовий мікротопонім – назва місцевості Рожище

Назовнича схема: Рожище → Рожище

БП: Поселення відоме з XIV ст.: *Рожище*, 1322 р. [Шульгач 2001, с. 118]. В. Шульгач вважає, що найвірогідніше астіонім мотивовано мікротопонімом *Рожище*.

ДП: Назву місцевості *Рожище* утворено від географічного терміна *рожище* ‘житня нива’, бол. *рѣжище* ‘місце, де сіяли жито’, пор. *ржище* ‘т. с., що *ржисько*’, ‘вижате житнє поле’ (Аркушин II, 118) [Лучик 2014, с. 404].

ІЗ: За народною етимологією назва міста пов'язана з *рожами*, з розташуванням *на розі, ровищами* тощо.

ЯЗ: РОМНИ, м., Сумська обл. (40 497 жит.)

Гідронімний код (ГК)

Базовий гідронім – Ромен

Назовнича схема: Ромен → Ромен → Ромни

БП: Літописний *градъ* уперше з'явився на сторінках давніх документів 1096 р.: *ко Ромну* (ПСРЛ I, с. 250) [ЕСЛГНПР 1985, с. 116]. На початку XVIII ст. (з 1708 р.) засвідчена сучасна форма: *въ Ромнахъ, изъ Роменъ* [Іваненко 2017, с. 237]. Дослідники найвірогіднішою вважають мотивацію астіоніма гідронімом *Ромен*, п. Сули л. Дніпра (СГУ, с. 474).

ДП: Гідронім *Ромен* пов'язують з балт. *ramus, rotus* 'тихий, спокійний' < індоєв. **orm* [Лучик 2014, с. 406–407], пор. блр. *ром* 'простір, вільне місце, обшир' [ЕСЛГНПР 1985, с. 117].

ІЗ: Первісну назву міста-фортеці *Ромен* за народною етимологією ототожнюють з квіткою *ромен*.

ЯЗ: СВЯТОГІРСЬК, м., Донецька обл. (4 504 жит.)

Оронімний код (ОК)

Базовий оронім – Святі гори

Назовнича схема: Святі гори → Святогірськ

БП: Теперішнє місто, історична назва якого – *Святі гори*, 1526 р. [Янко 1998, с. 325], іменувалося ще як *Банне*, *Тетяно-Баннівський*, *Баннівське*, упродовж 1964–2003 рр. – *Слов'яногірськ*.

ДП: *Святі гори* – назва крейдяних виступів (гір) на правому боці р. Сіверський Донець.

ІЗ: Заснований у XVII ст. *Святогірський* Успенський чоловічий монастир, вибитий у крейдяних скелях правого берега Сіверського Дінця, з одного боку, додав святості *Святим горам*, а з другого – сам освятився величчю нерукотворної природи. Крейдяні виступи правобережжя Сіверського Дінця, поіменовані *Святими горами*, зарахувати до розряду оронімів можна тільки умовно, однак розглядаємо *Святогірськ* як репрезентанта оронімного коду з огляду саме на таке сприйняття цього астіокультуроніма.

У представлених словникових статтях В. В. Котович для лінгвокультурологічного портретування використовувала «Географічну енциклопедію України», «Етимологічний словник української мови», «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі», «Словник гідронімів України», архівні документи, літописи, наукові праці вчених та інші джерела.

Прикметно, що В.В. Жайворонок у навчальному посібнику «Українська етнолінгвістика» розглядав питання про назви населених пунктів України. Зокрема зазначав, що «деякі географічні назви спричиняють до власне лінгвістичних студій» [5: 237]. Як приклад навів назви двох міст *Кременчук* і *Кременець* (див. опис назв цих міст вище), які мають спільний корінь. Учений відзначив, що першу назву пов'язують із особливостями ґрунтів, діяльністю мешканців, які обробляли кремін для виготовлення вогнепальної зброї та інших речей. Слово *кремін* «твердий камінь» лежить і в основі другої назви, що пов'язують із наявністю кам'янистих ґрунтів у цій місцевості [там само].

Для ширшого уявлення щодо варіантів лексикографування астіонімів порівняймо описи назв трьох міст: того ж таки *Батурина*, *Києва* й *Суботова* в словнику-довіднику В. В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» (ЗУЕ):

Бату́рин – місто на Чернігівщині; гетьманська столиця України, де в 1669–1708 рр. була резиденція гетьманів Лівобережної України; після Полтавської битви, в якій гетьман Іван Мазепа виступив проти російського царя Петра I, з наказу останнього Батурин було зруйновано, а його населення знищено. *Я була ще недолітком, Як Батурин славний Москва вночі запалила, Чечеля убила, І малого, і старого В Сейму потопила. Я меж трупами валялась У самих палатах Мазепиних* (Т. Шевченко);

Ки́їв – найдавніший центр слов'янства, «стольний град» високорозвиненої і могутньої ранньофеодальної держави – Київської Русі; історія міста налічує понад 1500 років – від городища слов'янського племені полян до одного з найбільших міст Європи, столиці незалежної України; історія закріпила за ним назву «матері міст руських»; <...>¹⁴ назва міста виступає ключовою у народних приказках: «Від Києва до Львова всюди біда однакова», «Далеко п'яному до Києва», «Дурний і в Києві не купить розуму», «Язик до Києва доведе», а також каламбурних висловах на зразок «На городі бузина, а в Києві дядько»;

Субо́тів = Субо́тов = Субо́тове – село під Чигирином на Черкащині над річкою Тясмин, що було спадковою (родовою) маєтністю гетьмана Богдана Хмельницького; під час визвольної війни 1648–1654 рр. – один із центрів гетьманської влади і дипломатії; в сільській Іллінській церкві поховано Б. Хмельницького та його сина Тимоша; польський воєвода С. Чарнецький викупив їхні тіла 1664 р. *Як сніг, три пташечки летіли Через Суботове* (Т. Шевченко); *Стоїть в селі Суботові На горі високій Домовина України, Широка, глибока* (Т. Шевченко).

Українською лексикографічною працею лінгвокультурологічного спрямування можна вважати «Термінологічний словник з культурології» авторів-укладачів Н. Ю. Больші та Н. І. Єфімчук (ТСК). У словнику реєстровими одиницями виступають терміни й термінологічні сполучення, розташовані за алфавітним принципом, на означення понять європейської культури та на її тлі – української. Складником вокабуляру є й власні назви: *Андріївська церква, Ейфелева вежа, Євангеліє, Золоті ворота, Ізборники Святослава, Іпатіївський літопис, Києво-Печерська Лавра, Києво-Могилянська академія, «Книга мертвих», Лувр, «Одіссея», «Рамаяна»* та ін.

Переважну частину реєстрових одиниць супроводжено етимологією – вказано мову, з якої походить слово, і в багатьох випадках етимологічне тлумачення. Дефініцію слів опрацьовано в стислій узагальнювальній формі, із виокремленням істотних ознак того чи того поняття, адже словник призначений для широкого кола користувачів – учнів, студентів, працівників культурно-освітніх установ, усіх тих, хто цікавиться проблемами культурології як європейської, так і української. Описані моносеманти й полі-

¹⁴ Пропуски в словникових статтях позначено трьома крапками в ламаних дужках.

семанти (зазвичай подано два значення, рідше три й більше, напр., слово *галерея* має чотири прямих значення і п'яте переносне). Після мовного складника змісту наведено культурно-поняттєвий компонент, тобто позамовні відомості про реєстрову одиницю.

У низці словникових статей автори після реєстрової одиниці (виділеної напівжирним шрифтом) перед дефініцією подавали через кому синоніми, у круглих дужках коротке пояснення, уточнення, напр.: **Відродження**, Ренесанс; **гіперреалізм**, фотореалізм; **графіто**, сграфіто; **діорама**, панорама; **зооморфізм**, анімалізм; **зороастризм**, парсизм; **рококо**, рокайль; **Британська енциклопедія** («Британіка»); **вокальне мистецтво** (спів); **Егейська** (крито-мікенська) **культура**; **європеїдна раса** (євразійська раса); **«Книга пісень»** («Ші-цзін»); **література «потoku свідомості»** («потік свідомості»); **Ольвія** (Борисфен) [антична мілетська колонія північно-чорноморського узбережжя]; **примітивізм** (примітив). До деяких слів подано варіанти: фонетичні – **хеппенінг**, гепенінг (це свідчить про те, що автори праці намагалися дотримуватися чинних орфографічних норм української мови, попри побутування поширеної форми іншомовного слова), **скіфи** (скити, скоти), морфологічні – **лікей** (ліцей). Наприклад, реєстрову одиницю *«хай-тек»*, належну до загальних назв, представлено в лапках: **«Хай-тек»** (англ. *high stile* – високий стиль і *technologie* – технологія) – специфічний напрям в архітектурі кінця 60-х рр. ХХ ст. Щодо такого оформлення заголовної одиниці можна припустити, що її автори визначили як «чужу», незвичайну [див., напр., 14: 247].

Наведімо приклади статей, що підтверджують єдність лінгвістичної та культурної інтерпретації змісту реєстрової одиниці:

Бриль (солом'яник) – головний убір укр[аїнських] селян. Плели **Б.** різними способами: рівною широкою стрічкою, а також зубчиками, лускою, косичкою та ін. Перші називались простими, інші – зубчастими. Великої популярності дістали брилі з широкими крисами і головкою у вигляді зрізаного конуса;

Бунчук і булава – ознаки гетьманської влади, гетьманські клейноди. Бунчук – держак із золотою кулею, під якою висить кінське волосся. Бунчук турецького походження, у турків замінював прапор. <...> За дослідженнями професора М. Міллера, булава з'явилася в Україні наприкінці кам'яного віку (в III тис. до н. е.). <...> За козаччини її заступила шабля, а булава набула значення символу влади. Кожний гетьман мав особисту булаву, переважно із срібла. <...> Про булаву в народі залишилась така пам'ять: «Аби була голова, то знайдеться булава», «До булави треба голова»;

Вернісаж (фр. *vernissage*, букв. – лакування) – 1) у минулому – переддень відкриття художньої виставки, коли робилися останні приготування і картини покривали лаком; 2) нині – урочисте відкриття художньої виставки у присутності запрошених осіб.

Гетьман – в XVI – першій пол. XVII воєначальник козацького війська на Запоріжжі, глава реєстрових козаків. Вчені вважають, що слово «гетьман» походить від польського «гауптман» – «начальник», «старший», «головний чоловік». Спершу означало виборного ватажка козацького війська. <...> Особа, яка тимчасово обіймала посаду гетьмана, називалася наказним гетьманом. Гетьманський уряд проіснував до 1764 р. Скасований імператрицею Катериною II. Останній український гетьман за Російської імперії – К. Розумовський;

Гімн (грец. – похвальна пісня) – урочиста пісня, прийнята як символ держави. У XVII–XVIII ст. в Україні – вітальні канти як форма урочистого офіційного гімну. У другій пол. XIX – на поч. XX ст. національним гімном у Центральній і Східній Україні був «Заповіт» Т. Шевченка; у Галичині у XIX ст. спочатку – «Дай, Боже, в добрий час» Ю. Добриловського, згодом – «Мир вам, браття, всім приносим» І. Гушалевича, пізніше – «Не пора» І. Франка; на Закарпатті – «Я русин бив» (у сучасному прочитанні «Я русин був»). Гімни американських українців – «Далека ти, а близька нам» В. Щурата і «Геть за море» О. Грицяя. У 1918 р. офіційно визнаним гімном української держави була пісня «Ще не вмерла Україна» (слова П. Чубинського, музика М. Вербицького). Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького зі словами, затвердженими законом. <...>;

Яничари (турец. – нове військо) – регулярна піхота в султанській Туреччині, створена в XIV ст. <...> З XVI ст. яничари перетворились на замкнену військову касту, що існувала за рахунок пограбування населення, втручалась у державні справи, влаштовувала перевороти. У 1826 р. корпус яничар було ліквідовано. Слово «яничар» дістало в укр. мові переносне значення – зрадник рідної землі, матері;

Ярмарки (нім. – щорічний торг) – періодичні торги в певному місці; одна з найбільших ранніх форм торгівлі. В Україні поширились з XVI ст. У ярмарковий день задовго до світанку селяни пішки чи на возах рушали до місця ярмарку. Тут відбувалися зустрічі, знайомства, запрошення на храмове свято чи сімейні урочистості. Атмосферу, що панувала на ярмарках, влучно характеризують народні прислів'я: «У ярмарок поганого нічого нема – усе добре», «На ярмарку й торгу – що хочу, те й роблю». Найвідомішими у країні були Хрещенський ярмарок у Харкові, Іллінський у Полтаві, Воздвиженський у Кролівці, щорічний Хрещенський у Києві. <...> Нині найвідоміший – Сорочинський на Полтавщині.

Отже, на прикладі матеріалів словників лінгвокультурологічного спрямування продемонстровано різні підходи до опису загальних і власних назв, що містять лінгвальний складник і культурний компонент у своєму змісті, який унаочнює тлумачення словникових статей. Особливості лексикографування мовних одиниць зумовлені метою, завданнями, що ставили

перед собою автори, також тим, для яких груп користувачів призначені словники. «Термінологічний словник з культурології» охоплює власні й загальні назви. Його автори Н. Ю. Больша і Н. І. Єфімчук для наведення позамовних даних використовували багатий матеріал з етнографії, історії, археології, філософії, соціології та ін. наукових дисциплін, а також прислів'я, приказки як малі жанри фольклору. Словникові статті не однакові за докладністю лінгвального й культурного змісту реєстрових одиниць, проте цінність опису одиниць незаперечна для кращого уявлення позначуваних реалій. У словнику В. В. Котович основним аспектом презентації назв міст України є взаємозв'язок астіонімів з їхніми мотивувальними чинниками з погляду утворення й походження. Словникові статті побудовано за однією загальною схемою, з вказівкою на мотивувальне слово (антропонім, гідронім, мікротопонім, апелятив і т. ін.) для утворення астіоніма, на ойконімотворчий формант, із залученням відомостей народної етимології поряд з науковою.

Значущість матеріалів словників лінгвокультурологічного спрямування в тому, що відповідна позамовна інформація допомагає правильно зрозуміти різноманітні контексти вживання тієї чи тієї лексеми й ширше – функціонування слова в мові.

Джерела

ЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

НМУ – Котович В. В. Назви міст України: лінгвокультурологічний словник. Дрогобич, 2021. 472 с.

ТСК – Термінологічний словник з культурології. Авт.-укл. Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. Київ: МАУП, 2004. 144 с.

Література

1. Бондаренко А. Лінгвокультурологія: Навчально-методичний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 197 с.

2. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти: Автореф. дис. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова; Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 40 с.

3. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.

4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.

5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
6. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія: навчальний посібник. 3 вид., перероб. і доп. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.
7. Кононенко В. І. Мова у контексті культури. Київ-Івано-Франківськ: Вид-во «Плай», 2008. 390 с.
8. Котович В. В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: Дис. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. 845 с.
9. Котович В. В. Ойконімний простір України: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти: Автореф. дис. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2020. 40 с.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php
11. Мацько Л. І. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2010. Вип. 50. С. 112–116.
12. Потапенко О. І., Потапенко Я. О., Кожуховська Л. П., Левченко Т. М., Чубань Т. В., Бурчик І. В. Українська лінгвокультурологія: навчальний посібник. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М, 2014. 350 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
14. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.

Legend

ЗУЕ – Zhaivoronok, V. V. Signs of Ukrainian Ethnic Culture: Reference Dictionary. Kyiv: Dovira, 2006. 703 p.

НМУ – Kotovych, V. V. Names of Ukrainian cities: Reference Dictionary. Drohobych, 2021. 472 p.

ТСК – Terminological Dictionary of culture stadying. Written and compiled by Bolsha, N. Y., Yefimchuc, N. I. Kyiv: MAUP, 2004. 142 c.

References

1. Bondarenko, A. (2021). *Linguoculturology: Educational and methodological manual*. Nizhyn: Nizhyns'kyi natsional'nyi universytet imeni Maksyma Hoholya. 197 c. (in Ukr.).
2. Venzhynovych, N. F. (2018). *Phrases of the Ukrainian Literary Language: Cognitive and Linguistic Culturological Aspects: Avtoref. Dissertation for a Doctoral Degree in Philology, speciality 10.02.01 – The Ukrainian Language*. The Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 40 p. (in Ukr.).
3. Yermolenko, S. Ya. (2009). The Dynamic and Constant Nature of the Linguistic Picture of the World. *Movoznavstvo*. № 3–4. P. 94–103. (in Ukr.).
4. Yermolenko, S. Ya. (2009). *Linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. 352 p. (in Ukr.).
5. Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukrainian ethnolinguistics: Essays*. Kyiv: Dovira. 262 p. (in Ukr.).
6. Zahnitko, A. P., Bohdanova, I. V. (2017). *Lingvoculturology: Educational manual*. 3 revised and expanded edition. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. 287 p. (in Ukr.).
7. Kononenko, V. I. (2008). *Language in the context of culture*. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Plai. 390 p. (in Ukr.).
8. Kotovych, V. V. (2020). *Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguoculturological aspects: The Dissertation for a Doctoral Degree in Philology, speciality 10.02.01 – The Ukrainian Language*. Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych; Lesia Ukrainka Volyn National University. Luts'k. 845 p. (in Ukr.).
9. Kotovych, V. V. (2020). *Oikonymic space of Ukraine: onomastic and linguoculturological aspects: Avtoref. Dissertation for a Doctoral Degree in Philology, speciality 10.02.01 – The Ukrainian Language*. Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych; Lesia Ukrainka Volyn National University. Luts'k. 40 p. (in Ukr.).
10. Maslova, V. A. (2001). *Lingvokulturology*. Moskow: Izdatel'skii tsentr «Akademiya». 208 p. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php (in Rus.).
11. Matsko, L. I. (2010). Stylistics and history of the Ukrainian literary language in the linguodidactic field of training of Ukrainian philologists. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. Vyp. 50, p. 112–116 (in Ukr.).
12. Potapenko, O. I., Potapenko, Ya. O., Kozhukhovs'ka, L. P., Levchenko, T. M., Chuban', T. V., Burchyk, I. V. (2014). *Lingvoculturology: Educational manual*. Korsun'-Shevchenkivs'kyi: FOP Havryshenko V.M. 350 p. (in Ukr.).

13. Selivanova, O. O. (2008). Modern linguistics: directions and problems. Poltava: Dovkillya-K. 712 p. (in Ukr.).

14. Ukrainian orthography (2019). Kyiv: Naukova dumka. 392 p. (in Ukr.).

Iryna Samoilova

Ukrainian Dictionaries of Linguoculturological Direction: Principles of Compilation, Structure of Dictionary Entries

The article discusses dictionary descriptions of words – common names and proper names in two dictionaries of linguoculturological direction. The purpose of such dictionaries is to lexicograph culturally marked linguistic units. The interpretation of the content of the units has a linguistic component and a culturological commentary. Extralinguistic Facts complements the linguistic component and expands information about the cultural semantics of the word. The culturological representation of a linguistic sign helps to understand the reality denoted by this sign in a more comprehensive and deeper way. The terminological dictionary reveals the Ukrainian and foreign linguistic and cultural space. The connection of the names of Ukrainian cities – astionyms with motivating factors is the main aspect of the lexicographic presentation of proper names in another dictionary. V. V. Kotovych, the author of the dictionary, for the first time in Ukrainian linguistics has introduced the terms oikoculturonym and astioculturonym into scientific circulation to denote an onomastic unit as lingual and culturological value. The author uses the concept of code as one of the basic ones in linguoculturology. Anthroponymic, hydronymic, microtoponymic, oronymic, choronymic, ergonymous, landscape-artifact, local-ethnic, and other codes in the astionymic system were considered. Linguistic and cultural portraits of all the names of modern Ukrainian cities were modeled. The dictionary gives an indication of the oikonym-forming formant, the primary sources that became the basis for the formation of the name of the city.

Key words: Linguoculturology, Linguoculturological Dictionary, proper name, astionym, culturally marked word.

Наталія Сніжко

УДК 811.161.2.373.374

Сучасне українське мовомислення в художньо-образному та лексикографічному відтворенні

Стаття присвячена актуальним проблемам лексикографічного опису та моделювання сучасного українського мовомислення. Увиразнюємо вагомість новітньої джерельної бази для комплексного вивчення сучасних мисленнєвих процесів та світосприймання, моделюємо систему концептуальних домінант епохи новітнього Українського Відродження, аналізуємо активні метафори, якими живуть сучасні українці. Подаємо фрагменти інтегрального лексикографічного опрацювання образної мови сучасних українських мовотворців у «Тлумачному словнику української мови активного типу».

Ключові слова: мовомислення, епітет, метафора, порівняння, образне вживання слова, афоризм, тлумачний словник, ідеографічний словник, інтегральне лексикографічне моделювання, константи української культури, концептуальні домінанти сучасного українського мовомислення.

Молімося за світ піснею Роду, що Мати співала ...
(О. Радимир)

Дослідження особливостей сучасного українського мовомислення та мовних засобів відтворення провідних ідей українського світосприймання належить до пріоритетних завдань лінгвоукраїністики і є ваговою частиною макронаукових досліджень розвитку мови й соціуму в епоху глобальних змін.

Сучасні лексикологи та лексикографи ґрунтовно вивчають закономірності мовних змін та змін мовної свідомості українців, формують новітню методологію моделювання мовної і концептуальної картин світу та їх адекватного відтворення у словниках різних типів і жанрів. Актуалізуємо інтегральний тип тлумачного словника, у якому динаміка **мовомислення** – процесу пізнання світу творчими особистостями за допомогою вербальних засобів та системи концептуальних домінант певної епохи – постає у всіх її проявах. «Словник мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття» (далі – СМТОУ), який лексикографи Інституту української мови НАН України оприлюднили 2022 р., засвідчує провідні концептуальні домінанти письменників епохи тоталітаризму та посттоталітаризму. «Тлумачний словник української мови активного типу» (далі – АСУМ), над яким нині працюємо, відтворює мовомислення творчої еліти України першої чверті XXI ст. і відображає основні напрями новіт-

нього Українського Відродження. Мовні засоби українського націєтворення та національного відродження засвідчено «Словником української мови» (за ред. В. В. Жайворонка, 2012; далі – СУМЖ), Додатковим томом до Словника української мови» в 11-ти томах (за ред. П. Ю. Гриценка та Л. В. Мовчун, 2017), ідеографічним словником «Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики» (за ред. Є. А. Карпіловської, 2013), низкою словників нової лексики за ред. А. М. Нелюби та ін. Зібрано й систематизовано лексику на позначення процесів українського державотворення та духовного розвитку, активізовано призабуту лексику, закладено основу для ґрунтового дослідження розвитку науки і культури українського соціуму. Отже, українські словники кінця ХХ – початку ХХІ ст. постають основою системного дослідження українського **менталітету** як сукупності психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу та його творчої еліти [6; 9].

Актуальною **проблемою** сучасних інтегральних лексикографічних досліджень є моделювання нового українського мовомислення та української ментальності на основі новітньої джерельної бази, яка містить текстові дані різних стилів, жанрів та сфер функціонування української мови. Внаслідок системного опрацювання сучасних текстів художньої, наукової, науково-популярної літератури, засобів масової інформації, інтернет-ресурсів моделюємо особливості мовомислення та світосприймання українців ХХІ ст., а також увиразнюємо високий рівень розвитку різних галузей знання, з'ясовуємо закономірності та результати активних пізнавальних процесів. Сучасний загальномовний тлумачний словник містить загально-вживану та термінологічну лексику, фразеологічні одиниці та афоризми, засвідчує механізми та результати художньо-образного світосприймання креативних особистостей, адекватно і різноаспектно відтворює структуру та функціонування сучасної української мови, моделює національну специфіку мовомислення та відтворює загальнолюдські цінності [6; 11–15].

Серед найважливіших **завдань** системного дослідження структури художньо-образних засобів сучасного українського світосприймання: 1) з'ясування типів та моделей перенесення значення, особливостей розвитку образного слововживання та аксіологічного осмислення дійсності, 2) дослідження будови та функціонування нових фразеологічних одиниць та з'ясування особливостей модифікації письменниками традиційних фразеологізмів, 3) добір із текстів художньої літератури національно та культурно значущих афоризмів та перифрастичних назв; 4) дослідження ролі констант української культури в моделюванні сучасного мовомислення, 5) з'ясування ролі концептуальних домінант сучасності в збагаченні традицій української культури та розвитку основних напрямів новітнього Українського Відродження; 6) поглиблення теорії метафоризації та форму-

вання дослідницького простору для осмислення типів метафор, якими ми сьогодні живемо тощо [1–13].

Новизна нашого дослідження полягає в систематизуванні засобів метафоризації та образного вживання слів та лексикографічному моделюванні творчого потенціалу сучасних мовотворців.

Дотримуємося новітніх теоретичних узагальнень С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, Є. А. Карпіловської, Л. В. Кравець, В. М. Русанівського, Н. М. Сологуб, М. І. Степаненка, Г. М. Сюти та ін. дослідників щодо творчих потенцій мови, символічного значення слова, високої естетизації слова сучасними українськими письменниками [1–8; 10; 16]. «Висока естетика мови, – наголошує С. Я. Єрмоленко, – це ословлення автором високих тем не так у розумінні суспільно значущих тем (за цим критерієм теж визначається місце митця в історії літературної мови), як вияв ставлення людини-творця до таких тем, а тим самим утвердження високого в людині. І тоді будь-яка тема набуває суспільної вагомості, а найінтимніший твір прочитується як вічний і високий людський ідеал» [4: 6–7].

У новітніх тлумачних словниках засвідчуємо традиції української ментальності, відтворені системою епітетів, порівнянь, переносних значень, образних уживань слова, стійких сполучень слів тощо, якими активно користуються сучасні творчі особистості, а також реєструємо нові переносні значення, утворені внаслідок метафоризації чи метонімізації та образне слововживання. На основі системи художніх засобів моделюємо пам'ять українського народу, її ментальні засади, глибинні джерела української ідентичності та духовності. Духовні й матеріальні традиції народу зміцнюють його творчий потенціал, утверджують українське державотворення й удержавлення української мови. Дослідження мовного світу, системи концептуальних домінант провідних українських творчих особистостей належить до першочергових.

При інтегруванні світоглядних позицій сучасних письменників, публіцистів, науковців, журналістів, громадських діячів та ін. креативних особистостей, засвідчених у текстових структурах, моделюємо системи художньо-образних засобів відтворення констант української культури (*Україна, життя, любов, пам'ять роду, творчість, закон, свобода, воля* та ін.), провідних ідей новітнього Українського Відродження (*утвердження української державності, удержавлення української мови, духовний розвиток* та ін.), реалій сучасної боротьби українців за незалежність в умовах російсько-української війни (*незламність та волелюбність захисників і захисниць України, волонтерський рух, світова підтримка України, броньований кулак народів світу в боротьбі з тероризмом* та ін.). Концептуальні домінанти, що постають на основі сукупного досвіду креативних особистостей, у новітніх тлумачних словниках відображаємо за допомогою

ідеографічних маркерів, перехресних відсилань, синонімічних засобів тощо [11; 14].

На основі новітньої джерельної бази, сформованої за художніми творами Л. Костенко, В. Шкляра, З. Мензатюк, Н. Гуменюк, В. Лиса, М. Матіос, Д. Чередниченка, Л. Ворониної, Г. Вдовиченко, І. Савки, Дари Корній, С. Талан, Люко Дашвар, Т. Белімової, Л. Мовчун, Л. Новикової, І. Складаного, О. Хмельовського, Ніки Нікалео, С. Процюка, В. Слапчука, Д. Гнатко, А. Кокотюхи, М. Кідрука, А. Процайла, О. Радимира, Н. Волошко, Л. Паниченко, П. Ярмоленка та ін. творчих особистостей, постає концептосфера сучасної художньої мовотворчості з домінантами: а) любов до Батьківщини, матері, родини, роду, природи, Божого світу; б) жага пізнання, творчості, самовдосконалення і розвитку; в) дотримання традицій та шанування загальнолюдських і національних цінностей; г) творче засвоєння найкращих ціннісних, культурних та матеріальних досягнень народів світу; г) постійне оновлення засобів мовотворчості та ін. Перелічені концептуальні домінанти властиві і для попередніх етапів української мовотворчості, засвідченої у творах прогресивних письменників [11; 14; 15]. Їх відтворює «Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття», укладений внаслідок опрацювання творчих надбань О. Гончара, Гр. Тютюнника, Є. Сверстюка, М. Лукаша, І. Дзюби, О. Забужко, Ю. Андруховича. Отже, простежуємо потужний напрямок художнього відтворення та наукового вивчення закономірностей українського світосприймання другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст.

Варто зазначити, що вагомим досягненням українців ХХІ ст. є створення художніх фільмів за творами провідних українських письменників, напр. В. Лиса «Століття Якова», В. Шкляра «Чорний ворон», М. Матіос «Солодка Даруся», Н. Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону» та ін., а також осучаснення творів класиків української літератури у серіалах «Спіймати Кайдаша», «Хазяїн» та ін. Постають художньо осмислені закономірності розвитку українського народу впродовж значного хронологічного відтинку, що дозволяє молоді зрозуміти віковічні прагнення українців до свободи і незалежності.

У новітньому АСУМ волелюбність українського народу, його національну пам'ять та специфіку мовотворення і мовомислення в умовах полікультурного розвитку, у першу чергу, моделюємо одиницями лексичного ядра мови (**любов, людина, слово, мова, воля, свобода, пам'ять, книга, вічність** та ін.). Вони є реєстровими одиницями словника та входять до низки образних висловів і фразеологізмів: *Найкращий вчитель – пам'ять роду* (О. Хмельовський, На прадавньому полі прозрінь.., Радосинь, 2017, 229); *Мудре слово коронує вічність* (Л. Паниченко, Люблю я ніч, її пророчі сни, Радосинь, 2017, 179); *Пісня – це голос крові. Вона очищує душу, як шабля*

повітря (В. Шкляр, Характерник, 2019, 292); *Співа блакить крізь готику риштовань, Дзвенить цемент крізь дужу плоть будов. І все ж таки: в началі було – Слово! І все ж таки начальний дух – Любов!* (Є. Маланюк, Українська поезія., 2008, 153); *А я збираю насіння твоїх слів, зав'язую їх у вузлик вічності: для сіяння і для жнив* (О. Плавенчук, Синові, Радосинь, 2017, 185); *Хто працює, той не бідує, хто змолоду рук не шкодує, той на старість в добрі розкошує* (Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 15); *Роздам себе по крапельні: Беріть мій цвіт, моє стебельце! Я сповідаюся калині, Бо мамине в калині серце* (І. Складаний, Роздам себе по крапельні, Радосинь, 2017, 217); *Скільки розпорошено!.. Скільки розмінялось... Мати між волошками Квітнути zostалась. Міняться сапфірами В пам'яті блавати Молитвами щирими Душу гріє мати* (Л. Дяченко, Днями босоногими., Радосинь, 2017, 77).

Новітній АСУМ дає можливість простежити активне образне вживання слів лексичного ядра мови в сучасних перекладних творах, чим засвідчуємо важливість загальнолюдських цінностей у житті народів світу: *Усе минає, залишається тільки любов* (Е. Сафарлі, Я хочу додому, перекл. з азерб. Т. Ключіна, 2019, 128); *очі світяться добротою* (С. Джіо, Ожинова зима, перекл. з англ. Ю. Костюк, 2018, 93); *зелено-блакитне мереживо.., де крони дерев переплітаються з небом* (Р. Бредбері, Кульбабове вино, перекл. з англ. В. Митрофанов, 2019, 8); *незайманий обрій, зітканий із полів пшениці, кукурудзи, маків* (М. Бюссі, Чорні водяні лілії, перекл. з фр. В. Барська, 2019, 14); *книги – це точка опори в непередбачуваному світі* (Н. Джордж, Маленька паризька книгарня, перекл. з англ. О. Захарченко, 2018, 39) та ін.

Тексти сучасної художньої літератури засвідчують активне вживання слів-символів, тих давніх лексичних одиниць, які відтворюють українську ідентичність, засвідчують гармонію Божої світобудови, позитивне та конструктивне світосприймання українців. Із збірки творів сучасних українських письменників «Радосинь. Поезія, проза, переклади» (2017) добираємо, напр., такі художні засоби: *веселковий світ; зелений шовк озимини; світанку ледь рожеві акварелі малює над шипшиною зоря; матіоловий лине вечір, цвіркуни шаленіють від запаху; квітне рушниковий оберіг; бриніла осінь бісером-дощами, тужила перелітними птахами; голос арфами весни звучатиме, як Божя милість* та ін. Пам'ять роду живе в художньому осмисленні родоводу та творчого начала українців. Поезію «Вічна борозна» В. Бондаренко присвячує своєму сивому дідусеві: *У небі видно білу смугу: Хто зна – чи стежка, чи дорога? Деся там дідусь іде за плугом, Оре небесні перелози* (В. Бондаренко, Вічна борозна, Радосинь, 2017, 25). Про веселковий світ дитинства пише М. Калінін у поезії «Наснись мені, вітре!»: *Наснись мені, вітре з дитинства країв, Повій мені з отчого поля, навій мені спогади, щем юних мрій, Яви крізь роки світ веселковий мій –*

Вклонюся незіграним ролям (М. Калінін, Наснисть мені, вітре! Радосинь, 2017, 94). Рідну хату звеличує П. Розвозчик: *Небо аквамаринове, Хлюпає Всесвіт до віч. Зорі голками незримими густо вмережують ніч... Тиші лапатої відгуки Гуснуть у буришині. Хата-хатусенька вікнами Блима з дитинства мені* (П. Розвозчик, Небо аквамаринове, Радосинь, 2017, 198–199). Аналізована збірка засвідчує художні досягнення багатьох творчих особистостей, є корисною для моделювання концептуальних домінант сучасної епохи та для аналізу художніх засад мовотворчих процесів, розгляду постання кожного слова чи його нового ЛСВ як художнього твору, про що свого часу писав О. О. Потебня.

Варто зазначити, що укладачі новітнього АСУМ ретельно відтворюють усі нюанси семантичного та стилістичного розвитку слів-символів та одиниць лексичного ядра мови. Спостерігаємо, напр., що слово, *глек* (*гличик*) набуває нового образного та порівняльного вживання: *Повний гличик вишневого гаю дзвенів солов'їним щебетом. А на дідовій скрипці сидів помаранчевий метелик і перебирав струни пам'яті* (Д. Чередниченко, Повний гличик вишневого гаю., Радосинь, 2017, 239); *Крізь тюль віконної завіси Цідиться ранок у гличик кімнати* (О. Шалак, 245); *Травень сонце вербовим прутиком Заганяє за тьмяний пруг. Наливає у глеку сутінки Вечір, вкутаний у кожух* (Т. Нарчинська, Травень сонце вербовим прутиком., Радосинь, 2017, 170). Пор. пряме значення слова *глек*: *Відбитки пальців на прадавніх мисках. Рука і глина – вже барвисті глеку, Барильця для вина, борщовики, макітри, Витьохкування зозулиць тендітне...* (Н. Чорноморець, Опішня, Радосинь, 2017, 243). Варто зазначити, що в 11-томному тлумачному «Словнику української мови» (далі – СУМ) та Словнику української мови у 20 томах подано лише пряме значення слова (*глек* – висока кругла посудина, розширена донизу) та вказано на його здатність вживатися у порівняннях. В АСУМ новий художньо-образний потенціал давнього слова *гличик* маркуємо ремарками * *Образно* або * *У порівн.*

У сучасних художніх творах спостерігаємо активне творення нових слів (*голубоквітно, кленово, клечано, зеленопружно, дзвінкоросий, зеленоніжний, трояндність, роси-перли, сум-срібnodзвоння*) з метою увиразнення високої естетики художнього світосприймання українців: *Березнем лоскоче млосно груди. Розливами весняносіяного проміння Приспану бадьорість будить. У закутки найдальші серця Хлюпає весняна повінь* (І. Вихованець, Весняні коні, 2014, 104); *Ще день за овидом куняє, А вже корівок на луки Голубоквітно підганяють Хльосткі петрові батogi. Коли ж вечірне сонце млосно Пахким розтане стільником, Трава духмяна дзвінкороса Стече з дійниці молоком* (О. Завадський, Ще день за овидом куняє, Радосинь, 2017, 82).

«Прагнення висловити думку яскраво, так, щоб вона привернула увагу інших, – зазначає Є. А. Карпіловська, – властиве будь-якому мовцеві.

Для письменника воно ж стає важливим складником його професійної діяльності, ознакою його стилю, оригінальності його світосприйняття і творчості. Саме тому для з'ясування взаємодії національної мови і мислення, для виявлення можливостей слова у передаванні щонайменших нюансів людської думки такого значення набуває вивчення словотворчості письменників» [5, с. 26].

Увагу сучасних українців привертають художньо-образні засоби Л. Костенко, В. Шкляра, М. Матіос, З. Мензатюк, І. Савки, С. Процюка, Н. Гуменюк, В. Лиса, Д. Гнатко та ін., які увиразнюють негативні явища тоталітарного періоду в історії України, відновлюють історичну справедливість, моделюють динаміку національної свідомості: *чорніти від чорного горя* (В. Шкляр), *туга заходить зашпорами в душу* (М. Матіос); *темна безодня відчаю* (Д. Гнатко); *курорт із дротяними узорами й морозяними ваннами* (Н. Гуменюк); *система з залізними законами й капканами* (Н. Гуменюк), *Україна в кривавих обценьках сталінської доби* (С. Процюк), *деструктивна демонічність червоних* (С. Процюк) та ін. Спостерігаємо тяглість у художньому відображенні явища бездуховності та моральної деградації, що панують в тоталітарному суспільстві, яке детально відтворене у попередньому нашому словнику СМТОУ: *Нашого цвіту по всіх борделях світу* (Л. Костенко); *Вічна парадигма історії: за свободу борються одні, а до влади приходять інші* (Л. Костенко); *А живі мітингують. Борються за крісла. Проводять конгреси, брифінги, прес-конференції. Закликають одне одного сісти за стіл переговорів* (Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, 2014, 352); *Селеві потоки брехні заливають суспільство. З брудної піни дезінформації виринають уламки правди* (Л. Костенко); *Живемо в дуже густому розчині хамства, скоро випадемо в кристал* (Л. Костенко); *Вона [бабця Петрина] лежала, дивилася в стелю або стіну, переглядала старі газети, яких назбирала і зберегла чимало, категорично відмовлялася читати теперішні газети й рідко дивилася телевізор, називаючи його «болотом моральної розпусти»* (В. Лис); *Тридцять років 20 століття впали на українську душу могильним каменем. Напевне, література, як витончена метафізична квітка, найшвидше відчула деструктивну демонічність червоних* (С. Процюк); *Карфаген нової тотальної небезпеки, де небагато залишається місця для загальнолюдських ідеалів, над якими працювали кращі уми Землі сторіччями, повинен бути зруйнований спільними пасіонарними зусиллями* (С. Процюк) та ін.

Вагому частину образних висловів складають сентенції сучасних авторів про явища корупції, карні злочини, злодіяння п'ятої колони тощо: *Круки корупції докльовують Україну* (Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, 2014, 375); *У тому, що поважне цабе може потрапити за колючий дріт, нічого дивного. У цій країні падіння з висоти пташиного польоту прями́сінько в болото було справою звичною* (Н. Гуменюк, *Квіти*

на снігу, 2018, 38); *Вони ж там, як тет-з-тетом, з криміналітетом. Підім'яли під себе суди. Захопили інформаційний простір. За деким в'язниця плаче, але ж вони недоторканні* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 198); *Виїли [п'ята колона] Україну зсередини, як лисиця бік у спартанця, ще й дивуються – чого ж вона така скособочена? Чого кульгає в Європу, тримаючись за скривавлений бік? Всю обгризуть, як піраньї, і сипонуть врозтіч. Від України залишиться тільки скелет* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 23); *Чому до влади дорвалися шахраї і невігласи? Чому все купується і продається? Чому домінує жлобство на державному рівні? Чому все це називається – демократія, народовладдя?! (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 292).*

Сучасні художні твори – це крик відчаю про нинішню війну, це ціла низка метафор та порівнянь, які увиразнюють образ *стоклятої війни* (за влучним висловом О. Гончара): *Упав у бою побратим, **Кров'ю заплакав сонях**, «Тату, вернися живим...» Відлунює в спалених скронях* (Т. Лемешко, Вернися живим, Радосинь, 2017, 136); ***Місто** [Іловайськ] кричало голосами автоматних черг, поодиноких пострілів, гриміло вибухами, нервово здригалися міцні стіни, коли над ними свистіли «Гради»* (С. Талан, Повернутися дощем, 2016, 126); *Чиї то діти плинуть до могил, Мов журавлі, курличучи журливо? На вічний спомин їм штабні боги Готують спішно **іловайське мливо*** (В. Бубир, Іде війна, Радосинь, 2017, 29) та ін. У статті «Номінативні засоби відображення російсько-української війни (словникові матеріали)», опублікованій у попередньому числі «Лексикографічного бюлетеня», відтворюємо також тематичне впорядкування мовно-виражальних засобів війни. На сторінках АСУМ засвідчуємо лексику на позначення гідного опору українців загарбникам. Нові метафоричні вислови увиразнюють активні процеси гуртування прогресивних народів світу у боротьбі з терористами, напр.:

Броньований кулак – ударна частина війська, оснащена потужною бронетехнікою. *Україна зміцнює **броньований кулак**, що вже за кілька місяців вирішуватиме завдання відповідно до задуму керівництва Збройних сил. Про це повідомив міністр оборони Олексій Резніков за підсумками засідання Контактної групи з оборони України, більш відомої як Рамштайн, у Брюсселі. – Головне – зміцнюється «**броньований кулак**», який за кілька місяців зможе вирішувати завдання відповідно до задуму головнокомандувача Збройних сил України [Валерія Залужного] та Генерального штабу, – написав він (Факти, 16.02.2023); Напередодні зустрічі у форматі Рамштайн Україна провела інтенсивну роботу для налагодження міжнародних контактів. Державні пріоритети відомі – захист неба, створення **броньованого кулака** та забезпечення боєприпасами (Факти, 15.04.2023); «**Броньований кулак**», який ламає хребет скаженому ворогу (назва статті) (АрміяInform, 24.04.2023); Міністр висловив переконання, що в танковій*

коаліції у перших рядах повинен бути саме український танк, як-от БМ «Оплот». «На фронті обов'язково має бути **броньований кулак**, адже найголовніша цінність – це збереження життя наших захисників і захисниць... Саме тому ухвалено рішення, що Міноборони замовить в «Укроборонпрому» для українського війська «Оплоти», – сказав Резніков (Главком, 12.05.2023).

Прикладом оновленого лексикографічного опису досягнень сучасного українського мовомислення в новітніх словниках постає давнє запозичення з польської мови **брама**, яке пов'язане з праслов'янським * *borniti* (укр. боронити) (ЕСУМ, т. 1: 244). Для нього в АСУМ подаємо переносне значення («те, що відділяє, відмежовує кого-, що-н.»), фіксуємо порівняння й образне вживання, а також засвідчуємо нові сталі вирази: **Райська (Господня, Небесна) брама (ворота)** та **Брама Європи**. В одинадцятитомному СУМ, а також у СУМЖ подано лише одне узагальнене первинне значення, без вторинної номінації: Великі ворота, перев. при монументальних спорудах (СУМ, т. 1: 226). В АСУМ розводимо окремо дефініції позначення воріт при монументальних спорудах та при звичайних будівлях, а також формуємо тлумачення для позначення давніх оборонних споруд, про які йдеться в сучасних етнографічних текстах. Нижче подаємо повну структуру пробної словникової статті **брама** до АСУМ. Вона відтворює процеси семантичної розбудови та розвитку нових функцій слова:

бра́ма, -и, ж. **1.** Великі ворота при монументальних спорудах. *Замок стояв у самісінькому центрі, доглянутий і напрочуд мирний. Його оточував широкий рів, по дну якого вилася мальовнича стежка; над ровом височили сиві мури, увінчані дерезою, мов густими зеленими чубами; над в'ізною брамою красувався старовинний герб, а під її склепінням тулилися численні ластів'ячі гнізда* (З. Мензатюк, Таємниця козацької шаблі, 2017, 34); *Перед брамою замку Любарта, під старим розлогим ясенем, дорогу перегородив якийсь хлопець – розкинув руки ніби для обіймів, розцвів широкою усмішкою* (Н. Гуменюк, Вересові меди, 2019, 165); *Нарешті увійшли до замку. За кованою брамою містився кам'яний дворик з гарматами, бійницями, з сувенірною крамничкою й касою, в якій продавали входні квитки* (З. Мензатюк, Таємниця козацької шаблі, 2017, 109). * *Образно. Вже відчинялась ночі брама, Пливла причаєна імла, Коли сплелись палкі зап'ястя, Долонь розкрились пелюстки, І відізналось тихе щастя Теплом жіночої руки* (О. Хмельовський, Радосинь, 2017, 229).

2. Великі входні двері в паркані або у воротах будівлі. *Нічогісінько не нагадувало про весілля: брама на подвір'ї була закручена дротом, скрізь порожньо, звично сокотали кури, зачинені хатні двері* (І. Савка, Шипшинове намисто, 2016, 12); *Для мене єдиним способом проникнути за високі мури – у дім і з дому – є широка металева брама навпроти його правого крила* (Н. Гуменюк, Квіти на снігу, 2018, 164); *Роззяви сиділи на мурах, ча-*

стоколах, на **брамах**, деревах, на тисових дахах теремів і дзвіницях... (В. Шкляр, Характерник, 2019, 284); Старий австрійський будинок з ліпниною, з каріатидами, що підтримували сусідський балкон над широкою дубовою **брамою**, – усе колись таке рідне й близьке до болю – раптом стало осоружним і страшним (Ніка Нікалео, Квітникарка, 2018, 14); І вже біля **брами** військомату, коли мама припала до моїх грудей і не могла відірватися, дядько Демурка раптом поклав мені на плече руку, а потім одвів убік, поцілував тричі... (В. Шкляр, Треба спитати у Бога, 2019, 208); До полудня, коли мали розпочатися вчистості, набрякле хмарами небо вже погуркувало передгроззям, однак крізь **браму** цукроварні раз у раз проїздили брички, бідарки, підводи, верхівці й зупинялися на подвір'ї ближче до клубу, де їх зустрічав мідним ревом оркестр (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 62–63); Журналіст натиснув на кнопку відеодомофона. Відчинилася **брама**, що вела до алеї, обсадженої рододендронами, лавровими деревами й азаліями (Л. Гунель, Я обіцяю тобі волю, перекл. з фр. Ю. Кузьменко, 2020, 20).

3. Давня оборонна споруда. Польська **брама** – укріплення складалося з п'яти башт – трьох на правому березі (Надбрамна, Наскельна, Прибережна, а також барбакан) і двох на лівому березі (Настінна і Прибережна)... Башти були з'єднані оборонними мурами, а між Прибережними баштами через річку проходив мур зі шлюзами. За даними Ю.Й. Сіцінського над Польською **брамою** знаходилася каплиця Св. Анни, звідки й народна назва – **брама** Святої Анни. Деякі дослідники вважають, що комплекс укріплень з'явився на основі оборонних споруд XIII ст., але це більше схоже на міф. Олександр Прусевич вважав, що Польська **брама** була збудована на початку XVI ст. (В. Прокопчук, Топонімічний словник Кам'янця-Подільського, 2014, 94).

4. перен. Те, що відділяє, відмежовує кого-, що-н. від когось або чогось. І ось **брама**. **Брама**, що відокремлює звичайний буденний світ від казкового, чарівного, фантастичного світу кіно (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 265); За сумною **брамою** Даленіють снами Вишивані мамою Вечори піснями. Виграють сапфірами У піснях блавати. З молитвами щирими Біля серця мати (Л. Дяченко, Радосинь, 2017, 77). * Образно. Я хоромів не зміг збудувати, Провести в **браму** щастя не зміг. Не зумів подолати загати, А вже – сніг (І. Складаний, Радосинь, 2017, 217); Що її [Матронку] чекало за **брамою** нового життя, в чужому селі, без татами – лише в Господній і її чоловіка волі (М. Матіос, Солodka Даруся, 2020, 95); Поділля було одним із головних районів виробництва зернових в імперії, а Одеса, заснована 1794 року на місці колишнього ногайського поселення, стала головною **брамою**, що відкривала імперії шлях на європейські ринки (С. Плохій, Брама Європи, перекл. з англ. Р. Ключко, 2016, 236).

* У порівн. *Завіса розсувається, як брама* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 467).

◇ **Бра́ма в рай** – ворота до раю; *син.* ра́йська (Госпо́дня, Небе́сна) бра́ма (воро́та); бра́ма не́ба. *Мабуть, боявся протавити момент, коли його праведна душа опиниться перед брамою в рай* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 203);

Бра́ма Європи – образна назва України, яка споконвіку захищає країни Західної Європи від завойовників зі сходу. *Європа є важливою частиною української історії, так само як і Україна – європейської. Розташована на західному краю Євразійського степу, Україна протягом багатьох століть була брамою Європи. Інколи, коли «брама» зачинялася внаслідок війн чи конфліктів, Україна допомагала зупинити іноземні навали зі сходу та заходу; коли ж вона була відчинена, як це найчастіше траплялося в українській історії, вона правила за міст між Європою та Азією, сприяючи обміну людьми, товарами та ідеями* (С. Плохій, Брама Європи, перекл. з англ. Р. Ключко, 2016, 23); *Президент України Володимир Зеленський виступив зі зверненням у парламенті Італії. Він заявив, що наша держава виступає брамою Європи для Росії* (24 канал, 22.03.2022); *Назва прекрасної книжки видатного українського історика Сергія Плохія «Брама Європи» для багатьох людей так би й залишилась метафорою. Однак драма, яку переживає наш народ сьогодні, її яскраво ілюструє* (Ю. Волошин, Метафора східної брами Європи стала реальністю, Локальна історія, 01.03.2022).

◇ **Бра́ма не́ба** – ворота до раю; *син.* ра́йська (Госпо́дня, Небе́сна) бра́ма (воро́та); бра́ма в рай. – *І потім, справді, а чому б не взнати якісь нові шляхи й координати? Де браму неба зачиняють О́ри? Які заввишки ті Ріпейські гори?* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 421).

◇ **Ра́йська (Госпо́дня, Небе́сна) бра́ма (воро́та)** – ворота, крізь які проходять праведники до раю; *син.* бра́ма не́ба. *Шкода! Ви вірите, що єсть і рай, і пекло, Що люди й «там» не можуть рівні бути. Моя лагідна мати не злочинна, Не вбила і не хтіла вбити нікого, Їй мусить райська брама відчинитись, А для таких, як я, в раю немає місця* (Леся Українка, Думи і мрії, Освіта, 18.09.2022); *Ще трохи краще край Господніх брам людська душа себе відчутти може. Я спекався тебе, моя тривоже. Немає світу. Я існую сам* (В. Стус, Під тягарем хреста, 1991, 127); *Там було так гарно – що аж страшно, як, може, буває невагомій душі лише перед райською брамою* (М. Матіос, Солодка Даруся, 2020, 117); *Сюжет – це послідовність сполучних мотивів. Так, у пропонованому нижче розборі вірша В. Стуса «Дозволь мені сьогодні близько шостої...» «дзвінок» – це образ; «натисла на дзвінок» – це мотив, а «Натисла на дзвінок – і легко так / важезну прочинила райську браму» – сюжет, сформований двома мотивами, пов'язаними із прочиненням райської брами* (Стус Центр,

19.09.2022); Я любила слухати розповіді старших лемків, але це мені виглядало подібним до казки. Ніби є десь інший світ, але неможливі ж якесь **райська брама** зачинилася і туди неможливо ніяк повернутись. Звичайно, я все сприймала тоді як дитина. Коли стала старшою, то почала цікавитися Лемківщиною по-дорослому (Наше слово, 23.11.2014); Життя складається зі щоденних подолань. І звершуються вони не заради вступу до **райської брами**, а для поліпшення слуху. Власного. Чути себе – лише так можна набуту й зберегти рівновагу (Е. Сафарлі, Я хочу додому, перекл. з азерб. Т. Ключіна, 2019, 26); У повісті «**Райська брама**», яка була написана приблизно посередині творчого шляху [Єжи] Анджеєвського, зібрані майже усі його провідні теми: зокрема, психіка і мораль підлітків, людина й історія, пошуки сенсу життя та смерті, проблема морального вибору, тоталітарна ідея і сліпий фанатизм, зіставлення старості та юності. Для сучасників Анджеєвського «**Райська брама**» була символом комуністичного «світлого майбутнього», а песимізм повісті свідчив про неможливість досягнення цієї мети. Але філософська ідея твору ще ширша (Бібліотека java, 21.09.2022); Споконвіків Господь відкриває **Небесну браму** – ворота! Святим вогнем сонця – неба очищає і освячує доколишній світ: хату, обійстя, ліси, поля, ріки, людину та поглиблює тисячолітні прагнення людини розгадати таємницю народження, життя й смерті; таємницю природи – де початок і кінець створеного світу. Через ці ворота приходять устворяє Сонце – Дажбог, якому низько в пошані схиляє голову орій – хлібороб та запалює Великодньої ночі свій немеркнучий живий вогонь єднання з духом зоряного неба (Про рідне. Народна творчість, 21.09.2022). * У порівн. Машка [машина] намотувала кілометр за кілометром, а веселка все стояла попереду, мов розчинена **райська брама** (З. Мензатюк, Таємниця козацької шаблі, 2017, 123).

Розширення семантичної структури слова **брама** увиразнює посилення глобального мовомислення та актуалізує вагомість концепту «захист, оборона» в умовах новітніх процесів національного Відродження та російсько-української війни. Метафора **Брама Європи**, яка засвідчена в назві монографії С. Плохія «Брама Європи», що 2016 р. постала в перекладі Р. Ключка і здобула Національну премію України імені Тараса Шевченка в 2018 році в номінації «Публіцистика», представлена в новому АСУМ у складі паспорта до низки реєстрових слів. Багаторазове вживання цієї метафори в новітньому АСУМ утворює історичну роль України в захисті світу від тоталітаризму, є символічним і національно маркованим, стає мовно-естетичним знаком сучасної української культури.

Отже, у сучасній художній літературі українське мовомислення постає як процес осмислення світу творчими особистостями за допомогою вербальних засобів та системи концептуальних домінант певної епохи. Сучасні письменники активно використовують традиційні художньо-образні

засоби (епітети, метафори, порівняння тощо) та формують нові креативні засоби, що є символами новітнього часу й увиразнюють високу естетику мови. Сучасній творчій еліті підвладне осмислення найскладніших проблем сучасності та минулого, вербальне відтворення пам'яті українського народу та відновлення його ідентичності. Новий «Тлумачний словник української мови активного типу» системно й різнопланово відтворює художньо-образні засоби сучасної творчої еліти й формує новітню методологію інтегрального лексикографічного моделювання констант української культури та концептуальних домінант сучасного Українського Відродження. Сучасна тлумачна лексикографія моделює колективний творчий потенціал народу та його творчої еліти, відображає активні процеси українського націєтворення, державотворення та культурного розвитку.

Література

1. Віняр Г. М. Нова лексика в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2011. Вип. 16. С. 354–356.
2. Вокальчук Г. М. Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко, Микола Вінграновський. Острог, 2010. 178 с.
3. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: [монографія] / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. 536 с.
4. Єрмоленко С. Я. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 6–16.
5. Карпіловська Є. А. «Аероплань, душе моя...» (багатоликий оказіоналізм Павла Тичини). *Культура слова*. Вип. 84, 2016. С. 25–36.
6. Карпіловська Є. А. Українське мовомислення початку ХХІ ст. та його моделювання в активному тлумачному словнику. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука: монографія*. Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Інститут української мови НАН України, 2023. С. 384–400.
7. Кравець Л. В. Художня метафора як засіб формування мовної картини світу. *Мовознавчі студії*. Зб. наук. праць. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2006. Ч. 1. С. 87–91.
8. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира: поэзия и проза. Киев: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2011. 360 с.
9. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Теория метафоры. Москва: Прогресс, 1990. С. 387–415.
10. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара. Київ: Наукова думка, 1991. 140 с.

11. Сніжко Н. В. Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*. 2022. № 3. С. 3–24.
12. Сніжко Н. В. Мовосвіт сучасної творчої еліти України в інтегральних лінгвістичних дослідженнях. *Образне слово Луганщини*. Вип. 21. Полтава, 2022. С. 172–177.
13. Сніжко Н.В. Моделі багатозначності українських іменників (за матеріалами тлумачної лексикографії). *Лексикографічний бюлетень*. 3б. наук. праць. Відп. ред. І.С. Гнатюк. Вип. 19. Київ, 2010. С. 83–94.
14. Сніжко Н.В. Словник мови творчих особистостей: Українське Відродження, полілог культур, модерне лексикографування. *Лексикографічний бюлетень*. 3б. наук. праць. Відп. ред. Є.А. Карпіловська. Вип. 29. Київ, 2020. С. 59–71.
15. Сніжко Н.В. Українські цінності й чесноти в сучасному лексикографічному відтворенні. *Лексикографічний бюлетень*. 3б. наук. праць. Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Вип. 30. Київ, 2021. С. 53–63.
16. Степаненко М. І. Духовний посил Олеся Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника). Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2009. 60 с.

References

1. Viniar, H. M. (2011). New vocabulary in Lina Kostenko's novel 'Notes of a Ukrainian Madman'. *Modern problems of linguistics and literary studies*. Uzhhorod. Issue 16. Pp. 354–356 (in Ukr.).
2. Vokalchuk, H. M. (2010). Word creation of the Sixtiers. Lina Kostenko, Mykola Vinhranovskyi. Ostroh. 178 p. (in Ukr.).
3. Vokalchuk, H. M. (2008). Word creation of the Ukrainian poets of the 20th century: [monograph] / resp. ed. S. Ya. Yermolenko. Ostroh: Publishing House of The National University of Ostroh Academy. 536 p. (in Ukr.).
4. Yermolenko, S. Ya. (2010). The high aesthetics of Lina Kostenko's poetic word. *Culture of Word*. Issue 73. Pp. 6–16 (in Ukr.).
5. Karpilovska, E. A. (2016). 'Aeroplane, my soul...' (the many-faceted occasionalism of Pavlo Tychyna). *Culture of Word*. Issue 84. Pp. 25–36 (in Ukr.).
6. Karpilovska, E. A. (2023). Ukrainian language thinking of the beginning of the 21st century and its modeling in the active explanatory dictionary. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Palamarchuk: monograph*. Resp. ed. Ye.A. Karpilovska. Kyiv: Institute for the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 384–400 (in Ukr.).

7. Kravets, L. V. (2006). Artistic metaphor as a means of forming a linguistic picture of the world. *Linguistic studies*. Coll. of scientific works. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. Part 1. Pp. 87–91 (in Ukr.).

8. Kravtsova, Yu. V. (2011). Metaphorical modeling of the world: poetry and prose. Kyiv: Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University. 360 p (in Rus.).

9. Lakoff, D., Johnson, M. (1990). Metaphors by which we live. Theory of metaphor. Moscow: Progress. Pp. 387–415 (in Rus.).

10. Solohub, N. M. (1991). Linguistic world of Oles Honchar. Kyiv: Naukova dumka. 140 p. (in Ukr.).

11. Snizhko, N. V. (2022). Concepts of the latest explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexigraphy. *Ukrainian language*. Issue 3. Pp. 3–24 (in Ukr.).

12. Snizhko, N. V. (2022). Linguistic world of the modern creative elite of Ukraine in integral linguistic studies. *Figurative word of Luhansk region*. Issue 21. Poltava. Pp. 172–177 (in Ukr.).

13. Snizhko, N. V. (2010). Models of polysemy of Ukrainian nouns (based on the materials of explanatory lexicography). *Lexicographic bulletin*. Coll. of scientific works. Resp. ed. I. S. Hnatiuk. Issue 19. Kyiv. Pp. 83–94 (in Ukr.).

14. Snizhko N. V. Dictionary of the language of creative personalities: Ukrainian Renaissance, polylogue of cultures, modern lexicographing. *Lexicographic bulletin*. Coll. of scientific works. Resp. ed. E. A. Karpilovska. Issue 29. Kyiv, 2020. Pp. 59–71 (in Ukr.).

15. Snizhko, N. V. (2021). Ukrainian values and virtues in modern lexicographic reproduction. *Lexicographic bulletin*. Coll. of scientific works. Resp. ed. Ye.A. Karpilovska. Issue 30. Kyiv. Pp. 53–63 (in Ukr.).

16. Stepanenko, M. I. (2009). The spiritual message of Oles Honchar (based on the materials of the writer's 'Diaries'). Poltava: Private Entrepreneur Shevchenko R. V. 60 p. (in Ukr.).

Nataliia Snizhko

Modern Ukrainian language thinking in artistic, figurative and lexicographic reproduction

We consider language thinking as a process of making sense of the world by creative individuals using verbal means and the system of conceptual dominants important for a certain stage of cognition. On the basis of modern fiction, we reveal the leading ideas of Ukrainian writers' worldview, model the constants of Ukrainian culture, analyze the dynamics of national consciousness and language development.

We describe the modern methodology of systematizing the means of artistic and figurative understanding of reality (epithets, similes, metaphors) and

their reproduction in the latest explanatory dictionaries – the one-volume "Dictionary of Ukrainian Creative Personalities' Language of the Second Half of the 20th – Beginning of the 21st Century" (2022) and the four-volume "Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language of the Active Type" which is currently being worked on by lexicographers of the Institute for the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine under the leadership of Evgeniia Karpilovska.

*We trace the peculiarities of the functional and stylistic load of units of the language lexical core and their active use in modern fiction. Using the example of the word *брама* (gate), we analyze the methods of systematic lexicographic reproduction of the development of the word semantic structure and strengthening of its functioning in modern active speech. We model the interaction of language and social development, express the national specificity of the artistic and figurative means of the modern language. We include in the analysis the best examples of language creation by Lina Kostenko, Vasyl Shkliar, Nadiia Humeniuk, Volodymyr Lys, Mariia Matios, Iryna Savka, Zirka Menzatiuk, Dmytro Cherednychenko, Halyna Vdovychenko, Dara Korniy, Nika Nikaleo, Lesia Voronyna, Svitlana Talan, Tetiana Belimova, Max Kidruk, Andriy Kokotiukha and other writers, and we also analyze the language of modern artistic translation.*

We emphasize the durability of national and linguistic traditions and highlight the importance of universal human cultural values for the harmonious development of language and society in the era of global changes.

Key words: *language thinking, epithet, metaphor, simile, figurative use of the word, aphorism, explanatory dictionary, ideographic dictionary, integral lexicographic modeling, constants of Ukrainian culture, conceptual dominants of modern Ukrainian language thinking.*

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

УДК 81'25'37'42+811.111+811.124+811.134.2+811.14'03+811.161.2+811.162.1

Фраземіка як маркер української культури (фрагмент аналізу на матеріалі оригінальних і перекладних творів художньої літератури)

*У статті розглянуто проблему виявлення та опису національно маркованих сем у семантичній структурі українських фразем. Для аналізу був залучений матеріал, дібраний з українських оригінальних і перекладних текстів, а також з англійських, іспанських, німецьких і польських перекладів Євангелія. Проаналізовано в контрастивному аспекті текстуальні умови виникнення в українській мові звороту **вдовина лепта** та відповідників цієї одиниці в англійській, іспанській, німецькій і польській лінгвокультурах. Окреслено міфологічну основу виникнення в українській мові фразем із компонентом-соматизмом **кров**. Констатовано, що фразема **вдовина лепта** належить до біблійного шару культури, предметного коду, створена за допомогою метафоризації образу, а фраземи з компонентом **кров** співвіднесені з міфологічним шаром культури, соматичним кодом і виникли внаслідок метонімізації.*

Ключові слова: фразеологія, фраземіка, фразеографія, українська мова, переклад, Біблія, етимологія, семантика, сема, національна маркованість, світогляд, міфологія, культура, метафора, метонімія.

1.0. Національна культура знаходить свій вияв у вербальних (фольклор, художня література, релігійні, політичні й філософські тексти тощо) і невербальних (музика, живопис, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектура, танці, вірування, обрядодії, тип організації держави, керування, родини й т. ін.) формах, кожна з яких виконує особливу місію в різних галузях реалізації суспільства. Жодну зі згаданих форм не можна абсолютизувати на шкалі аксіологічної вартості, оскільки тільки в сукупності вони й утворюють такий феномен як національна культура. Проте в усіх цих формах тільки мова виконує трансмісійну роль, без якої існування творця (суспільства), творів і традиції як усвідомленого та живого явища просто неможливе. Форми культури без живої мови їхнього творця потребують особливого тлумачення (або вони часто й не поясненні) у системі цінностей, у цьому плані їх можна розглядати як інтерсуб'єктивні речі або явища, що позбавлені свого природного середовища існування та відповідно не залежать від суб'єкта, який уже зійшов з історичної арени. Отже, мова – єдиний витвір етносу, який пронизує всі форми культури.

В умовах утрати національної мови, наприклад у колонізованих народів, культуру може обслуговувати й творити мова колонізатора, утім через це доведеться говорити про якісно інший тип культури, що хоч і пов'язаний з місцевою традицією, але вже виводить на яв новий образ існування народу та його творчості. У колонізованих народів маркери національної культури маргіналізовані, оскільки без використання автохтонної мови вони позбавлені можливості не лише відбиватися в унікальних вербальних формах, а й конструювати нове уявлення про реальність відповідно до народного світогляду, який творить мову та водночас сам залежить від її структур (як показала школа Е. Сепфіра – Б. Ворфа). Пояснення національної культури за допомогою чужої мови – це лише наближення до цієї культури, тому будь-який переклад можна вважати тільки іноземною інтерпретацією неавтохтонної культури, одним із багатьох можливих суб'єктивних сприймань об'єктивної культурної цілісності. Звичайно, це не означає, що мовні засоби перекладу позбавлені цінності для лінгвістичного аналізу, навпаки, саме в перекладному тексті під час характеристики внутрішньої та зовнішньої форм відтворення оригіналу можна побачити найпомітніші культурні маркери двох національних культур, репрезентованих мовами оригіналу та перекладу.

Як відомо з численних досліджень [9: 238–239], у семантичній системі мови фраземіка посідає особливе місце, оскільки всі фраземні одиниці (далі – ФО) мають у своїй семантиці конотативні семи (щоправда, неоднакової міри вираження), а лексеми здебільшого стилістично нейтральні. Тому маркери національної культури у фраземіці набувають особливих характеристик – конотативних, найбільше детермінованих емоційною сферою народу, пов'язаних із чуттями, відчуттями, віруваннями й стереотипами сприйняття, ніж із раціональним і науковим освоєнням світу. Це дозволяє розглядати ФО, серед іншого, і в кроскультурній, культурологічній, етнологічній, етнолінгвістичній площинах.

Фраземіка формувалася впродовж тривалого часу й залежала від умов життя етносу. І навіть у близькоспоріднених мовах фраземний фонд не може бути ідентичним, у супереч схожим умовам існування національних культур. На думку Л. Г. Скрипник, фраземний «склад української мови, як і лексичний, має кілька генетичних груп: 1) питома українські фразеологічні одиниці; 2) запозичені фразеологічні одиниці; 3) фразеологічні кальки й напівкальки» [7: 149]. Схожу класифікацію української фраземіки пропонує Ф. П. Медведєв. Дослідник виокремлює: 1) ФО, творцем яких був український народ; 2) загальнослов'янські фраземи (до них лінгвіст зараховував і звороти біблійного походження); 3) давньоруську фраземіку (відповідно до сучасної термінології цей кластер доречно було б називати східнослов'янським) [6: 10–11]. Я. О. Спринчак виокремлював серед українських ФО три генетичні групи. До першої згідно з твердженням дослід-

ника належать спільнослов'янські фраземи, до другої – східнослов'янські, до третьої – властиві окремим східнослов'янським мовам [8: 33–38]. У цих класифікаційних схемах можна виявити певні суперечності, на яких ми детально не зупинятимемося, оскільки це не входить до нашого безпосереднього завдання – виявлення маркерів української національної культури у фраземіці. Серед дослідників немає однастайності в поглядах на критерії належності багатьох ФО до названих груп і між ними дуже часто складно провести межі. Власне, напевно, можна говорити про ядро та периферію цих класифікацій, адже немає вагомих підстав, щоб узагалі заперечити подану диференціацію. До ядра належить опозиція *власне українська фраземіка – запозичені ФО*, а ось стратифікація зворотів іншомовного походження потребує розширених теоретичних і практичних пошуків. Аналіз відбиття шарів та кодів культури у фраземіці дасть можливість по-новому інтерпретувати генетичну стратифікацію цього сегмента мовної структури. Зрозуміло, що для побудови далекосяжних висновків про роль і місце всіх (або багатьох) національно маркованих ФО у генетичній класифікації української фраземіки, їхню співвіднесеність із шарами й кодами культури, потрібно спиратися на аналіз великих груп зворотів, об'єднаних спільною семантикою. У цій статті на прикладі розгляду невеликої кількості фразем запропонуємо можливий спосіб створення історичних, лінгвокультурологічних і перекладознавчого коментарів, на базі яких можна визначити ступінь національної маркованості фраземіки. Такий підхід у майбутньому можна буде реалізувати під час створення «Історичного й культурологічного словника українських фразем».

1.1. ФО з компонентами-бібліїзмами в системі української культури. Навряд чи виправдано зараховувати бібліїзми до загальнослов'янських фразем (за класифікацією Ф. П. Медведєва), оскільки за своїм походженням це кальковані (або напівкальковані) одиниці, тобто створені за грецькими й латинськими зразками. Якщо взяти до уваги, що в національних слов'янських традиціях закріпилися нетотожні канони Святого Письма (у католиків і протестантів на основі Вульгати, а в церковнослов'янській традиції православних і греко-католиків – на базі Септуагінти) та ще й з різними традиціями перекладу національними мовами, то причина незбігу зовнішніх і внутрішніх форм біблійних фразем у слов'янських мовах стає цілком зрозумілою. Наприклад, ФО *лепта вдовиці* 'порівняно невеликий, посильний вклад у що-небудь спільне' (СФУМ: 332) в українській мові виникла на базі церковнослов'янської традиції, яка перейняла грецьку номінацію *λεπτόν* для позначення дрібної римської (ФБ: 1408) (за іншими джерелами – єврейської або грецької (Брокгауз; ЕСУМ III: 224) монети (вислів походить від описаного в Євангеліях від Марка та Луки сюжету про вбогу вдовину пожертву на храм).

У польському перекладі Євангелія (Біблія тисячоліття) у відповідній частині тексту для позначення цієї монети використано одиницю *grosz*, що, безперечно, більше прив'язує образність євангельського тексту до польської мовної картини світу, ніж в українському перекладі І. Огієнка. Пор.: Мк. 12: 41–44.

Переклад І. Огієнка	Biblia Tysiąclecia
Вдовина лепта <i>І сів Він навпроти скарбниці, і дививсь, як народ мідякі до скарбниці вкидає. І багато заможних укидали багато.</i> <i>І підійшла одна вбога вдовиця, і поклала дві лénтi, цебто грiш. І покликав Він учнів Своїх та й промовив до них: «Поправді кажу вам, що ця вбога вдовиця поклала найбільше за всіх, хто клав у скарбницю. Бо всі клали від лишка свого, а вона поклала з убогства свого все, що мала, свій прожиток увесь...».</i>	Grosz wdowi <i>Potem usiadł naprzeciw skarbony i przypatrywał się, jak tłum wrzucał drobne pieniądze do skarbony. Wielu bogatych wrzucało wiele. Przyszła też jedna uboga wdowa i wrzuciła dwa pieniądze, czyli jeden grosz. Wtedy przywołał swoich uczniów i rzekł do nich: «Zaprawdę, powiadam wam: Ta uboga wdowa wrzuciła najwięcej ze wszystkich, którzy kładli do skarbony. Wszyscy bowiem wrzucali z tego, co im zbywało; ona zaś ze swego niedostatku wrzuciła wszystko, co miała, całe swe utrzymanie».</i>

У перекладі І. Огієнка до лексеми *лепта* подано коментар «найдрібніша мідяна монета в Палестині звалася по-грецькому *λεπτόν* *лéпта*». Польський переклад одиницю *grosz* супроводить поясненням «римський квадранс дорівнював чверті аса» (польськ. *Rzymski quadrans równa się czwartej asa*)(БК). У першому в історії нової української літературної мови перекладі Євангелія П.С. Морачевського (1861, виданий 1907) сюжет з *лептою* відтворено так: «І сівши Ісус супротив скарбниці храмової, дививсь, як народ клав гроші в скарбницю. Многі заможні клали багато. І прийшла одна **убога вдова і положила дві лепти, чи-то кодрант**. І підізвавши учеників Своїх, сказав їм: *истинно кажу вам, що ся вдовиця убога положила більш усіх, що клали у скарбницю: Бо всі з лишку свого клали, а вона зі злиднів своїх усе, що тільки мала, положила, увесь прожиток свій*». Коментар до найменування реалії у виданні пояснює, що «кодрант – один гріш, чи півкопійки» (ЄМ: 38). У перекладі патріарха Філарета, здійсненому з російського синодального видання, ця частина тексту загалом повторює підхід П.С. Морачевського: «І сів Ісус навпроти скарбниці і спостерігав, як

народ кладе гроші в скарбницю. Чимало заможних клали багато. Прийшла одна **вбога вдова і поклала дві лепти, тобто кодрант**. Покликавши учеників Своїх, Ісус сказав їм: істинно кажу вам, що ця вбога вдова поклала більше за всіх, хто клав у скарбницю, бо всі клали з достатку свого, а вона із злиднів своїх поклала все, що мала, весь прожиток свій» (ФБ: 1139). Пояснення реалії *кодрант* у Біблії в перекладі патріарха Філарета подано аж наприкінці видання в розділі «Грошові одиниці в Новому Завіті». Привертає увагу, що в перекладах П.С. Морачевського та патріарха Філарета лат. *quadrans* передано як *кодрант* за церковнослов'янською традицією, яка, своєю чергою, спирається на грецьк. *κοδράντης* – адаптацію латинської назви на грецькому ґрунті (у Септуагінті засвідчено: καὶ ἔλθοῦσα μία χίρα πτωχῇ ἔβαλεν **λεπτὰ δύο**, ὃ ἐστὶν **κοδράντης**). Не виходить за межі цієї традиції й переклад І. Хоменка (1963): *І ось прийшла одна вбога вдовиця і вкинула дві лепти, тобто кодрант* (БХ).

Вульгата цю частину тексту подає так: *Et cum venisset una vidua pauper, misit duo minuta, quod est quadrans* (БК.Κοδράντης). Біблія короля Якова відтворює розгляданий латинський текст, максимально наближаючи його до англійської картини світу: *And there came a certain poor widow, and she threw in two mites, which make a farthing* (БКЯ: 587) (укр. *І прийшла одна бідна вдова, і поклала два міми, що становить фартинг*). Монету *mit* (англ. *mit*) карбували впродовж XIII–XVII ст. на південних землях Нідерландів, у герцогстві Брабант, у графстві Фландрія, в Англії. 1 міт становив ½ фартинга, або ⅛ пенні (Hendin). *Farthing* (укр. фартинг) – дрібна британська монета вартістю ¼ пені. Фартинг почали карбувати в XIII ст., з обігу монета вийшла 1971 р. (НС: 125), на письмі її позначали *qua* (від латинського *quadrans*).

Стратегію доместикації обрано в перекладах Пересопницького Євангелія (1556–1561) та Біблії П. Куліша, І. Нечуя-Левицького і І. Пулюя (1903).

Пересопницьке Євангеліє. Євангеліє від Марка	Євангеліє в перекладі П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя
и сѣдѣль іс на против'ко с'кар'бницѣ цр'кв'нои. и смориль яко народъ мѣчетъ пѣнѣзѣ до скар- бницѣ. А многѣи которыи богаты(и) // оумѣтовали много. А пришо(д)иши єдина оубогаа вдова. И оувѣрѣла два пѣнѣзѣ. иже зове(т)са конд- ран(т)* . квар'тникъ. И призваши оученикы свои рекль имъ. заправды	І сівши Ісус навпроти скарбо- ни, дививсь, як народ кидає гроші в скарбону. І многі заможні кидали по ба- гато. І прийшовши одна вдовиця вбога, вкинула дві лепти , чи то ше- ляг . І прикликавши учеників своїх,

вамъ повѣдаю. Иже таа оубогаа вдова болше є(ст) оувергъла нижли тьи всѣ которыи то метали. а она з недостаткоу своего в'се ш'то имѣла оувергъла. в'сю маєтностъ свою (ПЄ: 231).	рече їм: Истино глаголю вам: Що вдовиця ся вбога більш усіх укинула, що кидали в скарбону. Усі бо з достатку свого кидали, ся ж з недостатку свого: все, що мала, вкинула, увесь прожиток свій (БКЛП).
---	--

Показово, що в оригінальному змісті Пересопницького Євангелія (у частині, що подає інформацію про сюжет з удовиною пожертвою), найменування грошових одиниць неоднакове. У змісті Євангелія від Луки притчу означено так: *ω в'довици котора оувергъла два пѣнезѣ* (ПЄ: 245), натомість зміст Євангелія від Марка подає цей сюжет під назвою *о женѣ котораа двѣ цѣтѣ оуверг'ла* (ПЄ: 202). Старосл. номінації **пѣнась** 'монета' (ЕСУМ IV: 336) та **цѣта** – 'дрібна монета' (ЕСУМ VI: 272), використані в аналізованих текстах, не були успадковані новою українською літературною мовою й не лишили сліду в її фраземному фонді. У XIII–XIV ст. на українських і білоруських землях лексема **пѣнась** мала також загальне значення 'гроші' (НС: 102). У притчі про вбогу вдову в Пересопницькому Євангелії прикладом відносної доместикації може бути лише одиниця *квартникъ* як староукраїнський відповідник до грецького (церковнослов'янського) **кондран(т)**. Проте в самій староукраїнській мові *квартникъ* – латинізм, який прийшов через польське посередництво. Квартники (від лат. *quarto*) карбували на польських і українських теренах упродовж 1337–1403 рр. На початок карбування квартник становив ¼ гроша [1: 102].

Доместикація властива також іспанським і німецьким перекладам аналізованих частин Євангелія. В іспанській Єрусалимській Біблії (1976) вдова жертвує на храм *дві бланки*: *Y vino una viuda pobre, y echó dos blancas, o sea un cuadrante* (Biblia de Jerusalén) (*І прийшла одна бідна вдова, і поклала дві бланки, тобто квадрант*). Бланка – старовинна іспанська монета вартістю пів мараведі. Із середини XVI – початку XVII ст. мараведі карбували тільки з міді, відомі монети вартістю два, чотири, вісім мараведі. У XII – на початку XIII ст. мараведі виготовляли із золота, пізніше – з низькопробного срібла (DLE: 206, 794). Елемент *blanca* ввійшов до складу іспанських фразем, які М. Лукаш у перекладі «Дон Кіхота» М. Сервантеса де Сааведри (1995) відтворював відповідниками, що містять у своєму складі найменування українських реалій [докладніше див: 10: 50–52]:

М. de Cervantes Saavedra «El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha» (1980)	М. Сервантес де Сааведра «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Пер. М. Лукаша (1995)
<...> <i>como sale pecador del profundo del abismo: muerto de</i>	<...> <i>як отсей грішник, із глибини безодньої витягнутий: з голоду</i>

<i>hambre, descolorido y sin blanca, a lo que yo creo</i> (Cervantes: 733).	омлілий, на лиці блідий і без шеляга, бачиться, в кишені (Лукаш: 589).
---	--

У сучасній іспанській мові також закріпилися ФО з компонентом *maravedí*, пор.: *no tener un maravedí* ‘не мати зовсім грошей’ (ИРФС: 392) (укр. відповідник *і шага (шеляга) (мідного) немає за душею*), *no valer tres maravedís, no valer un maravedí* ‘нікуди не годитися, не мати жодної цінності’ (ИРФС: 392) (укр. відповідник *щербатого (ламаного) шага (шеляга) не варт*).

У Біблії в перекладі М. Лютера (1522) епізод з бідною пожертвою також відтворено за допомогою методу доместикації: *Und es kam eine arme Witwe und legte zwei Scherflein ein; das ist ein Heller* (Bibel) (*І прийшла одна бідна вдова, і поклала два шерфу; це хелер*. Нім. *das Scherflein* – демінутив від *Scherf* – назви старонімецької монети вартістю пів пфеніга, або один хелер; вийшла з обігу у XVIII ст. Найменша за номіналом монета у Священній Римській імперії.) Номінація *Scherflein* увійшла до складу нім. фраземи *sein Scherflein beitragen* ‘внести частку в щось; сприяти; брати участь’ (Redensarten-index).

У найпоширенішому в інтернеті сучасному німецькому перекладі (авторство перекладу встановити не вдалося) цю частину відтворено простіше: *Da kam auch eine arme Witwe und warf zwei kleine Münzen hinein* (Bibel.TV) (*Тоді прийшла бідна вдова і кинула дві дрібні монети*).

Контрастивний аналіз мовних засобів українського, польського, англійського, іспанського та німецького текстів Євангелій дає підстави твердити, що національні переклади Святого Письма, попри збіги в стратегіях відтворення образності оригіналу, мають, неоднакову потужність національно маркованого фраземотворення. ФО *лента вдовиці* не має у своєму складі національно маркованих українських елементів, зберігає іншомовну образність і пов’язаність з чужою культурою, усупереч багатовіковій історії використання в текстах на території України. Натомість в інших лінгвокультурах на основі євангельських образів виникли фраземи, базовані на доместикації перекладних (калькованих) одиниць, як-от звороти: *wdowi grosz* у польській мові, *estar sin blanca* в іспанській, *sein Scherflein beitragen* – у німецькій. У наведених іншомовних прикладах фраземи виразно національно марковані завдяки компонентам, що походять від номінацій реалій, розуміння яких суворо регламентоване фоновою інформацією. Наприклад, назви *grosz*, *blanca*, *Scherflein*, безперечно, належать до фонової інформації відповідних національних культур, хоч за походженням деякі з цих номінацій можуть бути й запозиченими. Скажімо, *grosz* – запозичений латинський елемент у польській мові, відомий з XIV ст. на позначення грошової одиниці та відповідної монети (Polszczyzna), але саме в такій формі він мі-

чно закріпився в картині світу як номінація найдрібнішої польської монети.

Привертає увагу той факт, що в сучасній українській фразеографії кодифіковано лише одиницю *лепта вдовиці*, варіантів *удовина (вдовина) лепта, лепта вдови* в академічних словниках не засвідчено, хоч у релігійній і художній літературі, давніших кодексах такі форми функціонують. Наприклад: *Серце радувалось і плакало не в одного, що бачив, як наші щирі братіки несли свої удовині лепти* (І. Пулюй) (1865); *Мої любезні братя, не на одно ми видаємо гріш непотрібно, сховаймож его, урв'єм го собі, а складеймо до народної скарбони – це буде «лепта» вдови, за котру наново поставимо на ноги нашу матір Русь* (М. Павлик) (1909); *Не буду Вам, пане Коцюбинський, нагадувати, що виховано Вас, по смерті батька Вашого, громадським коштом, що на український гріш, на ту тяжко загорьовану удовину лепту Ви, пане Коцюбинський, здобули свої переконання: це теж сентименти, які не лицюють нам тепер, в дні божевілля і жаху* (С. Єфремов) (1918).

У «Німецько-українському словникові» В. Кміцикевича (1912) до нім. *Scherflein* наведено відповідник *лепта (удовіна)* (Кміцикевич: 436). У названому кодексі український аналог передає вторинну номінацію німецької одиниці, а не відтворює первісне значення, пов'язане з реалією іншої культури. Фактично В. Кміцикевич повторює традицію «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського (1886), у якому до реєстрового слова *лѣпта* подано два відповідники: *Scherflein* і *Groschen* (СЖ І: 402). «Російсько-український словник сталих виразів» І. О. Виргана, М. М. Пилинської (1959, перша публікація окремим виданням 2000) як варіантні одиниці подає вислови *удовина лепта* та *лепта вдовиці* (РУССВ: 439).

Отже, фраземи-бібліізми, хоч і мають іншомовне походження, можуть містити у своїй семантичній структурі національно марковані семи. Наявність таких сем залежить від традиції доместикації, що має неоднакову потужність у різних культурах. Як ми показали на прикладі кількох лінгвокультур європейського ареалу, доместикація біблійних текстів набагато глибша в перекладах, що постали на ґрунті римсько-католицької та протестантської традицій, ніж східної (православної та греко-католицької) практики українського християнства. Це знайшло своє відбиття у фраземіці досліджуваних мов.

ФО *лепта вдовиці*, пов'язана з біблійним шаром культури, співвідносна з предметним кодом культури, має ослаблену національну маркованість в українській мові, оскільки закріпилася в її системі під впливом церковнослов'янської традиції російської редакції, хоч уже в староукраїнський період були створені текстуальні умови для виникнення відповідного звороту з більшою мірою вияву доместикації. Проте другий елемент ФО

(збігається з формою Р. відм. одн. іменника *вдовиця*) асоціативно пов'язує зворот з фольклорною та діалектною традиціями української мови (пор.: абсолютний відповідник *удова* конотативно нейтральний). Це дає підстави твердити, що ФО *лепта вдовиці* властива нечітка національна маркованість. Внутрішня форма звороту створена за допомогою метафоризації біблійного образу.

1.2. Деякі ФО, які формально можуть належати до всіх названих у класифікації Л. Г. Скрипник груп, у системі української культури мають чіткі національні маркери. На цьому етапі дослідження лишаємо осторонь питання, чи ці маркери розвинулися саме в українській мові лише під впливом національної культури, чи виникли на базі іншомовних калькованих зворотів і пізніше вже вмонтувалися в готові культурні лакуни. Це завдання для майбутніх досліджень, що мають базуватися на етимологічних, етнологічних, культурологічних і кроскультурних методах. Головне для нинішнього мовознавчого опису встановити, як маркери в матеріалі, дібраному з оригінальних і перекладних художніх текстів, співвідносяться з домінантами української культури. Питання культурних маркерів у фраземіці можна розглядати крізь призму різних методів. Наприклад, В. В. Жайворонок зауважував: «Фразеологія – це та сфера мовної діяльності, де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, – чітко простежується вплив мови на формування менталітету. Проблему етнолінгвістичного вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід аналізувати в руслі взаємозв'язку понять “мова – культура – етнос”» [2: 33–34]. Виявлення культурних маркерів у власне українських ФО вимагає ретельного аналізу численної етнолінгвістичної та фонові інформації цієї групи мовних засобів.

2.0. ФО з компонентами-соматизмами в системі української культури. ФО з компонентами-соматизмами в українській мові утворюють досить потужний кластер. Наприклад, тільки в «Словникові фразеологізмів української мови» (2003) фразеографовано майже 900 фразем з компонентом *голова* (і похідних, як-от *голівка*, *голівонька*) у різних відмінкових формах. Національно марковані семи у зворотах із соматизмами під час ретельного аналізу варто розглядати крізь призму співвідносності з архетипними формами культури та враховувати їхню пов'язаність із середовищем виникнення (язичницьким або християнським), якщо це можливо на сучасному рівні досліджень, адже у ФО з компонентами-соматизмами через механізм тропів (метафору, метонімію, синекдоху), міфологеми тощо відбито давні вірування, співвідносні з міфологічними уявленнями. Питання, чому подібні форми світогляду в різних народів сприяють виникненню схожих або відмінних внутрішніх форм ФО залишається відкритим.

2.1 ФО з компонентом-соматизмом *кров*. У багатьох народів *кров* – це вмістище нематеріальної основи, близької до душі. Під впливом хрис-

тиянської традиції давні уявлення слов'ян про цю рідину трансформувалися, тому в сучасній українській культурі важко виокремити дохристиянські та християнські уявлення про кров. Проте не можна безапеляційно твердити, що дохристиянська традиція сприйняття крові цілковито занепала в українській культурі. Про збереження дохристиянського ставлення до крові свідчить поширеність у сучасній кухні українців *кров'янки* (*кишки*) – кров'яної ковбаси, яку виготовляють найчастіше зі свинячих кишок, начинених фаршем з гречаної крупи, шматочків посіченого сала та свинячої крові. Попри століття боротьби християнської церкви з цією традицією страви з крові забитих тварин збереглися в кухнях багатьох інших європейських народів: білорусів (*чорная поліўка* – кров'яна юшка), поляків (*czarne, łódzką kiską, bulczanką* – кров'яна ковбаса; *czernina, czarnina, czarna polewka* – кров'яна юшка), чехів (*prdeláčka, bouřka, (černá) zabijačková polévka* – кров'яна юшка), в іспанців (*morcilla* – кров'яна ковбаса), у німців (*thüringer Rotwurst* – тюрінгенська кров'яна ковбаса, букв. *тюрінгенська червона ковбаса*; *Schwarzsauer* – кров'яна юшка), шведів (*svartsoppa* – кров'яна юшка) та ін. Показово, що серед відомих крилатих висловів біблійного походження в українській мові немає жодного, що містив би компонент *кров* [5: 305–306].

У Старому Заповіті сказано, що «в крові життя тіла» (Лев. 17: 11), «Але мусиш добре собі згадати – не споживати крові, бо кров то життя; не можна тобі споживати життя з м'ясом» (Втор. 12: 23). У Філаретівській Біблії (як ми вже зазначали, перекладеній з російського синодального видання) кров прирівняна до душі: «тільки суворо стеж, щоб не їсти крові, тому що кров є душа: не їж душі разом з м'ясом» (Втор. 12: 23, ФБ: 196). З погляду культурної антропології кров – це власне еманация життя (або душі в церковнослов'янській традиції). Церковні канони забороняють «споживати душу», яка не може належати людині: «Усе, що плазує, що живе воно, буде вам на їжу. Як зелену ярину Я віддав вам усе. Тільки м'яса з душею його, цебто з кров'ю його, не будете ви споживати. А тільки Я буду жадати вашу кров із душ ваших, з руки кожної звірини буду жадати її, і з руки чоловіка, з руки кожного брата його Я буду жадати душу людську. Хто виллє кров людську з людини, то виллята буде його кров, бо Він учинив людину за образом Божим» (Буття 9: 3–6); «Хто б то не був, чи з дому Ізраїля, чи з приходнів, що пробувають між вами, що їстиме хоч яку б кров, – я повернусь проти того, що їстиме кров, і викоріню його з-поміж його людей; бо в крові – життя тіла, і я вам дозволив уживати її на жертovníку в покуту за ваші душі, кров бо чинить покуту, оскільки в ній життя. Тим то й сказав я синам Ізраїля: ніхто з-поміж вас не сміє споживати крові, і приходень, що пробуває між вами, не сміє їсти крові. Хто б то не був, чи з синів Ізраїля, чи з приходнів, що перебувають серед вас, коли вполює якусь дичину, чи птицю, яку можна їсти, нехай ви-

цідить кров її й засипле землею. Бо життя кожного тіла – це кров його; тим то й сказав я синам Ізраїля: Не їжте крові ні з якого тіла; а що кров то життя кожного тіла, то хто б її не їв – викоріниться» (Лев. 17: 10–14).

Як бачимо, ритуальна заборона на пролиття крові в сучасних європейських культурах сягає корінням старозаповітних біблійних (близько-східних) шарів культури. Проте, цілком імовірно, в українській фраземіці з компонентом-соматизмом *кров* відбито й дохристиянські табу та міфологеми, пов'язані з давніми поглядами на кров, про які ми можемо міркувати лише спираючись на реконструкцію внутрішньої форми ФО. Привертає увагу той факт, що в українській мові описано понад 150 фразем з елементом *кров* і похідними (за даними «Словника фразеологізмів української мови» (2003)). На думку В. В. Жайворонка, кров «у народній творчості символізує життя, тому кажуть: “Кров пустити – цвях у труну забити”. Кожен, хто проливав кров навіть мимоволі, має “очиститися”, бо він грішний. Рештки цих давніх вірувань маємо в багатьох обрядах (*вивóдини, злі́вки, комóра* та ін.)» [3: 336]. Проте навряд чи можна беззаперечно погодитися з таким поглядом: «Давня віра людини, що кров має магічну силу, і намагання ототожнити її з душею виходять з того, що стан душі видає реакція крові: “Кров ударила в голову”; «Кров холоде в жилах”. <...> Напився людської кривавиці (приказка)» [3: 337]. Наведені фраземи й паремія відбивають саме уявлення про магічне розуміння крові як еманції життя (душі), субстанції, що керує життям та організмом і його реакціями, центру людського існування, а не свідчать про розуміння крові як речовини, котра реагує на щось. Іншими словами, життя (душа) реагує на зовнішні подразники, примушуючи кров поводитися так або так. Кров через механізм метонімізації набуває антропоморфних рис.

Найчастіше у фраземах з компонентом *кров* використовувані елементи, що співвідносні з дієслівними формами одиниць *випивати, вирувати, висисати, висмоктувати, входити, грати, забухкати, заливати, заморожувати, застигати, змити, кидатися, кипіти, крижаніти, лити, мити, обагрити, обагритися, обізватися, обкипати, обливатися, пити, полити, проливати, псувати, пускати, скапувати, скупати, смоктати, спускати, сходити, текти, точити, ударити*.

Кров у внутрішній формі ФО може виконувати роль об'єкта дії: *Завжди й у всі часи трудівники скаржились на високі ціни, а кляті здирники пили кров з простого трудівника* (Р. Радутний); *Ліпше мати не якесь там українське, а шляхетніше походження, якщо хочеш десь вигідно емігрувати – дома [Дюрченко] упікав людей на Сибір, за німців – до кацетів, а тепер і тут ухитряється точити кров – і нічого* (Е. Андієвська); *Його [Піддубного] думка все більше й більше нахиляється до поєдинку. Він мусять змити кров'ю свій пекучий сором* (М. Коцюбинський); *Здавалося*

йому [Марусякові], що якби знайшов ворога і відомстив, **скупав руки у ворожій крові**, – все минуло би (Г. Хоткевич).

В інших одиницях вона стає суб'єктом дії: *Мартінові ударяє кров у голову*. – *Стій, кому кажу!* [4: 50]. Привертає увагу, що в наведеному українському перекладі ФО майже відтворює внутрішню форму відповідного іспанського звороту: *A Martin le subió la sangre a la cabeza*. – ¡Oiga, oiga! [11: 32–33] (букв. *У Мартіна кров піднялася до голови*), що свідчить про збереження архетипних уявлень про кров у дистантних культурах європейського ареалу. Проте одиниця *ударяти* конотативно більш забарвлена, ніж *прилити*, передає більшу міру вираження емоції, тому й український текст емоційно насиченіший. Аналогічний коментар можна подати й щодо ФО *висмоктати кров*: *Господи, скільки вона [донья Пура] вже висмоктала моєї крові!* [4: 17]. ¡*Muy harta es lo que estoy yo de la doña Pura!* (11: 15). В іспанському оригіналі *mu muy harta* – мені дуже вклялося.

Детальний аналіз національної маркованості сем у ФО з компонентом *кров* потребує розлогого дослідження, оскільки названі звороти неоднорідні за своєю структурою та механізмами побудови внутрішньої форми. Незаперечно можна твердити, що фраземи з компонентом *кров* належать до міфологічного шару культури, співвіднесені із соматичним кодом культури та метонімічними механізмами побудови внутрішньої форми зворотів.

3. Дослідження національної маркованості сем у фраземіці української мови потребує ретельного й різнобічного контрастивного аналізу. Для цього треба вивчати оригінали та переклади текстів, що вплинули на мови народів європейського культурного ареалу, а також фольклорні традиції. До книжних джерел формування національно маркованих ФО передусім належить Біблія в усіх її можливих рецепціях. При цьому потрібно звертати увагу не лише на нинішній стан фраземного фонду української мови, а й на його попередні етапи становлення, під час яких можна виявити альтернативні до сучасних шляхи формування розгляданих одиниць. Лише після вивчення даних багатьох контактних і дистантних мов європейського культурного ареалу можна буде показати національну маркованість фраземіки на широкому верифікованому тлі.

Джерела

БК – Біблійны корпус. URL: <https://bit.ly/3FVfFLB> (дата звернення: 20.11.2023).

БК.Κοδράντης – Біблійны корпус. Κοδράντης. URL: <https://bit.ly/46nbQcS> (дата звернення: 20.11.2023).

БКЯ – Біблія короля Якова – The King James Version of the Holy Bible. Downloaded from www.holybooks.com. URL: <https://bit.ly/3QQ2h02> (дата звернення: 20.11.2023).

БКЛП – Святе письмо Старого і Нового Завіту. (1903); мовою русько-українською переписали вкупі П. О. Куліш, І. С. Левіцький і И. Пулюй; видане Британського і заграничного Біблійного Товариства. Відень. URL: <https://bit.ly/49IRKwt> (дата звернення: 20.11.2023).

Брокгауз – Библейская энциклопедия Брокгауза. URL: <https://bit.ly/3sR2sAf> (дата звернення: 20.11.2023).

Буття – Буття 9: 3–6. Книга Буття; переклад І. Огієнка. URL: <https://bit.ly/48b11fi> (дата звернення: 20.11.2023).

БХ – Святе Письмо Старого та Нового Завіту; переклад тексту І. Хоменка. URL: <https://bit.ly/47qwRo6> (дата звернення: 20.11.2023).

Втор. – Второзаконня 12: 23. переклад І. Хоменка. URL: <https://bit.ly/46SyeuS> (дата звернення: 20.11.2023).

ЕСУМ III – Етимологічний словник української мови. (1889). У 7-ми т.; уклад.: Р.В. Болдирев та ін. Т. III. Київ.

ЕСУМ VI – Етимологічний словник української мови. (2012). У 7-ми т.; уклад.: Г. П. Півторак та ін. Т. VI. Київ.

ЕСУМ IV – Етимологічний словник української мови. (2003). У 7-ми т.; уклад.: Р.В. Болдирев та ін. Т. IV. Київ.

ЄМ – Господа нашого Ісуса Христа святе Євангеліє від Марка. (2007): [переклад П.С. Морачевського]. [репринт видання 1907 р.]. Київ: Видавничий дім «Простір».

ИРФС – Испанско-русский фразеологический словарь. (1985). Москва: Русский язык.

Кміцикевич – Німецько-український словар. (1912); зладили В. Кміцикевич і Спілка. Чернівці.

Лев. – Книга Левіт; переклад І. Хоменка. URL: <https://bit.ly/46PiybO> (дата звернення: 20.11.2023).

Лукаш – Сервантес де Сааведра М. (1995). Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі; переклад М. Лукаша. Київ: Дніпро.

Мк. – Євангеліє від Марка.

НС – Зварич В. В. (1972). Нумізматичний словник. Львів.

ПЄ – Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. (2001): Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. Київ.

РУССВ – Вирган І. О., Пилинська М.М. (2000). Російсько-український словник сталих виразів. Харків: Прапор.

СЖ – Желеховский С., Недільский С. (упор.) (1886). Малоруско-німецький словар. (т. II). Львів: [б. в.].

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. (2003); уклад.: І. С. Гнатюк, В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка.

ФБ – Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. (2004): в українському перекладі з паралельними місцями; переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ.

DLE – Diccionario de lengua española. (1979). Leon.

Hendin – Hendin D. The Poor Widow's Mite. URL: <https://bit.ly/3Rzrde2> (дата звернення: 20.11.2023).

Biblia de Jerusalén – Escuela bíblica de Jerusalén (1976). Biblia de Jerusalén (edición española). Bilbao: Desclée de Brouwer.

Bibel – Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung, revidiert 2017, © 2016 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. Die Verwendung des Textes erfolgt mit Genehmigung der Deutschen Bibelgesellschaft. www.die-bibel.de (дата звернення: 20.11.2023).

Redensarten-index. – URL: <https://bit.ly/40LJeJ3> (дата звернення: 20.11.2023).

Cervantes – M. De Cervantes Saavedra. (1980). El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha. La Habana.

Bibel TV – Bibel-TV. URL: <https://bit.ly/3QNT1JR> (дата звернення: 20.11.2023)

Polszczyzna – URL: <https://bit.ly/3QMs5u9> (дата звернення: 20.11.2023).

Література

1. Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. *З історії грошей України*: навчальний посібник. Київ – Львів: [б. в.], 2000.

2. Жайворонок В. В. *Українська етнолінгвістика: Нариси*. Київ: Довіра, 2007.

3. Жайворонок В. В. *Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Наукова думка, 2018.

4. Села, Каміло Хосе. Вулик. Перекл. з іспан. П. Соколовського та А. Собуцького. Київ: Дніпро, 1979.

5. Коваль А. П. *Спочатку було слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові*. Київ: Либідь, 2012.

6. Медведєв Ф. П. *Українська фразеологія: Чому ми так говоримо*. Харків: Вища школа, 1977.

7. Скрипник Л. Г. *Фразеологія української мови*. Київ: Наукова думка, 1973.

8. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Українська мова і література в школі*. 1976, 5, 33–38.

9. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. *Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник*. Київ: Знання, 2007.

10. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот». Київ: Довіра, 1996.

11. Cela Camilo José. La colmena. Librodot. URL: <https://bit.ly/41gLQPe> (дата звернення: 20.11.2023).

Legend

БК – Bible corpus. URL: <https://bit.ly/3FVfFLB> (in Belarus.).

БК.Κοδράντης – Bible corpus. Κοδράντης. URL: <https://bit.ly/46nbQcS> (in Belarus.).

БКЯ – The King James Version of the Holy Bible. Downloaded from www.holybooks.com. URL: <https://bit.ly/3QQ2h02> (in English).

БКЛП – The Holy Scriptures of the Old and New Testaments. (1903). Translated into Russian-Ukrainian together by P.O. Kulish, I.S. Levytskyi and I. Pulyuy. Vienna. URL: <https://bit.ly/49IRKwt> (in Ukr.).

Брокгауз – Brockhaus Biblical Encyclopedia. URL: <https://bit.ly/3sR2sAf> (in Rus.).

Буття – Genesis 9: 3–6. Translation by I. Ohienko. URL: <https://bit.ly/48b11fi> (in Ukr.).

БХ – Holy Scripture of the Old and New Testament. Translation by I. Khomenko. URL: <https://bit.ly/47qwRo6> (in Ukr.).

Втор. – Deuteronomy. Translation by I. Khomenko. URL: <https://bit.ly/46SyeuS> (in Ukr.).

ЕСУМ III – Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language (1989): In 7 vol. Vol. III. Kyiv (in Ukr.).

ЕСУМ VI – Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language (2012): In 7 vol. Vol. VI. Kyiv (in Ukr.).

ЕСУМ IV – Etymological dictionary of Modern Ukrainian Language (2023): In 7 vol. Vol. IV. Kyiv (in Ukr.).

ЄМ – The Holy Gospel of our Lord Jesus Christ from Mark. (1907). Translation by Morachevskii. Kyiv (in Ukr.).

ИРФС – Spanish-Russian phraseological dictionary. (1985). Moscow (in Rus.).

Кміцикевич – German-Ukrainian dictionary (1912). Ed. by Kmitsykevych i Spilka. Chernivtsi (in Ukr.).

Лев. – The book of Leviticus. Translation by I. Khomenko. URL: <https://bit.ly/46PiybO> (in Ukr.).

Лукаш – M. De Cervantes Saavedra. (1995). The wise hydraglo Don Quixote of La Mancha. Translation by M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Мк. – The Gospel of Mark (in Ukr.).

НС – Zvarych, V. V. (1972). Numismatic dictionary. Lviv (in Ukrainian).

ПЄ – Peresopnytsia Gospel 1556–1561. (2001): Research. Transliterated text. Index of words. Kyiv (in Ukr.).

РУССБ – Vyrhan, I. O., Pylynska, M. M. (2000). Russian-Ukrainian dictionary of regular expressions. Kharkiv (in Ukr.).

СЖ I – Zhelekhovskyi, E., & Nedilskyi, S (Ed.). (1886). Ukrainian-German dictionary. (Vol. I). Lviv (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language (2003). Kyiv (in Ukr.).

ФБ – Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. (2004): in Ukrainian translation with parallel passages. (Translation by Patriarch Filaret (Denysenko). Kyiv (in Ukr.).

DLE – Spanish language dictionary. (1979). Leon (in Spanish).

Hendin – Hendin D. The Poor Widow's Mite. URL: <https://bit.ly/3Rzrde2> (in English).

Bibel – Die Bibel nach Martin Luthers Übersetzung, revidiert 2017, © 2016 Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. Die Verwendung des Textes erfolgt mit Genehmigung der Deutschen Bibelgesellschaft. www.die-bibel.de (in German).

Biblia de Jerusalén – Jerusalem Bible School. (1976). Jerusalem Bible (Spanish edition). Bilbao: Desclée de Brouwer. Leon (in Spanish).

Redensarten-index. URL: <https://bit.ly/40LJeJ3> (in German).

Cervantes – M. de Cervantes Saavedra. The wise hyrdalgo Don Quixote of La Mancha. (1980). La Habana (in Spanish).

Bibel TV – Bibel-TV. URL: <https://bit.ly/3QNT1JR> (in German).

Polszczyzna – URL: <https://bit.ly/3QMs5u9> (in Polish).

Referenres

1. Dorofieieva, N. V., Komarynska, Z. M. (2000). From the history of money of Ukraine: a study guide. Kyiv–Lviv: [б. в.]. (in Ukr.).

2. Zhaivoronok, V. V. (2007). Ukrainian ethnolinguistics: Essays. Kyiv (in Ukr.).

3. Zhaivoronok, V. V. (2018). Anthology of signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference. Kyiv (in Ukr.).

4. Cela Camilo José. (1979). Hive. Translation from Spanish P. Sokolovskyi and A. Sobutskyi. Kyiv (in Ukr.).

5. Koval A. P. (2012). First there was a word: winged sayings of biblical origin in the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

6. Medvediev, F. P. (1977). Ukrainian phraseology: Why we say that. Kharkiv (in Ukr.).

7. Skrypnyk, L. (1973). Phraseology of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

8. Sprynchak, Ya. O. (1976). Etymological analysis of phraseological expressions. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 5, 33–38 (in Ukrainian).
9. Uzhchenko, V. D. Uzhchenko D. V. (2007). Phraseology of the modern Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).
10. Tsymbalyuk, T. V. (1996). The language of Mykola Lukash translation: Phraseology of Miguel de Cervantes Saavedra's novel «Don Quixote». Kyiv (in Ukr.).
11. Cela Camilo José. Hive. Librodot. URL: <https://bit.ly/41gLQPe> (in Spanish).

Tetiana Tsymbaliuk-Skopnenko

Phrasemics as a marker of Ukrainian culture (fragment of analysis based on the material of original and translated works of fiction)

The article examines the problem of identifying and describing nationally marked sems in the semantic structure of Ukrainian phrases. The material selected from Ukrainian original and translated texts, as well as from English, Spanish, German, and Polish translations of the Gospel was included in the analysis. The textual conditions of the occurrence of the turn widow leptá in the Ukrainian language and the counterparts of this unit in English, Spanish, German and Polish linguistic cultures are analyzed in a contrastive aspect. The mythological basis of the emergence of the phrase with the somatism component blood in the Ukrainian language is outlined. It was established that the phraseme widow leptá belongs to the biblical layer of culture, the subject code, was created using the metaphorization of an image, and the phrasemes with the blood component are correlated with the mythological layer of culture, the somatic code, and arose as a result of metonymization.

Key words: phraseology, phrasemics, phraseography, Ukrainian language, translation, Bible, etymology, semantics, sema, national marking, worldview, mythology, culture, metaphor, metonymy.

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

*Ілона Мирошніченко
Ірина Стогній*

Тематична група «Сфера послуг» «Українсько-польсько-англійського тематичного словника» (продовження)¹⁵

Представлені словникові матеріали є частиною «Українсько-польсько-англійського тематичного словника». Подані одиниці описують послуги, які можна отримати в закладах харчування, салоні краси, ательє, майстернях ремонту одягу та взуття, пральні чи хімчистці.

Реєстрові слова в межах тематичних підгруп, а словосполучення в межах словникових статей подаємо в алфавітному порядку. У межах однієї словникової статті спорадично подаємо синоніми як літературного, так і розмовного характеру.

Українські реалії, які не мають еквівалентів у польській чи англійській мовах, транслітеруємо, а пояснення та уточнення наводимо курсивом у круглих дужках мовою оригіналу.

Українські слова й словосполучення подаємо з акцентологічною характеристикою, а в разі варіантності наголошування наводимо два наголоси. Наголос в односкладових словах не ставимо. Оскільки наголос у польській мові сталий і падає на передостанній склад, акцентологічну характеристику польських слів подаємо лише в разі відхилення від цієї норми. Після англійських слів та словосполучень у квадратних дужках подаємо їхню транскрипцію, де зазначаємо як головний, так і другорядний наголос. Знак головного наголосу ставимо вгорі, а другорядного – внизу перед наголошеним складом. Транскрипцію також наводимо після польських слів іншомовного походження, вимова яких може викликати сумніви, що зумовлено їхньою неадаптованістю до польської орфографії.

З метою економії місця при повторенні реєстрового слова всередині словникової статті в початковій формі замінюємо його тильдою (~). Якщо реєстрове слово виступає в інших граматичних формах, тильда замінює не все слово, а лише його незмінювану частину, яку відокремлюємо скісними паралельними лініями (/). Якщо слово має кілька відповідників, тильда замінює лише перший з них.

Для граматичної та стилістичної характеристики слів та словосполучень використовуємо умовні скорочення, які подаємо мовою оригіналу.

¹⁵ Продовження. Див. Лексикографічний бюлетень, вип. 31.

Умовні скорочення при польських та англійських еквівалентах виступають лише у випадках їх розбіжності з українськими словами.

При більшості українських та польських іменників подаємо лише форму родового відмінка однини, а при іменниках *pluralia tantum* – форму родового відмінка множини. У разі, коли форми окремих непрямих відмінків відрізняються від форм родового відмінка однини за творенням, місцем наголосу або мають певні правописні особливості, всі ці відмінкові форми відображені у словнику. Для назв осіб подаємо форми кличного відмінка. Іменники, які вживають переважно у множині, подаємо у формі множини, при цьому в круглих дужках наводимо форму однини. Варіантні форми родового відмінка наводимо через скісну лінію (/). Якщо форму множини англійського іменника утворюють не за загальним правилом, то наводимо її в дужках у цій же словниковій статті.

При українських та польських дієсловах подаємо форми першої та другої особи однини теперішнього або простого майбутнього часу. Форми Past Indefinite та Past Participle неправильних англійських дієслів наводимо в дужках у цій же словниковій статті.

СФЕРА ПОСЛУГ	USŁUGI	SERVICE INDUSTRY
Заклади харчування	Zakłady gastronomiczne	Food service
бар, ~у ч	ba//r, ~ru, <i>ms.</i> ~rze	bar [ba:]
молочний ~	~ mleczny	milk ~ [mɪlk ba:]
нічний ~	~ nocny	night ~ [naɪt ba:]
пивний ~; паб, ~а ч	pub [pab], ~u	beer ~ [bɪə ba:]; pub
сусі ~	sushi [suszi] ~	[pʌb] sushi ~ ['suʃi]
бістро́ невідм. с	bist//ro, ~ra, <i>ms.</i> ~rze	bistro ['bi:stɹəʊ]
буфет, ~у ч	bufe//t, ~tu, <i>ms.</i> ~cie	snack bar [snæk ba:]
вареничн//а, ~ої ж	pierogarn//ia, ~i	varenychna [va'renitʃna] (<i>a catering establishment serving vareniks</i>)
їдальн//я, ~і ж	stołów//ka, ~ki, <i>c. i ms.</i>	canteen [kæn'ti:n]
благодійна ~	~ce ~ charytatywna	charity ~ ['ʃærəti kæn'ti:n]
студентська ~	studentcka ~	student ~ ['stju:dənt kæn'ti:n]
кав'ярн//я, ~і ж; кафе́ невідм. с; кафе́ш//ка, ~ки, <i>д. i м.</i> ~ці розм.	kawiarn//ia, ~i; kafej//ka, ~ki, <i>c. i ms.</i> ~ce	café ['kæfeɪ]
львівська ~	lwowska ~	Lviv ~ [lvi:f 'kæfeɪ]
кондитерськ//а, ~ої ж	cukiern//ia, ~i	confectionery [kən'fekʃənri]

пиріжкóв//а, ~ої ж	pyriżkow//а, ~ej (<i>lokal gastronomiczny serwujący paszteciki</i>)	pyrizhkova [piriz'kova] (<i>a catering establishment serving pies</i>)
піцері́//я, ~ї ж	pizzeri//а [picceria], ~i	pizzeria [ˌpiːtsə'ri:ə]
ресторáн, ~у ч	restauracj//а, ~i ż	restaurant [ˈrɛstərɒnt]
італійський ~	włoska ~	Italian ~ [ɪˈtæljən ˈrɛstərɒnt]
~ швидкóго харчу- вання; фастфúд, ~у	ba//r szybkiej obsługi, ~ru ~ ~, <i>ms.</i> ~rze ~ ~ <i>m</i> ;	fast food ~ [fɑːst fuːd ˈrɛstərɒnt]
рібний ~	fast food [fast fud], ~ ~u ~ rybna	fish ~ [fɪʃ ˈrɛstərɒnt]
чебурéчн//а, ~ої ж	czebureczn//а, ~ej (<i>lokal gastronomiczny serwujący czebureki</i>)	cheburechna [tʃɛbəu'retʃnə] (<i>a catering establishment serving cheburek</i>)
шашлічн//а, ~ої ж	szaszłykarn//ia, ~i	shashlik house [ˈʃaʃlɪk haʊs] (<i>a catering establishment serving shashlik</i>)

У ресторáні / кафе	W restauracji / kawiarni	At a Restaurant / café
бармен, ~а, <i>кл.</i> ~е ч	barman, ~а, <i>w.</i> ~ie	barman [ˈbɑːmən]
вечéр//я, ~і ж	kolacj//а, ~i	supper [ˈsʌpə(r)]
святкóва ~	święteczna ~	gala dinner [ˈgɑːlə ˈdɪnə]; festive dinner [ˈfestɪv ˈdɪnə]
закúс//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці ж	przystaw//ка, ~ki, <i>с. і ms.</i> ~ce	snack [snæk]
~ до півá	~ do piwa	beer ~ [bɪə snæk]
холóдні ~и	zimne ~i	cold ~s [kəʊld snæks]
замóвленн//я, ~я с	zamówieni//e, ~а	order [ˈɔːdə(r)]
прийня́ти ~	przyjąć ~	to accept ~ [əkˈsept ˈɔːdə(r)]
ка́рт//а вин, ~и ~ ж	kar//ta win, ~ty ~, <i>с. і ms.</i> ~cie ~	carte [kɑːt]
ку́хар, ~я, <i>кл.</i> ~ю ч	kucharz, ~а, <i>w.</i> ~u	cook [kʊk]
шеф-~	kuchmistrz	chef [ʃɛf]
ку́хн//я, ~і ж	kuchn//ia, ~i	cuisine [kwi(:)'zi:n]
місцéва ~	~ regionalna	local ~ [ˈləʊkəl kwi(:)'zi:n]
націо́нальна ~	~ narodowa	national ~ [ˈnæʃənəl kwi(:)'zi:n]
украї́нська ~	~ ukraińska	ukrainian ~ [ju(:)'kreɪnjən kwi(:)'zi:n]
ланч, ~у ч	lunch [lancz], ~u	lunch [lʌntʃ]

перерва на ~ робочий ~ меню <i>с невідм.</i>	przerwa na ~ roboczy ~ menu [meni]; <i>kar//ta, ~y, c. i ms. ~cie ż</i>	~ break [lʌntʃ breɪk] business ~ [ˈbɪznɪs lʌntʃ] menu [ˈmenju:]
ресторанне ~	~ restauracyjne	restaurant ~ [ˈrɛstərɒnt ˈmenju:]
обід, ~у ч комплексний ~	obiad, ~u, <i>ms. obiedzie</i> zestaw obiadowy	dinner [ˈdɪnə(r)] complex ~ [ˈkɒmpleks ˈdɪnə(r)]
обслуговуванн//я, ~я с	obsłu//ga, ~gi, <i>c. i ms. ~dze ż</i>	service [ˈsɜ:vɪs]
швидке ~ офіціант, ~а, <i>кл. ~е ч</i> офіціант//ка, ~ки, <i>д. i м. ~ці, кл. ~ко ж</i>	szybka ~ kelne//r, ~ra, <i>ms. i w. ~rze</i> kelner//ka, ~ki, <i>c. i ms. ~ce, w. ~ko</i>	fast ~ [fɑ:st ˈsɜ:vɪs] waiter [ˈweɪtə(r)] waitress [ˈweɪtrəs]
порці//я, ~ї ж велика ~ мала ~ рахун//ок, ~ка ч великий ~	porcj//a, ~i duża ~ mała ~ rachun//ek, ~ku duży ~; <i>wysoki ~</i>	portion [ˈpɔ:ʃən] large ~ [lɑ:dʒ ˈpɔ:ʃən] small ~ [smɔ:l ˈpɔ:ʃən] bill [bɪl] big restaurant ~ [bɪɡ ˈrɛstərɒnt bɪl] self-service [ˌself ˈsɜ:vɪs]
самообслуговуванн//я, ~я с	samoobsług//a, ~i ż	
снідан//ок, ~ку ч пізній ~ стілик, ~а ч забронювати ~	śniadani//e, ~a <i>n</i> późne ~ stolik, ~a zarezerwować ~	breakfast [ˈbrekfəst] brunch [brʌntʃ] table [ˈteɪbl] to book a ~ [bʊk eɪ ˈteɪbl]
страв//а, ~и ж основна ~ перша ~ ~ дня фірмова ~	dani//e, ~a <i>n</i> ; <i>potraw//a, ~y</i> ~ główne pierwsze ~ ~ dnia specjalność zakładu	dish [dɪʃ] main course [meɪn kɔ:s] first course [fɜ:st kɔ:s] ~ of the day [dɪʃ ɒv ðə deɪ] specialty [ˈspeʃəlti]
чайов//і, ~іх <i>мн розм.</i> залишити ~ шведськ//ий стіл, ~ого стола/столу ч	napiw//ek, ~ku <i>m</i> zostawić ~ stół szwedzk//i, stołu ~iego, <i>ms. stle</i>	tips [tɪps] (tip [tɪp]) to leave a ~ [tu: li:v ə tɪp] buffet [ˈbʊfeɪ]
Перші страви / Супи бограч, ~а ч	Pierwsze dania / Zupy bogracz, ~u (<i>gęsta zupa</i> <i>gulaszowa</i>)	First Courses / Soups bograch [ˈbohɾatʃ] (<i>thick</i> <i>meat soup</i>)

борщ, ~у ч ~ з пампушками	barszcz, ~u ~ z pampuszkami	borsch [bɔ:ʃ(t)] (<i>beet soup</i>) ~ with pampushky [bɔ:ʃ(t) wið pʌm'puʃki]
зелений ~	~ ze szczawiu; zup//a szczawiow//a, ~y ~ej ż; szczawiów//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż	green soup [gri:n su:p]
український ~	~ ukraiński	Ukrainian ~ [ju(:)'kreinjən bɔ:ʃ(t)]
бульйон, ~у ч	ros//ół, ~ołu, ms. ~ole; bulion, ~u	bouillon ['bu:jən]
~ з птиці	~ z drobiu	poultry ~ ['pəʊltri 'bu:jən]
кур'ячий ~	~ z kury	chicken ~ ['ʧi:kɪn 'bu:jən]
капустняк, ~у ч	kapuśniak, ~u	cabbage soup ['kæbɪdʒ su:p]
квас//ók, ~кú ч; огі- рочник, ~а ч; роз- сольник, ~у ч	zup//a ogórkow//a, ~y ~ej ż	pickle soup (<i>with pickled cucumbers</i>) ['pɪkl su:p]
рібн//а юшк//а, ~ої ~и ж; ух//á, ~й ж	zup//a rybn//a, ~y ~ej	fish soup [fɪʃ su:p]
солян//ка, ~ки, д. i м. ~ці ж	solan//ka, ~ki, c. i ms. ~ce	hodgepodge soup ['hɒdʒpɒdʒ su:p]
суп, ~у ч	zup//a, ~y ż	soup [su:p]
гороховий ~	~ grochowa	pea ~ [pi: su:p]
грибний ~	~ grzybowa	mushroom ~ ['mʌʃrʊm su:p]
овочевий ~	~ jarzynowa	vegetable ~ ['vedʒtəb(ə)l su:p]
~ з фрикадельками	~ z pulpetami	~ with meatballs [su:p wið 'mi:təʊ:lz]

Основні страви, са- лати та закуски

бит//ók, ~ка ч;
відбивн//á, ~й ж

~ з індійки
телячі ~ки
біляш, ~а ч

~ з м'ясом

Dania główne, salatki i przystawki

bit//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż;
kotle//t schabow//y, ~ta
~ego, ms. ~cie ~ym m;
schabow//y, ~ego m pot.

~ z indyka
~i cielęce
bilasz, ~a (*smażona bułka
drożdżowa z nadziewem*)

~ z mięsem

Main course, salads and snacks

chop [tʃɒp]

turkey ~ ['tɜ:ki tʃɒp]
veal ~ [vi:l tʃɒp(s)]
bilyash [bi 'liʌʃ] (*baked pie
made from unleavened
dough with various fillings*)
~ with meat [bi 'liʌʃ wið

~ з яблучним по- в'їдлом біфштэкс, ~а ч	~ z powideł jabłkowych befsztyk, ~a/u	mi:t] ~ with apple jam [bi'liaʃ wið 'æpəl dʒæm] beefsteak ['bi:f steik] ~ with blood ['bi:f steikwið blʌd] sandwich ['sænwiɪdʒ]
~ з кр'ов'ю бутербр'од, ~а ч	krwisty ~ kanap//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż	~ with sausage ['sænwiɪdʒ wið 'sɒsɪdʒ] ~ with cheese ['sænwiɪdʒ wið tʃi:z]
~ з ковбас'ю ~ із с'їром	~ z kiełbasą ~ z serem	vareniks [va'reniks] (varenik [va'renik]); dumplings ['dʌmplɪŋz] (dumpling ['dʌmplɪŋ]) ~ with cabbage [va'reniks wið 'kæbɪdʒ]
вар'єник//и, ~їв мн (ва- р'єник, ~а ч)	pierog//i, ~ów (pier//óg, ~oga)	~ with potatoes and onion [va'reniks wið pə'teɪtəʊz ænd 'ʌnjən]
~ з кап'устою	~ z kapustą	~ with potatoes and cheese [va'reniks wið pə'teɪtəʊz ænd tʃi:z]
~ з карт'оплею та ци- булею	~ z ziemniakami i cebulą	~ with blueberries [va'reniks wið 'blu:bəriz] lazy dumplings ['leɪzi 'dʌmplɪŋz] (small balls of cheese dough)
~ з карт'оплею та с'їром	~ ruskie; ~ ukraińskie	vinegret [vineg'ret] (salad, made of boiled vegetables) haloushki [hʌ'lu: ʃki] (halushka [ha'luʃka]) (dumplings without filling) ~ with meat and mush- rooms [hʌ'lu: ʃki wið mi:t ænd 'mʌʃrʊmz]
~ з чорніцею	~ z jagodami	hamburger ['hæm,bɜ:gər]; burger ['bɜ:gə] vegetarian burger [,vɛdʒɪ'teəriən 'bɜ:gə]
лініві ~	leniwe ~	holubtsi [houlob'tsi]
вінегр'єт, ~у ч	sałat//ka jarzynow//a, ~ki ~ej, c. i ms. ~ce ~ej ż	
галуш//к'ї, ~ок мн (га- луш//ка, ~ки, д. i м. ~ці ж)	klus//ki (bez nadzienia), ~ek (klus//ka, ~ki, c. i ms. ~ce)	
~ з м'ясом і гриба́ми	~ z mięsem i grzybami	
га́мбургер, ~а ч; бу́ргер, ~а ч pot. вегетаріа́нський бу́ргер	hamburge//r, ~ra, ms. ~rze; burge//r, ~ra, ms. ~rze burger wegański	
голубц//і́, ~їв мн (го-	gołąbk//i, ~ów (gołąb//ek,	

луб//ёць, ~ця ч)	~ka)	(holubets [houlobe'ts]) (cabbage rolls with filling)
~ з грёчкою	~ z kaszą gryczaną	~ with buckwheat [houlob'tsiwið 'bʌkwɪ:t]
~ з картоплею	~ z ziemniakami	~ with potatoes [houlob'tsi wið pə'teɪtəʊz]
~ з рíсом та м'ясом	~ z ryżem i mięsem	~ with rice and meat [houlob'tsi wið raɪs ænd mi:t]
гуляш, ~у ч	gulasz, ~а	goulash ['gu:læʃ] (hot meat dish)
~ зі свиніни	~ wieprzowy	pork ~ [pɔ:k 'gu:læʃ]
~ з яловічини	~ wołowy	beef ~ [bi:f 'gu:læʃ]
дерун//й, ~ів мн (деру́н, ~а ч); картоп- ля́ник//и, ~ів мн (кар- топля́ник, ~а ч)	plack//i ziemniaczan//e, ~ów ~ych (plac//ek ziemniaczan//y, ~ka ~ego)	potato pancake [pə'teɪtəʊ 'pænkeɪk]
~ зі сметаною	~ ze śmietaną	~ with sour cream [pə'teɪtəʊ 'pænkeɪk wið 'sauə kri:m]
запіка́н//ка, ~ки, д. і м. ~ці жс	zapiekany//ka, ~ki, с. і ms. ~ce	casserole ['kæsərəʊl]; pudding ['puːdɪŋ]
м'ясна́ ~	~ z mięsem	meat ~ [mi:t 'kæsərəʊl]
овоче́ва ~	~ warzywna	vegetable ~ ['vedʒtəbəl 'kæsərəʊl]
зра́з//и, ~ів мн (зра́з//а, ~и жс)	zraz//y, ~ów (zraz, ~а m)	zrazy ['zrazi] (zraza ['zraza]) (potato rolls with filling)
~ з гриба́ми	~ z grzybami	~ with mushrooms ['zrazi wið 'mʌʃrʊmz]
канапе́ невідм. с	tartink//ka, ~ki, с. і ms. ~ce ż	canapé ['kænəpeɪ]
~ з лосо́сем	~ z łososiem	~ with salmon ['kænəpeɪ wið 'sæmən]
~ з черво́ною ікро́ю	~ z czerwonym kawiozem	~ with red caviar ['kænəpeɪ wið rɛd 'kæviɑ:]
карто́пл//я, ~і жс	ziemniak//i, ~ów lmn	potatoes [pə'teɪtəʊz] pl
пе́чена ~	~ pieczone	baked ~ [beɪkt pə'teɪtəʊz]
сма́жена ~ із ци- бу́лею	~ smażone z cebulą	fried ~ with onion [fraɪd pə'teɪtəʊz wið 'ʌnjən]

~ фри	frytk//i, ~ów	French fries [frɛntʃ fraɪz]
котл//éти, ~ét мн (кот- лét//а, ~и ж)	kotlet//y (<i>mielone</i>), ~ów (kotle//t, ~ta, <i>ms. ~cie m</i>) ~ de volaille; ~ po	cutlets [kʌt'ləts] (cutlet [kʌt'lət])
~ по-кйївськи	kijowsku	Chicken Kyiv ['ʃɪkɪn 'ki:ɛf]; ~ De Volaille [kʌt'lət dɪ vɔ'lai]
кров'ян//ка, ~ки, <i>д. i м.</i> ~ці ж	kaszan//ka, ~ki, <i>с. i ms.</i> ~ce	blood sausage ['blʌd ,sɔ:sɪdʒ]
млинц//і, ~ів мн (млин//éць, ~ця ч); на- лісник//и, ~ів мн (на- лісник, ~а ч)	naleśnik//i, ~ów (<i>naleśnik</i> , ~a)	pancakes ['pænkeɪks] (pancake ['pænkeɪk])
~ з м'ясом	~ z mięsem	~ with meat ['pænkeɪk wɪð mi:t]
налісники із сиром	~ z serem	~ with cheese ['pænkeɪk wɪð ʃi:z]
олáдк//и, ~ів мн (олáд//ок, ~ка ч)	racuszk//i, ~ów (racuszk//ek, ~ka)	fritters ['fritərs] (fritter ['fritər])
омлét, ~у ч	omle//t, ~tu/ta, <i>ms. ~cie</i>	omelet ['ɒmlɪt]
~ із сиром та ово- чáми	~ z serem i warzywami	~ with cheese and vegetables ['ɒmlɪt wɪð ʃi:z ænd'vedʒtəbʌlz]
пампуш//кй, ~ók мн (пампýш//ка, ~ки, <i>д. i</i> <i>м. ~ці ж</i>)	pampusz//ki, ~ek (pampuszk//ka, ~ki, <i>с. i</i> <i>ms. ~ce</i>) (<i>okragłe bułeczki</i> <i>drożdżowe</i>)	pampushky [pʌm'puʃki] (pampushka [pʌm'puʃka]) (yeast bun)
~ з часникóм	~ z czosnkiem	~ with garlic [pʌm'puʃki wɪð 'ga:lɪk]
пельмén//і, ~ів мн (пельм//éнь, ~éня ч)	usz//ka (<i>z mięsem</i>), ~ek (uszk//o, ~a <i>n</i>)	ravioli (<i>with meat</i>) [,rævi'əʊli] (raviolo [,rævi'əʊlɔ:])
печén//я, ~і ж	piecze//ń, ~ni	roast [rəʊst]
пиріж//ók, ~ká ч	pacztecik, ~a	pie [paɪ]
~ з капýстою	~ z kapustą	cabbage ~ ['kæbɪdʒ paɪ]
~ з м'ясом	~ z mięsem	meat ~ [mi:t paɪ]
пíц//а, ~и ж	pizz//a [picca], ~у	pizza ['pi:tsə]
веліка ~	duża ~	big ~ [bɪg 'pi:tsə]
~ “Чотіри сйри”	~ “Cztery sery”	Four Cheese ~ [fɔ: ʃi:z 'pi:tsə]
пюрé невідм. с	piure, purée [pjure/pire]	puree ['pjʊəreɪ]

картопляне ~	~ z kartofli	mashed potatoes [mæʃt pə'teɪtəʊz]
ріб//а, ~и ч	ryb//a, ~y	fish [fɪʃ]
заливна ~	~ w galarecie	~ in jelly [fɪʃ ɪn 'dʒɛli]
~ на грїлі	grilowana ~	grilled ~ [grɪld fɪʃ]
рис, ~у ч	ryż, ~u	rice [raɪs]
салат, ~у ч	sałat//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż	salad ['sæləd]
~ зі свіжих овочів	surówk//a, ~i ż	fresh vegetable ~ [frɛʃ 'vɛdʒtəb(ə)l 'sæləd]
сало, ~а n	słonin//a, ~y ż	salo ['salo] (<i>pork fat</i>)
~ з кропом	~ z koperkiem	~ with drill ['salo wɪð drɪl]
~ з паприкою та часником	~ z papryką i czosnkiem	~ with paprika and garlic ['salo wɪð pə'pri:kə ænd 'gɑ:lɪk]
сірник//и, ~ів	placusk//i serow//e, ~ów	cottage cheese pancakes
(сірник, ~а) ч	~ych (placusz//ek	['kɒtɪdʒ ʃi:z 'pænkeɪks]
	serow//y, ~ka ~ego)	(cottage cheese pancake
		['kɒtɪdʒ ʃi:z 'pænkeɪk])
~ зі сметаною	~ ze śmietaną	~ with sour cream ['kɒtɪdʒ ʃi:z 'pænkeɪks wɪð 'saʊə kri:m]
хотдóg, ~а ч	hot do//g, ~ ~ga, ms. ~ dze	hot dog [hɒt dɒg]
чебурék, ~а ч	czeburek, ~a (<i>duży</i>	cheburek [tʃebəu'rek] (<i>a baked meat pie on the pan</i>)
	<i>smażony pieróg</i>)	Tatar ~ ['tɑ:tə tʃebəu'rek]
татарські ~и	~i tatarskie	shashlik ['ʃaʃlɪk] (<i>meat barbecue</i>)
шашлік, ~у ч	szaszłyk, ~a	lamb ~ [læm 'ʃaʃlɪk]
~ з баранини	~ barani; ~ z baraniny	
	~ wieprzowy	
~ зі свинини		pork ~ [pɔ:k 'ʃaʃlɪk]
я́єчн//я, ~і ж	jajecznic//a, ~y	scrambled eggs ['skræmbld
ока́та ~	jaja sadzone	ɛgz]
		fried eggs [fraɪd ɛgz]

Десерти

жел//é невідм. c

полунічне ~

кекс, ~у ч

лимóнный ~

Desery

galaret//ka, ~ki, c. i ms. ~ce ż

~ truskawkowa

keks, ~a/u

~ cytrynowy

Desserts

jelly ['dʒɛli]

strawberry ~ ['strɔ:bəri 'dʒɛli]

cake [keɪk]

lemon ~ ['lemən keɪk]

капке́йк, ~а ч; ма́фін, ~а ч	babecz//ka, ~ki, <i>c. i ms.</i> ~ce ż; muffin [mafin], ~а	cupcake ['kʌp,keɪk]; muffin ['mʌfin]
вані́льні ~и шокола́дні ма́фіни	~i wanilowe ~i czekoladowe	vanilla ~ [və'nɪlə 'kʌp,keɪk] chocolate muffin ['ʃɒkəlɪt 'mʌfin]
морóзив//о, ~а с вершкóве ~ шокола́дне ~	lod//y, ~ów <i>lm</i> ~ śmietankowe ~ czekoladowe	ice cream [aɪs kri:m] ~ [aɪs kri:m] chocolate ~ ['ʃɒkəlɪt aɪs kri:m]
пир//і́г, ~огá, <i>м.</i> ~озі́/огú ч сливóвий ~ я́блучний ~ сі́рник, ~а ч; чізке́йк, ~а ч	ciast//o, ~а с; plac//ek, ~ka placek śliwkowy ~ z jabłkami sernik, ~а	pie [paɪ] plum ~ [plʌm paɪ] apple ~ ['æpl paɪ] cheesecake ['ʃi:zkeɪk]
ті́стечк//о, ~а с ~ з крéмом	ciastk//o, ~а ~ z kremem	cake [keɪk] ~ with cream [keɪk wɪð kri:m]
торт, ~а ч горі́ховий ~ вані́льний ~ фру́кт//и, ~ів <i>мн</i> ~ зі збі́тими верш- ка́ми	tor//t, ~tu, <i>ms.</i> ~cie ~ orzechowy ~ waniliowy owoc//e, ~ów ~ z bitą śmietaną	cake [keɪk] nut ~ [nʌt keɪk] vanilla ~ [və'nɪlə keɪk] fruit(s) [fru:t(s)] ~ with whipped cream [fru:t wɪð wɪpt kri:m]

Напо́ї	Napoje	Drinks
Безалкого́льні напо́ї вод//á, ~й <i>ж</i> газо́вана ~	Napoje bezalkoholowe wo//da, ~dy, <i>c. i ms.</i> ~dzie ~ gazowana	Soft drinks water [ˈwɔ:tə] carbonated ~ ['kɑ:bənɪtɪd 'wɔ:tə]
міне́ральна ~; міне́рал//ка, ~ки, <i>д. i м.</i> ~ці <i>розм.</i> негазо́вана ~	~ mineralna; mineral//ka, ~ki, <i>c. i ms.</i> ~ce ż ~ niegazowana	mineral ~ ['mɪnərəl 'wɔ:tə]
ка́в//а, ~и <i>ж</i> ~ без кофе́їну ~ з вершкáми	kaw//a, ~y ~ bez kofeiny ~ ze śmietanką; biała ~	non-carbonated ~ [nɒn 'kɑ:bənɪtɪd 'wɔ:tə] coffee ['kɒfi] decaffeinated ~ [dɪ'kæfi,neɪtɪd 'kɒfi] ~ with cream ['kɒfi wɪð kri:m]

какао невідм. с.	kakao	cocoa ['kəʊkəʊ]
капучіно невідм. с.	cappuccino [kapuczino]	cappuccino [ˌkæpuˈtʃiːnəʊ]
квас, ~у ч	kwas, ~u	kvass [kvaːs] (<i>a fermented drink, low in alcohol, made from rye flour or bread with malt</i>)
тёмний ~	~ ciemny	dark ~ [daːk kvaːs]
хлібний ~	~ chlebowy	bread ~ [brɛd kvaːs]
ко́ка-ко́л//а, ~и ж	coca-col//a [koka kola], ~i	Coca-Cola [ˌkəʊkəˈkəʊlə]
компо́т, ~у ч	kompo//t, ~tu, ms. cie	compote [ˈkɒmpɒt]
~ з ре́веню	~ z rabarbaru	rhubarb ~ [ˈruːbəːb ˈkɒmpɒt]
~ зі слив	~ ze śliwek	plum ~ [plʌm ˈkɒmpɒt]
лимонáд, ~у ч	lemonia//da, ~dy, c. i ms. ~dzie ż; oranża//da, ~dy, c. i ms. ~dzie ż	lemonade [ˌleməˈneɪd]
пéпсі-ко́л//а, ~и ж	pepsi-col//a [pepsi kola], ~y	Pepsi Cola [ˈpepsi ˈkəʊlə]
сік, со́ку ч	sok, ~u	juice [dʒuːs]
~апельсі́новий	~ pomarańczowy	orange ~ [ˈɒrɪndʒ dʒuːs]
мультифрукто́вий ~	~ multiowocowy	multifruit juice ~ [ˌmʌltɪˈfruːt dʒuːs]
тома́тний ~	~ pomidorowy	tomato ~ [təˈmaːtəʊ dʒuːs]
я́блучний ~	~ jabłkowy	apple juice [ˈæpl dʒuːs]
узва́р, ~у ч	kompo//t (z suszonych owoców), ~tu, ms. ~cie	compote [ˈkɒmpɒt] (<i>dried fruit drink</i>)
ча//й, ~ю ч	herba//ta, ~ty, c. i ms. ~cie ż	tea [tiː]
зеле́ний ~	~ zielona	green ~ [ɡriːn tiː]
фрукто́вий ~	~ owocowa	fruit ~ [fruːt tiː]
~ з лимóном	~ z cetryną	~ with lemon [tiː wɪð ˈlemən]
чо́рний ~	~ czarna	black ~ [blæk tiː]
фа́нт//а, ~и ж	fan//ta, ~ty, c. i ms. ~cie	fanta [ˈfæntə]
Алкогóльні напо́ї	Napoje alkoholowe	Alcoholic drinks
брéнді невідм. ч	brandy ż [brendy]	brandy [ˈbrændi]
вéрмут, ~у ч	wermu//t, ~tu, ms. ~cie	vermouth [vəˈmuːθ]
вин//ó, ~á с	win//o, ~a	wine [waɪn]
бі́ле ~	białe ~	white ~ [waɪt waɪn]
черво́не ~	czerwone ~	red ~ [rɛd waɪn]

ві́скі невідм. с.	whisky ż [ʊiski/ʊyski]	whiskey ['wiski]
горі́л//ка, ~ки, д. і м.	wód//ka, ~ki, с. і ms. ~ce	vodka ['vɒdkə]
~ці ж		
глі́нтве́йн, ~у ч	grzan//ka, ~ki, с. і ms. ~ce	mulled wine [mʌld waɪn]
	ż	
джі́н, ~у ч	dżin, ~u; gin, ~u [dʒin]	gin [dʒɪn]
ліке́р, ~у ч	likie//r, ~ru, ms. ~rze	liqueur [lɪ'kjʊə]
м'я́тний ~	~ miętowy	mint ~ [mɪnt lɪ'kjʊə]
насто́ян//ка, ~ки, д. і м.	nalew//ka, ~ki, с. і ms. ~ce	tincture ['tɪŋktʃər]
~ці ж		
пі́в//о, ~а с	piw//o, ~a	beer [biə]
безалкого́льне ~	~ bezalkoholowe	non-alcoholic ~
		['nɒn,ælkə'hɒlɪk biə]
сві́тле ~	~ jasne	light ~ [laɪt biə]
ро́м, ~у ч	rum, ~u	rum [rʌm]
сидр, ~у ч	win//o jabłecz//e, ~a	cider ['saɪdər]
	~ego n	
текі́л//а, ~и ж	tequil//a [tekila], ~y	tequila [tə'ki:lə]

Салон краси́	Salon urody	Beauty Salon
вирі́внюванн//я, ~я с	prostowani//e, ~a	hair smoothing [heə 'smu:ðɪŋ]
керати́нове ~	~ keratynowe	keratin ~ ['kerətɪn heə 'smu:ðɪŋ]
голі́ти, голю́, го́лиш	gol//ić, ~ę, ~isz (ogol//ić, ~ę, ~isz)	to shave [ʃeɪv]
недо́к. (пог//олі́ти, ~олю́, ~о́лиш док.)		
~ го́лову	~ głowę	~ the head [ʃeɪv ðə hɛd]
~ в́уса	~ wąsy	~ the moustache [ʃeɪv ðə məs'ta:ʃ]
депіля́ці//я, ~ї ж	depilacj//a, ~i	waxing ['wæksɪŋ];
		depilation [dɪ'pɪleɪʃn]
воско́ва ~	~ woskiem	waxing ['wæksɪŋ]
епіля́ці//я, ~ї ж	depilacj//a, ~i	hair removal [heə rɪ'mu:vəl]
ла́зерна ~	~ laserowa	laser ~ ['leɪzə heə rɪ'mu:vəl]
запі́су//ватися, ~юся, недо́к.	zapis//ywać się, ~uję się, ~ujesz się (zapi//sać się, ~szę się, ~szesz się)	to make (made, made) an appointment for [meɪk (meɪd, meɪd) ən ə'pɔɪntmənt fɔ:]
(зап//иса́тися, ~ишу́ся/ишу́сь, ~и́шешся док.)		

~ на масаж	~ na masaż	~ a massage [meɪk ən ə'pɔɪntmənt fɔ:r ə 'mæsɑ:ʒ]
~ на стрижку	~ na strzyżenie	~ a haircut [meɪk ən ə'pɔɪntmənt fɔ:r ə 'heəkʌt]
зачіс//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> fryzu//ra, ~ry, <i>с. і ms.</i> ~ці <i>ж</i>	~rze; uczesani//e, ~a <i>n</i>	hairstyle ['heə,steɪl]
весільна ~	~ ślubna	wedding ~ ['wɛdɪŋ 'heə,steɪl]
вечірня ~	~ wieczorowa	evening ~ ['i:vniŋ 'heə,steɪl]
зміню//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (змініти, зміню, змініш <i>док.</i>)	zmienia//ć, ~m, ~sz (zmieni//ć, ~ę, ~sz)	to change [tʃeɪndʒ]
~ зачіску	~ fryzurę	~ the hairstyle [tʃeɪndʒ ðə 'heə,steɪl]
~ колір волóсся	~ kolor włosów	~ hair colour [tʃeɪndʒ heə 'klɒlə]
косметолог, ~а, <i>кл. ~у ч</i>	kosmetolog, ~а, <i>w. ~u</i>	beautician [bju:'tɪʃn]; cosmetologist [ˌkɒzmi'tələdʒɪst]
косметологі́н//я, ~і, <i>кл. ~є ж</i>	kosmetycz//ka, ~ki, <i>с. і ms.</i> ~ce, <i>w. ~ko</i>	beautician (women) [bju:'tɪʃn]; cosmetologist (women) [ˌkɒzmi'tələdʒɪst]
корéкці//я, ~ї <i>ж</i>	korek//ta, ~ty, <i>с. і ms.</i> ~cie	correction [kə'rekʃn]
~ брів	~ brwi; regulacja brwi	eyebrow ~ ['aɪbrəʊ kə'rekʃn]
ламінува́нн//я, ~я <i>с</i>	laminowani//e, ~a	lamination [ˌlæmi'neɪʃn]
~ вій	~ rzęs	eyelash ~ ['aɪləʃ ˌlæmi'neɪʃn]
макі́яж, ~у <i>ч</i>	makijaż, ~u; make-up [meɪkəp], <i>ndm/~u</i>	make-up ['meɪkʌp]
весільний ~	~ ślubny	wedding ~ ['wɛdɪŋ 'meɪkʌp]
вечі́рній ~	~ wieczorowy	evening ~ ['i:vniŋ 'meɪkʌp]
манікю́р, ~у <i>ч</i>	manikiu//r, ~ru, <i>ms.</i> ~rze; manicu//re [manikiúr/maníkiur], <i>ndm/~re'u, ms.</i> ~rze	manicure ['mænikjʊə]; nail [neɪl]
апа́ратий ~	~ aparatny	machine ~ [mə'ʃɪn 'mænikjʊə]
комбіно́ваний ~	~ kombinowany	combined ~ [kəm'baɪnd]

~ без покриття	~ bez malowania paznokci	'mænikjʊə] uncoated ~ [ˌʌnˈkəʊtɪd
манікі́рниця//я, ~і, кл. ~е ж; майстрін//я манікі́ру, ~і ~, кл. ~е ~ж	manikiurzyst//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko; manicurzyst//ka [manikiurzystka], ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko; stylist//ka paznokci, ~ki ~, c. i ms. ~ce ~, w. ~ko ~	'mænikjʊə] manicurist (women) ['mænikjʊərɪst]; manicure master (women) ['mænikjʊə 'mɑːstə]; nail master (women) [neɪl 'mɑːstər]
маса́ж, ~у ч антицелюлі́тний ~	masaż, ~u ~ antycellulitowy	massage ['mæsɑːʒ] anti-cellulite ~ ['ænti-'sɛljələɪt 'mæsɑːʒ]
розсла́блювальний ~	~ rozluźniający	relaxing ~ [rɪˈlæksɪŋ 'mæsɑːʒ]
ручній ~	~ ręczny	manual ~ ['mænjuəl 'mæsɑːʒ]
маса́жист, ~а, кл. ~е ч	masażysta, ~ty, c. i ms. ~cie, w. ~to	masseur [mæ'sɜː]; massage therapist ['mæsɑːʒ 'θerəpɪst]
маса́жист//ка, ~ки, д. і м. ~ці, кл. ~ко ж	masażysta//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko	masseur (women) [mæ'sɜː]; massage therapist (women) ['mæsɑːʒ 'θerəpɪst]
дипломо́вана ~	dyplomowana ~	certified ~ ['sɜːtɪfaɪd mæ'sɜː]
мі́//ти, ~ю, ~єш недок. (помі́//ти, ~ю, ~єш док.)	my//ć, ~ję, ~jesz (umy//ć, ~ję, ~jesz)	to wash [wɒʃ]
~ го́лову	~ głowę	~ the hair [wɒʃ ðə heə]
осві́тля//ти, ~ю, ~єш недок. (осві́тл//їти, ~ю, ~їш док.)	rozjaśnia//ć, ~m, ~sz (rozjaśni//ć, ~ę, ~isz)	to lighten ['laɪtən]
~ волóсся	~ włosy	~ hair ['laɪtən heə]
~ відрóсле корі́ння	~ odrost	~ the regrown hair roots ['laɪtən ðə ˌriːˈgrəʊn heə ruːts]
педикі́р, ~у ч	pedikiu//r, ~ru, ms. ~rze; pedicu//re [pedikiúr/pedíkiur], ~re'u, ms. ~rze	pedicure ['pɛdɪkjʊə]
~ з покриття́м	~ z malowaniem paznokci	~ with coating ['pɛdɪkjʊə wɪð 'kəʊtɪŋ]
чолові́чий ~	~ męski	men's ~ [mɛnz 'pɛdɪkjʊə]

педикю́рниц//я, ~і, кл. ~е ж; майстрін//я пе- дикю́ру, ~і ~, кл. ~е ~ ж	pedicurzyst//ka [pedikiurzystka], ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko; pedikiurzyst//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko; stylist//ka paznokci, ~ki ~, c. i ms. ~ce ~, w. ~ko ~	pedicurist (women) ['pɛdɪkjʊərɪst]; pedicure master (women) ['pɛdɪkjʊə 'mɑːstə]; nail master (wom- en) [neɪl 'mɑːstər]
перук//а́р, ~а́р'я, кл. ~а́рю ч жіно́чий ~	fryzje//r, ~ra, ms. ~rze, w. ~rze ~ damski	hairdresser ['heə,drɛsə] women's ~ ['wɪmɪnz 'heə,drɛsə]
чолові́чий ~; ба́рбер, ~а, кл. ~е ч	~ męski; barbe//r, ~ra, ms. ~rze, w. ~rze	men's ~ [mɛnz 'heə,drɛsə]; barber ['bɑːbər]
перукáр//ка, ~ки, д. і м. ~ці, кл. ~ко ж жіно́ча ~	fryzjer//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko ~ damska	hairdresser (women) ['heə,drɛsə] women's ~ ['wɪmɪnz 'heə,drɛsə]
чолові́ча ~; ба́рбер//ка, ~ки, д. і м. ~ці, кл. ~ко ч	~ męska; barber//ka, ~ki, c. i ms. ~ce, w. ~ko	men's ~ [mɛnz 'heə,drɛsə]; barber (women) ['bɑːbər]
перукáрн//я, ~і ж	zakła//d fryzjersk//i, ~du ~iego, ms. ~dzie ~im m; salon fryzjersk//i, ~u ~iego m	hairdressing salon ['heə,drɛsɪŋ 'sælɒn]
чолові́ча ~; ба́рбер- шо́п, ~у ч	~ dla panów; barberszop, ~u m; salon barberingu, ~u ~ m	men's ~ [mɛn's hairdress- ing salon]; barbershop ['bɑːbərʃɒp]
підрі́вню//вати, ~ю, ~єш недок. (підрі́в- ня́//ти, ~ю, ~єш док.) ~ кін́чики	wyrówn//ywać, ~uję, ~jesz (wyrówna//ć, ~m, ~sz)	to trim [trim]
~ чу́бчик	~ końcówki	~ the ends of the hair [trim ðɪ ɛndz ɒv ðə heə]
	~ grzywkę	~ a bang [trim ə bæŋ]
підстри́га́//ти, ~ю, ~єш недок. (підстр//і́гти, ~ижу́, ~иже́ш док.) ~ бо́роду та ву́са	podcinać, ~m, ~sz (pod//ciąć, ~etnę, ~etniesz)	to trim [trim]; to cut (cut, cut) [kʌt (kʌt, kʌt)]
~ з бо́ків	~ brodę i wąsy	~ beard and moustache [trɪm brəd ænd məs'taːʃ]
~ посі́чені кін́чики	~ z boków ~ zniszczone końcówki	~ the sides [trɪm ðə saɪdz] ~ split ends [trɪm split]

проко́лю//вати, ~ю, przekłuwa//ć, ~m, ~sz ~єш недок. (przekłu//ć, ~ję, ~jesz) (прок//оло́ти, ~олю, ~о́лиш док.)		endz]
~ ву́ха	~ uszy	~ ears [piəs iəz]
~ ніс	~ nos	~ the nose [piəs ðə nəʊz]
ро́бити, роблю́, ро́биш недок. (зро́бити, зроб- лю́, зро́биш док.)	robi//ć, ~ę, ~sz (zrobi//ć, ~ę, ~sz)	to do (did, done) [du: (did, dʌn)]
~ за́чіску	~ uczesanie	~ hair [du: heə]
~ хімі́чну заві́вку	~ trwałą	to perm [pɜ:m]
стрі́ж//ка, ~ки, д. і м. ~ці ж	strzyżeni//e, ~a n	haircut ['heəkʌt]
дитя́ча ~	~ dziecięce	children's ~ ['ʧɪldrənz 'heəkʌt]
жіно́ча ~	~ damskie	women's ~ ['wɪmɪnz 'heəkʌt]
~ з укла́дкою	~ z modelowaniem	~ with styling ['heəkʌt wɪð 'stɑɪlɪŋ]
чолові́ча ~	~ męskie	men's ~ [mɛnz 'heəkʌt]
суші́ти, сушú, су́шиш недок. (посу́шити, по- сушú, посу́шиш док.)	susz//yć, ~ę, ~ysz (wysusz//yć, ~ę, ~ysz)	to dry [draɪ]
~ воло́сся		
~ ф́еном	~ włosy	~ hair [draɪ heə]
тонува́нн//я, ~я с	tonowani//e, ~a	blow dry [bləʊ draɪ]
~ воло́сся сере́дньої довжи́ні	~ włosów średniej długości	toning ['təʊnɪŋ]
~ до́вгого воло́сся	~ długich włosów	~ of medium-length hair ['təʊnɪŋ ɒv 'mi:diəm-lɛŋθ heə]
~ корóткого воло́сся	~ krótkich włosów	~ of long hair ['təʊnɪŋ ɒv lɒŋ heə]
фарбува́нн//я, ~я с	farbowani//e, ~a	~ of short hair ['təʊnɪŋ ɒv ʃɔ:t heə]
~ боро́ді	~ brody	dyeing ['daɪnɪŋ]
~ брі́в хно́ю	henna brwi	beard ~ [biəd 'daɪnɪŋ]
фарб//ува́ти, ~у́ю, farb//ować, ~uję, ~ujesz; ~у́єш недок. (по- mal//ować, ~uję, ~ujesz		henna eyebrow colouring ['henə 'aɪbrəʊ 'kʌləɪŋ]
		to dye [daɪ]; to paint [peɪnt]; to colour [kʌlə]

фарб//увати, ~уєш <i>док.</i>)	~ую, (pofarb//ować, ~ujesz; ufarb//ować, ~uję, ~ujesz)	~uję, ~ujesz)
~ волóсся	~ włosy	~ hair [daɪ heə]
~ нігті	lakierować paznokcie; malować paznokcie	to paint nails [peɪnt neɪlz]
філіруванн//я, ~я с	degażowani//e, ~a	milling ['mɪlɪŋ]
~ волóсся	~ włosów	hair ~ [heə 'mɪlɪŋ]
чіст//ка, ~ки, д. і м.	oczyszczeni//e, ~a n	cleansing ['klenzɪŋ]
~ці ж		manual ~ [mænjuəl 'klenzɪŋ]
ручна ~	~ manualne	facial ~ ['feɪʃl 'klenzɪŋ]
~ обліччя	~ twarzy	

Ательє́ та ремо́нт о́дягу

Pracownia krawiecka i naprawa odzieży

Atelier and Clothing Repair

вишива́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (віши//ти, ~є, ~єш <i>док.</i>)	haft//ować, ~uję, ~ujesz; wyszywa//ć, ~m, ~sz (wyhaft//ować, ~uję, ~ujesz; wyszy//ć, ~ję, ~jesz)	to embroider [ɪm'brɔɪdə]
~ бі́сером	~ koralikami	~ with beads [tu: ɪm'brɔɪdə wɪð bi:dz]
~ нитка́ми	~ nićmi	~ with threads [tu: ɪm'brɔɪdə wɪð θredz]
вкоро́чу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> ; уко- ро́чу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (вкор//оті́ти, ~очу́, ~о́тиш <i>док.</i> ; укор//оті́ти, ~очу́, ~о́тиш <i>док.</i>)	skraca//ć, ~m, ~sz (skróc//ić, ~ę, ~isz)	to shorten [ʃɔ:tən]
~ низ сýкні	~ dół sukienki	~ the bottom of the dress [ʃɔ:tən ðə 'bɒtəm ɒv ðə dres]
вшива́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> ; звýжу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> ; ушива́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (вші́//ти, ~ю, ~єш <i>док.</i> ; звý//зити, ~жу, ~зиш <i>док.</i> ; уші́//ти, ~ю, ~єш <i>док.</i>)	zwę́ża//ć, ~m, ~sz (zwę́żić, ~żę, ~zisz)	to take (took, taken) in [teɪk (tʊk, 'teɪkən) ɪn]; to resize [ˌri:'saɪz]

~ спідніцю	~ spódnice	~ a skirt [teɪk ɪn ə skɜ:t]
~ штані в поясі	~ spodnie w pasie	~ the trouser waist [teɪk ɪn ðə 'traʊzə weɪst]
замі́н//а, ~и ж	wymian//а, ~у	replacement [rɪ'pleɪsmənt]
~ підкладки на паль- ті́	~ podszewki w płaszczu	~ of the lining in the coat [rɪ'pleɪsmənt ɒv ðə 'laɪnɪŋ ɪn ðə kəʊt]
	~ hyczyków na futrze	~ of hooks on a fur coat [rɪ'pleɪsmənt ɒv hʊks ɒn ə fɜ: kəʊt]
~ гачків на шубі		to replace [rɪ'pleɪs]
замі́ню//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (зам//ініти, ~інію, ~ініш <i>док.</i>)	wymienia//ć, ~m, ~sz (wymieni//ć, ~ę, ~sz)	
~ застібку в бюст- гальтері купальника	~ suwak w staniku od stroju kąpielowego	~ the clasp on the swim- suit bra [rɪ'pleɪs ðə kla:sp ɒn ðə 'swɪmsu:t bra:]
~ підкладку в шкіряній куртці	~ podszewkę w kutce skurzonej	~ the lining in a leather jacket [rɪ'pleɪs ðə 'laɪnɪŋ ɪn ə 'leðə 'dʒækɪt]
~ резінку в спор- тивних штанях	~ gumę w spodniach dresowych	~ the elastic band in sweatpants [rɪ'pleɪs ðɪ ɪ'læstɪk bænd ɪn 'swetpænts]
зашива́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (заші́//ти, ~ю, ~єш <i>док.</i>)	zaszywa//ć, ~m, ~sz (zaszy//ć, ~ję, ~jesz)	to stitch up [stɪʃ ʌp]; to sew up (sawed, sawn/sawed) [səʊ ʌp (sɔ:d, sɔ:n/sɔ:d)]
~ кишéні	~ kieszenie	~ the pockets [stɪʃ ʌp ðə 'pɒkɪts]
~ різрі́з на спідниці	~ rozcięcie spódnicy	~ the cut on a skirt [stɪʃ ʌp ðə kʌt ɒn ə skɜ:t]
зашто́пу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> ; што́па//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (за- што́па//ти, ~ю, ~єш <i>док.</i>)	cer//ować, ~uję, ~ujesz (zacer//ować, ~uję, ~ujesz)	to darn [dɑ:n]; to mend [mɛnd]
~ ді́рку в штанях	~ dziurę w spodniach	~ a hole in trousers [dɑ:n ə həʊl ɪn 'traʊzəz]
~ сорóчку	~ koszulę	~ a shirt [dɑ:n ə ʃɜ:t]
зніма́//ти мі́рки, ~ю ~, ~єш ~ <i>недок.</i> (зня́ти мі́рки, зніму́ ~, зні́меш ~ <i>док.</i>)	zdejm//ować miarę, ~uję ~, ~ujesz ~ (zdjąć miarę, zdejmę ~, zdejmiesz ~)	to take measurements [teɪk 'meʒəmənts]

~ для сукні	~ na sukienkę	~ for a dress [teɪk 'meɪzəmənts fɔːr ə dres]
~ для чоловічого костюма	~ na garnitur męski	~ for a men's suit [teɪk 'meɪzəmənts fɔːr ə mɛnz sju:t]
крав//ець, ~ця, кл. ~че ч	kraw//iec, ~ca, w. ~cze/cu	tailor ['teɪlə]; dressmaker ['dres, meɪkə]
~ чоловічого одягу	~ męski; ~odzieży męskiej	men's wear ~ [mɛnz weə 'teɪlə]
кравчін//я, ~і, кл. ~е ж	krawcow//a, ~ej	tailor (women) ['teɪlə]; dressmaker (women) ['dres, meɪkə]
~ жіночого одягу	~ odzieży damskiej	~ of women's clothing ['teɪlər ɒv 'wɪmɪnz 'kləʊðɪŋ]
крій, крою ч	krój, kroju	cut [kʌt]
прямий ~	prosty ~	straight ~ [streɪt kʌt]
перешива//ти, ~ю, ~єш недок. (переші//ти, ~ю, ~єш док.)	przeszywa//ć, ~m, ~sz (przeszy//ć, ~ję, ~jesz)	to alter ['ɒltə]
~ гудзики	~ guziki	to replace buttons [rɪ'pleɪs 'bʌtnz]
~ петельки	~ pętelki	to replace the buttonholes [rɪ'pleɪs ðə 'bʌtnhəʊlz]
~ рукави	~ rękawy	~ the sleeves ['ɒltə ðə sli:vz]
~ сукню	~ sukienkę	~ the dress ['ɒltə ðə dres]
підрублю//вати, ~ю, ~єш недок.;	obrzebia//ć, ~m, ~sz (obrzebi//ć, ~ę, ~sz)	to hem [hem]
підшива//ти, ~ю, ~єш недок. (підр//убіти, ~ублю, ~убиш док.; підші//ти, ~ю, ~єш док.)		
~ скатертіну	~ obrus	~ a tablecloth [hem ə 'teɪbəl, klɒθ]
~ сорóчку	~ koszulę	~ a shirt [hem ə ʃɜ:t]
~ штани	~ spodnie	~ trousers [hem 'traʊzəz]
~ штóри	~ zasłony	~ curtains [hem ðə 'kɜ:tənz]
ші//ти, ~ю, ~єш недок.	szy//ć, ~ję, ~jesz (uszy//ć,	to sew (sawed, sawn/sawed)

(поші́//ти, ~ю, ~єш ~ję, ~jesz) док.)		[səʊ (sɔ:d, sɔ:n/sɔ:d)]
~ весі́льну сýкню	~ suknię ślubną	~ a wedding dress [səʊ ə 'wɛdɪŋ dres]
~ на замóвлення	~ na zamówienie	~ to order [səʊ to order]
~ спі́дніцю з підкля́дкою	~ spódnicę z podszewką	~ a skirt with a lining [səʊ ə skɜ:t wɪð ə 'laɪnɪŋ]
~ сýкню без підкля́дки	~ sukienkę bez podszewki	~ a dress without lining [səʊ ə dres wɪ 'ðaʊt 'laɪnɪŋ]
поши́т//я́, ~я́ с	szyci//e, ~a	tailoring ['teɪləɪŋ]
~ жіно́чого о́дягу	~ odzieży damskiej	~ of women's clothing ['teɪləɪŋ ɒv 'wɪmɪnz 'kləʊðɪŋ]
~ чолові́чого о́дягу	~ odzieży męskiej	~ of men's clothing ['teɪləɪŋ ɒv mɛnz 'kləʊðɪŋ]
примі́р//ка, ~ки, д. і м. ~ці ж розм.	przemiar//ka, ~ki, с. і ms. ~ce	fitting ['fɪtɪŋ]
пе́рша ~	pierwsza ~	the first ~ [ðə fɜ:st 'fɪtɪŋ]
пришива́//ти, ~ю, ~єш недок. (приші́//ти, ~ю, ~єш док.)	przyszywa//ć, ~m, ~sz (przyszy//ć, ~ję, ~jesz)	to sew (sawed, sawn/sawed) [səʊ (sɔ:d, sɔ:n/sɔ:d)]
~ гачо́к	~ haczyk	~ a hook [səʊ ə hʊk]
~ гúдзики	~ guziki	~ buttons [səʊ 'bʌtnz]
~ кно́пку	~ zatrzask	~ a button [səʊ ə 'bʌtɹn]
ремóнт, ~у ч	napraw//a, ~y ż	repair [rɪ'peə]; mend [mend]
дрі́бний ~ о́дягу	drobna ~ odzieży	minor clothing ~ [maɪnə 'kləʊðɪŋ rɪ'peə]
~ ро́зрізу на сýкні	~ rozcięcia sukienki	~ of a cut on the dress [rɪ'peər ɒv ə kʌt ɒn ðə dres]
розшива́//ти, ~ю, ~єш недок. (розші́//ти, ~ю, ~єш док.)	poszerza//ć, ~m, ~sz (poszerz//yć, ~ę, ~ysz)	to extend [ɪks'tend]
~ кúртку	~ kurtkę	~ the jacket [ɪks'tend ðə 'dʒækit]
~ спі́дніцю	~ spódnic	~ the skirt [ɪks'tend ðə skɜ:t]
~ сýкню	~ sukienkę	~ the dress [ɪks'tend ðə dres]
~ штані́	~ spodnie	~ trousers [ɪks'tend 'traʊzəz]

Ремóнт взуття	Naprawa obuwia	Footwear Repair
вкорочу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> ; укорочу//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (вкор//отіти, ~очу́, ~отиш <i>док.</i> ; укор//отіти, ~очу́, ~отиш <i>док.</i>)	skraca//ć, ~m, ~sz (skróc//ić, ~ę, ~isz)	to shorten ['ʃɔ:tən]
~ ре́мінь	~ pas	~ the belt ['ʃɔ:tən ðə belt]
~ халя́ви	~ cholewy	~ the boot shafts ['ʃɔ:tən ðə bu:t ʃa:fts]
замі́н//а, ~и <i>ж</i>	wymian//a, ~y	replacement [rɪ'pleismənt]
~ блі́скавки	~ zamka	zip ~ [zɪp rɪ'pleismənt]
~ підóшви	błyskawicznego; ~ suwaka	sole ~ [səʊl rɪ'pleismənt]
замі́ню//вати, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (зам//ініти, ~інію́, ~ініш <i>док.</i>)	~ poduszwy wymienia//ć, ~m, ~sz (wymieni//ć, ~ę, ~sz)	to replace [rɪ'pleɪs]
~ бі́гунóк	~ suwak	~ the zipper [rɪ'pleɪs ðə 'zipə]
~ набі́йки	~ fleki	~ the heel tips [rɪ'pleɪs ðə hi:l tips]
~ підбóри	~ obcasý	~ the heels [rɪ'pleɪs ðə hi:lz]
~ пря́жку	~ klamrę	~ the buckle [rɪ'pleɪs ðə 'bʌkəl]
ма́йст//ер з ремóнту взуття́, ~ра з ~ ~, <i>кл.</i> ~ре з ~ ~ <i>ч</i> ; швець, шевця́, шéвче з ~ ~ <i>ч</i>	szew//c, ~ca, w. ~cze	shoe repairman [ʃu: rɪ'peə,mæn]; shoemaker ['ʃu: ,meɪkə]
прошива́//ти, ~ю, ~єш <i>недок.</i> (проші́//ти, ~ю, ~єш <i>док.</i>)	przeszywa//ć, ~m, ~sz (przeszy//ć, ~ję, ~jesz)	to stitch [stɪʃ]
~ підóшву	~ poduszwę	~ the sole [stɪʃ ðə səʊl]
ремóнт, ~у <i>ч</i>	napraw//a, ~y <i>ż</i>	repair [rɪ'peə]
~ за́дника	~ zapię́tka	~ of the shoe back [rɪ'peər əv ðə ʃu: bæk]
реставра́ці//я, ~ї <i>ж</i>	renowacj//a, ~i	restoration [ˌrɛstə'reɪʃən]
~ взуття́	~ obuwia	shoe ~ [ʃu: ˌrɛstə'reɪʃən]
розтя́ж//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці́ <i>ж</i>	rozciągani//e, ~a <i>n</i>	stretching ['streɪfɪŋ]
~ взуття́	~ obuwia	~ stretching [ʃu: 'streɪfɪŋ]

чіст//ка, ~ки, *д. і м.* czyszczeni//e, ~a *n*
 ~ці *ж*
 ~взуття ~ obuwia

cleaning ['kli:nɪŋ]

shoe ~ [ʃu: 'kli:nɪŋ]

Пральня, хімчійстка

Pralnia, pralnia chemiczna

Laundry, Dry Cleaning

вив//одити, ~оджу, ~одиш *недок.*
 (віве//сти, ~ду, ~деш *док.*)

wywabia//ć, ~m, ~sz
 (wywabi//ć, ~ę, ~sz)

to remove [rɪ'mu:v]

~ плями

~ plamy; odplamia//ć, ~m, ~sz

~ stains [rɪ'mu:v steɪnz]

крохмал//ити, ~ю, ~иш *недок.*
 (накрохмал//ити, ~ю, ~иш *док.*)

krochmal//ić, ~ę, ~isz
 (nakrochmal//ić, ~ę, ~isz)

to starch [stɑ:tʃ]

~ постільну білизну

~ bieliznę pościelową

~ bed linen [tu: stɑ:tʃ bɛd 'lɪnɪn]

~ сорочки

~ koszule

~ shirts [tu: stɑ:tʃ ʃɜ:ts]

пральн//я, ~і *ж*

praln//ia, ~i

laundry ['lɑ:ndri]

прас//увати, ~ую, ~уєш *недок.*
 (віпрасу//вати, ~ю, ~єш *док.*)

pras//ować, ~uję, ~ujesz
 (wypras//ować, ~uję, ~ujesz)

to iron [aɪən]

~ вечірню сукню

~ sukienkę wieczorową

~ an evening dress [aɪən ən 'i:vniŋ dres]

~ спідницю

~ spódnicę

~ a skirt [aɪən ə skɜ:t]

~ штані

~ spodnie

~ trousers [aɪən 'traʊzəz]

пра́ти, перу́, переш *недок.*
 (ви́п/ра́ти, ~еру́, ~ереш *док.*)

prać, piorę, pierzesz
 (up//rać, ~iorę, ~ierzesz;
 wyp//rać, ~iorę, ~ierzesz)

to wash [wɒʃ]

~ пухову́ куртку

~ kurtkę puchową

~ a down jacket [wɒʃ ə daʊn 'dʒækɪt]

~ сорóчку

~ koszulę

~ wash a shirt [wɒʃ ə ʃɜ:t]

пранн//я, ~я *с*

prani//e, ~a

washing ['wɒʃɪŋ]; laundry ['lɑ:ndri]

~ на ва́гу

~ na wagę

~ by weight ['wɒʃɪŋ baɪ weɪt]

~ постільної білизни

~ bielizny pościelowej

~ bed linen ['wɒʃɪŋ bɛd 'lɪnɪn]

фарбува́нн//я, ~я *с*

farbowani//e, ~a

dyeing ['daɪɪŋ]

~ шкіряно́ї сýмки

~ skórzanej torebki

~ a leather bag ['daɪɪŋ ə 'leðə bæɡ]

фарб//увати, ~уєш <i>недок.</i> фарб//увати, ~уєш <i>док.</i>)	~ую, (по- ~ую, ~ujesz)	farb//ować, ~uję, ~ujesz (pofarb//ować, ~uję, ~ujesz)	to dye [daɪ]
~ кúртку	~ kurtkę		~ a jacket [daɪ ə 'dʒækɪt]
хімчйст//ка, ~ки, <i>д. і м.</i> ~ці <i>жс</i>	prani//e ~ego; chemiczn//e, ~a ~ego	chemiczn//e, ~a czyszczeni//e	dry cleaning [draɪ 'kli:nɪŋ]
~ весі́льної сýкні	~ sukienki ślubnej		~ of a wedding dress [draɪ 'kli:nɪŋ ə 'wɛdɪŋ drɛs]
~ зámшевих штанів	~ zamszowych spodni		~ of suede trousers [draɪ 'kli:nɪŋ ə swɛɪd 'traʊzəz]
чй//стити, ~щу, ~стиш <i>недок.</i> (почй//стити, ~щу, ~стиш <i>док.</i>)	czy//ścić, ~szczę, ~ścisz (wyczy//ścić, ~szczę, ~ścisz)		to clean [kli:n]
~ дубля́нку	~ kożuch		~ a sheepskin coat [kli:n ə 'ʃi:pskɪn kəʊt]
~ кй́лим	~ dywan		~ the carpet [kli:n ðə 'kɑ:pɪt]
~ шýбу	~ futro		~ a fur coat [kli:n ə fɜ:kəʊt]

Джерела

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>
2. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com>
3. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
4. Uniwersalny słownik języka polskiego / Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. Т. 1–4.
5. Wielki słownik języka polskiego. URL: <https://wsjp.pl/>
6. Словник української мови. / За ред. В. В. Жайворонка. Київ, 2016, 2 вид.
7. Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970–1980.
8. Словник української мови в 20 томах online. Т. 1–13 (а–покірно). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=58913&page=1878>

Legend

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>
2. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com>

3. Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
4. Universal dictionary of the Polish language / Red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. T. 1–4. (In Polish)
5. A great dictionary of the Polish language. URL: <https://wsjp.pl/> (In Polish)
6. Dictionary of the Ukrainian language. / Ed. V. V. Zhaivoronok. Kyiv, 2016 (in Ukr.)
7. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970–1980 (in Ukr.)
8. Dictionary of the Ukrainian language online. Vol. 1–13 (a–pokirno). URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=58913&page=1878> (in Ukr.)

Ilona Myroshnichenko

Iryna Stohnii

Thematic group «Service industry» of the «Ukrainian-Polish-English thematic dictionary» (dictionary materials)

Світлана Соколова

**Опрацювання дієслів і прикметників та їхніх похідних в «Російсько-українському словнику міжмовних семантичних асиметризмів»
(матеріали для словника)**

Мета укладання російсько-українського словника міжмовних семантичних асиметризмів – якомога повніше представити багатозначні лексичні одиниці, семантична структура яких (кількість і склад лексико-семантичних варіантів) неоднакова в цих мовах, це явище називаємо міжмовною семантичною асиметрією. Нерідко мовець, добре обізнаний в одній мові, поширює своє знання про багатозначність одиниць цієї мови на іншу і помилково вживає в другій мові відповідник до одного зі значень багатозначної лексики як еквівалент до всіх значень. Пропонований словник унаочнює співвіднесення кожного значення (а в окремих випадках і валентно зумовленого конкретного вживання) лексики вихідної мови з перекладом цільовою мовою. Такий підхід зумовлює певну специфіку опрацювання похідних від багатозначних лексем, які можуть «успадковувати» багатозначність твірних, а також розвивати власну. Це стосується насамперед віддієслівних та відприкметникових утворень – віддієслівних і відприкметникових іменників та російських дієприкметників, що можуть переходити в прикметники й іменники і відповідно бути перекладені українською мовою в різний спосіб.

В одномовному словнику віддієслівні і відприкметникові іменники з процесною і ознаковою семантикою зазвичай потлумачено в одній позиції, тобто як один ЛСВ, об'єднаний спільним категорійним значенням (процесності або ознаковості відповідно). Насправді ж у цій позиції може бути об'єднано стільки ЛСВ, до скількох ЛСВ дієслова подано посилання. Наприклад, іменник *завершення* СУМ тлумачить як «дія за значенням *завершити*» (дієслово має 3 значення), іменник *поширення* – як «дія за значенням *поширити* і *поширитися*», з них перше дієслово має 6, а друге 5 значень. Для одномовного словника такий підхід цілком виправданий за умови, що ілюстративний матеріал словникової статті похідного репрезентує різні значення дієслова-мотиватора. Насправді нерідко частина потенційних ЛСВ залишається без ілюстрацій. Якщо віддієслівний іменник з процесним значенням співвідносний не з усіма значеннями дієслова, словник теж на це зазвичай указує. Пор.: *посилання* – 1. Дія за значенням *посилати* 1, 2 і *посилатися* 1 (СУМ, т. 7, с. 320). Оскільки різні значення дієслова однієї мови можуть перекладатися різними дієсловами іншої, то в другій мові вони мотивують і різні віддієслівні іменники. У перекладному словнику такі похідні одиниці мають бути відображені окремо

– в різних блоках («значеннях») словникової статті. Те саме стосується й відприкметникових іменників. Далі подано словникові статті дієслів *ввести* / *вводіть*, *протічь* / *протекать* і відповідно іменників *введение*, *протекание*, прикметника *крепкий* та іменника *крепость*.

Тлумачні словники російської мови зазвичай не виокремлюють дієприкметники як реєстрові слова, а приклади з ними подають на відповідні значення дієслова. Винятком є лише субстантивовані дієприкметники (на зразок *заведующий*) або ад'єктивовані (*отбеливающее средство*), іноді як частина складних прикметників (*дымообразующее вещество*). Оскільки українській мові утворення в формі активного дієприкметника невластиві, такі випадки потребують індивідуального перекладу. Для прикладу подаємо словникову статтю дієприкметника *протекающий*.

ВВЕСТИ́, СВ / ВВОДИ́ТЬ, НСВ.

1. 'Ведя, привести куда-л., дать возможность войти'. Ввести подсудимого в зал заседаний. Ввести войска в зону конфликта. ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́), ЗАВЕСТИ́, СВ / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), ЗАВО́ДИТИ, НСВ. Подумав тоді хлопець: «Такий наш тато був слабкий; ми б до хати ввели, якби раніш побачили» (Василь Барка); Хтось уже навіть похмуро пожартував – *чи не вивести миротворців з Іраку і **ввести** їх сюди?* (Ліна Костенко); *В Києві мені сказали, що Брежнєв **увів** танки в Прагу, що все наше Політбюро сидить на кордоні з керівниками соцкраїн, розпинають Дубчека, приструнюють Чаушеску* (Павло Загребельний); *Господиня **вводить** молодого поета* (Павло Загребельний); *Вимагаємо ж для себе й народу свого небагато: скасувати ординацію нелюдську тридцять восьмого року, повернути давні вольності наші і вивести війська королівські з України й ніколи не **вводити** їх, бо впораємося на своїй землі самі* (Павло Загребельний); *Після вели молоду до комори, вдягали «тура», **уводили** до хати, дурили молодого* (Улас Самчук); *чоловік Квоччиної сестри саме порався коло хліва, а вгледівши Вовкулаку, кинув вила, **завів** його в хату, де аж кишило дітвори, яка, побачивши страшного дядька, відразу сипнула до маминої спідниці* (Василь Шкляр).

2. 'Управляя чем-л., направитъ внутрь, в пределы чего-л'. Ввести машину в гараж. Ввести судно в док. Ввести лошадь в стойло. ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́), ЗАВЕСТИ́, СВ, / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), ЗАВО́ДИТИ, НСВ. А після щасливого плавання зустрінуть його пострілами гармат, радісними вигуками і урочисто введуть у порт, де він спочиватиме до нового плавання (Оксана Іваненко); *Вода озера неспокійно погойдувалась, тому я **завів** човна до таражу і підвісив на ланцюгах* (Улас Самчук); *І несподівано з'ясовується, що це старий **заводить** судно в порт, а виряджений лоцман – усього лише перекладач* ("Дзеркало тижня").

3. Мед. 'Вставить, вколоть, воткнуть внутрь чего-л. с лечебной или диагностической целью'. Ввести глюкозу в вену. Ввести зонд в желудок. Ввести иглу в мягкие ткани. Ввести. скальпель в полость. ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́), СВ / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), НСВ. – Для чистоти експерименту я повинна була ввести тобі деякі речовини (Юрій Андрухович); І не розв'язуйте *руки, доки вам не **введуть** ліки* (Володимир Малик); *Доводилося навіть **вводити** в мозок електроди, щоб «випалити», так би мовити, шкідливу програму, усунути алгоритм недуги* (Олесь Бердник); *Наша наука ще не має способів **уводити** сонячну енергію в чистій формі просто до людського організму як годувальний матеріал* (Володимир Винниченко).

4. 'Поместить информацию в компьютер'. Ввести текст в компьютер. Ввести статистические данные. Ввести вручну, сканером. ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́), СВ, / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), НСВ. Вона викотила з «диліжанса» бувалу в бувальцях похідну кухню і ввела в неї програму комплексного сніданку – на складання оригінальної програми із чимось новеньким просто не залишалось часу (Віталій Забірко); *Але тут-таки на екран вплив напис: «Ввести пароль»* (Наталія Тисовська); *Найперше вона розморозила “землерійку”, **Ввела** до неї програму і відправила по сліду “черв'яка”* (Віталій Забірко); *Вся наша група, в тому числі й доктор Боголо, має намір **вводити** до евристичної програми ЕОМ лише інформацію, перевірену багатократно* (Олесь Бердник).

5. 'Добавить куда-л. в качестве члена или составной части чего-л.' *Ввести в свою семью. Ввести в президиум. Ввести в фильм документальные кадры.* Ввести в повесть новое действующее лицо. Ввести актёра в спектакль (театр.: 'поставить на роль в уже готовом спектакле'). ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́), СВ / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), НСВ. Він помилився, бо Кранке ввів його до складу групи, яка проводжала – агентів (Ростислав Самбук); Наркомздравові тільки слід упорядкувати цю справу, видати всі «медичні» молитви і пасічанську бабу Палажку (лікувала мене «од зубей») ввести до себе в колегію. (Остап Вишня); [Люцій:] Руфіне! Одважся і ходім садок садити! Як хочеш, я введу тебе в громаду. Ходім! (Леся Українка – СУМ); Я порадив би грім і блискавку.. ввести в комедію не на самому кінці, а трохи раніше, щоб більше звернути на неї увагу глядача (Михайло Коцюбинський – СУМ); А коли в 1959-му її вводять на роль Ніли Снежко в популярній у ті роки п'єсі Афанасія Салинського «Барабанщиця», глядачі неодмінно запитують біля віконечка каси: «Хто грає?» ("Дзеркало тижня").

6. 'Помочь освоиться с чем-л., ознакомить'. Ввести ребёнка в мир творчества. *Ввести в курс дела. Ввести в суть вопроса. Ввести в обстановку* (разг.: 'помочь разобраться в обстановке'). ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́), СВ, / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), НСВ. Вони мене **введуть** у курс справи (Віктор Савченко); – *Віддячивши хорошим виконанням своїх обов'язків, – відповів Генріх, – а зараз знайди мого колишнього денщика Фріца Зеллера, він тобі*

все покаже і, взагалі, **введе** в курс справ (Юрій Дольд-Михайлик); Науку ці люди уявляють спорудою у вигляді куба, в якого одної грані бракує, і тому в нього легко входити і **вводити** бажаних (Павло Загребельний); І тут же зараз тітка Лепестина, показуючи на розв'язаний мішок пашні, почала **уводити** Нерадька у суть самої справи (Тодось Осьмачка).

♦ **Ввести / вводить в должность.** 'Назначить'. **ПРИЗНАЧИТИ НА ПОСАДУ**, СВ / **ПРИЗНАЧАТИ НА ПОСАДУ**, НСВ. Прошу **призначити** мене **на** цю **посаду**, зобов'язуюсь з честю виконати Вашу довіру («Дзеркало Тижня»: Публіцистика); Політична влада **втратить** інтерес до голів судів, заступників голів судів і не намагатиметься необґрунтовано розширювати їхні повноваження, якщо їх **призначатимуть** **на** адміністративну **посаду** самі судді відповідного суду ("Дзеркало тижня").

7. 'Сделать действующим, работающим, общепринятым'. **Ввести** сыворотку в употребление. **Ввести** лекарство в обиход. **Ввести** в бой танковые войска. **Ввести** мяч в игру (спорт.: 'вбросить'). **Ввести** во владение, наследство ('утвердить в правах владения, наследства, закрепив это юридическим актом'). **ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́)**, СВ, / **ВВÓДИТИ (УВÓДИТИ)**, НСВ. Я вже його **ввела** в хрест: тричі облила свяченою водою (Іван Нечуй-Левицький); До шкільної програми **вводять** обов'язковий курс квітникарства (Тарас Прохасько); Триста різних сортів було в нього в колекції і з-поміж них – «чорна брила», дуже рідкісний сорт, що його тільки **вводили** та все з ним ховались, оберігали ... (Олесь Гончар); Багато мам уважали дуже важливим **уводити** цей новий атрибут дівочого гардеробу, щойно в доньки з'являлися перші, ледь помітні округлості (Наталка Сняданко).

♦ **Ввести / вводит в строй (в эксплуатацию).** 'Официально признать готовым к использованию'. **Ввести** в строй электростанцию. **Ввести** объект в эксплуатацию. **ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́)**, В ДІЮ, ПУСТИ́ТИ В ХІД, ЗАПУСТИ́ТИ, СВ / **ВВÓДИТИ (УВÓДИТИ)**, ПУСКÁТИ, ЗАПУСКÁТИ, НСВ. в березні [керівництво] прийняло рішення продовжити будівельно-монтажні роботи та **ввести** об'єкт **в експлуатацію** до кінця 2015 р. ("Дзеркало тижня"); Щоб запустити комплекс, потрібні були величезні, незбагненні на ті часи гроші – 10 млн. ("Дзеркало тижня"); Представники Мінагрополітики, віддаючи належне дрібним господарствам, стверджували, що для вирішення проблеми важливо будувати та **вводити** в експлуатацію великі тваринницькі комплекси ("Дзеркало тижня"); Осіннього вечора зібралась комуна **пускати** млин (Микола Куліш); – **Пустили** паровики на роботу (Григорій Квітка-Основ'яненко); Андрій не покидав надії, що ось-ось.. наїдуть пани, усе поладують і **пустять** фабрику (Михайло Коцюбинський).

7а. 'Сделать актуальными какие-л. правила'. **Ввести** чрезвычайное положение. **Ввести** летнее расписание поездов. **Ввести** новую конститу-

цію. Ввести пошлини на ввоз товарів. Ввести свої порядки. Ввести новые методы. ВВЕСТІ́ (УВЕСТІ́), ЗАПРОВА́ДИТИ, СВ / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), ЗАПРОВА́ДЖУВАТИ, НСВ. Коли б я керував державою чи там хоч міністерством якимсь, то я, може, ввів би якісь навіть пільги для продовжувачів династичних професій, щоб заохотити молодь (Павло Загребельний); – Чи не вважаєте, що можуть **запровадити** військовий стан? (Юрій Андрухович); Крім зазначених заходів необхідно оновити застарілі системи безпеки та запровадити сучасні стандарти для умов праці шахтарів («Українська правда»); Українські підприємства Українські підприємства **запроваджують** особливий графік для робітників, щоб ті не перегрівались цього літа під палючим сонцем («Місто» – газета, Вінниця); під впливом англійського та французького імперіялізму самодержавний уряд **запроваджував** свої військові дії, роблячи колосальну кількість людських жертв та все більше влазячи в невикопані військові борги своїм спільникам («Літопис революції: 1920–1929»).

♦ Ввести / вводить в силу. ‘Сделать активным, функционирующим’. Ввести в силу закон. ЗАПРОВА́ДИТИ, НАДА́ТИ ЧІ́ННОСТІ́, СВ / ЗАПРОВА́ДЖУВАТИ, НАДАВА́ТИ ЧІ́ННОСТІ́, НСВ. Е, ні, стривайте, знайду, бо тут живе хлібороб-інтелігент, що то нахвалявся запровадити на селі нові порядки ... (Михайло Коцюбинський); У зв'язку з цим доцільно доопрацювати й **надати чинності** розробленому в 2012 році Держінформнаукою України проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування Технологічних платформ в Україні» («Віче»); І справа не лише в тому, що режими, подібні до карантину, необхідно **запроваджувати** законом, оскільки останній є виявом делегованого консенсусу в парламенті (Законодавство України з 2000 року).

♦ Ввести / вводить в обращение. ‘Начать использовать как платежное средство’. Ввести в обращение новую монету. ВВЕСТІ́ (УВЕСТІ́), ПУСТІ́ТИ ВПРОВА́ДИТИ, ЗАПРОВА́ДИТИ, ЗАПУСТИ́ТИ В О́БІГ, СВ / ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ), ПУСКА́ТИ, ВПРОВА́ДЖУВАТИ, ЗАПРОВА́ДЖУВАТИ, ЗАПУСКА́ТИ В О́БІГ, НСВ. Тому ми ввели в обіг свою монету: гудзики, і прекрасно обходились нею. (Анатолій Дімаров); До пам'ятної дати облаштовано вагон-музей, випущено ювілейні жетони, а “Укрпошта” **ввела в обіг** блок марок “Київський метрополітен” («Хрещатик»); За реставрацію копії Чорнота, кажуть, узяв “неймовірні” гроші, та наступного дня Вітос **пустив в обіг** нову польську валюту (один злотий коштував майже два мільйони марок) (Роман Андріяшик); Було **впроваджено в обіг** єдину нову національну валюту (“Дзеркало тижня”); Із 1995 року НБУ **запровадив в обіг** близько 350 найменувань (понад 420 видів) пам'ятних і ювілейних монет України (“Дзеркало тижня”); **Запущені в обіг**

ці величезні лавини пустих грошей руйнували підвалини процесів у виробництві, й особливо у сфері обігу на цій своєрідній грошовій кухні («Віче»); В результаті переговорів уряду Малайї та Нідерландської Ост-Індії погодилися не **вводити в обіг** наявні запаси олова до того часу, поки не буде відновлено обсяги його використання, а ціни не досягнуть бажаного рівня («Віче»); І це зрозуміло, тому що грошей завжди не вистачає, і найлегше призначити винним того, хто **випускає їх в обіг** («Дзеркало тижня»).

8. 'Поставить в какое-л. положение, привести в какое-л. состояние (обычно неприятное)'. **Ввести** в обман. **Ввести** в расход. **Ввести** заблуждение. **Ввести** в рамки, **Ввести** русло, в границы чего-л. (придать организованный характер). **ВВЕСТИ́ (УВЕСТИ́)**, СВ / **ВВО́ДИТИ (УВО́ДИТИ)**, НСВ. Дуб, на якому сиділа Соня, ріс на краю великої галявини, посеред якої палало вогнище (ось що то блищало і **ввело** її в оману! (Олександр Дерманський); Не вскоч у халепу й не **введи в неї** нікого (Юрій Мушкетик); А потім українська частина запрошених верещала "гірко", чим **уводили** в протрацію британців – вони ніяк збагнути не могли, чого це нам всім раптом стало гірко (Лариса Денисенко).

♦ **Ввести / вводить в искушение, соблазн.** 'Привлечь или склонить в чему-л., поощрить'. **СПОКУСИ́ТИ**, СВ / **СПОКУША́ТИ**, НСВ. Довгоногі діви з на помадженними губами <...> намагаються будь-що своїми сліпучими усмішками **спокусити** подорожніх, грайливими позами завабити байдужно пролітаючих мимо них новітніх, захищених куленепробивним склом одіссеїв (Олесь Гончар); Навіщо ти мене **спокушаєш** своїми дарунками? (Володимир Винниченко).

♦ **разг. Ввести / вводит в краску.** 'Заставить смутиться, покраснеть'. **ЗАСМУТИ́ТИ, ЗМУ́СИТИ (ПРИМУСИТИ) (ПО)ЧЕРВОНІ́ТИ**, СВ / **ЗАСМУЧУВАТИ, ЗМУ́ШУВАТИ (ПРИМУШУВАТИ) (ПО)ЧЕРВОНІ́ТИ**, НСВ. звертання дівчини на "ти" раптом **примусило** його **почервоніти** (Ростислав Самбук); Вона подумки посміялася з себе, а на губах її розцвіла специфічна посмішка, яка **примусила** Філіпа замовкнути на півслові і **почервоніти** (Марина Гримич); А ще ніжний дотик його губ, який **змусив** Настю **почервоніти**, здригнутися і ... (Світлана Талан); Саме панчіх, а не отих вульгарних безрозмірних колготок, що від швидкої ходи збиралися на колінах гармошкою, **змушуючи** щораз **червоніти** у найбільш недоречну мить (Марія Матіос).

ВВЕДѢНІЕ, сущ., с.р.

1. Действие по знач. глагола ввести – вводит 1-7. **Введение** вакцины. кого **Введение** -л. в курс событий. **УВЕ́ДЕННЯ, ВВЕ́ДЕННЯ**, с.р. Кому вже тепер упам'ятку **введення** радянських військ у Чехословаччину 34 роки тому? (Ліна Костенко); На жаль, я не можу зараз порівняти

теперішній фізичний стан тварин з тим, яким він був у перші місяці після **введення** препарату зокрема для кожної миші, бо номери незмивної фарби на їхніх стінках зникли, мабуть, у період линьки (Віктор Савченко); Вони користувалися старою випробуваною методикою **введення** необхідних генних кусочків у спадковий апарат клітини з допомогою вірусів, оброблених складною сумішшю нуклеїнових кислот і ферментів (Володимир Заєць); Дві години перед цим кум із кумою – хрещений батько з хрещеною матір'ю – принесли його з церкви, поклали на простелене крижмо біля порога на долівці й по черзі переступили через нього до хати – за місцевим ритуалом **уведення** людини в світ (Іван Багряний); Погляд упав на клавійні **уведення** інформації, і Микола очам своїм не повірив (Володимир Заєць).

♦ **Введение Богородицы во храм.** В православной церкви: один из двенадцатых праздников, отмечаемый 21 ноября, посвящён торжественному вступлению Девы Марии в Иерусалимский храм, куда она была отдана родителями на воспитание **ВВÉДЕННЯ**, с.р. *А забрали мене в одинадцятomu місяці, шостого числа, після **Введення** на третій день* (Володимир Дрозд).

2. Действие по знач. сочетания **ввести – вводит в должность. ПРИЗНАЧЕННЯ** (с.р.) **НА ПОСАДУ**, *Вважав, певно, що **призначення на посаду** начальника цеху вже лежить у нього в кишені, тому метався і чимдуж виказував енергійність* (Павло Загребельний).

3. Действие по знач. сочетания **ввести – вводит в строй (в эксплуатацию). ВВÉДЕННЯ (УВÉДЕННЯ)** (с.р.) **В ДІЮ, ЗАПУСК, ПУСК**, м.р. *Після урочистого **введення** апарата в дію на мітингу товариш Дяченко заходився по системі інтербачення занадто підкреслювати видатний особистий внесок свого директора в світову науку, мало в ноги не кланявся ...* (Валентин Тарнавський); *Про нового начальника Либнюка або про **запуск** нової підшипникової моделі міг розповідати годинами, а про вечірні дивацтва – ані пари ...* (Артем Чех); *Найкраще було б імітувати **запуск** нами нової «лінії», тобто серії людей, створених з нового матеріалу* (Олексій Волков); *Однаке, коли в управлінні стали шукати охочого поїхати на **пуск** Кам'янської зрошувальної системи, Шульга зголосився найпершим, без вагань і сумнівів* (Павло Загребельний).

4. Действие по знач. глагола **ввести – вводит** 7а. **Введение всеобщего среднего образования. ВВÉДЕННЯ (УВÉДЕННЯ), ЗАПРОВАДЖЕННЯ**, с.р. *В ті благословенні часи вся країна одчайдушно опиралась **введенню** на своїй території рятівної полігамії чи хоча б легалізації мормонських сект, а загроза смертоносних венеричних хвороб примушувала багатьох задумуватись над сенсом буття і звужувати сектори пошуків* (Юрій Перетятко); *І все це є нічим іншим, як приготуван-*

нями відповідних структур до повсюдного запровадження військового стану! (Юрій Андрухович).

5. Действие по знач. сочетания **ввести – вводит в силу**. *Ввести в силу новые правила. ЗАПРОВАДЖЕННЯ, НАДАННЯ ЧИННОСТІ*, с.р. Скасування прямих виборів і запровадження виборів у два тури зводило до нуля вплив суспільства на владу («Українська правда»); Були у Павла Тичини неприємності й через небажання ставити свій підпис для надання чинності оновленому українському правопису («Українська літературна газета»).

6. Действие по знач. сочетания **ввести – вводит в обращение**. *Введение в обращение новых купюр. ЗАПУСК*, м.р. Теоретично в цьому контексті певні зрушення можуть відбутися після запуску казначейських векселів («Дзеркало тижня»).

7. ‘Вступительная, вводная часть какого-л. сочинения; вступление’; ‘вступительный раздел или учебный курс, излагающий предварительные сведения и основные понятия какой-л. науки’. *Написать введение к книге. Диссертация состоит из введения, трёх глав и заключения. Введение в философию. Введение в языкознание. ВСТУП*, м.р. Новиченко ілюструє етичні погляди Шевченка, звертаючись до його "Журналу", віршів "Царі", "Муза", або *вступу* до "Гайдамаків" (Літературознавство: Наукові тексти); Дисертація складається зі *вступу*, трьох розділів, висновків, списків джерел та використаної фахової літератури (Лінгвістика: Наукові тексти); З перших рядків свого "*Вступу до психології*" Вундт зауважив, що метроном як інструмент корисний не тільки під час навчання гри й співам; він є також найпростішим психологічним апаратом (Психологія: Наукові тексти).

КРЕПКИЙ, прил.

1. ‘Такой, который трудно сломать, разбить, порвать и т.п.’ *Крепкий орех. Крепкая ткань. Крепкая верёвка. Лёд ещё крепок. МІЦНИЙ*, разг. реже *КРІПКІЙ*. На кригах лиману, таких *міцних*, що й вершник з конем не провалюється, розгортається торг. (Олесь Гончар); тут, на дитинці, стояло кілька *міцних* великих хиж, між якими блукали такі само бородані, як оті коло воріт (Павло Загребельний); Гостре твоє лезо, а топористице *кріпке* (Роман Федорів).

2. ‘Целый, не рванный, не изношенный (об обуви, одежде)’. *Крепкая рубаша. Ботинки ещё крепкие. ЦІЛИЙ, НЕ ЗНОШЕНИЙ*, разг. реже *КРІПКІЙ*. Через кілька днів касир приніс мені старі, але зовсім *цілі* черевки на гумовій подошві (Леонід Смілянський); Запитайте себе, навіщо ви відкладаєте на полицю якісну *не зношену* річ минулого сезону ("Дзеркало тижня": Публіцистика); Тільки налатайте латку на правому [чоботі], вони ще *кріпкі*, мало ношені (Євген Гуцало).

3. 'Не мягкий, не дряблый; твёрдый'. Крепкое тело. *Крепкие* м'язи. *Крепкие* ноги. *Крепкие* зуби. *Крепкий* гриб. **ТВЕРДІЙ, ЦУПКІЙ**, разг. реже **КРІПКІЙ**. Пантелій дістав з-поміж двох дерев'яних дощок *цупкий* лист пергамену, скоромовкою прочитав (Павло Загребельний); - Він знов кинувся розкладати товар, діставав зброю, посуд, причандалля, хрестики з *твердого*, лискучого дерева, маленькі іконки на мотузочках і тонких верижках (Павло Загребельний); Запальний серцем, а руками, як коріння в'яза, *кріпкий* (Василь Барка).

4. 'Здоровый, сильный, выносливый'. Крепкий организм. Это был ещё *крепкий* старик. **ВИТРИВАЛИЙ, ДУЖИЙ, СІЛЬНИЙ**, разг. реже **КРІПКІЙ**. Бо Назон змінювався на очах, залога бачила його в ці дні відмолоділим та *дужим*, його тепер не страхало ніщо (Олесь Гончар); У них багато молодих, *сильних* мужчин, які не бояться смерті (Ліна Костенко); Один дід був ще *кріпкий*, хоч мав сімдесят літ; ще міг жити (Василь Барка).

4а. 'Мощный, с хорошо очерченным мышечным рельефом'. Человек *крепкого* сложения. **КРЕМЁЗНИЙ, МІЦНОЇ СТАТУРИ**. Припав до труби перископа невисокий, *кремезний* чоловік (Микола Бажан); В цей час двері професорської квартири відчинилися і на порозі став високий, *міцної статури* чоловік з наклейкою на лобі (Всеволод Нестайко).

5. 'Сильный духовно; стойкий, непоколебимый'. Он человек *крепкий*, с железными нервами. *Крепкий* в своих убеждениях. *Крепкий* характер. **НЕПОХІТНИЙ, ТВЕРДІЙ, СТІЙКІЙ, НЕЗЛАМНИЙ, СИЛЬНОДУХИЙ**, разг. реже **КРІПКІЙ**. Отож усі чотири боярини були достатньо багаті, поважні, пиховаті, вельможні, а ще: жорстокі, жадібні, геть одурілі від старощів, але *непохитні* в своєму намаганні керувати князем, усіма землями, загарбати мало не цілий світ (Павло Загребельний); Людина *стійкої* внутрішньої злагоди, Ганна Остапівна й на Марисю впливає заспокоїливо, не раз у часи сумнівів вона підтримувала молоду вчительку своєю увагою й материнською добротою (Олесь Гончар); Тяжкі обставини зміцнили мій норов, зробили *кріпким* те, що було розслаблене, твердим те, що було розм'ягчене, і цілком змінили все моє життя (Павло Загребельний).

6. 'Отличающийся большими средствами, достатком; зажиточный'. *Крепкий* хозяин. *Крепкое* хозяйство. *Крепкий* совхоз. **ЗАМОЖНИЙ**. Помикався по степах, а потім найнявся разом із малюком до *заможних* козаків-хуторян (Дмитро Білий); Маєток Порецького досить впорядкований і справляє добре враження *заможного* господарства (Дмитро Білий).

7. 'Прочный, надёжный, неизменный'. *Крепкая* дисциплина. *Крепкая* любовь. *Крепкая* семья. *Крепкие* знания. Моє слово *крепкое*. **МІЦНИЙ, ТВЕРДІЙ, НАДІЙНИЙ**, разг. реже **КРІПКІЙ**. Стало немилим і своє подвір'я, і парубочі гулянки, і друзі, і погожа осінь, яку любив *міцною*

любов'ю, більше, ніж саму весну (Михайло Стельмах); Так само і в житті – щоб бути хорошим спеціалістом у будь-якій професії, необхідно мати **міцні** знання і вміння (Газета «Гуцульський край»); Саме в ситуації здорової конкуренції школа зможе зрозуміти свої завдання і повернутися обличчям до учня, даючи йому не тільки **надійні** знання, а й можливість проявити свою допитливість, ефективно використовуючи прекрасний час дитинства («Дзеркало Тижня»); Але заприсягаюся всім, що є дорогим моєму серцю, всім, що є святим для мене, **твердим** словом лицаря і шляхтича: єдино маю на меті, віддавшись долею в руку Господню, мати захист від ворогів моїх (Улас Самчук); А воїну треба напитися зараз **кріпкої** ненависті до ворога та презирства до смерті (Олександр Довженко); Слово в мене батьківське, **кріпке**, сама знаєш (Марко Вовчок).

8. 'Достигающий большой силы воздействия, степени проявления, концентрации'. **Крепкий** чай, кофе. **Крепкий** удар. **Крепкое** рукопожатие. **Крепкие** духи (стойкие). **Крепкий** запах (резкий, терпкий). **Крепкий** сон (глубокий). **Крепкий** мороз. **Крепкое** слово, выражение (бранное слово, ругательство). **МІЦНИЙ**, разг. реже **КРІПКІЙ**. Меню буде тільки з морської живності, вино тільки сухе, місцеве, і ніяких **міцних** напоїв (Олесь Гончар); Трамп відомий своїм **міцним** рукостисканням і незвичайною, силовою манерою його виконання, і президент Франції явно готувався до цієї зустрічі (Інтернет: Публіцистика); Уголос Надія принципово не лялася, подумки ж інколи дозволяла собі вжити **міцне** слівце (Василь Слапчук); Рука Рескі мимоволі потягнулася до кишенки у розшитому золотом камзолі, де ховався крихтний флакончик з **міцними** парфумами (Володимир Єшкілев); А вже слаква осіння почалася, студорга **кріпка**, наче й не холод ще, а мокротеча (Володимир Дрозд).

♦ **Задним умом крепок.** О запоздалой реакции на события. **Мудрий** (русин) по шкоді; пізно до розуму дійшов. – Але ж ми **мудрі по шкоді** (Ростислав Самбук); Я тоді тільки гмукнув само-вдоволено, як останній бевзь, – а ревнувати почав уже згодом, на відкаті: як казала бабця Ліна, **мудрий русин по шкоді** (Оксана Забужко).

КРЕПОСТЬ I, суц., ж.р.

1. суц. к **крепкий** 1, 7-8. **Запас крепости.** **Крепость** характера. **Крепость** напитка. **МІЦНІСТЬ**, ж.р. Під грушею днями з'явилась обнова: лавка дебела, ще не фарбована, з надійним запасом **міцності**, щоб можна було посидіти одинцем чи в товаристві з кимось (Олесь Гончар); Інші ж виходили живими з самих глибин пекла й, оглядаючись з наївним подивом на смертну свою путь, вражали нечуваною силою й **міцністю** своїх натур (Олександр Довженко); Мається на увазі, що, сидячи разом з дорослими за столом, юнак може дозволити собі випити лише 100 грамів горілки

міцністю до 45 градусів або склянку (200 г) кріпленого вина (Василь Рубан).

2. суц. к **крепкий** 3. *Определить крепость изделия. ТВЕРДІСТЬ*, ж.р. Золоті шати, розкіш і окостеніння ідолів, засохлі на сонці глиняні ідоли набувають камінної *твердості*; їх можна хіба що розбити, зігнути ж, схилити – ніколи й нікому! (Павло Загребельний).

3. суц. к **крепкий** 4. *Проверка на крепость. ВИТРИВА́ЛІСТЬ*, ж.р. Його бурхливий життєвий досвід доводив, якщо чогось наполегливо добиватися, то рано чи пізно фортуна, перевіривши тебе на *витривалість*, почне підігравати (Дмитро Білий).

КРЕ́ПОСТЬ II, суц., ж.р.

‘Укреплённый пункт, подготовленный к круговой обороне и длительной борьбе в условиях осады’. *Средневековая крепость. Петропавловская крепость. Старинные крепости. Оборона крепости. Сдать крепость врагу. Комендант крепости. Защищать крепость. Непрístupная крепость. ФОРТЁЦЯ, ТВЕРДІНЯ*, заст. **КРІПОСТЬ**. Двадцять чи й більше віків *фортеці*, тисячоліття минули відтоді, як уперше прийшли до цих берегів озброєні кораблі під вітрилами римлян (Олесь Гончар); Хутір у нього був великий, влаштований як неприступна *фортеця*, обнесений надійним сторчаком з окутими залізом воротами, хата була велика і простора, складена із товстих дубових стін, в яких господар вирубав невеличкі віконця (Дмитро Білий); Імператор пішов далі, беручи по дорозі одну за другою *твердині* і руйнуючи їх (Павло Загребельний); Троянці, в *кріпості* заперились, Енея ждали вороття (Іван Котляревський).

КРЕ́ПОСТЬ III, суц., ж.р.

Прост., устар. ‘В России до 1861 г.: крепостная зависимость, крепостное право’. Поступить в крепость. Освободиться от крепости. КРІПА́ЦТВО, с.р. Проте старим запорожцям і тим, що мали вже сім'ю, не так-то легко було втікати й вони разом із дітьми таки й опинилися в *кріпацтві* (Адріан Кащенко).

а. Документ о купле и продаже недвижимого имущества. *Крепость на имение. Купчая крепость. КУ́ПЧА, КУ́ПЧА КРІПОСТЬ*, ж.р., **КУ́ПЧИЙ ЛИСТ**, ч.р. А як з запродажною та *купчою*? – Запродажну і *купчу* беру на себе... (Улас Самчук); Але гукали статечні дядьки, що нарізане задурно потім хтось таки відбере, а от коли *купчу* закласти, тоді вже комар носа не підточить, – і Оксентій признавав, що це слушно, бо ж сьогодні ти візьмеш у пана, а завтра хтось візьме твоє, а куповане – то вже зась! (Юрій Смолич); Ми вирішили, що я завезу їх туди, залишу їх там, – присутності їх при складанні *купчої кріпості* не треба було, – Франц матиме доручення від графині, ми виправимо всі папери і надвечір, коли зсутеніє, вони виїдуть з Гончаренком з міста (Людмила Старицька-Черняхівська).

ПРОТЄЧЬ, СВ / ПРОТЕКАТЬ І (ТЕЧЬ), НСВ.

1. 'Проникнуть, просочиться сквозь что-л., куда-л. (о жидкости)'. Вода **протекла** в лодку. Масло **протекло** в тормозные барабаны. **ПРОТЕКТІ́, СВ / ПРОТІКА́ТИ, ТЕКТІ́, НСВ.** Оскільки знизу вона [вода] з'явитися не могла, то найімовірніше, **протекла** зі стелі, зачепивши дроти тієї лампи (Микита Кіляров); А плащ стовбурчився на ньому, як халабуда, а в петлі, за комір **протікала** вода, і холодні дзюрки лоскотали дрімотливе тіло (Віктор Близнець); Мов крізь сито, крізь стелю вода **протікала** (Леся Українка); У моєму тісному, низькому, старосвітському котеджі не було вікон, сипались стіни, **текло** зі стелі, провалювались помости, пахло гниллю, цвіллю, щурами, затиналась убиральня, гасла електрика (Улас Самчук).

2. 'Перестать удерживать, задерживать воду или другую жидкость, стать проницаемым для неё'. Крыша **протекла**. Шалаши **протёк** во многих местах. Сапоги **протекли**. **ПРОТЕКТІ́, СВ / ПРОТІКА́ТИ, ТЕКТІ́, НСВ.** Вітя не раз ходив з бабусею Світланою на горище – і вішати білизну, і підставляти миски й каструлі, коли якось восени **протік** дах і на стелі у коридорі з'явилися мокрі плями (Всеволод Нестайко); Брили для цього старі, спрацьовані скати, розрізали їх навпіл по колу, і з одного ската виходило по дві круглі, оригінальної форми посудини, а коли яка **протікала**, то її тут, на ходу, й вулканізували (Олесь Гончар); Втім, кран справді **тече**, і я давно мав би викликати сантехніка (Ліна Костенко).

3. 'Пройти, миновать (о времени, событиях)'. **Протекли** годы. День **протёк** незаметно. Места, где **протекло** моє дитинство. Быстро и весело **протекло** лето. **ПРОТЕКТІ́, (ПРО)МИНУ́ТИ, ПРОЙТІ́, СПЛІ́НУТИ, СВ / ПРОТІКА́ТИ, ТЕКТІ́, (ПРО)МИНА́ТИ, ПРОХО́ДИТИ / СПЛИВА́ТИ, НСВ.** Кілька хвилин, які **протекли** серед цікавого очікування, здавалися вічністю (Осип Турянський); Не жаль мені життя, ні світа, Не жаль, що марно краці літа У гору й праці **протекли** (Іван Франко); Тобто ніч між Варною і Стамбулом **проминула** якось так, що коли вранці нас, відверто дезорієнтованих, виводили на берег, то мені здавалося, ніби насправді нас виводять на страту, і це ще не був би найгірший варіант (Юрій Андрухович); Отак субота в нас і **пройде** (Павло Загребельний); В легкій жартівливій бесіді непомітно **сплинув** час (Олесь Гончар); Не знаю, скільки я стояла отак ні в тих ні в сих, адже й час **протікав** там зовсім інакший, не цей, та от побачила вришті, як із драглистої сутіні виокремився людський силует і поволі рушив до мене (Василь Шкляр); Для матеріальних об'єктів (у тому числі й живих) час **тече** з минулого в майбутнє, для подій же – з майбутнього в минуле (Віктор Савченко); Я знав, що життя тепер паскудне, але все-таки думав, що воно **тече** й змінюється, і раптом побачив, що ні – це суцільне болото

без просвітку й звуку (Василь Шкляр); *Отак і проминають тут день за днем у муравлиних турботах* (Юрій Винничук); *Сумно минали для неї ті дні короткі осінні, важко проходили ночі довгі – зимні* (Панас Мирний); *Останчик дожидає чарівну лінгвістку, проходить* десять, п'ятнадцять хвилин (Степан Процюк); *Скільки він тинявся отак самотиною, Іванько не знав, бо час для нього спливав* не так, як для інших людей (Василь Шкляр).

ПРОТЕКА́ТЬ І, ТЕЧЬ, НСВ.

1. 'Проходить своїм теченням где-л., течь по какому-л. пространству'. Река *протекает* через весь город. Внизу протекла ручей.

ПРОТІКА́ТИ, ТЕКТИ́, НСВ. Коло самого Канева Дніпро *протікає* двома рукавами, якраз так, як коло Києва (Іван Нечуй-Левицький); *Гнилий Тікич протікав* по під лісом, *Гнилим* його назвали ще тоді, як затхнула у річці вода від татарської крові, тож я відразу змикитив, куди хилить братчики Момоти (Василь Шкляр); – Ця вода *тече* під землею з вершин Арагацу (Василь Шкляр); Я дивлюся на мапу Праги й мимохідь зауважую, що Влтава *тече* з півдня на північ (Юрій Андрухович).

2. 'Происходит, совершается'. Болезнь *протекает* легко. Явления, *протекающие* в атмосфере. Рыбалка *протекала* вяло. **ПРОХО́ДИТИ, ВІДБУВА́ТИСЯ**, (про хворобу) **МА́ТИ ПЕРЕ́БІГ, НСВ / ПРОЙТИ́, ВІДБУ́ТИСЯ, СВ.** Радіостанція «Каймана» служила для зв'язку між підводним човном та суходолом, і тому там *проходила* основна діяльність цього помічника капітана (Микола Трублаїні); Утім основне враження від цієї кампанії: вона *відбувається* доволі мляво, оскільки виборці значною мірою розчаровані в більшості провідних партій, натомість на появу нових загальноукраїнських політсил розраховувати годі («Львівська Газета»); І тут новою прикрістю противників Черновецького стало рішення Конституційного Суду, згідно з яким наступні вибори мера і Київради *відбудуться* не раніше 2012 року («Українська правда»).

ПРОТЕКА́НИЕ І, сущ., с.р.

Действие по знач. глагола **протекать І (1-2)**. *Протекание* воды в трюм. *Протекание* крыши. **ПРОТІКА́ННЯ**, с.р. При *протіканні* води в зворотному напрямку діаметр труби зменшується («День»); Після негоди найбільше звернень у Львові зафіксовано щодо *протікання* дахів, ринв та затоплення дворових територій (Інтернет: Публіцистика).

ПРОТЕКА́НИЕ ІІ, сущ., с.р.

Действие по знач. глагола **протекать ІІ(2)**. **ПЕРЕ́БІГ, ХІД, м.р.** Була битва на Ніжатиній ниві коло Чернігова, і там загинув Борис Вячеславович, але загинув несподівано й Ізяслав, бо ніколи не може ніхто визначити наперед *перебігу* й кінця бодай щонайменшої битви (Павло Загребельний); Медична психологія (патопсихологія, психотерапія, психогігієна) вивчає психологічні аспекти діяльності лікаря і поведінки хворого на різних етапах *перебігу* патологічного процесу (Психологія: Наукові тексти); Наприк-

лад, головними дійовими особами на естонському традиційному весіллі вважалися не наречені, навіть не їхні батьки, а весільний батько та весільна мати, на яких і лежав тягар керівництва загальним **ходом** подій (Психологія: Наукові тексти); Ці температури збігаються з нормальним **ходом** процесів обміну білкових речовин (Екологія: наукові Тексти).

ПРОТЕКАЮЩИЙ.

1. Прич. действ. наст. вр. и прил. по знач. глагола **протекать I (1-2)**. Вода, *протекающая* в лодку. *Протекающая* крыша. **ЯКИЙ (ЩО) ТЕЧЕ, ПРОТІКАЄ**. Коли нарешті Дворжак скинув Кабачека зі спини у польовому лазареті, на його шинелі, іззаду, лишилася велика червона пляма, як на стелі, **що протікає** у сильний дощ (Юрій Щербак).

2. Прич. действ. наст. вр. по знач. глагола **протекать I (3)**. Жизнь, *протекающая* даром. **ЯКИЙ (ЩО) ТЕЧЕ, МИНАЄ, ПРОХОДИТЬ, ПЛІЙНЕ**. Відкриті йому, валяємось на камінні, тонемо в морі якогось другого, ірреального життя, **що** кволо **тече** хаотичною сумішшю спогадів, Міражів, галюцинацій ... (Олесь Гончар); Нині трапляється читати досить точні коментарі з приводу мобілізації, **що проходить** у країні («Дзеркало тижня»).

3. прич. действ. наст. вр. по знач. глагола **протекать II(1)**. Речка, *протекающая* в городе. **ЯКИЙ (ЩО) ПРОТІКАЄ, ТЕЧЕ**. – Снилось мені, людоньки, що річка наша, **що** ото **тече** на Лебедищину, чисто висохла, а на дні пісочок, та такий білий-білий ... – оповідала Параска Середа (Улас Самчук); Насамперед, мене дуже цікавило, звідки Ван Лун міг довідатися про річку, **яка протікає** поруч з нашим міжгір'ям, про завал із скель, **що** перетинав шлях річці, про море, в яке впадає річка, – одним словом, як він міг накреслити свою карту? (Володимир Владко).

4. прич. действ. наст. вр. по знач. глагола **протекать II(2)** и произв. прил. Животные с летально *протекающей* инфекцией. Тяжело *протекающее* заболевание. **ЯКИЙ (ЩО) МАЄ ПЕРЕБІГ, З ПЕРЕБІГОМ, З ХОДОМ**. Інакше вони займуть ліжка, які знадобляться для пацієнтів із важким **перебігом** захворювання, а ліжок не буде ("Дзеркало тижня": Публіцистика); Під природовідповідністю він розумів здійснення виховання відповідно з природним **ходом** розвитку дитини, враховуючи її вікові та психологічні особливості (Педагогіка: Наукові тексти).

*Євгенія Карпіловська***СПОЛУКИ, НЕ КОДИФІКОВАНІ В БАЗОВИХ СЛОВНИКАХ АСУМ:
матеріал для роздумів**

Опрацювання сучасних текстів для картотеки нового тлумачного словника активного типу української мови початку ХХІ ст. (АСУМ), над яким колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України працює від 2021 р., дає змогу виявити чималу кількість стійких сполук різної формально-семантичної будови й з різними функціями, які не ввійшли до корпусів нормативних академічних тлумачних і фразеологічних словників. Як базові, тобто такі, на які наш колектив спирається і з матеріалами яких порівнює стійкі сполуки, виявлені в нових текстах, обрано три тлумачних («Словник української мови» в 11 томах (СУМ, Київ, 1970–1980), однотомний «Словник української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (СУМЖ, Київ, 2012), стереотипне 2 вид. 2016) і «Словник української мови в 11 томах. Додатковий том» у 2 книгах (СУМД, Київ, 2017) і два фразеологічних академічних словники («Фразеологічний словник української мови» у 2 книгах (ФСУМ, Київ, 1993) та однотомний «Словник фразеологізмів української мови» (СФУМ, Київ, 2003).

Нижче подаємо такі некодифіковані у зазначених базових словниках стійкі сполуки, погруповавши їх за характером їхньої відмінності від кодифікованих фразеологічних одиниць (ФО). При цьому фразеологічну одиницю трактуємо широко – як сполуку будь-якої форми та семантики, з будь-якою функцією в тексті, складники якої мовці відтворюють разом і яка не становить суму значень слів у її складі. До прикладів вміщуємо коментарі, зокрема до діалектизмів або регіоналізмів у сполуках, а також синонімічні їм фразеологічні одиниці, кодифіковані в базових словниках АСУМ.

Матеріал дібрано з текстів різних функціональних стилів і сфер уживання української мови, виданих після 1991 р.: романів М. Матіос «Нація» (2002), В. Шкляра «Троща» (2017) і «Характерник» (2019), В. Івченка «Найкращий сищик імперії на службі приватного капіталу» (2013), Н. Гурницької «Мелодія кави в тональності кардамону» (2014), М. Гейга в перекладі з англійської Г. Яновської «Еві і тварини» (2021), М. Гримич «Клавка» (2019), лекції М. Коцюбинської «Моральний імператив і виклики часу» (2004), навчального посібника М. Поповича «Нарис історії культури України» (1998), радіопередачі «Точка зору» української редакції «Радіо Свобода», есе О. Забужко «Як рубали вишневий сад, або Довга дорога з

Бад-Емса» (2021), тексту пісні Х. Панасюк і С. Присяжнюка «Я не втомився» (2017), з інформаційних повідомлень в інтернет-газеті «Українська правда» (2023), збірки нарисів з історії середньовічної України Н. Яковенко «Дзеркало ідентичності» (2012)

Сполуки з діалектизмами або регіоналізмами (формальними чи семантичними)

алярм: як на алярм – негайно, у поспіху; син. як на спóлох, як на поже́жу. *Ще просив [вуйко Вітольд] не надто переживати і не їхати до нього, як на алярм, бо аж так зле йому не є і він цілком дає собі раду сам* (Н. Гурницька, Мелодія кави., 2014, 22). Пор.: алярм, заст., рідко. Тривога (СУМ І: 35), а також пол **alarm** з тим же значенням.

вітіпаній: ні́би в те́рниці вітіпаній і ви́битий *хтось* – дуже змучений, втомлений. *Від роботи вона [Юр'яна] вернулася пізно й якась така, ніби в терниці витіпана й вибита* (М. Матіос, Нація, 2002, 72). Пор. у СУМ: те́рниця і те́рлиця – Знаряддя для тіпання, тертя льону, конопель і т.ін. (СУМ Х: 87).

знайти́: знайти́ гудз на свою го́лову – дістати належне покарання; син. дістати (одержати, отримати) на горі́хи, отримати по заслугі. *Він [Довгопол] гудз на свою голову й без неї [Юр'яни] знайде* (М. Матіос, Нація, 2002, 78). Пор.: гудз, гудзь, діал. – 1. Гудзик; 2. Гуля; 3. Вузол на мотузці, шнурку, нитці (СУМ ІІ: 189).

ме́нше: ме́нше з тим – обличмо те, не говорімо про те, це не має значення, сенсу. *Але менше з тим... Тобі того не треба знати* (Н. Гурницька, Мелодія кави., 2014, 27). Пор. з пол. **mniej z tym** з тим же значенням.

піти́: піти́ до лісу *хтось* – піти у партизани, у повстанці, взяти участь у боротьбі за волю проти окупантів. *А вона [Павлінка] була би пішла за ним [чоловіком] до лісу, бо нею ж, Юр'яною, навчена, що шлюбна жінка має йти за чоловіком до самої смерті. Й ані крок убік* (М. Матіос, Нація, 2002, 84). Пов'язане з повстанським рухом у західних регіонах України під час Другої світової війни (1939-1945).

поко́тіти: поко́тіти слі́зьми *кому перед ким* – розплакатися, не втримати сльози. *Юр'яна якось так привикла до того, що в неї останніми роками збігають діти одне за одним, що сама собі подивувала, коли поко-*

тила слізьми перед Довгополом (М. Матіос, Нація, 2002, 79). Пор у СУМ: Пускати (пустіти) сльози (сльозу) – плакати (СУМ VIII: 392).

Сполуки з варіантом вербалізації поняттєвої структури кодифікованих ФО

бу́ти: **бу́ти при ро́зумі хтось** – бути розсудливим, продумувати свої дії, учинки. *Навіть те, що він [Посульський] звернувся до мене, і те, як це він зробив, уже свідчило, що він **при розумі** і знає, що робити* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 53). Пор.: держати (мати) ро́зум у (в) голові́ (голівоньці) – бути розсудливим, розважливим (СУМ II: 249).

голова́: **голова́ ро́бить за десятьо́х у кого** – дуже розумна, тямуща, кмітлива людина, з надзвичайними розумовими здібностями. *У неї [Павлінки] й голова **робить за десятьох**, казали Юр'яні вчителі в школі. Казали давати в науку* (М. Матіос, Нація, 2002, 83). Пор.: мати го́лову на плеча́х (на в'язах) – бути розумним (СУМ IV: 109).

дрижа́ти: **дрижа́ть колі́на в кого** – про перебування когось у стані крайнього переляку, збудження, нервування в передчутті чогось страшного. *В Юр'яні **дрижали коліна**. Вона боялася, що Уласій **відкриє** зараз **двері** й Грабові, й Довгополові* (М. Матіос, Нація, 2002, 77). Пор.: но́ги не де́ржат; но́ги не несу́ть (не но́сять, не слухаються) **кого** – хто-небудь від утоми, переживань і т. ін. втрачає здатність нормально рухатися (СУМ V: 437).

душа́: **душа́: ски́глить душа́, як соба́ка на моро́зі** – нудитися, бути незадоволеним своїм становищем, не знаходити собі місця. *Не співає **душа**, а скиглить, наче собака на морозі* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 56). Пор.: ♦ се́рце (душа́) надрива́ється – хто-небудь тяжко мучиться, страждає (СУМ V: 77).

запира́тися: **сило́міць не за́прешся** – немає виходу, іншої ради; *син. нічо́го не поро́биш, нічого робі́ти. Ну, **сило́міць не за́прешся**, поїхав я геть від майстерні* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії, 2013, 66).

зачіпа́ти: **гачко́м зачіпа́ти ува́гу кого, чию** – т. с. **привертáти (притяга́ти, затримува́ти) ува́гу**. *Час від часу вона [Клавка] поглядом його [конвеєр товарів на Євбазі] зупиняла: коли в очі впадало щось симпатичне чи незрозуміле, що **гачком зачіпало її увагу**, вона зупинялась і могла довго стояти й розглядати річ, крутити її в руках, спілкуватися з нею і мріяти,*

що, коли в неї будуть гроші, вона обов'язково витратить їх на такий непотріб (М. Гримич, Клавка, 2019, 22).

збігти: **збігла дитина (дитинка)** – стався викидень, природний аборт. – ...У мене сьогодні **збігла дитинка** (М. Матіос, Нація, 2002, 79).

кідати: **кідати наче за себе** – завзято, енергійно, швидко. *На половині миски ще чарку, і тоді вже до кінця, не зупиняючись. Але не поспішати, не кидати наче за себе, а їсти спокійно і насолоджуватися* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 33). Пор.: ♦ горить діло (робота і т. ін.) в руках (під руками) у кого — швидко і успішно робиться щонебудь (СУМ II: 130).

кіннути: **палицею кіннути** – дуже близько, поруч; *син. рукою подати. І все-таки молодик у лисячому каптані й шапці, схожій на перекинуту догори дном макітру, нетерпляче спитав: – Ще далеко? – Палицею кинути*, – відповів Іван Мінюський, приножуючись до сивої мли, що тривозжно пахла терпким кінським потом і дьогтем... (В. Шкляр, Характерник, 2019,). Пор.: **рукою сягнути, тільки що не відко** (І. О. Вирган, М. М. Пилинська. Російсько-український словник сталих виразів. Харків: Прапор, 2000 (1959): 660).

серед: **серед іншого, вст. словосп.** – ужив. для вказівки на щось, що є доповненням, входить до складу якоїсь сукупності; *син. у тому (тім) числі. Про ініціаторів та обставини цієї новації мова піде далі, а тут лише попередньо відзначимо, що «грецький» акцент назви містив у собі певного роду протест проти «латинізації» руської культури, проявленої, серед іншого, в розповсюдженні «латинських» іменувань Русі* (Н. Яковенко, Дзеркало ідентичності, 2012, 12). Пор.: у тому (тім) числі – серед інших, між іншими (СУМ XI: 330).

спаліти: **спаліти поглядом кого** – поглядом, очима висловити крайній ступінь гніву, обурення поведінкою, словами когось. *Дивиться на мене справник, наче спалити поглядом хоче* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 28). Пор.: спопеляти (спопеліти) очима кого – дуже презирливо, гнівно дивитися на кого-небудь (СУМ IX: 572).

ти: **хоч ти що хоч** – усе марно, дарма, безрезультатно; *син. хоч ти плач. Вже і я брався неодноразово [вчити грамоти Уляну Гаврилівну], і з Капітанівки вчителя запрошував, навіть із Ромен харківського професора, який там відпочивав, возив, а хоч ти що хоч* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 45).

Інша перифрастична сполука – знак української етнокультури¹⁶

Богорóдиця: **Пёрша Богорóдиця** – свято Успіння Пресвятої Богородиці, яке православні відзначають 28 серпня, у день, як вони вірять, коли Матір Божа зійшла на небеса; *син. Пёрша Пречыста. У ньому [родимому знаку на щоці дитини] вгадувалася довгаста грушка, яка, падаючи згори просто на голову, перелякала Юр'яну на першу Богородицю, та так, що вона лиш схотилася рукою за лице й тут-таки сіпнула її назад, уже знаючи, що дитина народиться мічена* (М. Матіос, Нація, 2002, 73).

Сполуки – наслідки трансформації кодифікованих ФО¹⁷

брати: **брати на себе** *що, хтось* – приймати що-н., погоджуватися з чимось як з даністю, необхідністю. *Як переконливо доводить відомий дослідник сучасної міфології Мірча Еліаде, сьогоднішня людина, навіть арелігійна, «генетично походить від людини релігійної, склалася, сформувалася внаслідок ситуації, що її брали на себе її предки»* (М. Коцюбинська, Моральний імператив..., 2004, 4-5). Пор.: брати [на себе] сміливість – насмілюватися (СУМ І: 229).

головá: **з золотóю головóю** *хто* – надзвичайно обдарована, дуже розумна людина; *син. зі світлою головою. Хоч і неписьменна [Уляна Гаврилівна], але з золотою головою* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 45). Пор.: З головою – про кмітливую і розумну людину (СУМ ІІ: 109).

кулік: **куликі перерівчастими голосóчками хвáлили своé болóто** – комплексна трансформація (звуження+розширення) ФО **всяк кулік своé болóто хвáлить** (І. О. Вирган, М. М. Пилинська. Російсько-український словник сталих виразів. Харків: Прапор, 2000 (1959): 428). *Улітку вона [троща] таки скидалася на рай Божий, де цілий день замість ангелів співали пташки, крумкали дикі качки, плюскалась риба, кулики переривчастими голосóчками хвалили свое болото: кі-кі, кав-кав, і тільки пізніми вечорами налітали рої ненажерливих комарів-кровопивць, яких у раю, мабуть, немає* (В. Шкляр, Троща, 2017, 11-12).

¹⁶ Уживаємо термін В. В. Жайворонка, див.: В. В. Жайворонок. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006.

¹⁷ Трансформацію ФО на відміну від фразеологічної деривації розглядаємо як розширення або звуження формально-семантичної структури ФО, а також як зміну місця компонентів у її складі та її розмонтування в тексті.

ма́ти: **ма́ти ву́ха** *щось* – підслуховувати, бути донощиком (комплексна трансформація (розширення формальної структури і зміна семантики). *Але вона [Юр'яна] стулює губи, бере води в рот, ніж має що писнути, бо тепер час такий, що й хата вуха має* (М. Матіос, Нація, 2002, 85). Пор.: *ма́ти до́вгі ву́ха* – чути те, чого не можуть почути інші (СУМ I: 789).

розігна́ти: **розігна́ти кров**, *перен.* – збадьоритися, пожвавішати, почати рухатися (семантична трансформація – розвиток переносного значення). *Нічого, розженемо кров, як треба. Немає для цього нічого кращого, аніж пройтися. Пару верст, або, як ото по-модному зараз, по-європейськи, так кілометрів. У кілометрах бунтівники все міряли, то і я навчився трохи* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 13). Пор.: розганя́ти (розго́нити, розігна́ти) кров – прискорювати кровообіг (СУМ VIII: 645).

Сполуки – вербалізатори поняттєвих структур ФО, не засвідчених у базових словниках

Бог: **Бог усé раху́є** – все в руці Божій, Вища сила диспонує життям людини і визначає кару за всі її гріхи і нагороду за чесноти. *Бог усе рахує. Ото, певно, спустив на них [Юр'яну й Уласія] кару* (М. Матіос, Нація, 2002, 80).

верші́на: **владна верші́на** – керівні органи державної влади; *син.* верхівка влади. *Якщо дії Ромула спрямовані згори, з владних вершин, униз на народ, то Нума сприяє організації суспільства і виконанню культу знизу вгору* (М. Попович, Нарис історії культури України, 1998, 18).

Сполуки, поширені в мовній практиці, але не кодифіковані як ФО в базових словниках АСУМ

апеті́т: **апеті́т зроста́в у кого** – збільшувалися потреби, посилювалося бажання мати більше. *З підвищенням апетит у хлопця зростає. Цікаво, коли, борони Боже, у губернії піде, скільки там брати почне?* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 25). Пор. в розмовній практиці: **апеті́т зроста́є під час їжі**.

вечі́р: **пі́зній вечі́р** – час, ближчий до ночі, до опівночі. *До пізнього вечора містом вештався [Підпригора]* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 29).

ві́клик: **ві́клик (ві́клик) ча́су** – нагальна потреба, актуальне завдання певного періоду, сьогодення. *Саме так [з Богом у душі], духовно «реставрована», людина гідно триматиметься й утримуватиме прямо-стояння на вітрах історії, на вітрах долі, осмислено відповідатиме на виклики часу* (М. Коцюбинська, Моральний імператив..., 2004, 7).

давніна́: **глибо́ка давни́на** – тс. **сі́ва давни́на, глиб ві́ків**. Пантеон давніх індоєвропейців зберігся не стільки в конкретних постатях богів і героїв, скільки в ролях, що їх грали персонажі **глибокої давнини** і які повністю або частково замінювалися новими персонажами (М. Попович, Нарис історії культури України, 1998, 16).

дити́на: **особли́ва дити́на**, *евфем.* – дитина з відхиленнями від норми у фізичному або психічному стані; *син.* інвалід дитинства, аутист. *Еві не була нормальною дитиною. Вона була «особливою» дитиною. Так казав її тато* (М. Гейг, Еві і тварини, перекл. з англ. Г. Яновська, 2021, 9).

кардина́л: **сі́рий кардина́л** – особа, яка впливає на хід подій, прийняття рішень, долі людей, залишаючись осторонь, у тіні. *Вам [Дмитрові Павличкові] тоді [у 1991 р. напередодні проголошення незалежності України] дуже подобалося бути «сірим кардиналом» – чудово, що це ваше бажання стало бензином для незалежності* (Радіо Свобода. Точка зору, 30.01.2023). – Так у Франції часів правління короля Людовіка XIII (1610-1643) називали отця Жозефа, всесильного помічника кардинала Рішельє. Він був ченцем ордену капуцинів і носив рясу сірого кольору.

лі́нія: **лі́нія поведі́нки** – сукупність дій, учинків людини, випрацьований спосіб розв’язання проблем, сприйняття когось або чогось, реагування на кого- або що-н. *Ще в іншогоживе в душі [ідея Бога] як моральний імператив, як головна заповідь і – навіть неусвідомлено – диктує лінію поведінки, оцінні критерії, ціннісні орієнтації* (М. Коцюбинська, Моральний імператив..., 2004, 5).

лю́ди: **не з тих люде́й хтось** – не такий, як хтось, відмінний від людей певного типу, породи. *Не з тих людей Іван Карпович Підпригора, щоб з ніг легко збити* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 40).

межа́: **на ні́жній межі́ можли́вого щось** – найостаннше з того, що може бути. *Його [Посульського] пропозиція на нижній межі можливого* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 54).

нема́є: *нема́є з чим зі сл. покза́таися кому, перед ким* – немає тих фактів, результатів, які дали б змогу гідно представити якусь роботу, діяльність кого- або чого-н. *До району нема з чим показатися, поки не закінчиться окіт* [овець] (М. Матіос, Нація, 2002, 79).

поверта́ти (поверну́ти): поверну́ти у реа́льність *кого* – відновити адекватне сприйняття дійсності, надати можливість об'єктивно оцінювати довкілля, нагадати про те, що відбувається. *Я забув про брехню, / Про чийсь бездіяльність, / Знову град прилетів, / Повернув у реальність...* (Х. Панасюк, С. Присяжнюк, Я не втомився, Укр. пісня, 16.07.2023).

по́шук: *у по́шуках кращого життя* – про намагання, прагнення когось поліпшити умови існування, знайти краще місце, сприятливіші обставини для життя. *Понад 10 людей емігрували з Аргентини до Європи у пошуках кращого життя, вони продовжують купувати марку одягу із серії fast fashion* [англ. досл. швидка мода] (Укр. правда, 23.01.2023).

приї́хати: *як приї́хав, так і пої́хав* *хтось* – не залишивши по собі пам'яті, непоміченим. *Як приїхав, так і поїхав. Ні з ким він* [хазяїн майстерні Сверстюк] *не товаришував, ніхто про нього нічого не знав* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 60).

рі́зні ре́чі – про щось несумісне, непорівнюване. – *Образили ви нашого справника, – каже городовий. – Не я образив, а він образився. Це різні речі* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 29).

розмі́няти: **розмі́няти який деся́ток** – почати нове десятиліття свого життя. *Вуйко розміняв восьмий десяток, і прожиті роки все відчутніше нагадують про себе* (Н. Гурницька, Мелодія кави..., 2014, 22). Пор. у СУМ: **розмі́нювати/розмі́няти** – **4.** *у сполуч. із порядк. числ. та ім. десяток, перен., розм.* Вступати в який-небудь новий віковий рубіж у своєму житті, розпочинати новий десяток років свого життя (про людину) (СУМ VIII: 742).

сві́тло: *на сві́тло зі сл. диві́тися* – дивитися на щось, розглядати щось проти джерела світла, у промені сонця *Он десятку в додатковий конвертик вклав* [невідомий шанувальник], *бо ж чув, що поштарі люблять конверти на сві́тло дивитися* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 49).

сенс: **сенс життя** *кого-чого, якого* – суть існування людини, усього живого. *Вуйко Вітольд чи не найстарший у родині, а коли падають*

останні бастіони, на передовій опиняється наступне покоління, і тоді мимоволі замислюєшся над сенсом власного життя (Н. Гурницька, Мелодія кави., 2014, 22); *Вони [стани внутрішньої свободи] світять і зігрівають і, мабуть, творять те невловиме, що окреслюємо як «сенси життя»* (М. Коцюбинська, Моральний імператив., 2004, 11).

сі́ла: **власними силами** зі сл. обхóдитися – без сторонньої допомоги. *Зазвичай він [вуйко Вітольд] доволі потайний, не любить писати листи й обходиться власними силами* (Н. Гурницька, Мелодія кави., 2014, 22).

ска́зати: **скажу́ я вам** – вставн. вислів для посилення звернення повідомлюваного до адресата, співрозмовника. *Скажу я вам, що панський обід – це та морока* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 33).

спра́ва: **домашні справи** – хатні клопоти, клопоти по домашньому господарству. *Біда пом'яшила серце жіночці, пожаліла вона каліку, пригріла, багато чого навчила, особливо готувати та інших домашніх справ* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 46).

ті́ша: **в тішії кабінету** – не при сторонніх, наодинці; син. у (в) чо-ті́ри о́ка. *Що значить інтелігентна людина – грошові питання не за столом і не при родині, а в тишії кабінету* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 42).

товáр: **колоніальні товари**, заст. – сировина або продукти, привезені з колоній європейських держав, переважно англійських (кава, чай, прянощію цукор-пісок, бавовна). *Швиденько до Ромен доїхав, спочатку повернув у крамницю, щоб чаю та інших колоніальних товарів купити* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 48).

ще та зі сл. моро́ка –про високий ступінь складності чогось. *Скажу я вам, що панський обід – ще та морока* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії., 2013, 33).

то́чка: **точка неповернення**, перен. – ситуація, стан явища, ступінь розвитку процесу, які передбачають якісно інші дії учасників, іншу їхню поведінку або інше ставлення. *Підтримувати правду. Утопічно, абстрактно, але дуже необхідно. Адже наш світ дійшов до тієї точки неповернення, коли далі мовчати вже не можна* (Укр. правда, 23.01.2023). Пор. також: **критична точка (межа, рубіж), червона лінія**, після перехо-

ду якої неможливо повернутися до вихідного, первісного або попереднього стану.

Сполуки – наслідки фразеологічної деривації¹⁸

ведмідь: **ведмідь вухо відтоптав** кому – хтось погано чує або не розрізняє звуки. *Комусь ведмідь вуха відтоптав, а комусь Бог літер не дав* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 45). Пор.: ♦ **ведмідь на вуха наступів кому** – хто-н. позбавлений музикального слуху (СУМ V: 206).

вібратися: **вібратися з глухого кута** – знайти вихід зі скрутної, безвихідної ситуації, становища; *ант.* завести в глухий кут. *Обрання Майї [Маї] Санду президенткою Молдови її громадяни сприйняли як шанс вибратися з цього глухого кута* [складної ситуації у Молдові] (Радіо Свобода. Точка зору, 11.02.2023).

розкидатися: **розкидатися грошіма** *хтось* – бездумно, марно витратити гроші; *син.* трінькати, *Розкидаються грошіма* [пани], *а потім без копійки залишаються* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 49). Пор.: кидати (пускати *і т. ін.*) на вітер грóші (заробіток *і т. ін.*) – даром, марно витратити гроші, заробіток тощо (СУМ I: 687).

Авторські ФО

Бог літер не дав кому – про неспроможність навчитися грамоти, запам'ятати літери для читання й писання. *Комусь ведмідь вуха відтоптав, а комусь Бог літер не дав* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 45).

метéлик: **знищені метéлики** – масові втрати, які важко облічити. *Його [Чехова] теж можемо з повним правом віднести в українській культурі до «знищених метеликів»: до тих непрямих втрат нашої Емської катастрофи, які вже для історика необлічимі* (О. Забужко, Як рубали вишневий сад..., 2021, 80).

набирáтися: **набирáтися смаку́** – настоюватися, стояти певний час для посилення смакових якостей (про страву). *Уляна Гаврилівна насиплють у глибоченьку поливану миску по вінця і ставлять мені на стіл. Далі я вже сам сметани додам дві ложки з горою, перцю гострого ножицями*

¹⁸ Слідом за авторами «Словника фразеологізмів української мови» розрізняємо лексичну, граматичну та стилістичну фразеологічну деривацію (СФУМ 2003: 5).

накришу, потім перемішаю, тарілкою прикрию і відставляю, щоб **набира-лося смаку** (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 33).

о́ко: **золоте́ око** в кого – гостре, метке, пильне око, уважний погляд. – *Слухай, Микито, в тебе око золоте, ану подивися, може, знаєш кого, – показую приставу портретні фотографії гравців.* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії, 2013, 38).

оре́л: **вчо́ра був оре́л, а сьогодні ку́рка обі́драна** – про того, хто все втратив, залишився без жодних засобів до існування. *Вони [пани] про гроші думати не люблять, бо це, мовляв, нищість. Розкидаються грошима, а потім без копійки залишаються. Вчора був орел, а сьогодні курка обідрана* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії, 2013, 49).

по́йти: **на́че щоб блі́х по́йти** – про дуже малу за об'ємом рідини посудину. *Ну, хоч винце було незле, портвейн зветься, смачне таке, п'єш і розумієш, що не водичка. Хоч трохи ту нудьгу прикрашало. Але ж і тут: хоча б стакан налили, щоб ковтнути можна було по-православному, а то чарочка маленька, на́че щоб блі́х по́йти* (В. Івченко, Найкращий сищик імперії..., 2013, 22).

порі́нути: **порі́нути в суєту́ дня хтось** – зануритися в буденні, звичайні клопоти, зайнятися дрібними, маловажливими, але копіткими справами. *За умови зовнішньої свободи також можна втратити суверенність власного «я», критерії і відчуття міри, пуститися берега у потуранні своїм забаганкам, цілковито поринути в суєту дня* (М. Коцюбинська, Моральний імператив..., 2004, 10). Пор. у СУМ: ♦ суєта́ суєт – те, що не має ніякого значення, цінності; марнота марнот; порі́нути у турбо́ти – бути дуже заклопотаним, мати багато турбот.

хло́пець: **хло́пці в чо́рних плаща́х** – кадебісти, філери, зовнішній нагляд. *Це не була параноя, після повернення з таборів я часто помічав за собою «хвостів», яких лагідно називав хлопцями в чорних плащах* (В. Шкляр, Троща, 2017, 8). За звичним одягом таких нишпорок.

Зінаїда Козирєва

До питання моделювання іменника в «Словнику української мови»
в 4 т. (АСУМ)

В інструкції до укладання словникових статей у «Словнику української мови активного типу» (далі – АСУМ), зокрема іменника, напрацьованій співробітниками відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, зазначено, що типова структура статей АСУМ наслідує і розвиває традицію укладання академічних нормативних тлумачних словників, проте специфіка АСУМ як словника «активного», який подає стан українського лексикону та фраземікону початку ХХІ ст., має свої особливості.

1. Іменники відмінювані подаємо в АСУМ в називному відмінку однини із зазначенням наголосу (наголосів за наявності варіантів), закінчення родового відмінка однини і роду іменників, якщо за їхнього відмінювання не відбуваються зміни в основі слів та (або) місця наголосу. Для назв істот і часто персоніфікованих неістот подаємо закінчення форми кличного відмінка однини:

ветеран, -а, ч., кл. -е, висок. 1. Досвідчений, бувалий воїн, учасник багатьох боїв. *Заговорили обстріляні та гартовані в тюрмах ветерани* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 37); *Коли в пермському таборі № 36 я зустрівся з ветераном УПА Дмитром Бесарабом, то був вражений його розповідями* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 135); *Серед цих людей чимало й ветеранів, які витрачають залишки своєї енергії на протести проти фантоматичних "загроз" НАТО, замість того, щоб поцікавитися, чому парламент виділив на його, ветерана, оздоровлення 17 гривень на рік, а на себе – міністра та "народного обранця" тих самих гривень – 250 тисяч* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 502). || Як частина складного слова. *Пілат докладає відчайдушних зусиль, щоб урятувати Ісуса, але він безсилий перед розбурханим єврейським натовпом, що вимагає розп'яття. У його розпорядженні всього жменька солдатів-ветеранів, не здатних чинити опір масі знавіснелих фанатиків* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 206). 2. чого. Старий, заслужений діяч, працівник. *Дипломати прагнули якомога швидше повернути його до штабу і відправити назад на батьківщину, але залучати японську поліцію – означало розголошувати те, що сталося. У той же час, якщо вони спробують застосувати до нього силу, Делчеф, ветеран руху спротиву під час Другої світової війни, буде опиратися, і врешті-решт, поліція таки втрутиться* (К. Ое, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 162). * Обра-

зно. Тут, відразу ж за двориком, дубки дружньо [дружно] збігали вниз і губилися в зеленому мерехтінні. Подекуди випиналися своїми коронами мугутні **ветерани**, але око здатне було сприйняти лише цілу балку, що бігла кудись у заворожений сонцем світ. ..Котилося й котилося в балку чорне каміння, гупало у столітні груди **ветеранів**, замурувало їх живцем – не відворотно, набезвік [на безвік] (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 55);

васількй́, -йлькй́в, мн. (одн. васільбо́к, -йлька́, ч.), бот.

1. Трав'яниста кушова рослина із запашними синіми квітками, що в давнину використовувалися в народних обрядах; деякі види вирощуються як ефіроолійні культури. «**Васильки** у полі, **васильки** у полі...» *Десь там, у полі, подруго Волошко, і знайшли мертвого Василька* (В. Шкляр, Троща, 2017, 231). || У народній уяві символізують молодість, дівочу ніжність і честь; використовувалися широко у весільній обрядовості. *Я здогадався, що сталося щось незвичайне. Це було видно і з Бровового збудженого обличчя, мовби натхненного якоюсь поетичною строфою («...і у тебе, мила, **васильки** з-під вій...»)* (В. Шкляр, Троща, 2017, 228). 2. Квіти цієї рослини. **Васильки** у полі, **васильки** у полі... *Нема васількй́в. Відцвіли* (В. Шкляр, Троща, 2017, 233). * Образно. *Михася трохи подумала і, показавши Свердлову «васильки з-під вій», поцікавилася: – Це що – допит?* (В. Шкляр, Троща, 2017, 263);

верба́, -й́, кл. вербо́; мн. верби́, верб́; дві (три, чотири) вербй́, ж., бот. Дерево або кущ із гнучким гіллям, цілісними листками і квітками, зібраними в сережки; за народними уявленнями – має оберегові властивості. *А верба, віддзеркаливши мертве гілля, Заскрипіла, немовби деркач у гаю: – Прийде лютий мороз, помертвіє земля – Отоді ти поглянеш на вроду мою* (М. Руденко, Поезії, 1991, 87); **Вербй́** й тополі, діброви й гаї, *Стежка між нивами плідними, Гордо я вас називаю - "мої", Щиро вважаю вас рідними* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 98); *Вершники, ховаючись від дощу, спішилися і збилися в купи попід старими вербами, що росли над руслом пересохлої річечки* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 233); *Вітаю і тебе, старенька вербо́, давно не бачилися* (В. Шкляр, Троща, 2017, 232). || Ужив. як національний символ рідного краю, батьківської землі. *Широковідоме сьогодні не тільки в Запоріжжі, а й в усій країні творче об'єднання «Цвіт калини».* Так назвали.. його тому, що калина вважається символом України, а, як кажуть у народі, без **вербй́** і калини нема України (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 304). **Плаку́ча верба́** – вид білої верби з довгими вислими гілками; у традиційній народній культурі символізує опечалену матір або вдівство. *Віктор відчинив вікно й покликав: – Горпино Макарівно! Із окремого будиночка, що стояв серед плакучих верб, вийшла немолода жінка* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 200); *Я тільки сказав: – Плакучі вербй́ зробили корейців людьми довірливими і кволими* (За переказами, засновник Кореї Кі Чжа назвав столичне місто Югеном (столиця

плакучих верб), щоб пом'якшити характер його мешканців – Р.А.) (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 338); **Стелюча верба** – тс. **плакуча верба**. *Немовби вдруге цього дня прокинувся, обвів зором ще засніжений пруг стелючих верб і жерепу, прочалапав опливною цариною і повернув назад* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 417). ♦ **На вербі груші** – безглузда вигадка, нісенітниця. *Разом з танками йдуть у "запас" і хитромудрі ідеологи вчорашнього дня, популяризатори примусової віри в майбутнє щастя і в груші на вербі...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 95);

вдівець (удівець) і вдовець (удовець), -вця, ор. вцём, кл. -ю, ч. Чоловік, у якого померла дружина. *Авраамові набридло жити вдівцем, він знову почував себе молодим і надумав одружитися вдруге* (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 52); *Він [Слепньов] пригадав, що пан Мечислав, здається, вдівець, і неприязнь його посилилася* (В. Лис, Маска, 2012, 80). || Як частина складного слова. *Вона [графиня] просто заслала суперницю до глухого гірського сільця, яке належало їй, повеліла спорудити маленький будиночок і видати спокусницю заміж за вдівця-селянина* (В. Лис, Маска, 2012, 249);

вдова (удова), й, кл. вдово; мн. вдови, вдів; дві (три, чотири) вдові, жс. Жінка, в якої помер чоловік; син. вдовіця. *Я нишком спостерігав жебраків, сповитих у чорні шалі вдів, юнаків і дівчат з чорними жалобними стрічками на рукавах, зморщеними, мов порхавки, дідів, прилизаних батьків і виснажених матерів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 329); *Всі були Олені раді, Прославляли знову й знову Її цноту вірні вдови* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 175); *Здавна займалися золотомшвейним мистецтвом у жіночому Ніжинському Введенському монастирі, заснованому в 1660 р. вдовою стародубського полковника С. Бреславського Ганною, яка була його першою ігуменею* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 97); *Якось, кілька років тому, графиня напівжартома спитала Пелагею, чи не хотіла б та заміж за Гната. Пелагея була вдовою, чотири роки тому її чоловік потонув під час льодоходу на Стиру, була бездітною, всю свою нерозтрачену ніжність віддавала маленькій пустунці Ядзі, і графиня щиро бажала їй щастя* (В. Лис, Маска, 2012, 50); *Петлюра відкинув назад чуба, глибоко затягнувся цигаркою. – Зважаючи на великі заслуги отамана Соколовського перед Україною, я призначаю його вдові Надії пенсію в розмірі шістнадцять тисяч вісімсот гривень на рік* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 77). || Як частина складного слова. *Відомо, що до неї, гарної і розумної вдови-княгині [княгині Ольги], сватався сам візантійський імператор Костянтин Багрянородний. Та княгиня Ольга його перехитрила. Спочатку вона відмовила тим, що сказала, що не годиться християнину одружуватися з язичницею* (В. Лис, Маска, 2012, 165); *Дорогою додому, приблизно за тиждень, бо пані Гелена заїжджала ще до своєї родички, вдови-поміщиці, на її екіпаж*

напав небезпечний бандит, відомий на ціле воєводство як людина в помаранчевій масці (В. Лис, Маска, 2012, 187). **Циганська вдова короля** – нового претендента на трон у ромів призначає вдова ватажка (короля) – так роми називають особу переважно низького рангу, яка здійснює ризиковий зв'язок між ромами та неромами. *Все-таки для заходу Галицька республіка, яка вона не є, – сотворіння небезпечне. Там відчують, що тут є сили для соціалістичного перевороту. Польща виступить в ролі циганської вдови короля* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 142); **Чорна вдова** – а) рід отруйних павуків, самки якого з'їдають самців відразу після спарювання; б) перен. терористка-смертниця, вдова убитого бойовика. *На жаль, я став господарем свого помістя, але, може, це й краще, бо нині розвідник схожий на чорну вдову: використовує і вбиває* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1042); в) перен. небезпечна жінка, чоловіки якої вмирають один за одним. **Вдовіна лєпта; Лєпта (гріш) вдові (вдовіці)** – посильна участь, формально невеликий внесок у спільну справу, який має внутрішню значимість з огляду на свою відносну вартість для особи, яка його робить. *Притчі, особливо про багача і Лазаря, про багатого юнака або вдовиний гріш, а також такі епізоди, як вигнання міняйлів із храму, характеризують Ісуса як вірного друга пригноблених і суворого суддю сильних світу цього* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 52);

вдовіця (удовіця), -і, ор. -єю, кл. -е; мн. -йці, -йць, ж. Тс. вдова́. *Передамо слово самому авторові «Діянь апостолів»: «... Учинилося в елліністів ремствування на євреїв за те, що вдовиці їхні занедбані були у щоденному роздаванні потрібного» – Такі люди могли обуритися від того, що в їх кристально чисте товариство втерлася пара шахраїв, яка спробувала відразу після хрещення утаїти від громади частину свого багатства, порушуючи таким чином назорейський принцип спільності майна* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 86); *Єрусалимських євреїв, що відали спільним майном секти (певно на тій підставі, що вони в ній переважали), звинуватили в тому, що «у щоденному роздаванні потрібного», тобто при розподілі їжі й одягу, вони кривдили еллінських удовиць. Це було серйозне обвинувачення, яке привело врешті-решт до відкритого конфлікту – Такі люди могли обуритися від того, що в їх кристально чисте товариство втерлася пара шахраїв, яка спробувала відразу після хрещення утаїти від громади частину свого багатства, порушуючи таким чином назорейський принцип спільності майна* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 87); *Сама вдовиця жала й молотила, І для дітей сама коржі пекла* (М. Руденко, Поезії, 1991, 220); *Гуцули з поваги до батька допомогли вдовиці, чим тільки могли, та вона зниділа в тузі* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 407); *Молодиця оперіщила конячину грабовим пу-*

жалном. «Нема при хаті господаря, – подумав старий. – Видко, **вдовиця**. І без батого їде...» (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 209); *Топарх загинув, і Сугдею не було кому й обороняти, коли слов'янська дружина Бравлина висадила на берег зі своїх лодій... Переклавши все те, тлумач шаснув за темні колони і звідкись виштовхав повиту чорною шаллю високу жінку. ..З-під тонкої шалі зблиснули великі очі. Чи, може, то непрошені сльози викотились на трепетні вії молодого **вдовиці*** (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 123). || Як частина складного слова. *Таке явище, як шлюби ясновельможних панів із дівчатами-кріпачками, якщо останні виростили вродливими, було не таким уже й рідкісним у тодішній Речі Посполитій. Рідше, але все-таки траплялося, що пані-**вдовиця** брала собі в чоловіки кмітливого та вродливого слугу, який їй сподобався* (В. Лис, Маска, 2012, 112).

вегетаріанець, -нця, ор. -нцем, кл. -ю, ч. Послідовник вегетаріанства; син. ботанофаг, сирод. Кобилянський – переконаний українець, – ніколи, так би мовити, не служив чужим богам і готовий записувати рідною мовою навіть те, що їсть, хоч гігієніст, **вегетаріанець**, не визнає міцних напоїв і тютюну... (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 904)

їжак, -а́, кл. -а́че, ч. **1.** зоол. Невеликий ссавець із голками на тілі. А термін "дружби народів-братів", як ніколи, набув сюрреалістичного змісту. Це ніби сказати: *пітон і їжак прогулюються під ручку. Пітон думає, як би йому безболісно проковтнути їжака, а їжак думає, як би краще настовбурчити колючки, щоб стати пітонові поперек горла* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 417). * Образно. Один з найбільших філософів ХХ століття Ісайя Берлін уславився, зокрема, щасливо знайденою формулою щодо культурно-психологічної різниці між Західною та Східною Європою. Посилаючись на байку Архілоха, філософ називає західних європейців "лисицями", а слов'ян – "**їжаками**" (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 417). * У порівн. *Я знайшов на полиці старі газети й, лежачи на прічах, шарудів ними, як їжак у сухому листі* (В. Шкляр, Троща, 2017, 216). **2.** перен., розм. Тип короткої зачіски (коротше тільки «під нуль»), коли верхню частину голови підстригають так, щоб залишити волосся однакової довжини, повторюючи контури голови. *Це він [чекіст] так пожартував, але ніхто не сприйняв його жарту, бо й у підполковника Хорсуна їжак на голові ще дужче наїжачився* (В. Шкляр, Троща, 2017, 132). || у знач. присл. **їжакóм**, розм. Настовбурчено (про волосся, шерсть і т. ін.). **3.** військ. Оборонне пристосування у вигляді схрещених колод або рейок, обмотаних колючим дротом. Δ **Морський їжак**, зоол. – морська безхребетна тварина роду голкошкірих. * У порівн. *Він [Птаха] хотів знову зануритися в сон, хай навіть він був густо, як морський їжак, усіяний голками страху* (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 26). ◇ **Під їжакá** – дуже коротко підстрижене волосся (волосся верхньої частини го-

лови має однакову довжину). *Антін Кравс справляв враження статечного бойового генерала – тверда військова постава, щільно підігнаний мундир, на комірі срібна зубчатка на золотому підкладі. Сиве волосся підстрижене під «їжака», довгообразе лице, широке міцне підборіддя* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 80); *У їжаківі колючкї вбиратися* – ставитися недовірливо, підозріливо, вороже до кого-н.; виражати недовіру до когось, наїжачуватися. *У степу було значно краще – більше волі, більше поезії. Та й люди здавалися йому незрозумілими – ніби кожен у їжаківі колючки вбирався* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 207); *Їжакá голіруч не візьмеш* – неможливо подолати складні обставини; *син. лóбом стінки не проб'єш. Життя, казав покійний батько, це як гра в ката-мишки; тут лобом стінки не проб'єш і їжака голіруч не візьмеш. Недарма казали в народі: «Не той козак, хто переміг, а той, хто викрутився»* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 150).

2. Фонетичні варіанти реєстрових слів подаємо в одній статті. Структурні варіанти слів (з різними формотворчими афіксами, належні до різних граматичних категорій, з різним порядком компонентів) розробляємо в окремих статтях; один із варіантів тлумачимо за допомогою відсильної формули «Тс.» із зазначенням більш активного, частіше вживаного і стилістично менш забарвленого варіанта.

латі́на, -и і латі́нь, -і, ор. -нню, ж. Латинська мова. *Тільки в IV столітті св. Ієронім (340 – 420) переклав Новий завіт на латинь (переклад цей відомий під назвою «Вульгата»), а понад три століття християни користувалися грецьким текстом Нового завіту* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів; перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 25); – «Пілат» у нашому перекладі «Пишний», – задумливо сказав Федькович. – *Та відправи у нас відбуваються або латиною, або церковнослов'янською мовою* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 907); *В Україні часів Могиллянської академії – в XVII столітті – у сільських школах діти вчили латину* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 447); *Не випадково на міжнародному конкурсі на мотто нової Європи, проведеному в 2000 році, одним з "кандидатів" на офіційне прийняття стало мотто, запропоноване з боку Італії, що звучало латиною так: «In Libertate coniuncti» – «об'єднані свободою»* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 177);

вѐлет, -а, кл. -е, ч. Тс. вѐлетень. *Кривов'яз пильно подивився уздовж вулиці, немов когось виглядаючи, і нахмурився. – Я не можу примиритися, що Франкові не присудили Нобелівської премії. ..Ви, молодь, мусите щонайшвидше збагнути, який це велет* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 289); *Коли він [Гаррі] познайомився з Гегрідовим братом по матері, зловісним велетом, що мав хист до виривання дерев з корінням, словниково-вий запас того складався з п'яти слів, двоє з яких він не вмів до пуття ви-*

мовити (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 149); – *Що ви! – поважно відкинула за спину кінчики шовкового повою стара богиня життя Жива. – На побережжі цього холодного моря – сила-силенна племен слов'янських. Могутніх і відважних ратаїв і воїв. Сусідні народи їх нарекли велетами. І море це холодне та кож давно назвали Велетенським* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 6); *Але вільний сміх / ніби зраджував темну тайну / дрімотного велета / який боїться свічад* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 214); *Африканський континент формою нагадував череп похнюпленого чоловіка. Понурими, сумними очима цей велет дивився на Австралію, батьківщину коал, качкодзьобів та кенгуру* (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 6); * *У порівн. Птаха був важким, як велет під чарами* (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 202). || Як частина складного слова. *Герміона поплескала Гегріда по плечі, не знаючи, що й казати. Гаррі знав, що.. Гегрід міг подарувати злому дракончикові іграшкового ведмедика, бачив, як Гегрід лагідно щось наспівував велетенським, оздобленим присосками й жалами, скорпіонам, або вмовляв бути чемним свого драгівливого брата-велета* (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 204 – 205)

вѐлетень, -тня, ор. -тнем, кл. -тню, ч. **1.** Казкова істота або людина величезного зросту і великої фізичної сили; *син. вѐлет, богатір, колос; ант. кáрлик, ліліпúт, коротúн, куца́н. Ксеня.. посадила Володимира навпроти Криворучка. Це був мовчкуватий велетень, що ніяковів, як дівчина, і старанно ховав свої важкі кулаки під столом на колінах* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 323); *Відлига не пробудила велетня, зачаклованого страхом. І тим більше не привела до тям тих бовдурів і негідників, що майстрували стелю* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 24); *Маленьке – не смішне, Адже мале і зерно, Що силу велетням і геніям несе* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 138); – *То були смертежери, – пояснив Фадж. – Посіпаки Того-Кого-Не-Можна-Називати. І... і ще ми підозрюємо втручання велетня* (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 17); *Йому [І.Я. Франку] повторився давній сон / але прихований каменярь / вже наче обріс бородою / одвічного незабутнього пророка / який сіяв слова мудрости і любови / з вірою у вічність Доброго Зерна / у всемогутність Бога Правди / сіяв на невдячній каменистій рідній ниві / тій самій / яку велетні засівали кістками / в пориві до країни щастя* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 240 – 241). || Як частина складного слова. *Знали римляни і знали готи Гордих велетнів-степовиків. Пальці, звиклі до меча й роботи, Наче віск, зминали сталь віків* (М. Руденко, Поезії, 1991, 291). **2. перен.** Предмет або істота, що своїми розмірами значно переважає інші подібні предмети, істоти; гігант (у 2, 3 знач.); *син. верст(в)а́, ділда фам., одороб(а)ло розм. Рабів*

замучених вбивала варта, А голод навіть **велетнів** боров (М. Руденко, Поезії, 1991, 57); Коли спускатиму камінь, буде захоплююче видовисько. Дрібно́та летітиме зигзагами [зигзагами], чіпляючись за кожну виїмку, а **велетні** прогоготять громом, зірвуть за собою насип, опишуть в просторі стрімку лінію, мов броньбійні кулі (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 73); Обабіч шляху незворушно стояли височенні дуби, поміж ними чахнули стрункі сріблясті граби. Схоже було, що столітні **велетні** схопили тендітних колег попід боки і тримають у нерішучості, не знаючи, як із ними обійтися (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 109); Під крилатим **велетнем** дубом, над стрімким узвишсям піднімався тут [на Перуновій горі] висічений із дерева чотириликий ідол (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 26). || Як частина складного слова. Тисячолітні **велетні**-дуби, В живу броню закована могутність! Скажіть мені, ви вільні, чи раби – У чому ваша сила, ваша сутність? (М. Руденко, Поезії, 1991, 80). **З. перен.** Про людину, яка зробила або робить щось надзвичайне, що вимагає великих здібностей, праці, мужності, великого напруження сил; син. гігант, титан. **Залізний велетень** [князь Володимир], рубака Ставав покірливим дітям, В її [Рогніди] ногах до ранку плавав, Знесилений лихим життям (М. Руденко, Поезії, 1991, 307); Мені сумно за **велетнями**. Мовчазні Атланти української Атлантиди, хто допоможе світові почути ваші голоси? (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 130); Постмодерне шевченкознавство застосувало до нього [Т.Г. Шевченка] психоаналітичні (найчастіше псевдопсихоаналітичні) методи. Між цими двома полюсами "критичної думки" провалюється в небуття **велетень**, який таки мав нещастя бути пророком, тож і розтинав своїм лазерним поглядом вулканічну матерію історії, вивертав брили архаїчних ідеологем, бачив магму молодих націй у гангренозних надрах імперії (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 228); Йому [І.Я. Франкові] наснився шлях / у гурті **велетнів** / добровільно прикутих до скелі / яку їм призначено розбити / щоб пробитись до світла (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 239). **Велетень (велетні) духу** – той (ті), хто сповнений внутрішнього багатства, стійкості, благородства і здатний надихати, запалювати, одухотворяти інших. Тепер він [Тис] знає своє призначення. Залишилося зібрати команду, яка допоможе втілити геніальний задум у життя. А команда вже є, у нього є вірні товариші, які ніколи не зрадять. Уже завтра він піде до Ікара – той аж просяє, коли почує Тисову ідею. Він збере усіх друзів, цю команду **велетнів духу**, патріотів, українців (А. Любка, Карбід, 2015, 11);

вівезення, -я, с. Дія за знач. **вівезти, вивозити** 1 – 3. Нині вже всім стало відомим.. про масове **вівезення** людей до Сибіру (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 72); В усі часи це були землі для пограбування й **вівезення** на невольничі ринки Криму і Туреччини рабів (П. Толочко, Несподівані путі України, 2004, 170).

вйвіз, -возу, ч. 1. Тс. **вйвезення**. У 1648 р., коли українські землі вразила засуха і стався страшний неврожай, тільки безперешкодний **вйвіз** зерна із Росії врятував Україну від голоду (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 171); Спостерігається примітивізація російської економіки, спрощення структури експорту і посилення залежності економіки від **вйвезу** енергоносіїв (О. Пахльовська, Ave, Еуропа!, 2008, 564); Але незріла Італія не тільки не мала капіталу для **вйвезу**, вона мала звертатися по іноземний капітал, щоби задовольнити свої найнагальніші потреби (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 207). 2. Загальна кількість і вартість вивезених за кордон товарів; син. експорт; ант. ввезення, ввіз, імпорт.

видовисько, -а, с. Тс. **видовище** 1. Кілька віків бродячі юрби пророків були в Ханаані звичайним **видовиськом** (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 349); У нашому повітовому місті не те що ніхто, навіть з найбагатіших купців, не мав свого власного автомобіля, а взагалі, автомобіль на вулиці – це було таке дивне **видовисько**, що про нього потім кілька днів охоче говорили місцеві й вуличні хлопчиська (Б. Антоненко-Давидович, Печатка, 1979, 32); Ми клячили з похиленими головами. Напевне, це було зворушливе **видовисько**, бо священник [священник] покидав Церкву з почервонілими заплаканими очима і низенько вітався з усіма стрічними офіцерами (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 432); Я розжився на брезентового плаща і колю камінь. ..Коли спускатиму камінь, буде захоплююче **видовисько** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 73)

видовище, -а, с. 1. Те, що відкрите для споглядання і привертає увагу. Навіть німці остовпіли від цього **видовища**, і якби хтось із полонених кинувся зараз тікати, то, може б, і поталанило сміливцеві (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 220); Олеся була зачарована **видовищем** могутнього привілля, яке відкрилося їм за Чорноморкою – степ збігав до моря, в далі, скільки сягало око, вигравала на сонці синя морська просторінь, що величністю і чистотою своєю була схожа хібащо на весняне небо (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 403); Натовпові байдуже до причин, йому влаштовув **видовища**... (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 219); Ліва вітрина була забита запаморочливою кількістю всіляких товарів, що оберталися, ляскали, спалахували, підстрибували і верещали: у Гаррі аж засльозилося в очах від такого **видовища** (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 104); У Гаррі перед очима ожило яскраве **видовище**: портрет Сіріусової матері, що висів у коридорі будинку номер дванадцять на площі Грімо. Портрет верещав і плювався (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 48); Вночі його [Слепньова] розбудили злякані крики. За вікном палахкотіла заграва. У двері кімнати, відведеної для гостя, вже

грюкали. Наспів одягнувшись, він вискочив надвір, де вже були Антон, його молода дружина, діти і прислуга. Слепнєв зупинився, вражений апокаліптичним **видовищем**. Палав увесь хутір (В. Лис, Маска, 2012, 101); На дні колиски лежало тільки складене у декілька разів вовняне покривало та рулон вати. На них досі яскраво червоніли плями ще не висохлої крові, але вже більше не викликали у пам'яті Птахи того моторошного **видовища** – його дитини із перев'язаною бинтами головою та гумовими трубками у ніздрях, через які немовля потроху ковтало кисень з балонів (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 45). 2. Вистава (театральна, циркова і т. ін. * У порівн. Мальовничий, пишний, мов прекрасне **видовище**, обряд, пов'язаний з культом Ваала і Астарті, збуджував уяву ізраїльтянина і більш відповідав його примітивній натурі, аніж пуританська релігія Мойсея (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 253)

Проте інколи ця настанова потребує коригування. Так, у СУМ одиниці **виднокі́л** і **виднокóло** подано в різних статтях, обидві із закінченням **-а** в родовому відмінку однини. На це орієнтує укладачів також робоча інструкція. Через практичну неможливість розрізнити з цитатного матеріалу, зібраного з різних джерел, про який з двох іменників, засвідчених у непрямих відмінках, ідеться, схиляємося до думки, що такі одиниці слід, мабуть, об'єднувати в одній словниковій статті. Іменник **П** відміни твердої групи **виднокі́л** у родовому відмінку однини згідно з чинним правописом, має закінчення **-у** («закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах) мають іменники – назви просторових понять та їхніх різновидів» (§ 82, п. 2-5) [УП-2019: 116]. (Інакше див. у СУМ нижче).

Пор. у СУМ: **ВИДНОКО́ЛО**, **-а, с., поет.** Обрій, горизонт. Далеко розляглась долина Йорданська, на видноколі мріють гори (Л. Укр., I, 1951, 147); Даль засніжена, крута, Синь небесна виднокола Снігом сіє (Мал., Чотири літа, 1946, 107); Можна.. з батькового плеча побачити, як несподівано ширшає видноколо землі (Стельмах, I, 1962, 510); // Простір, який можна охопити зором. У сніжистім видноколі Рідні видяться тополі (Рильський, I, 1956, 281) (СУМ 1: 389).

ВИДНОКІ́Л, **-ко́ла, ч., поет.** Те саме, що **виднокóло**. Потемніли видноколи, Скрізь таке, хоч в очі стрель (Граб., I, 1959, 576); По небу плівають важкі грозові хмари. Сліпучі блискавки полосують виднокіл (Збан., Між.. людьми, 1955, 24); На світі Нема животворніших сил за промені, щедро пролиті з Москви на земний виднокіл... (Бажан, Роки, 1957, 264). (СУМ 1: 389).

У матеріалах АСУМ пропонуємо подати ці іменники так?:

виднокі́л, **-ко́лу, ч. і виднокóло, -а, с., трад.-поет.** 1. Обрій, горизонт. Туман розійшовся, сонце поменшало, втратило червоний колір, а люди все ще стояли, гадаючи, що мусить бути якесь продовження – може,

сурми серед хмар заграють і поскачуть по **видноколу** полум'яні вершиники, бо заради чого ж з'явилося *оте видіння*? (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 220). 2. Поле (осяг) зору, бачення, óвид. Глиняні кручі збігають терасами до лиману, що зовні мало чим різниться від морської затоки. Протилежний берег ледь-ледь сіріє на **видноколі** (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 160); *А ген над видноколом, допоки день не вгас, Багряне покривало готується борам* (М. Руденко, Поезії, 1991, 327); *Полин снігів повзе до видноколу, Лоскоче обрій запахом гірким* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 122); *Але в якій [тюрмі] із них тебе шукати нині? Ти загубилася у гіркоті коліс. Ні звуку, ні слівця. Лиш виднокола сині Готують тайкома для тебе сірий ліс* (М. Руденко, Поезії, 1991, 375). || перен. Рамки, межі, обсяг поняття, значення явища, процесу. *Звичайно, не можна звужувати ідейний виднокіл цих творів тільки отим "про Пікассо", "про Врубеля"* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 299).

3. Якщо відмінкові форми іменника мають певні особливості (чергування звуків в основі слова, випадіння голосної в основі слова або вставлення голосного, переміщення наголосу), то подаємо всі такі форми, починаючи з останньої незмінної літери або наводимо їх повністю:

вагання, -я; *мн.* -ання, -ань, *с.* 1. Дія за знач. **вагатися**. *Коли Куций переконається, що Небера йому не потрібний, він без будь-яких вагань його ліквідує* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 349); *Те, до чого старші письменники йшли через творчі муки, з людськими болями і ваганнями, що для них було відкриттям і знахідкою, ми з самовпевненістю і настирливістю дилетантів перетворюємо в банальність* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 302); – *Добрий вечір! – Микола зняв на порозі шматок глини з чобота, підняв ногу, дивлячись у ваганні на темний вивідець бодота. – Молода газдиня буде незадоволена, що наношу бруду* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 179); *І раптом він [Мирон] засоромився свого вагання, бо зрозумів, що вона [Маруся] для цього й привела його до ріки* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 208); – *Отже... мою дитину все ж оперуватимуть? – Якщо вона стане достатньо сильною, щоб перенести операцію – так, – відповів лікар, неправильно зрозумівши вагання у голосі Птахи* (К. Оє, Власний досвід, 2014, 113). 2. Неспроможність відразу вирішити що-н.; *син.* побóювання, роздúмування, сúмнів. *Машина блимнула червоними вогнями й відразу зникла за поворотом, а Володимир, долаючи вагання, постукав у вікно, що виходило на вулицю* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 346); *Нас намагалися знищити, та самі впали в могилу. Ми стоїмо над нею, оточені сумнівами, одначе тільки-но на цій могилі вибринить зелений шовк трави, як од вагань наших не залишиться й сліду* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 131); *Мить вагання інколи стає межею життя* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 71); *Стодоля дивився на неї*

розгублено, Михася навіть у темряві побачила **вагання** на його виду (В. Шкляр, Троща, 2017, 202); Тоді на екрані з листя Китового дерева я побачив, – Такакі проковтнув слину, наче долаючи **вагання**, – як глибоко вночі під Китовим деревом зібралися всі добродішні люди нашого села (К. Ое, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 344).

З. Непослідовність у поглядах; син. невпевненість, нерішучість, хитання. Іванчук осудливо похитав головою, але миттю подобрішав, навіть тінь **вагання** мигнула на його лиці: «Може, й самому почекаати, га?» (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 63); Але певен, що жодного разу У **вагання** і сумнів час Дріб'язкові хмарки образи Не закрили б сонце від нас (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 63); Кохання, сумніви, **вагання**, терпкі до знемоги почуття разом із бурхливими ревностями до невидимих, але таких зримо уявлених суперниць люто і нещадно терзали серце пані Гелени (В. Лис, Маска, 2012, 114); Скидалися руки Гніви у щирому молінні. Душа її терзалася у **ваганнях** і сумнівах... (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 33); Океан, що омиває Африку, було надруковано зворушливим кольором зимової вранішньої небесної блакиті. Паралелі та меридіани були не механічними, як у компаса, лініями, а жирними чорними смугами, намальованими рукою вмілого художника, справляючи враження авторського **вагання** та творчої свободи (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирев, 2014, 5); Партія дії не спиралася на якусь певну історичну клясу [історичний клас], а її керівництво по **ваганнях** врешті-решт потягло руку за поміркованими (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 201). **[Не] без вагання (вагання)** – рішуче, упевнено, без сумнівів і зволікань. Жерці, котрі після повернення з вавилонської неволі, в період з VI по IV століття до н.е., редагували текста Старого завіту, ..послугувались стародавніми, народними переказами, але **без вагання** препарували їх для своїх заздалегідь задуманих релігійних цілей (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 20); Левій був особою незвичайною в колі учнів Ісуса. Його щирість і релігійна ревність виявилися хоча б у тому, що він **без вагань** відмовився від спокійного життя збирача податей і пішов «за голосом господнім» (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 34); **Без** пощади, **вагання** і жалю / Кожне слово б'є в ціль, мов снаряд (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 60); Росія планує витратити більше третини свого бюджету на якусь таємничу суперзброю, здатну знищити планету. Тому Бжєзінський **без вагань** називає Росію "фашистською нафтодержавою" (О. Пахльовська, Ave, Europa, 2008, 291); Слєпньов, **не без вагання** висловивши те, що думав, чекав, що його співбесідник і господар спалахне, але той лише голосно зареготав. Навіть вдарив долонею об стіл і весело подивився на Слєпньова (В. Лис, Маска, 2012, 253); Він [Кавур] **без вагань** затягає весь Південь і Острови у страшну торгівельну кризу, лишень щоби

зміцнити промисловість (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 207); Він [Стодоля] ..сказав, що я мухи не годна вбити, не те що людину. «Мухи – так, – погодилася я. – А зрадника – **без вагань**» (В. Шкляр, Троща, 2017, 195);

ва́жіль, -желя, ор. -желем, ч. 1. Пристрій у вигляді обертового стрижня, що служить для піднімання, підважування чого-н. шляхом зрівноваження більшої сили меншою; син. підóйма, підва́га, вірло діал. || Деталь машини у вигляді стрижня з ручкою для регулювання чого-н. Він [Тис] натиснув на **важіль** зливного бачка, але води в ньому не виявилось (А. Любка, Карбід, 2015, 70); – Кілько [скільки] вам грудочок цукру? – спитала [Стефа], клацаючи **важелем** шипучої кавоварки (В. Шкляр, Троща, 2017, 33). 2. перен. Засіб, яким можна активізувати діяльність кого-, чого-н.; син. сті́мул. Непоступливість "правих", які зосередили у своїх руках владні **важелі**, але за сім років урядування не тільки не примножили спадку, залишеного їм "лівими", а й розтринькали його, не має морального виправдання (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 94); У 2002 році з'явилася друком книжка "Рука Росії" Строба Телбота.. Це унікальний за своїм цинізмом політичний документ, який свідчить про безцеремонний поділ світових **важелів** впливу, який відбувся зокрема завдяки роззброєнню України (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 153); Самі розумієте, що в такому випадку поліція задіє свої науково-технічні ресурси та політичні **важелі**, щоб сфабрикувати справу про озброєну банду, яка становить загрозу суспільству (К. Оє, Обступили мене води.., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 481); * Образно. А, може, й сам Борис Корнійович – лише **важіль** у цій кримінальній машині. Не твинтик, але й не керманіч – **важіль** (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 316). Δ **Архімедів ва́жіль**; **Ва́жіль Архіме́да** – а) фіз. Прилад для демонстрування явища виштовхування рідиною зануреного в неї тіла і вимірювання величини виштовхувальної сили (сили Архімеда); б) перен. Рушійна сила; засіб, що ідеально підходить для розв'язання завдання будь-якої складності. Треба тільки намацати в собі той **архімедів важіль**, той стрижень себе самого й цупко держати його в руках. Тоді буде інше, прекрасне життя і проста, логічна смерть (Б. Антоненко-Давидович, Смерть, 1989, 129); «Капітал» Марксів... Що це? Тора, Євангелія [Євангеліє], Аль-Коран чи **важіль Архімеда?**.. (Б. Антоненко-Давидович, Смерть, 1989, 51).

весна́, -й, кл. вєсно; мн. вєсни, -сен; дві (три, чотири) весні́, ж. 1. Пора року, що настає після зими перед літом і характеризується потеплінням та цвітінням рослин. Всеньку **весну** і літо де-небудь, ось хоча б на отій поляні, – чи може бути більша приємність!.. (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 656); Доцвітали конвалії в травах, Голубої **весни** прапори (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 162); Буяла **весна**, а **весною** ніхто не вірить у кінецьність життя (Р. Іванченко, Зрада.., 2013, 84); –

Звичайно, якби це була **весна** чи літо, пішли б на берег Дніпра, а так ні, ся-демо десть за чаєм, а потім трохи походимо містом, – безапеляційно розписував програму Юрко (В. Шкляр, Троща, 2017, 318); *Не годилося витоптувати стежку біля криївки, в якій доведеться заквартирувати до **весни*** (В. Шкляр, Троща, 2017, 329). * У порівн. Цього Великодня я чекав, як **весни**, і все допитувався про дату в бабусі, яка приносила їжу (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 147). 2. перен. Молодість, роки дитинства і юності. *Моя друга **весна** в цьому місті настала пізньої осені, коли дерева скинули з себе листя і холодні колючі вітри розносили його вулицями разом зі сміттям та пилюгою* (В. Шкляр, Троща, 2017, 291). || Що-н. початкове, яке провіщає розквіт, розвиток, перемогу чогось. || Світле, радісне почуття. 3. Рік (тільки при визначенні віку кого-н.). *1905 рік на Варю, очевидно, ніяк не міг вплинути, бо їй було тоді тільки п'ять **весен*** (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 43). **Веліка весна́; Весна́ наро́дів** – буржуазно-демократичні та буржуазні революції 1848 – 1849 рр. в Австрії, Німеччині, Італії, Франції, Угорщині. *Недолугі часи загнали Федьковича між гірські лупаки, в безгомінний запуск – ніби спокутувати за те, що був дитиною **Великої весни**, не потримав у руках рушниці поруч з мужніми і нескорено-зламаними* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 819); *Його [Юрія Федьковича], окрім усього, не переставав мучити і підточувати образ потопленої в крові усіма монархами світу **Весни народів**, і він зрозумів, що образ той буде йому тут увижатися в тисячах відбитків і слідів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 819); *Та привіз Роткель із Берліна кілька томиків німецьких поетів-містиків з самоповішаного світанку романтизму. В них Федькович почерпнув «солоних вод» перед кривавим водопіллям сорок восьмого року й **весни народів*** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 926); **Календарна весна́** – одна з чотирьох пір року між зимою та літом; складається з трьох місяців: березня, квітня і травня у Північній півкулі та вересня, жовтня і листопада у Південній. *Байстрюк народився у день, коли, незважаючи на **календарну весну**, майже від самого ранку мела заметіль* (В. Лис, Маска, 2012, 34)

ва́хте́р, ва́хте́ра, кл. ва́хте́ре, ч. Черговий сторож в установі, на підприємстві і т. ін. *Вона [Оксана] випурхує із автобуса і, заграючи з білим сніговієм, біжить до заводоуправління. – Де тут завком? – довірливо запитує в **вахтера**. – Це, дочко, на третьому поверсі праворуч, – каже він їй цілком серйозно, як і личить **вахтерові** говорити з дорослою людиною* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 268); *Особливо мені подобався **вахтер** гуртожитку «дядя Коля», добродушний, завжди п'яненький, кривий на ногу чоловік (казали, що він скалічив у ЦРМП [цех ремонту металоплавильних печей] і як компенсацію отримав легку роботу **вахтера**)* (В. Шкляр, Троща, 2017, 90).

вечéря, -і, ор. -єю; мн. -éрі, -ér, ж. **1.** Споживання їжі ввечері. *Тоді й надійшов перший удар для матері. Надійшов тоді, коли Остап раптом за-
явив за **вечерею**, що він вирішив іти добровольцем на фронт і що він хоче
цим вирішенням, так би мовити, вишанувати пам'ять свого батька* (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 97); [Дід-Запорожець:] *..Я
твій пращур і той дід, що надіявся на обід, та без **вечері** ліг спати...*
(М. Куліш, Мина Мазайло, 1940, 72); *Я затримався в казармі до **вечері**.
Допомагав Адамові різати хліб, розливати в казани суп* (Р. Андріяшик,
Вибране: Романи, 2004, 264); *Боротися проти наближення НАТО до кор-
донів Росії, уклавши з Китаєм ШОС, – це все одно, що замкнутися в клітці
з тигром і різко критикувати дії адміністрації зоопарку. Часу і апломбу –
вистачить якраз до **вечері** тигра* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008,
521); *Дмитро був у гуморі, покликав брата Василя і декого з учителів на
вечерю до своєї гімназійної оселі* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 45). **2.** Їжа, при-
знач. для споживання ввечері. *Неля була така ж маленька, як і Олеся.. –
Яка ж картина? – Там церква, і жінка, й діти... Церква зруйнована, а на
ній виріс клен. І небо, дуже гарне небо! Перед світанком. А мати варить
вечерю. Та хіба про це розкажеш?...* (М. Руденко, Орлова балка, 1982,
416); *Удома Микола Степанович відмовився від **вечері**, яку, вставши з лі-
жка, хотіла подавати дружина* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські но-
вели, 1989, 155); *У палацах пишних – не в печері – Варвари з космічної доби
Мріють дати людству на **вечерю** Атомні опеньки і гриби* (В. Симоненко,
На схрещених мечях, 2004, 75). || *етн.* Обрядова їжа, признач. для рідних і
близьких, яку їмносять у Святвечір перев. діти. *Олеся виросла, їй уже не
дідусева ласка потрібна. А як їй боляче було, що дідусь чужою її вважає!..
Не знаю, чи й простить вона Кирилові Трохимовичу. Якось іще в четвер-
тій класі [четвертому класі] на Різдво **вечерю** до них понесла. ..А він не
прийняв...* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 115). ♦ **Багáта (Пéрша, Свя-
та́) вечéря**, рел. – ритуальне споживання дванадцяти пісних страв напере-
додні Різдва Христового. *В гущавині на схід ударив дзвін на **першу вече-
рю**...* (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 178); *Коли наступила
година **Святої вечері**, галичанин виставив на скриню бутель самогону*
(Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 441); **Інтíмна вечéря** – утаємни-
чено, без сторонніх; вечеря удвох. *Сходилась і розсідалася – вже значно
рідше – решта гостей. ..Це перетворювалося в **інтимну вечерю**, не ви-
стачало лише свічки під голубим скельцем* (Р. Андріяшик, Вибране: Рома-
ни, 2004, 843); **Та́ємна (Та́йна, Остáння) вечéря** – а) у християнстві:
остання трапеза Ісуса Христа у Страсний четвер зі своїми учнями в озна-
менування Пасхи напередодні розп'яття (на цій вечері було встановлено
таїнство причастя). *Ким був євангеліст Марк? Якщо додержуватися тра-
диції, то ми повинні ототожнювати автора хронологічно найдавнішого
євангелія з тим Іоанном Марком (римське ім'я Маркус), з яким ми кілька*

разів зустрічаємося в текстах Нового завіту. З почерпнутих звідти мізерних відомостей можна зробити висновок, що він був молодого людиною з заможної єрусалимської родини, певно, освічений, добре володів – хоч цього ми не знаємо достовірно – грецькою і латинською мовами. У домі його матері Марії знайшов притулок Ісус зі своєю галілейською групою учнів; там же відбулася **«Остання вечеря»** (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 43); Невідомо точно, чи була **остання вечеря** традиційною пасхальною трапезою, яка відбувається за єврейським календарем у місяці нісані, 14-го числа (як твердять синоптики), чи якоюсь іншою трапезою, що місце (за Євангелієм від Іоанна) 13-го числа того самого місяця (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, 1985, 185); Отець Йосип і раніше не раз жартома думав, що богомазам, які б узялися малювати **«Тайну вечерю»**, кращої натури для образу Юди, як Курочка, не знайти (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 460); Літургію (з грецької – спільне богослужіння) запровадив сам Ісус Христос під час **Тайної вечері** (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 49): б) перен. Про те, що нагадує євхаристію Христ. Він [крайовий провідник] побоявся числа тринадцять, бо яка ж це гурма для троці. Де десятеро, там і троє не зайві, але тоді в нас вийшла б мовби **тайна вечеря** (В. Шкляр, Троща, 2017, 14). *Образно. Невідомо росла ніч, росли нічні звуки, і невідомо ріс запашний дуб. Збігалися зорі на **тайну вечерю**, і нечутно зідхав зелений Оріон на голубиних гонах. Хотілось упасти на землю, крикнути збентежений крик, потім надхненно [натхненно] молитися в тайну вечерю зір (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 192).

вечорніці, -йць, *мн.*, *етн.* Традиційні вечірні зібрання молоді восени та взимку, на яких у будні поряд з розвагами виконувалася певна робота, а у святкові дні справлялися гуляння; *син.* дóсвітки, дóсвіток. Дівчата повернулися з буряків і **вечерниці** [вечорниці] улаштовували – і не хотілось на **вечерниці** [вечорниці] (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 151); – Онде наша стая. – Вона мрійливо дивилась у серпанкову далину. – Взимі приходьте до Красного Долю на **вечорниці** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 483); У навколишніх селах прокинулись заразні хвороби. Є тільки одна можливість попередити епідемії: заборонити сходки, **вечорниці**, навіть богослужіння (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 164); Третяк одружився у вісімнадцять літ. ..Згодом про його пригоду розповідали на кожних **вечорницях** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 412); Довгими зимовими вечорами збиралась молодь на **вечорниці**, пряли, вишивали, співали (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 253).

весілля, -я; *мн.* -ілля, -іль і -іллів, *с.* Обряд одруження, святкування з нагоди одруження; старовинне (ще дохристиянського походження) народне дійство з нагоди укладення шлюбу, вінчання, побрання молодих з метою створення нової родини. *Що то було за весілля! Із сусідніх областей*

начальство наїхало, цілий корабель їх обслуговував – два ресторани, люк-си, бари, басейн для плавання (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 302); *За вікном голоси, голоси – То **весілля** вже третій день. І, здається, на всі часи Сміху вистачить та пісень* (М. Руденко, Поезії, 1991, 60); *Життя людини ділилось на три періоди: хрестини, **весілля**, похорон* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 9); *Потім він посміливішав і сказав: – ..Коли захочеш, до твого **весілля** я зроблю вино з пелюсток троянди* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 243); *Колись за кількістю і довершеністю вишитих рушників, сорочок, серветок, скатертин, які дівчина готувала до свого **весілля**, судили про її характер, старанність і працьовитість* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 6); *Стефа замовила собі келих червоного вина, а я погодився на склянку міцного чорного чаю, чим украрай здивував милу кельнерку: **весілля** без чарки, що Мартин без Одарки* (В. Шкляр, Троща, 2017, 115); * *Образно. А граки, які потім стануть майже невинними, породжують такі відгомони у твоїй душі, що ти ладен їм пробачити всі майбутні неприємності – і безсоння, викликане їхнім бучним **весіллям**, і нашість на засіяні городи та ниви* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 383).

ва́зочка, -и, дав. і місц. -чці; мн. -чки, -чок, ж. Зменш.-пестл. до **ва́за**. *Доки Хіміко не прийме душ, не перевдягнеться і не нанесе на обличчя якийсь макіяж, не було й мови про те, аби ввімкнути світло чи відчинити вікно. Гість увесь цей час мав терпляче чекати, сидячи в темряві. Коли рік тому Птаха заходив до неї в гості, він ненароком у пільмі розбив скляну **вазочку** і, наступивши на уламки, порізав великий палець* (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирев, 2014, 63).

валі́зка, -и, дав. і місц. -зці; мн. -зки, -зок. Зменш. до **валі́за**. *Коли надходять невеселі дати І з вуст жіночих маєш відкоша, Хто Фаустом не зажадає стати, Якщо у нього водиться душа? Такий товар не для старих **валізок** – Сьогодні інша мова, інший сприт. І Мефістофель вже не метафізик: За пляшку добуває Маргарит* (М. Руденко, Поезії, 1991, 374); *Грушевич почав порпатися у десь ним роздобутій **валізці** з лікарським прича-ндалям* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 237); *Він потряс мені руку і, взявши з шафи **валізку**, твердо закрокував до виходу* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 117);

ведмі́дь, -ме́дя, ор. -ме́дем, ч. 1. Великий хижий ссавець з густою довгою шерстю. *Андрій Степанович тут же розповів про кілька мисливських пригод, коли полюють на **ведмедів*** (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 398); *Міттельштедт називав Гуцулію країною **ведмедів*** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 500); *Русь не дрімала, стомлена і млява, Забившись **ведмедем** у барліг, Бо відчували грек і печеніг Відлуння кроків князя Святослава* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 147). 2. перен., розм. Про незграбну, неповоротку людину; вайло. *Капітан Сто-*

лешников, вайлуватий білобрисий москаль віком під сороківку, уважно подивився на мене з-під білих брів, ..і я зрозумів, кого він мені нагадує. Авжеж, білого **ведмедя** (В. Шкляр, Троща, 2017, 395). **З. перен., розм.** Проте, що нагадує своїми діями цього хижого звіра. А з півдня насідав розлютований, поранений (добивали) **ведмідь** з білого кубла великої російської імперії (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 122); "Ми знову маємо справу з добре знайомим із минулих часів рикаючим **ведмедем**, з новим культом особи в Москві, з шантажем як основним інструментом зовнішньої політики, з царським режимом, хоч і під іншою назвою, – пише відомий британський журналіст Макс Гастінгс (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 565). * Образно. І я піднімаю до тебе руки за душі немовлят, що гинуть на розі всіх вулиць. На землю печінка моя вливається, і день твій для мене **ведмедем** годуючим став... (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 914); На початку передостанньої війни Росії проти Чеченії один італійський журналіст зауважив, що "Захід не збирається дратувати російського **ведмедя** через чотирьох чеченців" (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 193). **На ведмédях** – у Сибіру на засланні. Після скажених морозів, які я пережив **«на ведмедях»**, наддніпрянська зима здавалася затяжною осінню (В. Шкляр, Троща, 2017, 314); **На білі ведмédі** – до Сибіру на заслання. Когось із наших людей майже щодня вигонили з хати й везли **на «білі ведмédі»** (В. Шкляр, Троща, 2017, 235).

4. Для іменників чоловічого та середнього родів подаємо показники двоїни; форму називного двоїни з переміщенням наголосу зазначаємо з числівниками *два, три чотири*:

вал¹, -у, місц. (на) -у́; мн. валі́, -ів; два (три, чотири) ва́ли, ч. 1. Високий і довгий земляний насип; син. брúствер. Проте інсургентам [інсургентам] дано було наказа задержатись до ночі, і вони стійко вмирили на **валах**, на підступах, на роздоріжжях і по мовчазних закутках підворотень (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 31); Перед моїми очима знову стояла та гора з обсипаними **валами**, з зарослими травою й терном ровами, де в неділю ми, дітлахи, бігали, ганяючись одне за одним (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 555); І ніби ще замало кари, Дружину кличе за **вали** – Веде [князь Володимир] на Волгу, на Булгари, Щоб там Перуна прийняли (М. Руденко, Поезії, 1991, 307); Орали землю, сіяли жита. Рушали в бій до Змієвого **валу**. І нива пращурів – земля свята Сто сотень поколінь прогодувала (М. Руденко, Поезії, 1991, 289); Я ненавиджу Міттельштедта. ..Він читав нам книжку одного російського письменника про війну росіян з Наполеоном і вчив, як бити росіян. Це не армія, а **вал**, говорив він. **Вал** треба розсікати, заходити в тил і оточувати (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 514); Він [Юрій Федькович] обводив їх [гостей] царинами, показавши село з усіх сторін світу, а вони ні-ні

та й поглипували на Дашкевиччин осідок, омийтий в півкола Путилівкою: таки мальовнича й благословенна міцна зоддала, таки там здаля рай для ока, для поетичної душі розгін. А насправді глухий кут і острів смерті. І церковця немов трупарня в кладовищі, а кладовище наче стервисько за **валом** спаленого тифом міста (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 975); Капище Хорса стояло на тому місці, де до Волхова підходив земляний **вал** (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 65). || Довгий і високий земляний насип для господарських потреб. Палац Тура був складений із витесаних брил сірого каменю, з усіх сторін захищений високим **валом**, поверх якого ще стояла дерев'яна рублена стіна (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 42). || Що-н, нагромажене високим довгим насипом. 2. с.-г. Купка сіна і т. ін., в яку згрібають покіс і т. ін. Утоптані віками / **вали** яри узвози / бережуть теплий слід людської ноги (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 176). 3. Висока хвиля; син. бур'юн, цунамі. Очі Женчика забігали між вхідною брамою, яка беззвучно замкнулася позаду, й барнаво-пінястими водяними **валами**, що бурхливо перекочувалися через повільно спущувану передню браму й вирували у вузькому шлюзі, швидко підіймаючи поверхню води (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 405); На річці дибалися темнуватожовті **вали** впливу. Сомеш гудів, як натягнута між стовпами линва (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1012); Набігла довга тінь на пристані, Розбивається об причал, І, різкими гудками освітані, Гонять води за **валом вал** (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 35); Вмить потемніли і спинились завислі над морем розідрані оболочки. Розтинаючи їхню ворухку завісу, котився велетенський чорний **вал** води і з люттю нісся до потрощеного берега. Це був найбільший водяний **вал**. ..Останній **вал**. Він розбився об цю хоч і знеможену, але нездоланну землю. Водяний **вал** зник, його поглинула земля, а сама лишилась, як і була (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 10). 4. перен. Суцільна маса чого-н, яка рухається довгою смугою. В глибині хуртовинного **валу** затемніли контури кам'яниць (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 360). *Образно. Досі ні з кого не спиталося, хто виштовхнув за межі України п'ять – сім мільйонів громадян - і полічити їх неможливо? Хто забезпечив цей **вал** четвертої хвилі еміграції [еміграції] за одне лише століття? (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 480); Сплили злоби **вали** каламутні. Пробивається світло основ, Встає перша, єдина сутність І та сутність всього - любов (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 175); Знову прийде весна Знов настане зима Пропливе десь життя Між **валами** двома Пронесе весь мій світ Що зотлів і здимів Збереже по нім слід Кілька вигаслих слів Тільки туга життя Прокричить в глулу ніч І воскресне колись Цвітом юних облич ..Давні болі душі Зійдуть в пісню просту І тернові куці На **валах** проростуть (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 24 – 25). Δ **Вибуховий вал**, військ. – суцільна маса вибухів, яка рухається довгою смугою. Артилерія мала пробити ходи в мін-

ному полі. Минув призначений час, та вогню не відкрили. Лиш батальйон піднявся в атаку – вдарили гармати, підганяючи вперед гуцулів **вибуховим валом** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 535); **Вогневий вал**, військ. – а) перепона з легкозаймистих речовини на шляху наступу ворога. *Вогневі потенціали більшовиків під Лютежем були більші ніж сумнівні, їхні гранати розривалися в повітрі при зіткненні з вогневим валом із наших гранат та мінометів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1016); б) масований артилерійський обстріл ворожих позицій перед фронтом свого наступу. *Фронт наближався, зі сходу котився вогняний вал* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 26); **Дев'ятий вал** – а) символ дев'ятого валу ґрунтується на старовинному народному повір'ї, що під час морської бурі дев'ята хвиля – найсильніша і найнебезпечніша, часто фатальна; б) *перен.* ужив. як символ грізної небезпеки або найвищого піднесення, непереборної сили чого-н. *Лебединському вже почало здаватися, що дев'ятий вал щасливо й непомітно перехлюпнув через його хутір і тепер можна з полегкістю передихнути* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 525); – *Головне – перечекати, поки спаде хвиля, цей дев'ятий вал російської революції, – переконував дружину Лебединський, нишком поглядаючи з ліжка на вікна – чи не відсвічує знову заграва дальньої пожежі* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 524); *Це сіре місиво селянського лахміття залило великий клас й погрозово хлюпотить коло самісіньких ніг. Ось ударить дев'ятий вал його й розтрощить столи, лави, одним помахом розчавить нещасну перевиборчу трійку з ком'ячейкою і затопить повстанським чадом села, шляхи, ліси...* (Б. Антоненко-Давидович, Смерть, 1989, 92); *Часом зазірала у вічі загадка безодні / на хвилі відпливу дев'ятого валу / щем і солодка зваба розтанути в небутті / і проривалась гортанним риданням скрипки / в капітанській каюті* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 199). *У порівн. *Важко починався на землі дев'ятий вік. Котився грізно, як дев'ятий вал* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 10); *По землі вже котився дев'ятий вік – як дев'ятий вал. Одна за одною хвиля насильства або змітала з лиця землі цілі народи, або розбивалась об скелю їхньої могутності* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 98). || у знач. присл. **ва́лом**. Безперервним потоком; син. *гуртом, кúпою, натовпом, підряд. Та нетерпима законність гребла під одну гребінку валом, але подумки розрізняла більш своїх і зовсім чужих. І мірою розрізнення була міра причетності до Заходу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 29). ◇ **Ва́лом валі́ти (пова́літи)** див. **валі́ти**.

вечі́р, -чора, ор. -чором; *мн.* вечорі́, -і́в; два (три, чотири) ве́чори, ч. 1. Частина доби від кінця дня до початку ночі. – *Давно стоїш? – запитав я його. – Ой брате! – махнув він рукою. – Відучора з вечора* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 377); *Деся у вечір зірка мерехтлива Задивлялась, певне, неспроста, Як дівчина вперше несміливо Відправляла милому листа*

(В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 19); *Наступні кілька тижнів Гаррі не покидав «Барлогу». Переважно тільки те й робив, що вдень грав у Візлівському садочку в квідич два-на-два (він з Герміоною проти Рона й Джіні: Герміона грала жахливо, а Джіні добре, тож команди були приблизно рівні), а **вечорами** поглинав по три порції кожнісінької страви, що ними напихала його місіс Візлі (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, 2005, 95); Якось вона [Явдошка] запитала його [голландця], чи хотів би той навчитися їхньої мови. Рудольф ствердно кивнув і попросив її говорити до нього своєю мовою. Як там її? Мужиською? Рудольф виявився учнем доволі вдатним. Він охоче брав уроки у юної сільської красуні, але й сам не забував дечого її вчити. І одного **вечора** вона дозволила йому себе обняти, потім... Поцілунок вродливого іноземця був, як виявилось, набагато солодшим, ніж цілунки сільських парубків під час їхньої жартівливої гри на вечорницях (В. Лис, Маска, 2012, 31); Червень, пів на сьому **вечора**, на вулицях міста вже ніхто не стікає потом (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 5); Стояв сирий холодний **вечір**, але без туману (В. Шкляр, Троща, 2017, 363). *У порівн. Боже, як то кінець западає раптово, як вечір! Як у сутінках никнуть всі ігри вчорашнього дня!! Височіють лиш тіні хрестами на схилених плечах, І на тій вже дорозі ніхто не спиня... (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 189). **Добрий (доброго) в'єчір (в'єчора), добрійвечір.** – вітання при зустрічі увечері. – **Доброго вам вечора!** – Побажав він [Гаррі] з широкою усмішкою й розкинув руки, ніби хотів усіх обійняти (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 145). 2. Зібрання гостей, публічне зібрання, збори увечері. Володимир подумав про Ксеню: от вона сама нашттовхнула його на те, щоб він поїхав у ресторан, а що керувало нею? Можже, Ксеня намагається підкреслити, що вона не важиться на його незалежність. А, може, перевіряє, чи здатний він просидіти **вечір** за чаркою і вийти із-за столу на власних ногах (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 211); Одлунала далека пісня, Гамірливий **вечір** замовк. А тобі, видно, вдома тісно, Що бредеш по дорозі, як вовк (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 48); Він же, зрештою, прем'єр-міністр, і йому не подобається почуватися якимсь неуком-школяриком. А саме так він почувався від найпершої зустрічі з Фаджем у перший же його **вечір** на посаді прем'єр-міністра. Пам'ятав її, ніби це сталося вчора, і знав, що згадка про ту зустріч переслідуватиме його до самої смерті (Дж. К. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, 2005, 10). || Присвячені якій-н. події, даті, вшануванню особи і т. ін. громадські вечірні збори. Діяльність таких клубів [клубів творчої молоді] полягала в проведенні мистецьких заходів (літературних вечорів, художніх виставок, показів замовчуваних театральних п'єс, вечорів пам'яті репресованих митців), спрямованих на пропаганду культурної спадщини і пробудження національної самосвідомості (М. Мудрий, О. Аркуша, Исто-*

рія : Україна і світ, 2019, 144). || Публічне вечірнє зібрання, де виконують літературні, музичні та ін. твори. *Ошатна і чепурна незнайома жінка зверталась до керівництва науково-дослідного інституту або школи з пропозицією організувати для них безплатно художньо-літературний **вечір*** (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 674). **Абій день до вѣчора** – не дбало, абияк, мляво. *Скубемо траву / **аби день до вечора** / дай Боже дожити до завтра / буде новий розподіл льосів / на святі весни* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 186); **Багáтий (Святій) вѣчiр, Святвѣчiр церк.** – переддень (надвечір'я) Різдва Христового з ритуальним споживанням дванадцяти пісних страв; багат-вечір. *Кутя з перловки. І по склянці чаю. Скупий **Багатий Вечір**. А проте Я серед зеків Бога помічаю: Він із розширених зіниць Роста* (М. Руденко, Поезії, 1991, 257); **Під вѣчiр** – на схилку дня; у підвечір'я. *Він [Юзеф] повернувся аж **під вечір**, втомлений і злий. Після вечері, залишившись із дружиною наодинці, Юзеф Войцицький попросив його вислухати* (В. Лис, Маска, 2012, 52); **Рiздвяний вѣчiр** – святкування Різдва. – *Отож, – продовжила Гермiона перервану розмову.. – Слизорiг збирається святкувати **Рiздвяний вечiр**, і тепер тобі, Гаррі, ніяк не вдасться вислизнути, бо він попросив, щоб я з'ясувала, коли ти будеш вільний, і запланує святкування на той вечiр, коли ти точно зможеш прийти* (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 248); **Щѣдрий вѣчiр, трад.-нар.** – вечір напередодні старого Нового року; Новорічний вечір. *Подруги й друзі літ моїх добрих Нині я сам в тихім полум'ї свічки Хочу зібрать вас по хащах і дебрях ..В чистій самотній моїй хатині ..На щедрий вечiр вам нащедрую я міт про любов, що повік не минається* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 105); *Йде **Щедрий вечiр**, вам завтра уже чекати... Сім літ – Новий рік – свята... Мені найстрашніше в світі Було б крізь вікно тої ночі Побачити Ваші очі* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 68). **3. присл. вѣчорами.** У вечірній час, протягом кількох або багатьох діб. *В Україні вишивати вмiли всюди. Дівчата, молодиці й літні жінки довгими зимовими **вечорами** за тихою розмовою або наспівуючи вишивали чудові самобутні вироби* (Т. Кара-Васильєва, Українська народна вишивка, 2008, 155)

вартівнік, -á, кл. –івніку; мн. вартівників, -ів, ч. Той, хто стоїть на варті, охороняє кого-, що-н.; син. вартівнічий, вартовій, конвоійник, конвоір, стійчик. *Якось Теклю розібрала гарячка, вона прийшла до коменданта і поскаржилась: «Нездужаю, не маю сили...» Комендант звелів **вартівникові** відпровадити її додому, а сам подався шукати нову куховарку* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 300). || Як частина складного слова. *Гей, ти, пане, не дурій, а то й пристрелю, – сказав охоронець за дверима. – Чи ти забув? Але Конарський уже лежав боком. Невже його **вартівник**-мучитель не зайде, не поцікавиться, що з ним сталося?* (В. Лис, Маска, 2012, 141);

верста́, -і; *мн.* версти, верст; дві (три, чотири) версті́, *ж.* Верства¹. До Кіяшка, що в нашому повітовому місті, відціля двадцять **верст** (Б. Антоненко-Давидович, Печатка, 1979, 34); На цілу версту під землю шахтар залазить. А то й на дві версти (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 324); Є лісова дорога до села – Туди іще бруківка не дійшла. З десяток **верст** ідуть баби й діди, Щоб хліба в клунках принести туди (М. Руденко, Поезії, 1991, 107); Коли війна – людське щастя на землі неможливе. Навіть примітивне гірняцьке, де не звикати до пісного черствого хліба і пішої дороги в сотні **верст** заради куцої надії (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 518); До села залишалось версти зо три, од сили чотири, ситий кінь, хоча й під двома вершниками, подолав цей шлях швидко (В. Лис, Маска, 2012, 25); На лісовій дорозі, коли за його [Конарського] розрахунком до садиби графа залишалось п'ять-десять **верст**, карета зупинилася. Конарський виглянув і побачив посеред дороги шлагбаум (В. Лис, Маска, 2012, 133); Пройшовши сотні **верст** Великою Україною, вони [галичани] не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп (В. Шкляр, Маруся, 2014, 16)

лан, -у, *місц.* (на) -у́; *мн.* лані́, -ів; два (три, чотири) лани́, *ч.* 1. Безліса рівнина. Гаптований – запашне слово, як буває **лан** у вересні або трави в сіновалах – трави, коли йде з них дух біляплавневої осоки (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 111); Потому Ломикамінь поніс мене в криваву гущу, і я опам'ятався, як на полі усе стихло. Оглянувся і побачив устелений трупами широкий **лан** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 451); Він [Оверко] строчити умів з автомата, / Чобітьми толочив лани, / Щоб не знали війни і розбрату / Ворогів колишніх сини (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 166); | У порівн. То невже наш вік – мов куций **лан**, І від кухля менший океан?.. (М. Руденко, Поезії, 1991, 98). 2. який, чого. Оброблювана земля, ділянка орної землі. Ми змалку звикли: директива, план, Це, бачте, розроблялося не нами... Та пам'ятаймо знівечений **лан**, Що заряснів лихими бур'янами! (М. Руденко, Поезії, 1991, 113); Я все забув: / образи і докори, / свою досаду / і жалі дрібні. / Але народне / повоєнне горе / довіку, мабуть, / не забудь мені. / Ішли похмурі люди, / мов лелеки, / із косами дідівськими / на **лан**, / в полукіпках / лишали чорні глеки / і, зуби стиснувши, / виконували план (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 157); Можливо, знову загримлять гармати, / І танк зімне пшеницю на **лану**, / І буде плакати і журитись мати, / Коли сини ітимуть на війну (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 15); Я вийшов з комбайном на **лан**, / Посіяв буряк і гичку – / Стояв там Франко і Галан, / А я поміж них... Павличко (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 229); Стіна та виявилася соняшниковим **ланом**, на якому густо стояли сухі стебла заввишки у людський зріст (В. Шкляр, Маруся, 2014, 226). 3. перен.

Галузь, сфера діяльності; нива (у 2 знач.). *Образно. *Він [епігон], певне, ще тягнув і в наші дні На лан краси своє убоге рало, Та вчасно пригадав, що видатні І знамениті помирали* (В. Симоненко, *На схрещених мечях*, 2004, 237).

ла́стівка¹, -и, дав. і місц. -вці; мн. ластівкі, -во́к; дві (три, чотири) ла́стівки, ж. **1.** Перелітний птах ряду горобцеподібних з вузькими гострими крилами, стрімкий у польоті. *Я рию глину, щоб створити дім. А ластівка хіба цього не вміє?* (М. Руденко, *Поезії*, 1991, 179); *На хрестах ластівки зліпили гнізда* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 184); – *Ах, яка краса! – провела ластівок поглядом Леля. – Ах!..* (Р. Іванченко, *Зрада..*, 2013, 6); *Мирон обережно перебрав із її [Марусі] руки в свою пригоріцу те малесеньке диво й побачив, що це невеличка пташка, не більша за ластівку, тільки була вона сіра та з білою шийкою* (В. Шкляр, *Маруся*, 2014, 92). * Образно. *Ганицький просив його [Юрія Федьковича] бути з матір'ю ласкавішим. Таж ніс він цю ластівку ніжності до неї, як лелеки несуть ластівок, крізь моря і негоди* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 882). * У порівн. *Усмішка на обличчі Одарія заметушилася, як ластівка під беркутовим крилом* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 460); *Усмішка на обличчі Одарія заметушилася, як ластівка під беркутовим крилом* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 460). || Ужив. як традиційний об'єкт порівняння, символізуючи дівчину, жінку, а також як часте ласкаве звертання до жінки, дівчини, дружини. *На благання Олесі, що стали для нього звичними, Віктор.. гаряче заговорив: - Олесю, любя моя! Ти віриш, що у світі є те, за що людина, не задумуючись, повинна віддавати життя? Віриш, ластівко?.. – ..А гроші звідки? – Хіба в церкві не беруть грошей?.. Гроші від братства, ластівко. Не в них щастя* (М. Руденко, *Орлова балка*, 1982, 368). **2. спорт.**, розм. Фігура, стійка, що нагадує птаха у польоті (у гімнастиці, фігурному катанні). *Двері знову прочинилися, з них стрімко вихилився – утримуючи, як балерина, рівновагу в стійці «ластівка» – Бартук, і сказав секретарці: «Зоя Леонідівно, принесіть п'ять порцій делікатесу, будь ласка, будь ласка, будь ласка. І наперед красно дякую!»* (А. Любка, *Карбід*, 2015, 67). ♦ **Перша ла́стівка** – перша ознака появи когось, чого-н. *Погруддя Франца-Йосифа поставили в Колоброді у дванадцятomu році. ..Опудало не викликало фурору, бо на той час кожне поганеньке село спромоглося на божка. Сюди, на край Галичини, він доплівся з необхідності, а ця обставина – перша ластівка банкрутства моди та ідей* (Р. Андріяшик, *Вибране: Романи*, 2004, 24).

ла́стівка², -и, дав. і місц. -вці; мн. ластівкі, -во́к; дві (три, чотири) ла́стівки, ж. Тс. **ла́стка**.

5. За наявності варіантних закінчень, подаємо їх усі за чинним правописом 2019 р. зі сполучником *і*; наводимо повністю склад, у якому відбувається чергування звуків:

варіантність, -ності *і* -ности, *ор.* ністю, *ж.* Стан *і* власт. за знач. **варіантний**; *син.* варіативність. *Костюм завжди відображав мистецтво майстра, який мав своє розуміння краси, форми, кольору. Ці елементи індивідуальної творчості надавали костюму неповторної своєрідності, створювали різноманітну варіантність у рамках виробленої емоційно-конструктивної системи* (Т. Кара-Васильєва, Українська народна вишивка, 2008, 155)

видимість, -мості *і* -мости, *ор.* -містю, *ж.* 1. Можливість бачити на яку-н. відстань; *син.* позірність. *Вітер поволі стих, а дощ непомітно перетворився на туман, що ще більше погіршував видимість* (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 228); *Такакі повернувся до Ісана, наче старий капітан, і, розціпивши пересохлі губи, сухо проговорив голосом телевізійного диктора: – Все вкрито туманом, видимість погана* (К. Ое, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 542); *Ще через п'ять хвилин під чоботом Міклоша щось хлюпнуло. «Тпру, стій, прийшли!», – владно віддав він наказ. Ніч була такою, що небо в чорноті своїй зливалось із землею, а межа видимості не сягала й тридцяти сантиметрів* (А. Любка, Карбід, 2015, 182). 2. Те, що подають або сприймають як наявне, але чого немає насправді. *Тодішній первосвященник Іудеї Кайафа підтримував у відносинах з Пілатом повну видимість лояльності і, можливо, саме завдяки цьому утримувався на своїй посаді аж вісімнадцять років* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 196); *Досить лиш одного відсотка, щоб підтримувати видимість якогось життя* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 764); *Віру замінено свідомістю. Біблію – бібліотекою. Суть замінено видимістю* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 182); *Адже присутність культури у світі, її "видимість" будується не нудними скаргами на її "невидимість", а конкретною щоденною працею, спрямованою на подолання цієї "невидимості"* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 237); *Мудрий самотник-чарівник / він [М.В. Гоголь] не знав того / що знала його душа / рука малювала видимість / що переливалась у фантастику / за якою виразно вгадувалась правда / вічно заказана* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 222 - 223); *У судженні про "видимість" надбудов є такий факт: "розчарування", псевдопесимізм тощо зникає щойно після "завоювання" держави та постання надбудов, які відповідають інтелектуально-моральним прагненням [інтелектуально-моральним]* (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 111).

вередливість, -вості *і* -вости, *ор.* -вістю, *ж.* Власт. за знач. **вередливий**. *Навіть отой від'їзд Павлини. ..За звичайну жіночу вередливість це*

годі було прийняти. То був протест проти нього самого, продиктований неясністю розуму жінки, яка повелась нагло, нахабно й підло (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 961); Та природним швидким розумом, що міг охопити багато чого, він доволі швидко склав ціну і вже не першої свіжості вроді, й розбещеності та **вередливості**, доволі баламутному характеру і примхливості, нестерпному ставленню до чужої думки, бажанню всім, що їй доступне і недоступне, повелівати, над усім панувати (В. Лис, Маска, 2012, 114)

вєлічність, -ності і -ности, ор. -ністю, ж. 1. Стан і власт. за знач. **вєлічний**. Олеся була зачарована видовищем могутнього привілля, яке відкрилося їм за Чорноморкою – степ збігав до моря, в далі, скільки сягало око, вигравала на сонці синя морська просторінь, що **вєличністю** і чистою своєю була схожа хіба що на весняне небо (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 403); Видатною давньоруською пам'яткою є шитво із зображенням Оранти.. Шитво відзначається художньою виразністю, одухотвореністю, **вєличністю** та урочистістю образів, довершеним відчуттям лінії, витонченістю кольору (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 23). 2. у спол. зі сл. Вáша, Йо́го, Її, Їх (з великої літери). Титулування монархів та їхніх дружин. Ми спробуємо її [картину] виставити. ..В обласному будинку народної творчості. Там ти пройдеши першим номером. Газозварник шахти ім. Ілліча – звучить?.. ..Її Вєличність Робітнича Кляса... ..Вчіться, хлопці, розуміти мистецтво не з чужих слів – самі оцінюйте, вростаєте в нього душею. Бо то ж ви господарі – Її **Вєличність!**.. (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 203); На грудях орлів – літери ІЧСЄВЄЦПВЗ (Іван Чарний суддя єнеральний війська єго царської прєсвітлої вєличності Запорозького), а навколо орлів – літери ІСГЙЦПВВЗ (Іван Скоропадський гетьман його царської прєсвітлої **вєличнсості** війська Запорозького) (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 46); Але в тайнику карети документ, який дає йому вєличєзні повноважєння. Іменєм Йо́го Імператорської **Вєличності** всі, до кого звернєтьсє пред'євник цього докумєнта, зобов'язані йому всієяко сприяти і виконувати будь-єкі його розпоряджєння (В. Лис, Маска, 2012, 106); І вєжє наступного дня князь Куракін разом зі Слєпньовим за повєлінням його імператорської **вєличності** відправивсє з особливою місією, з листами до короля Пруссії і курфюрста Пфальцу (В. Лис, Маска, 2012, 290). *Образно. Стінний годинник одноманітно тукає, і летять у вєчність бистрокрилі секунди. Їх наздоганяють хвилини і – ще повільніш – години. ..Організовано, в шахматному порядкові, але й байдужє, поважно ступає його королівська **вєличність** сам король – час (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 107). 3. Шанобливє або жартівливо-іронічне найменування кого-, чо-го-н. Олексій Михайлович згідний був взяти "гєтмана, и все Войско Запорожское под нашу царского вєличєства высокую руку", але вважав, що це

мало б відбутися без порушення миру з Польщею і за умови згоди на це королівської **величності** (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 171).

великодушність, -ності і -ности, *ор.* -ністю, *ж.* Власт. за знач. **великодущний**. Тільки взаємне прощення гріхів, дійсних і уявних, тільки взаємні терпимість і **великодушність** можуть об'єднати українське суспільство (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 144)

6. Іменники спільного за значенням роду (тобто, чоловічого і жіночого, рідше і середнього) супроводжуємо позначками *ч. і ж.*; *ч. ж. і с.*, *с. і ж.*, *с. і ч.*:

верховод, -а, *кл.* -е, *ч. і верховода*, -и, *кл.* -о, *ч. і ж.*, *розм.* Той, хто верховодить, керує, править. *Спантеличений Іван Іванович одразу збагнув, що Чмиря засуджено до розстрілу, та це й видно було з пополотнілого обличчя недавнього блатного верховоди, в якого тепер дрібно сіпалася нижня щелепа* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 283); *Катерина десь живцем доїдає Гривастюка. «Який ти верховод! Який? Га? Нема ладу в селі! Нема в Колобродях ві-і-йта!..»* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 196); *На балкончику одної з кам'яниць у паперових квітах, килимах і прапорах заплуталося кілька вичіканих верховодів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 55); *Після довгих розмірковувань його [«австрійського» злочинця] осяяла ідея: за політичну провину його напевне кинуть до в'язниці. Подався до державного секретаріату, до якогось поліцейського верховоди. З порога рикнув: «Францові-Йосифу віват!»* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 134).

ладо, -а, *кл.* -о, *ч., ж. і с.* 1. (з великої літери), тільки *ч.* В українській і загалом слов'янській міфології – бог домашнього вогнища й кохання. 2. *нар.-трад.* Ужив. як ласкаве називання чоловіка, дружини, дитини; *син. любий, люба, любе, голуб, серце. Пане моя, Ладо моя, Урочисте свято! Ці рядки будуть належати Павлині. Їй скаже їх легінь-вівчарик у шовковій полонині, але додасть, що на обох полах його сардака кров минулого кохання, його кров, тепер він воскрес, розшукавши свою Павлину* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 934).

7. Якщо іменник чоловічого роду має закінчення **-а** або **-у** в родовому відмінку залежно від значення, то кожне закінчення наводимо у відповідному значенні:

верх; *мн.* верхі, -ів, *ч.* 1. *род.* -у. Найвища, розміщена над іншими частинами чого-н.; *ант.* низ. *Старий глипнув на скибку мамалиги в руці, звів очі на верхи берізок над галявиною, постояв, постояв і, пригинаючись, ніби на його плечі звалили непосильний вантаж, рушив до куща ліщини, під яким йому приготували купу галузок* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 207); *Біля центрального входу стояло два легкових автомобілі з відкритим верхом* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 105). 2. *род.* -у. Вершина. 3. *род.* -

у, *перен., розм.* Перевага, перемога в чому-н. **4. род.** -у. Зовнішня сторона одягу, взуття, що має підкладку, а також тканина, матеріал для цієї сторони. *Більш заможні селянки носили очіпки з парчі, шовку, оксамиту, а бідніші – з простого полотна. ..Поверх пов'язували білу вишиту хустку, з-під якої видно лише **верх** очіпка* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 181); *Він [Стодоля] і цього разу був у зелених райтках, кітелі і в боксових чоботях із закованими всередину халявами. Лише на голові мав обновку – гебістський кашкет із синім **верхом** прикривав його хвилясту чорну чуприну* (В. Шкляр, Троща, 2017, 127). **5. род.** -а. Дах, покрівля. **6. тільки мн., розм.** Вищі, керівні органи суспільства, держави. – *От ви й скажіть їм, що це неправда, – сумно посміхнувся секретар, знаючи наперед, що ніхто у видавництві не зважиться публічно заперечити ідеологічних висновків спеціально створеної десь у **верхах** комісії, котра вилучила книжки* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 150); *З-поміж усього партійного колективу Горобенко має на який час стати цілком виразний, так би мовити – опуклий, він має продемонструвати себе перед розумними, але гострими очима секретаря Кричєєва і взагалі партійними верхами* (Б. Антоненко-Давидович, Смерть, 1989, 52); **Верхи** і низи сходяться – *в наступі на вигасаючі в сирості й сірості острівці людського ідеалізму* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 15); **Верхам** нашим це на руку, *бо їм спокійніше наживатися, бо вони не розуміють, що тільки розбуджений народ здатний примножувати національне багатство* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 903). **Зустріч у верхах** – *на найвищому рівні; син. сáміт.* **7. звичайно мн., муз.** Високі звуки, ноти. ◇ **Брати (взяти) верх над ким** – а) долати, перемагати. **Брало верх** *глибоке переконання, що Мойсей, Ісус Навін, Давид, Соломон і пророки справді написали певні розділи Біблії, що Ягве виголосив десять заповідей на горі Сінай, що пророк Ілія на вогненній колісниці вознісся в небо, а Даниїл вийшов цілим з ями, де були леви* (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 6); б) бути сильним, значнішим, мати перевагу; в) верховодити. **До вёрху** – *до країв у посудини або іншої тари. Не здивував Коржа і кошик, наповнений чимось до верху й абияк накритий дірявою ганчіркою* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 279).

7. Омографи наводимо в різних статтях. Спочатку подаємо слово, у якому наголос ближче до початку слова:

ла́со. Присл. до **ла́сий.** *Нам живеться ласо й любо, А на совість ми плюєм – Що потрапило на зуби, Те жуєм, Жуєм, Жуєм!* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 64)

ласо́, *невідм., с.* [фр. lasso від ісп. lazo]. Аркан із ковзкою петлею для лову тварин (у кінних мисливців і скотарів, перев. в Америці).

8. Омоніми позначаємо арабськими цифрами над рядком справа:

вид¹, -у, ч. 1. Зовнішній вигляд кого-н.; обличчя (у 1 знач.). *На перон поволі, ніби навіть знехотя, вийшов похмурий, цибатий чоловік у великому кашкеті з жовтими телеграфними кантами. ..Певно він був у житті крайній мізантроп і одчайдушний п'яниця. Принаймні за це говорили червоний довгий ніс і брезкий з саркастичними зморшками вид* (Б. Антоненко-Давидович, Печатка, 1979, 50); *Дяк не подобався отцеві Йосипові ні своїм прізвиськом, ні подзьобаним віспою **видом**, ні вкрадливим, трохи гугнявим голосом* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 460); *Стрільці поволі світлішали на **виду** – пекельний вогонь бою вичахав на гарячих лицях* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 56); *Сині очі на смаглявому **виду** – то така рідкість, яка може вивести з рівноваги швидше, ніж каверзне запитання* (В. Шкляр, Троща, 2017, 189). 2. Частина місцевості, яку видно; син. краєв'їд. ◇ **З в'їду** – зовні, судячи з зовнішнього вигляду. *Хто ж не відає того тихомира? Ніби й не красен з **виду**, а на молодиць оком кидає і це прим тому, що мав аж три жони* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 44); **На виді** – так, що видно, на очах, перед очима. *Нам жорна ті / із кам'яного віку / на танках варвари / з Європи привезли. / І то для них / таки й була наука, / коли – / у всього світу **на виду**, / немов у жорнах, / дужі наші руки / перемололи варварську орду* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 56); – *Ет, воно насправді добре, та й не дуже, - задумливо протягнув Ічі, знову розливаючи самогон. ..Мій досвід показує, що найбільш таємні речі треба робити у всіх **на виду**. Тоді більше шансів, що ніхто ні про що не здогадається* (А. Любка, Карбід, 2015, 55); **Не подавати в'їду** – не виявляти своїх почуттів, приховуючи їх. **Не подаючи виду**, що йому залоскотало під «ложечкою», Наум налив дівчині вишнівки, почекав, поки її щічки візьмуться ще густішим рум'янцем, потім спитав: – Вона [Маруся] приходила до брата? (В. Шкляр, Маруся, 2014, 252).

вид², -у, ч. 1. Окрема галузь роботи, заняття, різновид у ряді предметів; тип. 3. з клинописних документів ми знаємо, що мінування мурів – це один із найдавніших видів техніки облоги (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 242); *Люта страта через розп'яття викликала в народі жах і відразу. ..Ціцерон, наприклад, назвав розп'яття найжорстокішим **видом** убивства* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 213); *Деякі **види** діяльності потребують високого рівня засекреченості* (Дж. Шарп, Від диктатури до демократії, перекл. з англ. М. Шипош, 1993, 20); *Звернення до життєдайних джерел народного мистецтва, до збереження й оновлення усіх його **видів** – це усвідомлення свого родоводу, духовних традицій, це відродження культури українського народу* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 8); *Вишивка як **вид** мистецтва була відома ще в дохристиянський період, про що свідчать археологічні знахідки* (Т. Кара-

Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 16); *Залишки давньоруського галтування свідчать про те, що цей вид мистецтва пройшов складний і довгий шлях попереднього розвитку* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 30); *Вишивка – один з найпоширеніших видів декоративного мистецтва, в якому орнаментальне та сюжетне зображення виконуються ручними або машинними швами* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 437). 2. Підрозділ у систематиці, що входить до складу вищого розділу – роду. *І повелів він [Бог] тоді, щоб на землі вирости різні види рослин, які дають насіння, і дерева, які родять плоди* (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 12); *Багато видів тварин бачать лише ті предмети, які рухаються* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 629); *Під час таких страхітливих вилазок, від яких, утім, втриматися він не міг, Оокі Ісана наломлював гілочок різних видів дерев із набряклими і ледве помітними бруньками, набирав ними кишені і, повернувшись додому, розкладав на столі* (К. Ое, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 249); *Розмірковуючи над тим, як досягти духовної єдності із деревами та китами, чоловік прийшов до висновку, що може спілкуватися із душами дерев та китів. Його повсякденною роботою стало вивчення фотографій різних видів китів, прослуховування плівки із записами їхніх голосів* (К. Ое, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 248). 3. лінгв. Граматична категорія, що означає завершеність чи незавершеність у часі дії, названої дієсловом.

лаз¹, -у, ч. 1. Невеликий отвір, через який можна пролізти або пройти куди-н. *Спотикаючись, я вибрався нагору і, пам'ятаючи, що треба йти лазом попри фасади, повз із заплющеними очима, обдираючи руки* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 282); *У загорожі з колючого дроту прорізали кусачками такий акуратний лаз, що його й удень ніхто не помітив* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 162); *Местивой бігцем добрався до драбини, що стояла в сінях і була приставлена до лазу на горішце. Швидко зник за лядою* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 62); *Уві сні він [Тис] побачив свій тунель як дорогу в потойбічний, але кращий світ, а самого себе – Хароном, що перевозить душі людей. Зрештою, вихід українців у Європу через цей контрабандний лаз мав бути свого роду ініціацією, адже зайшовши з цього боку, вони потім виходили в іншу, омріяну, а отже – щасливу дійсність* (А. Любка, Карбід, 2015, 229). 2. Звірина стежка в густих заростях. 3. спец. Устрій, отвір для доступу куди-н. * Образно. *Смерклося, Тиміш барабанить у шибку. – Той дядько, – каже, страх який скритний. Треба до нього підібрати лаз. А ще гірше, що боїться* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 745).

лаз² див. ла́зи.

лебідка¹, -и, дав. і місц. -дці; мн. -дки, -док, ж. **1.** Самиця лебедя. || Як частина складного слова. *Від берега добігли тремтливі кола, та вода хутко змила пруги, віддзеркаливши дівчину, склепіння неба і самотню лебідку-хмарину* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 159). **2.** Ужив. як традиційне пестливе називання жінки, дівчини (перев. при звертанні) *Я був одягнений у стару куртку і, мабуть, здавався набагато старшим за Марійку. ..Я й сам почував себе ніяково з цією юною лебідкою* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 325).

лебідка², -и, дав. і місц. -дці; мн. -дки, -док, ж., техн. Машина, пристрій для підймання і переміщення вантажів. – *Ов-ва! – сказала Альбіна. - ..Ви б краще, Мироне Кузьмовичу, вашому грекові шию намилили. Давно вже мотор на лебідці замінити пора, а йому й не свербить* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 170).

лев¹, -а; мн. леві, левів; два (три, чотири) леві, ч. **1.** зоол. Великий хижий звір родини котячих з короткою жовтуватою шерстю і довгою пишною гривою у самців. *Той, хто сьогодні мав би необачність сказати – з античною погордою до "варварського світу" - "hic sunt leones" [Тут живуть леви (лат.)], може завтра опинитися в себе вдома, в кордонах "цивілізованого світу", впрост перед розкритою пащею лева* (О. Пахльовська, Ave, Europa, 2008, 187). * У порівн. *Сакси воювали як леви!* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 138); *Ти боровся за його життя, як лев, Птахо!* (К. Оє, Власний досвід, 2014, 240). || Зображення цього звіра. – *Сакси! – щосили вигукнув герцог. – На нашому священному знамені лев, дракон і розкрилений орел! Настала мить, щоб у ваших душах проснулась їхня хоробрість!.. Беріть у руки мечі!* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 136); *Коли лежача оточення стислися до краю, хтось із хлопців вигукнув: «Зриваємо «левів» з рукавів!» Вони [стрільці] вже знали, що росіяни до українців набагато жорстокіші, ніж до німців. Мирон «левів» не зірвав* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 313). || Традиційний об'єкт іронічної метафори. *І Лев задумався: "Як далі мені бути? Це ж скоро нікого вже буде й проковтнуть!.." І ось його наближені шакали На цілий ліс гуртом загвалтували: "Гей, звірі! Слухайте, радійте і співайте, До Лева всі в обійми повертайте, Хай кожен сумніви від себе проганя, Бо Лев – уже не Лев! Бо Лев – уже Ягня! Ягня це кожному горлянку перерве, Хто Левом ще хоч раз його назве!"* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 207); *Хто кого: критик письменника чи письменник – критика? Читай: гладіатор – зголоділого лева чи навпаки?* (О. Пахльовська, Ave, Europa, 2008, 187). * У порівн. У дивовижного звіра великі вуха і грива, як у лева, тулуб прикрашають червоні «яблука», на чолі, перенісся та щоках – трикутники ластовиння, а рожеві лапи закінчуються чи то кігтями, чи то клешнями (О. Гайдамака, Мистецтво, 2017, 61). **2.** перен. Про того, хто є законодавцем мод і правил світської поведінки, а також хто користується великим успіхом у жінок. || Як частина склад-

ного слова. *І раптом – ця усмішка мадонни, що могла б приборкати й бувало в бувальцях лева-зальотника, а не такого пуцьвірінка в цих справах, як я* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 516). **3.** (з великої літери), *астр.* Одне з дванадцяти сузір'їв Зодіаку. **4.** *розм.* Про того, хто народився наприкінці липня – у серпні, коли сонце перебуває у сузір'ї Лева. **Δ Морський лев** – ластонога морська тварина родини вухатих тюленів. **◇ Світський лев, ірон.** – той, хто має успіх у вищому світі або взагалі у товаристві; чоловік із підкреслено вишуканими манерами.

лев², -а, ч. **1.** Грошова одиниця в Болгарії. **2.** *іст.* Монета, що була в обігу в давній Австрії, Бессарабії, на Поділлі. - *Видібраний до війська добровільно, - почав читати вголос. – ..Одержав на руки три срібні леви! – Нойбауер зареготав. – О Боже! Одержав на руки три срібні леви!* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 902)

9. Невідмінювані іменники мають позначку *невідм.*:

вѐто, невідм., с. [лат. veto – забороняю], *юр.* У державному і міжнародному праві – заборона, блокування, скасування (яких-н. рішень). *Існувало вѐто на будь-який формат студій про відносини України з Європою* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 95). **Накладати вѐто** – забороняти, скасовувати головою держави рішення іншого державного органу або одного з членів союзу, об'єднання держав рішення, запропонованого іншим учасником або іншими учасниками такої спілки. *Освіта в мене домашня, її ніхто не визнавав, тоді як дипломовані у Відні Гординські могли накладати вѐто на ухвали владик...* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 823); **Право вѐто** – право члена міжнародного органу забороняти прийняття рішення, з яким він не згоден. *У тодішній Польщі [XVIII ст.] багатьом шляхтичеві навіть дозволу на подорож не треба було отримувати у королівській канцелярії. Шляхтич, котрий користувався на загальнодержавному сеймі правом «вето» на будь-який королівський указ, який міг сказати своє грізне вельможне «Не pozwalam!» («Не дозволяю!») на будь-який королівський вердикт, після чого той миттєво втрачав силу, був сам собі королем* (В. Лис, Маска, 2012, 236);

ло́бі, невідм., с. [англ. lobby – кулуари]. Група представників промислових фірм, монополій і т. ін., що чинять тиск на законодавців або чиновників державного апарату в інтересах своїх організацій. *Створюється, отже, щось на зразок мимовільного "змагання" між східноєвропейськими країнами за увагу з боку Заходу. І в цьому "змаганні" перемагають культури з сильною ідентичністю, іншими словами - культури з виробленим європейським кодом та здатністю до організації інституційних контактів і зокрема потужних інтелектуальних "лоббі" [лобі]* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 241).

лотó, невідм., с. [фр. loto]. Групова гра, в якій виграє той, хто першим накриває ряд цифр або малюнків на спеціальній картці. *В італійського народу ніколи не вмирає дух азарту: на селі сьогодні ніхто не відмовляється від речової лотереї і лото* (А. Грамші, В'язничні зошити, 2017, 183).

люкс² [фр. luxe – розкіш]. 1. невідм., озн. Розкішно, комфортабельно обладнаний, високої якості. 2. -а, ч., розм. Про що-небудь розкішне, комфортабельно обладнане, високої якості. *Що то було за весілля! Із сусідніх областей начальство наїхало, цілий корабель їх обслуговував – два ресторани, люкси, бари, басейн для плавання* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 302). **Жіти в люксі** – у найдорожчому, з усіма вигодами номері готелю. 3. виг., розм. чудово, дивовижно, дуже добре.

10. У складних іменниках, утворених унаслідок словоскладання (юкстапозитах) наголошуємо кожен структурний компонент; рід зазначаємо тільки для складних іменників, які мають спільну родову належність:

ша́пка-невиді́мка, ~и-~и, ж., фольк. Образ чарівної шапки, за допомогою якої можна дістати все, чого забажаєш, оскільки той, хто її надіває, стає невидимкою. *Навіть якщо припустити, що всі євангелісти не мали наміру відтворити біографію Ісуса, не можна не дивуватися з того, що їм зовсім нічого сказати про його зовнішність. ..Ісус у їхніх розповідях позбавлений матеріальних рис, його не видно, нібито він прикритий шапкою-невидимкою* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 140).

Дві родові позначки, з'єднані сполучником *і*, подаємо при іменниках, що мають спільний рід; сполучником *і* з'єднуємо також іменники подвійного роду:

листоно́ша, -і, ор. -єю, кл. -о, ч. і ж. Працівник пошти, який розносить кореспонденцію адресатам; син. пошта́р, пошта́рка. *Чому досі не з'являєшся? – запитав Волянський, коли сіли вечеряти. – ..Я так здивувався: якось листоноша приносить адресований мені пакет* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 892); *Загрюкали в двері. Ми кинулись відчиняти. На порозі стояв листоноша* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 126); *Пиши мені, Вандзю, до запитання, бо є випадки нападів на військових листонош* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 238).

11. Адвербіальні форми іменників (іменники в орудному відмінку однини й множини) подаємо двояко: а) як окремі реєстрові одиниці з позначкою присл.:

ввече́рі (увече́рі), присл. У вечірній час. *А тут у вітрині сальону [салону] навпроти оперного театру якісь зелені акварелі, які здалеку **ввече́рі** нагадують Чюрльоніса* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 232); *Вразливий Федькович порвався було встати.. – От повернення! Вра-*

нці – води, а **ввечері** – пити. Обновити хреста – на попові ряса. В середу пестила, а кобилу вкрала... (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 878); "Це правда, що суха квітка, знайдена росяного ранку, віщує щастя? – запитала вона в Андрія. Язик у хлопця прикипів до піднебіння, очі застигли від подиву. – Хто... Від кого ти чула про це? – Я приходила до тебе вчора **ввечері** і слухала, що ти казав дітям. Так то правда чи ні? (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 243); – Голову митимемо? – Ні, дякую, цього досить. – У вашому волоссі чималенько бруду, – невдоволено сказав перукар. – Я вчора **ввечері** спіткнувся і впав, – пояснив Птаха (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирев, 2014, 51)

вгору (у́гору), присл. 1. В напрямі у висоту, над ким-, чим-небудь, до верхньої частини чогось; вверх; протил. вниз. Щодня вранці й увечері він [Фарра] бив поклони перед домашнім божеством, а в свята йшов до підніжжя піраміди і гаряче молився богу місяця, в той час коли жерці в пишних шатах урочисто ступали вгору й вниз по сходах під сріблясті звуки труб і спів священного хору (З. Косідовський, Біблійні оповіді, 1968, 35); Завіса зскрипіла, запищала і поволі на двох мотузках полізла вгору (Б. Антоненко-Давидович, Печатка, 1979, 85); Нараз споміж цього стовпища виступив присадкуватий салдатик. ..Його маленький, кирпатий ніч подався вгору, спід насупленої до самих брів шапки блиснули сірі, парубоцькі очі й грузько спинились на моїм лиці (Б. Антоненко-Давидович, Печатка, 1979, 66); "Вашу статтю читатимуть там, подумайте... – Тут він багатозначно показав пальцем **вгору** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 192); Старшини слухали Марусю, час від часу перезиркуючись між собою і зводячи **вгору** брови (В. Шкляр, Маруся, 2014, 34); Льобковіц волочив придушену копитом ногу, але не відставав навіть тоді, коли вулиця пішла круто **вгору** (В. Шкляр, Маруся, 2014, 151). 2. перен. До вищого ступеня, рівня (розвитку, стану і т. ін.) Але, здається, серце його [Андрія Сахарова] не витримало навали тієї олжі, яка осідала, як щоденна пилюка, а на засіданнях Верховної Ради збурилась і піднялась **вгору** зловісним стовпом (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 243). 3. У напрямі до верхів'я річки, проти течії. Цей прокладений караванами шлях простягався від Перської затоки **вгору** по Євфрату, біля Харрана круто звертав на південний захід, повз міста Кадеш і Дамаск, перетинав Ханаан уздовж середземноморського узбережжя і доходив до кордонів Єгипту (З. Косідовський, Біблійні оповіді, 1968, 36); У березі пасся білий кінь, і Миронів погляд побіг проти течії **вгору**, шукаючи вершини (В. Шкляр, Маруся, 2014, 86);

б) як підзначення (відтінок) певного значення іменника після двох вертикальних рисок з позначкою у знач. присл.:

вечір, -чора, ор. -чором; мн. вечорі́, -і́в; два (три, чотири) в́ечори, ч. 1. Частина доби від кінця дня до початку ночі. – Давно стоїш? – запитав я

його. – *Ой брате!* – махнув він рукою. – *Відучора з вечора* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 377); *Десь у вечір зірка мерехтлива Задивлялась, певне, неспроста, Як дівчина вперше несміливо Відправляла милому листа* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 19); *Червень, пів на сьому вечора, на вулицях міста вже ніхто не стікає потом* (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 5); *Стояв сирий холодний вечір, але без туману* (В. Шкляр, Троща, 2017, 363). 2. Зібрання гостей, публічне зібрання, збори ввечері. *Володимир подумав про Ксеню: от вона сама нашттовхнула його на те, щоб він поїхав у ресторан, а що керувало нею? Може, Ксеня намагається підкреслити, що вона не важиться на його незалежність. А, може, перевіряє, чи здатний він просидіти вечір за чаркою і вийти із-за столу на власних ногах* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 211); *Одлунала далека пісня, / Гамірливий вечір замовк. / А тобі, видно, вдома тісно, / Що бредеш по дорозі, як вовк* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 48). || Публічне вечірнє зібрання, де виконуються літературні, музичні та ін. твори. *Ошатна і чепурна незнайома жінка зверталась до керівництва науково-дослідного інституту або школи з пропозицією організувати для них безплатно художньо-літературний вечір* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 674). ◇ **Багáтий (Святíй) вечі́р, церк.** – переддень (надвечір'я) Різдва Христового з ритуальним споживанням дванадцяти пісних страв. *Кутя з перловки. І по склянці чаю. Скупий Багатий Вечір. А проте Я серед зеків Бога помічаю: Він із розширених зіниць Ростає* (М. Руденко, Поезії, 1991, 257). **Щéдри́й вечі́р, трад.-нар.** – вечір напередодні старого Нового року; Новорічний вечір. 3. присл. **вечора́ми.** У вечірній час, протягом кількох або багатьох діб. *В Україні вишивати вміли всюди. Дівчата, молодиці й літні жінки довгими зимовими вечорами за тихою розмовою або наспівуючи вишивали чудові самотутні вироби* (Т. Кара-Васильєва, Українська народна вишивка, 2008, 155)

ві́верт, -у, ч. 1. розм. Вигадливий поворот, незвичайний рух когось, чого-н.; син. **викрута́с.** *Ми простоювали ночі в чергах до театральних кас, щоб дістати квитка на гальорку під час гастролей Шаляпіна, а в цих що? Твіст і бугі-вугі – ці виверти первісної людини під звуки божевільної какофонії!* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 433); *Станімір подав команду «Багнети!», і це був той момент, коли в тобі кам'яніє кожний м'яз, а нерви натягуються до межі. ..Ти забуваєш вишкіл рукопашного двобою, забуваєш усі хитрі виверти багнетного нападу, – ..усе це лишається десь там, у попередньому житті, а зараз тобою керує лише дикий інстинкт* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 102). || **Дуже крутий вигин** (дороги, стежки і т. ін.). || **перен.** Відхилення від чого-н. загальноновизнаного, загальноприйнятого. *Саме районний референт пропагандист Ріг проводив виховну роботу з молоддю вчителькою, коли та тільки-но приїхала до Сонової. Тепер-от такий виверт долі – Рогову наречену Соню видавали за*

вбиту Вірусю (В. Шкляр, Троща, 2017, 359). || *перен.* Незвичайний вислів, зворот. – *Правду кажучи, – вирішив він винагородити мене, – я спершу було допустився помилки, подумавши, що ви маневруєте то мовчанкою, то несподіваними вивертми, аби набити собі ціну* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 229). 2. Хитрощі, підступна дія з метою досягнення або уникнення чого-небудь. *Федькович аж зіців зуби спересердя. Він з малих літ ненавидів примус, навіть у війську всілякими хитрощами і вивертми обєрігав себе від принуки* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 844); *Птаха знову посміхнувся, намагаючись трохи розбавити отруту у своїх словах, але продовжив – Та переконуючи себе в тому, що існує якийсь інший світ, у якому твій чоловік досі живий, ти намагаєшся переконати себе, що все відносно. Але до яких би психологічних вивертів ти не вдавалась, абсолютність смерті зробити відносно неможливо* (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 73). || у знач. присл. **вівертом**. Незвичайно вигинаючись.

вал¹, -у, місц. (на) -у́; мн. валі́, -і́в; два (три, чотири) ва́ли), ч. 1. Високий і довгий земляний насип; син. бру́ствер. *Проте інсургентам [інсургентам] дано було наказу задержатись до ночі, і вони стійко вмирали на валах, на підступах, на роздоріжжях і по мовчазних закутках підворотень* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 31); *Перед моїми очима знову стояла та гора з обсіпаними валами, з зарослими травою й терновими, де в неділю ми, дітлахи, бігали, ганяючись одне за одним* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 555); *І ніби ще замало кари, Дружину кличе за вали – Веде [князь Володимир] на Волгу, на Булгари, Щоб там Перуна прийняли* (М. Руденко, Поезії, 1991, 307); *Орали землю, сіяли жита. Рушали в бій до Змієвого валу. І нива пращурів – земля свята Сто сотень поколінь прогодувала* (М. Руденко, Поезії, 1991, 289); *Я ненавиджу Міттельштедта. ..Він читав нам книжку одного російського письменника про війну росіян з Наполеоном і вчив, як бити росіян. Це не армія, а вал, говорив він. Вал треба розсікати, заходити в тил і оточувати* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 514); *Він [Юрій Федькович] обводив їх [гостей] царинами, показавши село з усіх сторін світу, а вони ні-ні та й поглипували на Дашкевиччин осідок, омийтий в півкола Путилівкою: таки мальовнича й благословенна міцна зоддаля, таки там здаля рай для ока, для поетичної душі розгін. А насправді глухий кут і острів смерті. І церковця немов трупарня в кладовищі, а кладовище наче стервисько за валом спаленого тифом міста* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 975); *Капище Хорса стояло на тому місці, де до Волхова підходив земляний вал* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 65). || Довгий і високий земляний насип для господарських потреб. *Палац Тура був складений із витесаних брил сірого каменю, з усіх сторін захищений високим валом, поверх якого ще стояла дерев'яна рублена стіна* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 42). || Що-небудь, на-

громаджене високим довгим насипом. **2.** с.-г. Купка сіна і т. ін., в яку згрібається покіс і т. ін. *Утоптані віками / вали яри узвози / бережуть теплий слід людської ноги* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 176).

3. Висока хвиля; син. бурун, цунамі. *Очі Женчика забігали між вхідною брамою, яка беззвучно замкнулася позаду, й барнаво-пінястими водяними валами, що бурхливо перекочувалися через повільно спущувану передню браму й вирували у вузькому шлюзі, швидко підіймаючи поверхню води* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 405); *На річці дибилися темнувато-жовті вали впливу. Соми гудів, як натягнута між стовпами линва* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1012); *Набігла довга тінь на пристані, Розбивається об причал, І, різкими гудками освистані, Гонять води за валом вал* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 35); *Вмить потемніли і спинились завислі над морем розідрані оболочки. Розтинаючи їхню ворухку завісу, котився велетенський чорний вал води і з люттю нісся до потрощеного берега. Це був найбільший водяний вал. ..Останній вал. Він розбився об цю хоч і знеможену, але нездоланну землю. Водяний вал зник, його поглинула земля, а сама лишилась, як і була* (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 10).

4. перен. Суцільна маса чого-небудь, яка рухається довгою смугою. *В глибині хуртовинного валу затемніли контури кам'яниць* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 360). * Образно. *Досі ні з кого не спиталося, хто виштовхнув за межі України п'ять – сім мільйонів громадян – і полічити їх неможливо? Хто забезпечив цей вал четвертої хвили еміграції [еміграції] за одне лише століття?* (О. Пахльовська, Ave, Еуропа!, 2008, 480); *Сплили злови вали каламутні. Пробивається світло основ, Встає перша, єдина сутність І та сутність всього - любов* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 175); *Знову прийде весна Знов настане зима Пропливе десь життя Між валами двома Пронесе весь мій світ Що зотлів і здимів Збереже по нім слід Кілька вигаслих слів Тільки туга життя Прокричить в глузу ніч І воскресне колись Цвітом юних облич ..Давні болі душі Зійдуть в пісню просту І тернові кущі На валах простуть* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 24 – 25).

Δ Вибуховий вал, військ. – суцільна маса вибухів, яка рухається довгою смугою. *Артилерія мала пробити ходи в мінному полі. Минув призначений час, та вогню не відкрили. Лиш батальйон піднявся в атаку – вдарили гармати, підганяючи вперед гуцулів вибуховим валом* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 535); **Вогневий вал, військ.** – а) перепона з легкозаймистих речовини на шляху наступу ворога. *Вогневі потенціали більшовиків під Лютежем були більші ніж сумнівні, їхні гранати розривалися в повітрі при зіткненні з вогневим валом із наших гранат та мінометів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1016); б) масований артилерійський обстріл ворожих позицій перед фронтом свого наступу. *Фронт наближався, зі сходу котився вогняний вал* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 26); **Дев'ятий вал** – ужив.

як символ грізної небезпеки або найвищого піднесення чого-небудь. *Лебединському вже почало здаватися, що дев'ятий вал щасливо й непомітно перехлюпнув через його хутір і тепер можна з полегкістю передихнути* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 525); – *Головне – перечекати, поки спаде хвиля, цей дев'ятий вал російської революції, – перекопував дружину Лебединський, нишком поглядаючи з ліжка на вікна – чи не відсвічує знову заграва дальньої пожежі* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 524); *Це сіре місиво селянського лахміття залило великий клас й погрозово хлюпотить коло самісіньких ніг. Ось ударить дев'ятий вал його й розтрощить столи, лави, одним помахом розчавить нещасну перевиборчу трійку з ком'ячейкою і затопить повстанським чадом села, шляхи, ліси...* (Б. Антоненко-Давидович, Смерть, 1989, 92); *Часом зазірала у вічі загадка безодні / на хвилі відпливу дев'ятого валу / щем і солодка зваба розтанути в небутті / і проривалась гортанним риданням скрипки / в капітанській каюті* (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 199). * У порівн. *Важко починався на землі дев'ятий вік. Котився грізно, як дев'ятий вал* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 10); *По землі вже котився дев'ятий вік – як дев'ятий вал. Одна за одною хвиля насильства або змітала з лиця землі цілі народи, або розбивалась об скелю їхньої могутності* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 98). || у знач. присл. **ва́лом**. Безперервним потоком; син. *гуртом, кúпою, на́товпом, підряд. Та нетерпима законність гребла під одну гребінку валом, але подумки розрізняла більш своїх і зовсім чужих. І мірою розрізнення була міра причетності до Заходу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 29). ◇ **Ва́лом валі́ти (пова́лі́ти)** див. **валі́ти**.

12. Іменники *pluralia tantum* (а) назви будівель, їх частин; б) назви знарядь праці, предметів домашнього вжитку, засобів пересування; в) назви парних предметів, парних частин тіла; г) назви музичних інструментів; ґ) назви одягу, взуття; д) назви маси, речовини, продуктів харчування; е) назви залишків речовини, матеріалу, об'єктів дії; є) назви відрізків часу, свят, обрядів, дій; ж) назви сукупності предметів зі значенням збірності; з) назви ігор; і) назви дій та процесів; й) назви почуттів, емоцій, станів:

Іменники, що вживаються тільки у формі множини, наводимо у формі називаного відмінка із зазначенням форми родового відмінка і з позначкою *мн.*

ва́ги, ваг, *мн.* Прилад (пристрій, устаткування) для зважування; *син. терезі́й. Чигрин з досвітку на вагах. Йдемо допоможемо. ..Олена стояла з Василем біля ваг. ..Я підмінив Чигрина на вагах* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 504). *Образно. *Я прагнув зважити Добро і Зло На тих вагах, що ми в душі куємо – Усе, що найпомітніше було Від дня народження в житті моєму* (М. Руденко, Поезії, 1991, 276);

лабѣти, -ів, *мн.* [польськ. łabeti – клопіт]. **1.** *розм.* Великі міцні руки. У **лабѣтах** – у небезпеці, у скрутному, безвихідному становищі; *син.* під гнітом. – *Коли ви, баришня, не проти п'ятикутньої [п'ятикутної] зірки, - неприємно усміхнувся чорнявий, то ви її завжди мусите носити при собі... А ну бо, хлопці, заголіть їй, – звернувся від до білявого, – подивимось! Тільки тут Катруся зрозуміла, що вона в лабетах невідомих ворогів* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 88). || *перен.* Стати залежним від когось, бути схопленим, привласненим ким-небудь. *Коли трохи випили, Володимирові знов пригадалося його одеське минуле. Це ж Віктор та Іван визволили його з лабет Куцого* (М. Руденко, Орлова балка, 1082, 153); *Ми розмовляли з євреями, яким вдалося уникнути фашистських лабетів, а також людьми, які допомагали рятувати їх* (Д. Шарп, Від диктатури до демократії, перекл. з англ. М. Шипош, 1993, 3). У **лабѣти**, зі *сл.* потрапити (попа́стися, кіннути і т. ін.) – у скрутне, безвихідне становище, в небезпеку; *син.* у капкан, у тенета, в павутину, чорту в зуби. *Ми були переконані, що, потрапивши в лабети жандармерії, він водитиме слідчих за ніс, поки його не розстріляють* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 377); *До лісу Оріся забрала Юрка не тому, що була нагальна потреба в його праці. Вона боялася, аби хлопець не заломився, потрапивши в лабети гебістів, адже він знав багатьох підпільників, які приходили по зв'язках до Орісі* (В. Шкляр, Троща, 2017, 94). **2.** *перен.* Скрутне, безвихідне становище; те, що спричиняє таке становище. *Мов з пекельної вийшли смоли, Із якихось жахних лабет; Мовби кров'ю недавно стекли, Мовби нам перебито хребет...* (М. Руденко, Поезії, 1991, 60); *Фронт пожежі був п'ять миль завиришки; якщо вони не пришпорять своїх зморених конячин, потраплять до вогнених лабетів – і загинуть* (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 319);

лаштунки, -ів, *мн.* **1.** Задня частина сцени, відокремлена завісами. *Найперше довелося вжити репресивних заходів, щоб розігнати зі сцени сільську дітвору, яка, не звертаючи ні на кого жадної уваги, виробляла коло лаштунків легку й важку атлетику* (Б. Антоненко-Давидович, Печатка, 1979, 84); *Мені стає чогось радісно, наче трапила за лаштунки сцени, між дивовижно-таємничих акторів, що готуються до виходу* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 779). * *Образно.* А далі, за **лаштунками** століть, В болячках замордованого тіла. То Україна скривджена стоїть Чи бранка, що в полоні посивіла? (М. Руденко, Поезії, 1991, 285); *Колись, може, народиться новий Іонеско і для цього "театру абсурду", але сьогодні лаштунки цього "театру" густо просякли кров'ю* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 210); *Ганебна посмішка над виборцями у вигляді "універсалу", "коаліціади" та інших лаштунків цього недолугого політичного вертепу* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 631). * У порівн. *Вона [дівчина] вийшла із-за жовтавих крон, наче то були театра-*

льні **лаштунки**, і легким кроком пішла до насипу (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 219). 2. нар.-розм. Сцена. У документах сказано, що Вірменський собор збудував якийсь Дорінг. Цей чоловік чемно сидів за столами у меценатів, тоді як чорнорукий вірменин, прізвище якого не згадується, бігав по **лаштунках** з лінійкою (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 316). ♦ За **лаштунками**, перен. – таємно, приховано; син. за завісою. Пострадянськими суспільствами – і цими державами – керують і сьогодні в основному люди, більшість з яких нічого спільного з розумовою справою не має. ..Навіть фізіономічно - це трагікомічні маски, що визирають з напівзотлілих **лаштунків** радянського театру абсурду. ..Небезпідставно підозрюючи, що навколишній "ворожий" світ не бачить нічого цікавого за цими **лаштунками**, а за цими масками - не розрізняють облич (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 463); І наостанок про ще один привид за **лаштунками** цього "газавату" – Чорнобиль (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 429).

13. Іменники, які вживаються переважно в множині, але мають і форми однини, подаємо у формі множини, а форму однини таких іменників зазначаємо в круглих дужках:

ла́пті, -ів, *мн.* (одн. **ла́поть**, *ор.* -птем, *ч.*). Личаки. Дуже кумедний вигляд мав один із цих стійчиків, бо до його шинелі зовсім не пасували **лапті** з обмотками (В. Шкляр, Маруся, 2014, 264). * Образно. Спершу він [Дмитро] зібрав невеличкий загін, до півсотні перевірених козаків, а коли навесні червона повінь залила Україну й московський **лапоть** наступив на горлянку селянам, отаман Соколовський мав уже ціле військо (В. Шкляр, Маруся, 2014, 37).

лича́к, -ів, *мн.* (одн. **лича́к**, -а́, *ч.*), *трад.-нар.* Селянське взуття, плетене перев. з lika, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками; *син.* постолі́. Якийсь худезний дядечко, що стояв проти сотника, благально промовив: - Нам би хоч трохи мануфактури та щось на ноги, бо самі бачите – свіtimo задами й ходимо у **личаках**... (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 343); Зовсім не дивно, що пастухи використовували кумранські рукописи на пошиття **личаків** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 39); Проспівавши: Як поїхав мій миленький на базар, до рідні, Купив мені черевички, ось вони, на мені, - вона ступила в розтоптані **личаки** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 80); На ноги поліщуки взували онучі та **личаки**, плетені з lika, кори дерев та рослинних стебел (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 193); Гуцул був у красиво розшитому кептарі, полотняних ногавицях, у новеньких **личаках** із задертими носакми, на голові мав крисаню з великою жовто-блакитною пір'їною якогось невідомого заморського птаха (В. Шкляр, Маруся, 2014, 124).

ва́лянки, -ів, *мн.* (*одн.* **ва́лянок**, -нка, *ч.*). Зимове взуття з валяної вовни; *син.* ва́лянці, повста́ники, ке́нді *діал.* Я.. *вирішив утікати з цього пекла, тільки-но закінчу малому валянки* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 354); *Увійшла вайлуватю в сні, з хати віє нудьга й самота. У руках засміявся віник спритно валянки обміта* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 184); *Білорусь, як стало відомо, постачатиме валянки до Європи. Перша партія - аж півтори тисячі – вже рушила до Австрії...* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 487); *Ту молодь, яка сьогодні їздить по світу, яка живе в іншому історичному ритмі й вимірі, страх перед "наколотими апельсинами" і "американськими валянками" не переслідує, а накази "старцев Русской Православной Церкви" не обходять* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 318); *Величар хутко натягував кожуха, шапку, валянки. Людана також уже встигла одягтись. Обоє вихопились в чорний морозяний простір* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 153); *Вісна.. зайшла тихою, обережною ходою. Зсунула з чола низько натягнуту хусту, розстебнула кожух і присіла на краєчок лавиці. Поряд примостилась Косара у своєму незмінному дранті й старих стоптаних валянках* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 181); *П'ята потяг із кухля добрий ковток і, дивлячись на Ангелові повстяні чоботи, мовив з кривою усмішечкою: – У мене теж є валянки! Тільки вони в стремена не влазять. – Це не валянки, – сказав Ангел. – Це командирські чоботи* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 173); *Краще бігти за коханим босою по снігу, ніж чалапати у валянках за нелюбом* (В. Шкляр, Троща, 2017, 66). ♦ **Сибі́рський ва́лянок** – про нерозумну, тупу людину.

Пор. у СУМ – реєстрове слово в одніці, хоч ілюстрації засвідчують тільки множину:

ЛАПОТЬ, -птя, *ч.*, *рідко*. Те саме, що личак. Бийте, дівки, тропака, Не жалкуйте лаптів (Павло Чубинський, V, 1874, 1108); Деякі пани іноземні туристи, які часом шукають на Україні лапті і постолі, даремно гають час. Вони можуть їх побачити хіба що в музеї (Іван Цюпа, Україна..., 1960, 296) (СУМ IV: 448).

ЛИЧА́К, -а, *ч.* **1.** Плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками. І чоловіки й молодіці носили личаки, обгорнувши ноги білими онучками (Нечуй-Левицький, II, 1956, 102); *Саморобні постолі та ще личаки з липової кори були тут [на Гуцульщині] єдиним взуттям для бідноти* (Петро Козланюк, Сонце..., 1957, 8); *Ходив [Митрофан], похмуро притупував чобітьми, по верх яких було натягнуто нові, з валу виплетені домашнього виробу личаки* (Олесь Гончар, II, 1959, 135).

2. *перен., заст.* Вбога людина (СУМ IV: 501).

14. До деяких значень слів, а також до словосполучень і фразеологізмів добираємо відповідні синоніми й антоніми.

вагання, -я; *мн.* -ання, -ань, *с.* **1.** Дія за знач. **вагатися**. Коли Куций переконається, що Небера йому не потрібний, він без будь-яких **вагань** його ліквідує (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 349); Те, до чого старші письменники йшли через творчі муки, з людськими болями і **ваганнями**, що для них було відкриттям і знахідкою, ми з самовпевненістю і настирливістю дилетантів перетворюємо в банальність (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 302); – Добрий вечір! – Микола зняв на порозі шматок глини з чобота, підняв ногу, дивлячись у **ваганні** на темний вивідець болота. – Молода газдиня буде незадоволена, що наношу бруду (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 179); І раптом він [Мирон] засоромився свого **вагання**, бо зрозумів, що вона [Маруся] для цього й привела його до ріки (В. Шкляр, Маруся, 2014, 208); – Отже... мою дитину все ж оперуватимуть? – Якщо вона стане достатньо сильною, щоб перенести операцію – так, – відповів лікар, неправильно зрозумівши **вагання** у голосі Птахи (К. Оє, Власний досвід, 2014, 113). **2.** Неспроможність відразу вирішити що-н.; *син.* побόювання, роздóмування, сýмнів. Машина блимнула червоними вогнями й відразу зникла за поворотом, а Володимир, долаючи **вагання**, постукав у вікно, що виходило на вулицю (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 346); Нас намагалися знищити, та самі впали в могилу. Ми стоїмо над нею, оточені сумнівами, однаке тільки-но на цій могилі вибринить зелений шовк трави, як од **вагань** наших не залишиться й сліду (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 131); Слепньов, не без вагання висловивши те, що думав, чекав, що його співбесідник і господар спалахне, але той лише голосно зареготав. Навіть вдарив долонею об стіл і весело подивився на Слепньова (В. Лис, Маска, 2012, 253); Мить вагання інколи стає межею життя (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 71); Стодоля дивився на неї розгублено, Михася навіть у темряві побачила **вагання** на його виду (В. Шкляр, Троща, 2017, 202); Тоді на екрані з листя Китового дерева я побачив, – Такакі проковтнув слину, наче долаючи **вагання**, – як глибоко вночі під Китовим деревом зібралися всі доброчесні люди нашого села (К. Оє, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 344). **3.** Непослідовність у поглядах; *син.* невпéвненість, нерішóчість, хитання. Іванчук осудливо похитав головою, але миттю подобрішав, навіть тінь вагання мигнула на його лиці: «Може, й самому почекати, га?» (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 63); Але певен, що жодного разу У **вагання** і сумнів час Дріб'язкові хмарки образи Не закрили б сонце від нас (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 63); Кохання, сумніви, вагання, терпкі до знемоги почуття разом із бурхливими ревнощами до невидимих, але таких зримо уявлених суперниць люто і нещадно терзали серце пані Гелени (В. Лис, Маска, 2012, 114); Скидалися руки Гніви у щирому молінні.

Душа її терзалася у ваганнях і сумнівах... (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 33); Океан, що омиває Африку, було надруковано зворушливим кольором зимової вранішньої небесної блакиті. Паралелі та меридіани були не механічними, як у компаса, лініями, а жирними чорними смугами, намальованими рукою вмілого художника, справляючи враження авторського вагання та творчої свободи (К. Оє, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 5); Партія дії не спиралася на якусь певну історичну клясу, а її керівництво по **ваганнях** врешті-решт потягло руку за поміркованими (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 201). **[Не] без вагання (вагання)** – рішуче, упевнено, без сумнівів і зволікань. Жерці, котрі після повернення з вавилонської неволі, в період з VI по IV століття до н.е., редагували текста Старого завіту, ..послугувались стародавніми, народними перекладами, але **без вагання** препарували їх для своїх заздалегідь задуманих релігійних цілей (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 20); Левій був особою незвичайною в колі учнів Ісуса. Його щирість і релігійна ревність виявилися хоча б у тому, що він **без вагань** відмовився від спокійного життя збирача податей і пішов «за голосом господнім» (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 34); **Без** пощади, **вагання** і жалю / Кожне слово б'є в ціль, мов снаряд (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 60); Росія планує витратити більше третини свого бюджету на якусь таємничу суперзброю, здатну знищити планету. Тому Бжєзінський без вагань називає Росію "фашистською нафтодержавою" (О. Пахльовська, Ave, Еуропа, 2008, 291); Він [Кавур] **без вагань** затягає весь Південь і Острови у страшну торгівельну кризу, лишень щоби зміцнити промисловість (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 207); Він [Стодоля] ..сказав, що я мухи не годна вбити, не те що людину. «Мухи – так, – погодилася я. – А зрадника – **без вагань**» (В. Шкляр, Троща, 2017, 195);

ва́да, -и, ж. 1. Негативна риса, особливість когось, чогось; син. недолік, хіба; ант. достоїнство, чеснота. Не тому ти людина, що вмієш на **вади** Звабний глянець покласти у блиманні вій (М. Руденко, Поезії, 1991, 52); Україно, ти для мене диво. Ось яка сила зробила Василя Симоненка закоханим лицарем, що високо піднявся над загоном співців-патріотів, котрі надто ясно бачили бідність, каліцтво, приниженість і **вади** коханої (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 164); Лише одна цих **вад** не помічає, А інколи, бува, на однині Вона мене несміло величає Найкращим хлопцем в нашій стороні (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 351). || Фізичний недолік внаслідок захворювання або ушкодження організму, а також природжений; болячка 3, гандж. – Слухай, Птахо, то твоя дитина вже народилась? – сказав Делчеф набагато менш офіційно. – Народилася. Але у неї вроджена **вада**, і зараз я просто чекаю, коли вона виснажиться і помре, – несподівано для самого себе зізнався Птаха. – У неї мо-

зкова грижа. Це виглядає, ніби вона народилася двоголовою (К. Ое, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 191); *Фізична вада* - величезний горб на спині, відлякувала від нього [Ічі] людей і робила чоловіка об'єктом нищівних жартів дітей. Кожен клас у Ведмедеві, доходячи на уроках зарубіжної літератури до вивчення «Собору Паризької Богоматері», починав обзивати гробаря Квзімодо (А. Любка, Карбід, 2015, 49). || Пошкодження або неякісність чого-н.; син. деф'єкт. На труні Габсбурзької імперії виникли держави, що успадкували всі її *вади* (правда, *вади* нині називають проблемами) (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 616); *Гулить зуби, дає поради, Носить лантухи настанов, Підмічає серйозні вади У діяльності установ* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 116). 2. Те, що шкодить, має шкідливий вплив; син. гандж, пор'ок. Відсутність святині і принципова відсутність святині - це різні речі. Першу чоловік може соромливо визнати, як біду, як власну *ваду* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 15); *Тим часом повітова управа бачила за поетом лиш одну ваду – хворобливий нахил до мужицтва* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 941); *Вадою* уроку настійок була неможливість приховати свою роботу від чужих очей (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 167)

ва́лка, -и, дав. і місц. -лці; мн. -лки, -лок, ж. 1. Окрема група підвід з вантажем, що перевозиться кудись; син. об'о́з, ху́ра заст. (СУМ XI, 173), цуг. *Валка* то зупинялася, й ми закидали ковдобини, то рушала з місця, і ми розбігалися до мокрих сидінь (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 390); *Владно державив Тур у своїй землі. Звідусіль пливли і йшли до нього купецькі валки* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 16); *На вигоні біля лина стояла ціла валка возів із награбованим добром, яке покинули втікачі* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 185). 2. Група людей, підвід, машин і т. ін., які рухаються одне за одним або стоять в одному ряду; син. коло́на, х'одка діал., шнур. *І ось довга валка товарняків з одним пасажирським вагоном і паротягом увесь час на парах, готова першої-ліпшої хвилини покотитись далі, стоїть нерухомо серед завмерлих колій проти здолбунівського вокзалу* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 340); *Незабаром російська армія розвинула наступ. Відстань до бази збільшилась, зв'язок був поганий, і валка* закотилася в лісок, який патрулювався австрійцями (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 27); *Позаду кафе був внутрішній дворик, зручний для в'їзду вантажівок. З підвалу цього приміщення й проклали бічний хід під фонтан, де вже розташувалася валка вагонеток* (А. Любка, Карбід, 2015, 240); || Група людей, що разом ідуть кудись; син. к'упа, на́товп, ш'обла жарг., юрба́. *Ікар.. продовжив: – Ось ви кажете про всілякі свої наркотики, а я сиджу, слухаю – і перед очима мені наш тунель. ..І все - моє. Як у школі, коли ми вчили про якогось хазяїна, що кілька днів їхав, а все навколо належало йому. – Не лише йому, а й нам усім, –*

доброзичливо підправив колегу Геній Карпат. – Я також часом уявляю собі, як безкінечна **валка** людей заходить у тунель під дубом і зникає під землею. А мені за все капають грошки. Наш тунель, повірте, ще стане основним виходом з Ведмедева, через нього з міста вибиратиметься більше людей, ніж ужгородською трасою, ось побачите! (А. Любка, Карбід, 2015, 211); На початку дев'яностих на Генія Карпат уже працювали цілі бригади робітників, носіїв, Мірчиними **валками** й караванами наповнилося все сутінкове українсько-румунське пограниччя (А. Любка, Карбід, 2015, 41).

вбóгість (убóгість), -гості і -гости, ор. -гістю і **вбóжість (убóжість)**, жості і -жости, ор. -жістю, ж. Власт. за знач. **вбóгий**; син. нестáтки, злідні, скру́та; ант. багáтство, достáток. Історично ми зріднилися зі станом **убогости** в нашому багатому краї... "Україна, вбога сестра ваша..." – звертаються кирилометодіївці до Росіян і Поляків. Вбога – значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті. Це поняття дуже пов'язане з поетичним нашим світоглядом, з українськими піснями і думами (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 101); Я продукт тривоги, знівечене дитя неладів, рафінована **вбогість** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 779); На сьогодні це для нас – міраж, зважаючи, до всього ж, на цілковиту заформалізованість і незграбність структур, які мають приводити в рух систему культурного обміну, та на елементарну фінансову й іншу **вбогість** їхньої матеріальної бази (О. Пахльовська, Ave, Еуропа!, 2008, 45).

вжіток (ужіток), -тку, ч. 1. Використання, застосування чого-н.; користування чимсь, обіг, вживання. Дахи будинків завалилися, причому завалились, як видно, раптово, поховавши під собою речі щоденного вжитку (З. Косідовський, Біблійні оповіді, перекл. з пол. О. Ленік, О. Федосенко, 1968, 241); Втім то ще було півбіді, якби цього зачарованого кола не укріпили конвоєм і колючим дротом, бо теорії на Заході виготовлялись для академічного **вжитку** - аж до Маркса, який задумував її для **вжитку** практичного – перебудови світу (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 29); І якщо "Україністика" мала би стати журналом широкого профілю, то "Радянське літературознавство" – часопис суто літературознавчий, орієнтований лише на внутрішній **вжиток** (О. Пахльовська, Ave, Еуропа, 2008, 46). * Образно. Природа наділила людину поважнішою оболонкою, кращою і змістовнішою, ніж людина цього заслуговує. Внутрішньо (розумово і духовно) людина відстає від щедро і мистецьки виліпленої зовнішності. У золотій чарі вино широкого **вжитку** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 719); Надворі стояли ще теплі осінні дні, піч не топилася, на ній.. лежали легенькі, зручні для вжитку канданки, якщо можна так висловитися про в'язничне знаряддя (В. Шкляр, Троща, 2017, 190). Для **домашнього (власного) вжитку** – для особистого, обмеженого викорис-

тання; *ант.* для ширóкого вжі́тку. Досі уважним і систематичним вивченням феномену шістдесятників займалися секретні служби КГБ - у своєму, вузькому, пляні [плані]. ..Але для власного **вжитку** вони вивчали живі взаємні стосунки, симпатії й антипатії, особисті впливи, і враховували це як вирішальний чинник під терміном "урахування особи" (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 26); *Не треба тішити себе ілюзією, що все, що пропонувалось досі для "домашнього вжитку", з відповідним ентузіазмом і розумінням буде сприйняте в контекстах інших культур* (О. Пахльовська, Ave, Еуропа, 2008, 45); *У листах до редакції вона [Софія Яблонська] описує екзотичний побут у Китаї..; і також ділиться секретами краси для домашнього вжитку від свого косметолога* (Бунтарки: нові жінки.., 2021, 361); **Для церковного вжитку** – для потреб церкви. *У зв'язку з великим попитом на гаптовані вироби, необхідні не лише для церковного вжитку, а й для оздоблення одягу, помешкання, кінного виїзду тощо, власники маєтків утримували майстринь, що займалися цим ремеслом* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 34); **Для ширóкого вжитку** – для вжитку, споживання чогось у великій кількості широкими верствами, масами населення; *ант.* для домашнього (власного) вжі́тку. *У 20-ті роки [XX ст.] налагоджують активну діяльність насамперед ті кустарні промисли, які не потребували значних асигнувань і задовольняли потреби населення в товарах широкого вжитку* (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 334); **Товари ширóкого вжитку** – товари (харчові продукти, напої, косметика і т. ін.), які продаються швидко та за відносно низькою ціною; *син.* спожівчі товари. *До виробництва товарів широкого вжитку влада залучила підприємства важкого машинобудування, де створювали спеціальні цехи* (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 140 – 141). **2. розм.** Користь, вигода.

ви́бори, -ів, *мн.* Обрання шляхом голосування (депутатів у представницькі органи держави, службових осіб і т. ін.). **Вибори** також не можуть бути дієвим інструментом справді значних політичних змін за умов диктатури (Дж. Шарп, Від диктатури до демократії, перекл. з англ. М. Шипош, 1993, 7); *Це ж треба так марити президентськими виборами, щоб річна дистанція до них здавалася їх передднем, а все, що відбувається у Верховній Раді, сприймалося винятково через їх призму* (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 49); *Я вирішив призначити «вибори» заступника. Коли виголені і вимиті пройдисвіти розсілися довкола казана з вареною картоплею, я коротко сказав про становище, в якому ми опинилися, і попросив написати на клптику папері прізвище бажаного кандидата, хто набере найбільше голосів, той автоматично стає моїм заступником* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1055); *Політик дбає про наступні вибори. Державний діяч – про наступне покоління*

О. Пахльовська, Ave, Еуропа!, 2008, 2); Там, де є кордон, там завжди є контрабанда. А контрабанда – це Біблія, Тора і Коран закарпатців. Думаєш чому, Тисе, закарпатці, хоч і живуть у найзахіднішій області України, на всіх **виборах** голосували за проросійську Партію Регіонів і Януковича? Бо вони говорили про єдність із Росією, а це автоматично означає проблеми з Європою, тобто передбачає існування тут кордонів (А. Любка, Карбід, 2015, 155); Так чи так неорганізований сегмент громадської думки (особливо жінки - там, де вони мають виборче право) такий великий, що бумів і несподіваних коливань під час **виборів** не уникнути (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 94); Центральна виборча комісія (ЦВК) оголосила результати другого туру **виборів**, згідно з якими Янукович набрав 49,4 % голосів, а Ющенко – 46,7 %. Ці результати, які розходилися з даними екзит-полів [екзитполів], не визнала ні значна частина виборців, ні західні спостерігачі (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія: Україна і світ, 2019, 255). **Вибори без альтернативи (безальтернативні вибори)** – різновид виборів, за яких у них бере участь тільки один кандидат або одна партія, а виборці при цьому можуть голосувати тільки за або проти кандидата; безальтернативні вибори; ант. альтернативні вибори. Після повернення з Варшави я бачив по ТВ пленум ЦК КПУ. ..Старий президент Академії Наук Патон, якому за життя споруджено пам'ятника в центрі міста, розповів про таланти Щербицького і довів, що **вибори без альтернативи** – це і є справжня альтернативність (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 131); У 1988 р. на XIX партійній конференції взамін «побудови комунізму» проголошено курс на розбудову правової держави, що мала спиратися на правові норми й загальнолюдські цінності. Перше, чого прагнули реформатори, були вибори на конкурентній основі, адже в СРСР традиційно всі **вибори** були **безальтернативними** (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 216); **Дострокові вибори** – вибори до представницького органу влади або на виборну посаду, що проводяться до закінчення терміну повноважень чинного скликання органу або особи, яка обіймає посаду; син. позачергові вибори, дотермінові вибори. Увечері 29 листопада [2013 р.] на майдані Незалежності відбувся великий мітинг, де виступили лідери опозиційних партій Арсеній Яценюк, Віталій Кличко, Олег Тягнибок. Протестувальники вимагали **дострокових виборів** (М. Мудрий, О. Аркуша, Історія : Україна і світ, 2019, 264); **Місцеві вибори** – вибори органів місцевого самоврядування. Нестабільна політична ситуація в державі розхиталася так, що невдовзі мали відбутися **місцеві вибори**, тож будівництво Фонтана Єдності з допоміжною ідеї-прикриття для тунелю перетворилося на цілком самодостатній проєкт. Бо якщо вибори так швидко, то відкриття фонтана стане однією з найважливіших подій передвиборної кампанії (А. Любка, Карбід, 2015,

267); **Парламентські вибори** – вибори народних депутатів Верховної Ради України.

вівіз, -возу, ч. 1. Тс. **вівезення**. У 1648 р., коли українські землі вразила засуха і стався страшний неврожай, тільки безперешкодний **вивіз** зерна із Росії врятував Україну від голоду (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 171); Спостерігається примітивізація російської економіки, спрощення структури експорту і посилення залежності економіки від **вивозу** енергоносіїв (О. Пахльовська, Ave, Еуропа!, 2008, 564); Але незріла Італія не тільки не мала капіталу для **вивозу**, вона мала звертатися по іноземний капітал, щоб задовольнити свої найнагальніші потреби (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. Р. Тис, 2017, 207). 2. Загальна кількість і вартість вивезених за кордон товарів; син. експорт; ант. ввіз (увіз), імпорт.

вігадка, -и, дав. і місц. -дці; мн. -дки, -док, ж. 1. Що-н. вигадане в результаті міркувань; ант. бувальщина. В інформаційний вакуум раптом увірвався вітер часу - все тут завихрилось і перемішалось: правда, **вігадка** і почорнілі споруди напівправд (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 7); Погруддя Франца-Йосифа поставили в Колобрдах у дванадцятому році. ..Його першої ж ночі облили гноївкою, а другого дня в селі зашуміло від **вігадок** і приповідок (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 24); – Це правда, – рішуче підтвердила Джіні. – Ми з Невілом теж там були, а вся ця нісенітниця з «Обранцем» – просто чергові **вігадки** «Віщуна» (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 129). || Як частина складного слова. Люди збираються до людей, щоб при спільному дулу погломоніти й почесати випоцнені у плітках-**вігадках** язики (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 159). 2. Здатність вигадувати, винахідливість. Автор, названий згодом Лукою, не гребував і **вігадкою**, коли йому не вистачало даних з першоджерел (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 56). 3. Те, що створене в уяві, чого не було в дійсності; син. ба́йка¹, вімисел¹, фантазія. Небера засміявся: – Ну що, налякав тебе? То був тільки жарт. Чого мені сидіти в териконі? ..Ні хвоста, ні ратиць – то все дурниці, попівські **вігадки**. Сучасний світ забезпечує нас новим комфортом (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 54); «Колишній святий» Миколай не був **вігадкою**, він справді існував. Миколай був єпископом у лікійському портовому місті Міри (або Лістра). ..Він помер у IV столітті й одразу ж почав нове, посмертне життя. Спочатку шефствував над лікійськими рибалками, а потім зробив запаморочливу кар'єру, ставши покровителем Греції й царської Росії (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 159); Його спрощений та упереджений погляд на християнство повністю ігнорує той факт, що ця (як і будь-яка інша) релігія не є лише ярмом: **вігадкою** злих нудьгарів і підступною пасткою для наївного

розуму (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 171); *Те, що в Кобзаря було правдою-істиною, в Федьковича постало смішною вигадкою* навіть для Смаль-Стоцького. Роткель тільки знищив малого Федьковича і згадував на заході своїх днів «хлоп'ятко», яке пустив за водою (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 926); *І хоча я був хворим, коли бачив ці слайди, все одно це не вигадка* (К. Оє, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 343). 4. Примхливе бажання, надумана потреба; витівка, придумана для розваги. *Вона сказала, що не можна цей день називати о с т а н н і м. Кравчук пригадав, як їй затремтів голос, коли вона заперечувала проти назви сьогоднішнього дня останнім.. «От тобі й маєш!», подумав він. «Не мала баба клопоту, так нате вам вигадку»* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 322); *Я дедалі більше дивувався цій пані, яка так спритно змішала правду і вигадку, суще і бажане, що я повірив у справдження потаємних сподівань* (В. Шкляр, Троща, 2017, 115).

15. До деяких реєстрових іменників іншомовного походження в квадратних дужках подаємо етимологічну довідку:

в(В)авилон [з д.-грец. Βαβυλών, далі з аккад. Babili – ворота бога], - а, ч. 1. (з великої букви) *перен.* Збірна назва серії насильницьких переселень значної частини єврейського населення Іудейського царства за часів сорокатрирічного правління Навуходоносора II (605 – 562 рр. до н.е.) як каральні заходи у відповідь на антивавилонські повстання; *син.* імперія (за назвою давнього знаменитого міста в Месопотамії, столиці Вавилонії). *Як пояснити яловість цивілізації, яку навіть Шіллер і Гете нездатні були розбудити під прахом пірамід і Вавилонів* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 928). || *перен.* Те, що нагадує це давнє місто; метушня, безпорядок. *Нарівняк сурмив кушуваті брови й сопів: він сам опікся, Федьковичевим сватом не пішов би навіть до тої превелеби – Емілії. Отож від'їхав – і ніби між чистою сторінкою та Вавилоном нічого не було* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 888); *Місто завмерло, вулиці були порожніми й запорошеними, лише де-не-де на терасах кав'ярень сиділи невідомо чим змучені чоловіки, а бруківкою вулиці туди-сюди статечно походжав ворон. Завтра, в базарний день, усе тут перетвориться на Вавилон із різномовними криками, строкатим одягом, гудками клаксонів й іржанням циганських коней, але сьогодні Ведмедів тонує у літній дрімоті; господині поралися вдома, миючи вікна й готуючи різноманітні наїдки, діти гралися в тіні дерев на обійсті, а чоловіки спочивали чи дивилися в далеч* (А. Любка, Карбід, 2015, 242- 243). 2. (з малої букви) *перен.* Тс. **вавилонський полон**. *Але для Шевченка він [М. В. Гоголь] був не сатириком, а «наш безсмертний Гоголь», посланий з неба, щоб сміхом зупинити зле прямування суспільного життя та повернути озлобленому світові християнський мир душі і бачення суті. ..Той сміх і той плач – то та сама ду-*

ма, що роздирає серце, і те саме відчуття неволі у великому імперському вавилоні... (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 126).

вакації, -ій, *мн.* [з лат. *vacatio* – звільнення, свобода від *vacare* – бути вільним, незайманим; відпочивати]. Перерва у роботі навчальних закладів, установ; *син.* канікули. *Александрович видавався незрівнянним танцюристом. Один раз на рік, на різдвяні вакації, він приходив до міського клубу на танцювальний вечір, щоб протанцювати мазурку й одразу піти додому, заговівши на цілий рік. Треба було бачити, як він легко, майже не торкаючись ногами підлоги, наче зовсім невагомий, пурхав по залі метеликом, виробляв усякі па, ставав на одне коліно й крутив навколо себе свою даму, легко зіскакував на ноги і знову мчав у танець* (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 334); *Австрія захищає навіть права своїх корів: віднині австрійські корови мають право на вакації і три місяці поспіль вільно паситися на альпійських луках* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 253). || Відпустка. *Європа для такої "еліти" – хіба що місце для літніх вакацій* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 250).

лабіринт, -у, *ч.* [від гр. *λαβύρινθος*]. 1. У Стародавній Греції та Стародавньому Єгипті – споруда зі складно розташованими і заплутаними ходами. *З дальніх покоїв виходять льокаї [лакизи, лакеї] і також, як і перед князями, схиляються, чітко дивляться на нас і ставлять на стіл чай. Потім нечутно зникають по оксамиту килимів у лабіринтах [лабіринтах] високих кімнат* (Микола Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 16); У «Фетоні» **лабіринт** закамарків, і він начинений знизу доверху. Тут і книжки, і кухонне начиння, і вдень – постіль, а вночі – одяг (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 562); *Завтра я повернуся сюди знову, та хто знає, чи не заблукаю я в лабіринтах цієї сучасної фортеці, чи зможу знову знайти свою вже мертву чи ще живу дитину, — подумав Птаха* (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 48). * У порівн. *Наче в лабіринті, він [Птаха] пробирався крізь натовп підлітків, мимохіть завваживши, як один зі школярів під радісні вигуки його подружки влучив у жабу і вибив п'ять очок* (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 15). 2. З наміром заплутана мережа ходів, доріжок, переходів у парку. || Атракціон з таким розташуванням ходів. 3. Те, що має складне, заплутане розташування. *А єгиптяни на своїх громіздких колісницях у бойовому запалі, можливо, заблудилися в лабіринті мочарів й загрузли в болоті* (З. Косідовський, Біблійні оповіді, 1968, 169); *Одеські катакомби мають тисячу двісті виходів – під будинками, у степових балках та під морськими кручами. Якби можна було ці лабіринти [лабіринти] витягнути в одну пряму лінію, то кам'яного тунеля [тунелю], що сягає на шістдесят метрів завглибишки, вистачило б від Одеси до Ленінграда* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 361); *Ми йшли хвилин з десять, кружляючи темними лабіринтами, нарешті підземелля обірвалось і перед нами стала глуха стіна, викладена з не-*

тесаного каменю (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 47); Вони [сестри Бела і Нарциса] заглиблювалися в безлюдний **лабіринт** цегляних будинків (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, 2005, 25); Політики, - хоч які вони всесильні, зажерливі, цинічні, – це політики – старі. Вони самі того не знають, бо горизонт сучасного світу обмежується для них **лабіринтами** західних банків, де осідають їхні рахунки (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 497); Завтра я повернуся сюди знову, та хто знає, чи не заблукую я в **лабіринтах** цієї сучасної фортеці, чи зможу знову знайти свою вже мертву чи ще живу дитину, – подумав Птаха (К. Ое, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 48). 4. перев. чого, який, перен. Дуже складне, заплутане розташування, переплетення чого-н. Шворень розкрив рота, але виродок не вгавав: – Мене мати не родила, я родився сам. Мій талант – це мускули машинні, голова – лабораторний **лабіринт** (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 255); Протиснувшись у вузесенький прохід, що тріщиною відкривався не більш як на півметра між баром та корейським рестораном, Птаха поглянув, чи немає десь у цьому **лабіринті** ще одного прихованого виходу (К. Ое, Власний досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 187); А ще було так зване купання: тисячі й тисячі овець, які безперервно мекали й стрибали, треба було зігнати до купи за допомогою псів, а потім прогнати крізь **лабіринт** кошар із заповненими фенілом ямами, щоб позбавити тварин від кліщів та паразитів (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 195); У межах великого вигону Гоум Педдок були стайні, кузня, гаражі, незліченні сараї з усякою всячиною – від корму до машинерії, собачі будки, вигони для худоби, заплутаний **лабіринт** скотопригінних дворів, гігантський сарай для стрижки овець із величезною кількістю робочих місць для стригалів – аж двадцять шість, а за сараєм – іще один заплутаний **лабіринт** дворів (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 121). || Те, що важко зрозуміти, в чому складно розібратися. В джунглях університетської філософії з третіх рук, у **лябіринті** [лабіринті] щоденної рутини вироблявся релігійний індиферентизм (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 9); Російські та українські олігархи бояться втратити можливість напихати свої кишені в темних **лабіринтах** енергетичних контрактів (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 333); Римське "право" полягало по суті в методі створення права під час неперервного блукання **лабіринтами** юридичної казуїстики (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. В. Бихун, 2017, 72). 5. анат. Внутрішнє вухо хребетних тварин і людини як орган слуху й рівноваги.

16. Актуальним для кодифікаційної справи є питання про написання разом, з дефісом, а також окремо складних іменників, що з'явилися і продовжують з'являтися в українській мові протягом останніх десятиліть.

Переважно це слова, запозичені з англійської мови, або назви, створені на базі іншомовних компонентів. Кодифікаційна робота з орфографії таких іменників на позначення нових реалій і явищ, в АСУМ ускладнена тим, що: 1) її здійснюємо безпосередньо в процесі адаптації складних іменників – композитів і юкстапозитів – у стислі терміни; 2) чимало таких слів реєструємо на початковому етапі їх появи на письмі; 3) постає проблема невідповідності між кодифікацією і узуальною нормою, коли узус надає перевагу несистемному варіанту. (Застереження: у створюваному новітньому тлумачному Словнику активного типу фіксуємо не лише часто вживану, модну лексику і фразеологію, а й лексику та фразеологію, активну протягом певного часу, тобто фіксуємо ті складні випадки написання, які довели свою стабільність у мові, оскільки з часом чимало несистемних явищ зникають з ужитку, а разом з ними і проблеми їхнього правопису). До спірних, суперечливих або й неправильних написань слів у тлумачних словниках (не тільки в ілюстраціях, а і в заголовках словникових статей) спричиняється як недостатня нормалізація правописного кодексу, так і непослідовне дотримання орфографічних норм, на що нерідко хибують також орфографічні словники. Робота зі створення «Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (далі – СМТОУ) наочно висвітила ці вузькі місця – часто-густо написання складної одиниці зумовлене неможливістю однозначно вирішити: це частина складноскорочених слів (передбачає варіант написання слова разом) чи частина складного іменника, співвідносного із самостійним словом (дефісний варіант). Безпроблемно адаптовано в СМТОУ орфографічні кальки з англійської мови, серед яких: **телескрин** [з англ. *telescreen* – телеекран, монітор], -а, ч. Вигаданий американським письменником Джорджем Орвелом у романі «1984» телевізійний пристрій для здійснення пропаганди і стеження за населенням; телеекран. *В одній метафорі – ціла панорама, рівноцінна телескринові Джорджа Орвела* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014, 751); **фотошоп** [з англ. *photoshop* – фотомагазин, крамниця фотографій], -у, ч. Графічний редактор для зміни зображень, переважно з метою поліпшення їхньої якості. *Ніби мені не досить власних привидів – власних невибляклих, усе ще по-карамельному яскраво-коричневих облич, поцяткованих регулярною віспою того «вафельного» растру, з яким сьогодні не впоратися до пуття жодному фотошопу* (О. Забужко, *Музей покинутих секретів*, 2015 (2009), 13) – цікавий приклад процесу апелятивізації: спочатку *фотошоп* – це назва програми, як і всі інші програми і системи, пор.: *Windows* (Вікна); **фітнес** [з англ. *fitness* (від *to fit*) – пристосованість, здатність бути в гарній формі], -у, ч. Спортивна фізкультура, зосереджена на тренуванні тіла, підтримці його гарної форми; *син. культуризм. Мене гнітило деяке розчарування: не так уже й довго я тут пробуду, щоб марнувати час у настільки*

нерумунському, стерильному, ніякому місці. До с..и весь цей гай-тек, вай-фай, басейни, бари, **фітнес**, велнес (Ю. Андрухович, Лексикон інтимних міст, 2017 (2005–2011), 55); натомість в ілюстративній частині засвідчено дві неправильно орфографічно оформлені лексичні одиниці (*гай-тек* і *вай-фай*), які мають писатися разом, оскільки складові назв не є самостійними словами (за інструкцією АСУМ авторське написання треба супроводжувати нормативним відповідником у квадратних дужках).

За аналогією до **бліцкриг** [нім. Blitzkrieg – блискавична війна], -у, ч. План короткочасної агресивної і переможної війни; блискавична війна. *Розмова про те, що Київ восени 1941 своєю стійкістю врятував Москву. І німецькі генерали (Гудеріан та ін.) свідчать: ми програли війну восени і влітку 1941 під Києвом. Зірвано було **бліцкриг**, отже, зірвано все* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 229) подано okazіоналізм **бліц-усмішка** (норм. бліцусмішка), -и, ж. Усмішка, яка швидко з'являється на обличчі; миттєва, блискавична усмішка. *Професійна **бліц-усмішка**, при-тримана кінчиками вуст, призначена взяти в поблажливі лапки наступну фразу* (О. Забужко, Музей покинутих секретів, 2015 (2009), 72). Згідно з чинним Правописом 2019 р. за таким само принципом слід було б оформити й назви з **обер-**; натомість у тексті того самого автора такі назви оформлено по-різному і так само без застережень відтворено в лексикографічному форматі: **оберкат**, -а, ч., зневажл., експр. Головний, найжорстокіший кат. *А **оберкат** Сталін навіть Петровського не пощадив, хоч розумів, ким він є для України, наш перший всеукраїнський староста* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 192). – У СУМ, СУМЖ: обер-..., *перша частина складних слів* [нім. ober – головний, старший]; **обер-шельмувальник**, -а, ч., зневажл. Головний цькувач, чорнитель. *І цей плюгавий Шамота, цей чорнитель, **обер-шельмувальник** нашої літератури, який стільки шкоди їй завдав, сьогодні одержує премію за... найкращу критичну роботу* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 225).

Складні іменники, утворені з трьох і більше основ, пишемо разом (§ 36, п. 8) [УП-2019: 53]. Правило поширюється також на іншомовні назви. Тому подана нижче лексична одиниця, зафіксована в СМТОУ, повинна мати вигляд *селфмейдмен*; до того ж і компоненти цієї назви не є самостійними словами. При реєстровому слові у квадратних дужках слід подати нормативну орфографічну форму слова.

селф-мейд-мэн, -а, ч. Людина, чоловік, який самостійно, завдяки своїй праці та здібностям досягнув життєвого успіху; самородок, самоук. *Я став жити за рахунок спадку; я, по суті, звичайний.. рантьє, а не **селф-мейд-мен**. Мені просто повезло* (О. Забужко, Музей покинутих секретів, 2015 (2009), 364). – Від англ. self-made man (дослівно: людина, яка сама себе зробила) – людина, що добилася успіху, слави тощо власними силами; вважають, що вперше вираз ужив американський юрист, громадський і

державний діяч Генрі Клей (1777–1852) 2 лютого 1832 р. у сенаті США; так характеризували Бенджаміна Франкліна (1706–1790), одного з батьків-засновників США.

Хитання орфографічного вигляду слова засвідчено поширеним в українській мові англійським вигуком **окéй, о'ке́й** [англ. okaу, o'kaу, ok], виг., розм. Добре, гаразд, авжеж, в порядку; один з найуживаніших вигуків у світі. *Все о'кей* (О. Гончар, Щоденники, 1962, т. 1, 307); *Нарешті від Лесі прийшов факс: трипільська виставка відкрилась [у Вашингтоні], все о'кей!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1993), т. 3, 480); *Певний час я був старостою курсу і мав обов'язок відмічати присутність студентів на заняттях. ..Я запровадив режим вільного відвідування. ..Будемо чергуватися, хто не прийде на лекції: ти тоді-то маєш право не прийти, а в журналі все буде о'кей* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 93). Фіксація на першому місці більш відповідної українській граматиці назви свідчить про поступову нормалізацію орфографії цієї одиниці.

Про важливість подавати при деяких словах додаткову інформацію історико-культурологічного характеру свідчить зареєстрована в СМТОУ назва **лу́на-па́рк*** [з англ. Luna park], -у, ч. Сад, парк з розвагами, каруселями, видовищами. *В останній сцені цирк виявиться блошиним, а всі перипетії роману – галюцинацією хворого скарлатиною школяра, що прогулюючи уроки в луна-парку, забрів до павільйону розваг і задивився на шоу дресированих бліх* (Ю. Андрухович, Лексикон інтимних міст, 2017 (2005–2011), 248). – Від імені Луни – сестри Елмера Данді, одного з творців першого такого парку в США на поч. ХХ ст. Слово засвідчене уже в СУМ (1973 IV: 555), але без ілюстрації. Хоч перша частина складної назви походить від власної назви – жіночого імені, проте на відміну від англійського відповідника, в українській мові це слово пишемо з малої літери, то навряд чи варто трактувати її як власну назву, а отже, лексичну одиницю слід писати разом.

Не завжди слово, частини якого вживані також як самостійні слова, пишемо з дефісом. Так, назву *паркмайданчик* складають не самостійні слова *парк* і *майданчик*; компоненти складного слова лексико-семантично і словотвірно співвідносні з прикметниками, що уможливорює розгортання слова в атрибутивну словосполуку з тим само змістом, як це і зафіксовано в тлумачній частині: **парк-майдáнчик** (норм. паркмайдáнчик) [з англ. to park – ставити транспортний засіб на стоянку], -а, ч. Скорочення: паркувальний майданчик. *Вона [лавочка] перестала бути місцем богемних перекурів і тепер звичайно стоїть порожняком, на очищеній від куців бузку – під парк-майданчик для казиновських «мерсів» і «порше» – голій асфальтованій плацизні* (О. Забужко, Музей покинутих секретів, 2015 (2009), 101).

Отже, оскільки будь-який тлумачний словник декларує принцип дотримання сучасних правил орфографії як у дефінітивній, так і в ілюстративній частинах, тобто графічне оформлення слова підпорядковане чинним нормам Правопису, кодифікатори послідовно дотримуються принципу науково обґрунтованих й історично закономірних підстав для кодифікації, запобігаючи тиску узуальної норми. Вводячи такі слова до реєстру словника, кодифікатор має враховувати низку чинників, насамперед правила чинного Правопису, історичні тенденції й аналогії, а також наявність споріднених слів тощо.

Нерідко узуальні орфографічні норми складаються навіть всупереч написанню етимона в мові-донорі. Прикладом може слугувати слово *джекпот*, яке в мові-донорі пишеться разом, а узус реципієнта передає його з дефісом. Тому складні іменники з компонентами, які не вживані в українській мові як самостійні слова або засвідчують повну чи часткову непрозорість форми, у тлумачному словнику активного типу (АСУМ) подаємо за зразком:

джекпoт [з англ. jackpot – куш, найбільший виграш]. Призовий фонд у деяких слотах, лотереях та інших азартних іграх. *В цю нечисту гру я був втягнутий, і виграш я отримав завдяки шахрайству, влаштованому не мною, однак справжній джек-пот* [джекпот] *зірвав той, хто всю цю гру затіяв* (К. Ое, Обступили мене води..., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 391).

II. Фразеологічна частина

До АСУМ включено фразеологію, пов'язану з реєстровими словами. Іменникова словникова стаття містить стійкі сполуки з реєстровою одиницею-іменником. Словосполучення, що становлять складні одиниці термінологічної лексики, подаємо після трикутника (Δ) перед фразеологією, на-пр.:

ліхтáр, -я, *ор.* -ém; *мн.* -і́, -і́в, *ч.* Освітлювальний пристрій, у якому джерело світла захищене перев. склом. *Тоді мені кирпатенький носик розказав, що їй не 19, як ми думали, а цілих 25 літ, що в неї вже було байстря і це невеличке байстря – п о в і с и в н а л і х т а р і к о з а к* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 127); *Вуличний ліхтар* стояв дець недалеко, майже біля вікна. *Жовтаве світло пробивалося в кімнату, тіні від гілок падали на підлогу та на стіни* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 42); *За вікном – ліхтар.* *А тут навколо Світла й сутінків жовтава гра* (М. Руденко, Поезії, 1991, 91); *Холодним п'ятаком від ліхтаря* *Лягає промінь на вологі віти* (М. Руденко, Поезії, 1991, 58); *Все було. Дорога закричала, Блиснули байдужі ліхтарі.* *Ти пішла від мене до причалу І згоріла в полум'ї зорі* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 69); *Удалині біля замку стрибало по землі світло ліхтаря* (Дж. Ролінг, Гаррі Поттер і Напів-

кровний Принц, перекл. з англ. В. Морозов, 2005, 140); *А інші.. стояли обабіч доріг і поночі освітлювали їм ліхтарями засніжену дорогу* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 281); *Коли вони спустилися зі схилу, поліцейський зупинився біля ліхтаря і заговорив із дівчиною* (К. Ое, Обступили мене води.., перекл. з япон. Д. Москальов, 2014, 258). * Образно. *Василь Стус – летюча зірка української літератури. Тієї зірки не бачили, коли небосхил був захмарений і засліплений сезонними ліхтарями...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 212); *Згасити ліхтар небуття, за справи!* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 932). * У порівн. *Петрусь колихався перед моїми очима, наче зелений ліхтар, в якому гасла свічка, такими останнім часом почали прикрашати Невський проспект* (В. Лис, Маска, 2012, 64); *Енн та Людді Мюллери нічого їй [Меггі] не казали, а спостерігали, як щонеділі її пожвавлення блякло, наче в театрі ліхтарі, коли над порожньою сценою опускається завіса* (К. Мак-Каллоу, Ті, що співають у терні, перекл. з англ. В. Горбатько, 2023, 430). Δ **Небновий ліхтар (лампа)** – герметичний скляний балон, наповнений неоном або сумішшю газів (аргону і гелію) під великим тиском. *На перших порах мене дивувало тут усе: трамваї, гастрономи, неонові ліхтарі, скляні вітрини, метушня, велелюддя...* (В. Шкляр, Троща, 2017, 21); **Чарівний ліхтар** (лат. *laterna magica*) – апарат для проєкції зображень, поширений у XVII – XX ст.; син. магічний ліхтар; ◇ **Червоний ліхтар** перен. – будинок розпусти. *Моя муза сліпа, як скульптура з Еллади. Вона не заграє, як скрипка без смичка, хоч не вивішую червоний ліхтар* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 1053); *Мої ділові партнери виявилися настільки гречними, що зголосилися скласти мені компанію й показати місто [Амстердам]. Пропонували якісь музеї, Рембрандта й Вермера чи як його там, але мене це не цікавило. Тоді вони запропонували піти в квартал Червоних ліхтарів – і я погодилася, багато про нього чула* (А. Любка, Карбід, 2015, 203).

логіка, -и, дав. і місц. -ці, ж. [гр. *logiké* – наука про мислення].

1. Наука про закони і форми мислення. *Всю логіку спустошено до дна, В гнівливості досягнута вершина. І залишилася мені одна Подруга давніх літ – гірка дружина* (М. Руденко, Поезії, 1991, 208); *Говорячи про культуру думки, можна було б зупинитись на елементарній логіці, яку в нас теж згвалтовано на догоду догмам ідеології. ..Але про формальну культуру думки, про формальну логіку при бажанні можна прочитати хоча б у "Вопросах философии" (Поварнін. "О теории и практике спора", 1990, № 3)* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 43). Δ **Логіка протиріч** філос. – утвердження одночасної наявності якої-небудь ситуації А і відсутності цієї ситуації. *Гегель придумав якусь логіку протиріч як передумову розвитку природи і людського суспільства...* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 886). || Навчальна дисципліна, що викладає основи цієї науки. *У логіці є такий перший закон мислення – закон тотожності. В літературі і в*

житті – це вкрай потрібний закон (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 161); *Я б поставив перед цією чергою принаймні ще один бар'єр: четвертий закон логіки – закон достатньої підстави* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 163). || розм. Підручник з цієї дисципліни. 2. Хід міркувань, умовисновків. Павло.. вів з філософами-епікурейцями і стоїками гарячі диспути, які закінчилися тим, що його повели на Ареопаг, де він викладав свої погляди перед верховним трибуналом Афін. Там його спочатку слухали з цікавістю, та коли він почав тоном оракула віщати про страшний суд і тілесне воскресіння мертвих, проти цього повсталла вся натура греків, просякнута духом логіки та скепсису (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 110). || Правильність, розумність умовисновків. "Ти розумний, – дорікала мені супротивниця. – І я тебе люблю, хоч ти вредний і дурний". Ця логіка здавалася мені розумнішою від найстрункіших умовиводів геніальних мислителів (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 279); Реформатори говорять, що попередній правопис, який вони називають "совітським", нам був накинтий силоміць, а тому терпіти його в суверенній Україні неможливо. І при цьому нахваляють так званий харківський правопис (1928 р.), який також "совітський" і також накинтий силоміць радянським прокурором, а потім і наркомом освіти Скрипником. Де ж тут логіка? (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 47); Хоч як би ти того не хотів, від лиходія в собі ти вже не втечеш, але в тебе було б виправдання: ти хотів врятувати свій домашній затишок від аномального немовляти, отже, в цьому є своя, хай і егоїстична, логіка (К. Ое, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 169). || розм. Хід міркувань кого-небудь. Віктор висловлював свої захоплення логікою Бориса Корнійовича, реготався з приводу того, як летіло пір'я з шановного професора, проте Олеся не вважала, що професор втратив хоча б одну пір'їну (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 422); Була у суддів логіка залізна (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 209); Не дивуймося, отже, що й досі деякі західні газети ні-ні та й закинуть українцям усе той самий "націоналізм" і зазіхання на цілком законні, за такою логікою, "російські інтереси" (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 16). 3. перев. чого. Внутрішня закономірність, власт. природі, суспільству, людині. Римляни, пригнавши в місто всі свої війська для нагляду за порядком, не могли не звернути уваги на бунтівні дії Ісуса. І за логікою речей їм слід було б тут-таки схопити і знешкодити новоявленого претендента на царський престол, тим більше, що він був родом з Галілеї – пристановища багатьох інших подібних пророків (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 197); Чи багато було сильних духом, щоб подолати відчай, і, всупереч логіці обставин, відповідати добром на зло? (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 78). За логікою речей – відповідно до закону

об'єктивного існування предметів, явищ і процесів, пов'язаних між собою різноманітними взаємозв'язками (логікою речей). *За логікою речей* молода, вродлива, багата, та до того ж представниця одного з найзначніших родів Польщі й України, вона [пані Аліція] мала б ось-ось знову вийти заміж (В. Лис, Маска, 2012, 127).

Фразеологічні одиниці подаємо після ромба: світлого (◊) – якщо фразеологізм стосується якогось значення або відтінку значення статті, і темного (◆) – якщо стосується всіх значень слова, слова як такого, напр.:

лободá, -й, ж. [лат. *Chenopodium*], бот. Трав'янистий або чагарниковий бур'ян, листя деяких видів якого вживають в їжу. *Осот, буркун, бадилля лободи* – *Оце й усе, що погляд мій помітив* (М. Руденко, Поезії, 1991, 113); *Що таке щастя? Це коли ти лежиш у цісарській теплій постелі, що пахне лободою, неділею і коханою жінкою, а з кухні долинає легеньке по-дзенькування посуду і дразливий аромат меленої кави* (В. Шкляр, Троща, 2017, 291). * Образно. *А тим часом лобода* буяла і торжествувала над рештками культури. *Володька Лобода* пішов далі вниз по похилій: він рішуче порвав з традицією і навіть з мовою батьків (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 90). *трад.-нар.* Ужив. як символ злиднів та убогства.

◆ **Порості лободо́ю (мо́хом)** – бути занедбаним, зазнати забуття. *Найсильнішим боком нашої, найпередовішої в світі, літератури була критика. Тут було вироблено майданчик – розміром з Колізей – і було вчено кого треба з позиції єдино вірного вчення у світлі останніх геніальних [геніальних] висловлювань... Нині той майданчик поріс лободою: нема світла ідей* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 169).

ля́пас, -у, ч. Удар по щоці або шиї долонею. *Коли в мене виникали конфлікти з дядьками або з матір'ю і я починав комизитися, дарма що діло могло кінчитися ляпасами, баба Олена завжди казала мені примирливо: – А ти підкорися, Борисику, підкорися, голуб'ятко! Тобі ж краще буде...* (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 557); *Жалюгідний пацюк! — раптом він [хлопець] дістав сильного ляпаса. – Ти став схожим на пацюка, який тільки й мріє про те, аби втекти у свою нору!* (К. Ое, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 145); *Задоволено зблиснувши перед дзеркалом золотим зубом, Тис налив на долоні одеколону й дав ними собі кілька нещадних ляпасів, після чого потер пахучими руками під пахвами* (А. Любка, Карбід, 2015, 241). ◊ **Да́ти (відва́жити, влі́піти, надава́ти і т. ін.) ля́паса (ля́пасів)** кому – а) ударити кого-н. (перев. долонею в обличчя). *Відповідь прибула негайно. "Я вчора одержала твого зухвалого листа і пів дня вартувала біля університету, щоб надавати ляпасів автору. Але ти досить спритно уникнув заслуженої нагороди. Думаєш, я не бачила, як ти шмигнув у тролейбус? (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 275); Але наступного ранку, коли зрадник-коханець заявився і поцікавився її здоров'ям (яка підлість, підступність і нахабство!), пані*

Гелена без зайвих слів **вліпила** йому дзвінкого **ляпаса** (В. Лис, Маска, 2012, 116); *Вчитель витер губи об рукав сорочки й припав ротом до рота Ічі. Якби хтось побачив їх, то неминуче розпізнав би любов. Тис і справді з усіх сил намагався робити товаришеві штучне дихання, пирскав йому повітрям до рота, тер свою щетину об його, надував щоки і тужився. Але нічого не допомагало. Розгнівавшись, він згарячу **відважлив** три **ляпаса** Ічі, вклав у них усю свою лютість, втому і злість на цього дебелистого телепня, огрядного йолопа, через якого весь проект і все майбутнє України може закінчитися викриттям, поразкою, провалом!* (А. Любка, Карбід, 2015, 109); б) образити, принизити кого-небудь. *У Сашка теж є донька, він добре розуміє мовчазну розмову поміж матір'ю та Олесею... Доброго **ляпаса** вона **відважила** Вікторові, молодчина!..* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 116).

Якщо іменник є стрижневим словом сполуки, тлумачення та цитати подаємо в кінці статті з умовним позначенням типу конкретної фразеологічної сполуки, або подаємо відсилання до статті зі стрижневим словом – якщо іменик становить залежне від нього слово сполуки, напр.:

лупати, -аю, -аєш, *недок.* **1.** Кліпати (у 1 знач.). *На задньому сидінні Катерина і Гафійка. Коли я оглядаюсь, Гафійка **лунає** повіками, ніби не сподівалась мене уздріти* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 54); - *Панове громадо! – звертався він [Тиміш] до своїх дітей, які сиділи рядочком і **лупали** на нього переляканими очима* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 192). **2.** *перен.* Блиматися (у 1 знач.). **♦ Лупати (кліпати) очима** – а) розгубитися і мовчати, не знаючи, що відповісти. *«Господи, божже мій», думав Кравчук, ідучи до загодовні, «який я безвихідний дурень! Жінка вже сама говорить мені, що кохає мене, а я стою біля неї й **лунаю очима**»* (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 318); *Обеззброєні люди Гелевея тільки **лупали очима**, не розуміючи, що діється* (В. Шкляр, Маруся, 2014, 30); б) відчувати сором перед ким-н. *Онімілі родичі тільки **очима лупали*** (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 23).

Синонімічні й антонімічні фразеологічні відповідники до реєстрових словосполучень подаємо тільки ті, що наявні в реєстрі АСУМ:

лєзо, -а, с. Гостра частина знаряддя, яким ріжуть, колють, рубають що-н., а також уся різальна частина такого знаряддя. *Вранішній туман нізко слався над зеленими луками. З його кошлатих сувоїв, що напливали від Лаби, безкінечно виринала ота сіра вервечка ратників, яка часом зблискувала проти сонця то наверху списа, то **лезом** сокири* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 128); *Ісхуда пильно вглядається в очі своїх людей. ..Вої заворушилися, рішуче поклали долоні на руків'я своїх мечів. Одне його [тархана Ісхуди] слово – і зблиснуть тонкі **леза** їхніх Хорезмських мечів...* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 36); *Несподівано для самого себе він [Птаха]*

пригадує, як у молоді буремні роки зашивав у манжеті брюк ніж з відкидним **лезом**. Але ті штани він зносив і викинув багато років тому (К. Оє, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 25). || Те, що нагадує таке знаряддя. Спустилися в Орлову балку, пішли понад струмком, що дзюркотів поміж вищерблених крижаних **лез** (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 251). * Образно. Природа не глумиться над синами: У Сонце – в хату зоряну свою – По **лезу** променя пішли над нами Усі, хто ліг в недавньому бою (М. Руденко, Поезії, 1991, 55); Внизу холодно зблискувало **лезо** ріки, і чути було рівний шум течії (В. Шкляр, Маруся, 2014, 306). * У порівн. Справді, розум у нього [Йосифа Флавія] був гострий, відточений як **лезо** бритви, але не можна не враховувати й іншу, таку ж цікаву рису його характеру: він з надзвичайною легкістю завойовував серця людей, роблячи їх своїми відданими друзями і покровителями (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 13); Якось несміливо взяв за руку. Онисьці зовсім не хотілося випручувати її. – Підеш за мене? – раптом ні сіло ні впало запитав Віктор. – ..Можже, й піду за тебе... обліковцем працювати. – Вона таки випручала руку і йшла немов на гострих **лезах** (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 246); Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як **лезо**, лиці (В. Шкляр, Маруся, 2014, 62); У невідомість, як у глузу ніч, Вона [Сікстинська мадонна] несе дитину, мов на **лезах**, І в материнській серці вглибині Ячить провісницький пророчий безум (Є. Сверстюк, Писані синім крилом, 2015, 72). 2. розм. Тонка сталева пластинка з двома гострими краями, яка є частиною безпечної бритви. Птаха кинув останній короткий погляд на невеликий трикутний згусток крові зліва під носом і вийшов з перукарні. Поки добиратиметься до університету, де працював його тесть, блиск та свіжість, залишені на обличчі **лезом** для гоління та рушником, устигнуть потьмяніти (К. Оє, Особистий досвід, перекл. з япон. Є. Козирєв, 2014, 51); Він [Сірко] щойно поголився, на столі біля лампи досі лежала німецька трофейна бритва «Monarch Solingen», а на жовтому клапті газети, об який витиралося **лезо**, ще не висохли шматки піни, змішаної з чорними волосинками щетини (В. Шкляр, Троща, 2017, 356). ♦ [Йти] між **лезом** і **змійним жалом** – перебувати, діяти у важкій ситуації, коли небезпека загрожує з двох сторін; син. між молотом і ковадлом, між Сциллою і Харібдою. Адже я жив, я був Не каменем в ярку, не мінералом. Чи марно я пекельний гарт здобув, **Йдучи між лезом і змійним жалом?** (М. Руденко, Поезії, 1991, 385); **Ходіти (ходіння) по лезу чого**, зі сл. ніж, бритва – поводитися ризиковано, перебуваючи у вкрай небезпечній ситуації; син. ходіти по бітому склу. Місько вже **ходив по лезу** ножа, він стомився лисичити, стомився брехати, що Буревій ось-ось з'явиться (В. Шкляр, Троща, 2017, 158); Мі-

сько добряче перехвилювався, водячи за ніс більшовиків у їхньому лігві, й ось нарешті зближався момент, заради якого він два місяці **ходив по лезу ножа** (В. Шкляр, Троща, 2017, 170); *Бозна, що відчував Борис Корнійович і як він став контрабандистом – може, й ним керували ті ж самі пристрасті. **Ходіння по лезу** бритви для деяких людей стає таким же заразливим, як вино або наркотики* (М. Руденко, Орлова балка, 1982, 308).

лоб, лóба, кл. -е; мн. -й, -ів; два (три, чотири) лóби, ч. **1**. Надочна частина черепа та обличчя людини або морди тварини; син., висок. чоло́. Доктор Тагабат розвалився на широкій канані вдалі від канделябру, і я бачу тільки білу лисину й надто високий **лоб**. ..У дегенерата [дегенерата] – низенький **лоб**, чорна копа розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 16); *Рина осіклась, наморщила лоба. А Уля, як Уля – зраділа: – Ага. Ага... І ти б не знала, що сказати, Рино!* (М. Куліш, Мина Мазайло, 1940, 24); *Бог-академік мокрий лоб протер, На кінчик носа зсунув окуляри. Став на Ейништейна схожий він тепер* (М. Руденко, Поезії, 1991, 280); *Десять літ на стіни Трої / Лізуть ордами герої, / А троянці щедро й щиро / Вгонять їм в лоби сокири* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 175); *Хай сяде щирість, Проста й шалена, На наші хохлацькі лоби!* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 231); *От і бовтає неонацистська трясця чорновдягненими натовпами напівписьменної молоді, з голеними головами, лобами в сантиметр і волячими біцепсами. Настільна книга - "Майн кампф". ..Ніяких Освєнцімів і Дахау не було, їх вигадали "вороги німецького народу"* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 145); *Наступної миті коні, які справді ошаліли від страху, звернули вбік, карета налетіла на дерево і після жахливого удару і тріску ресор на решті зупинилася. Від удару графиня звалилася на спину чоловіка, пронизливо закричала, проте відбулася лише невеликим садном на лобі. Отямившись, граф вийшов із карети і побачив, що один із четвірки коней лежить на землі, напевне, зі зламанною ногою. Троє здорових огирів намагалися зсунути карету з місця, ладні ось-ось її перекинути* (В. Лис, Маска, 2012, 24); *А сама вона мучилася через головний біль, і на лобі в неї за крикливими окулярами виступали краплі поту* (К. Оє, Обступили мене води..., 2014, 450).

* Образно. *Вибухають бомби водневі На обпеченім лобі моїм!* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 112); *Україно! Тебе я терпіти не можу, Я тебе ненавиджу чуттями всіма, Коли ти примітивна й на лубок похожа, Коли думки на лобі у тебе нема* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 78); *Змушений "молитися", цей колективний дурень громив своїм твердим лобом усе, що бачив перед собою* (О. Пахльовська, Ave, Europa!, 2008, 74). || перен., розм. Про голову людини. – *Ади – війна, – не вгавав Верешко. – Війна, скільки людей пропало, а таких мені не жаль, їм завше щось не так. Груді роздуло, а лоб пустий* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 462); *Як же я без друзів обійдуся, Без лобів їх, без очей і рук?*

(В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 79). || чого і без додатка, перен. Передня частина чого-небудь. Замість долі від Дніпра тягне сирістю, дме холодний вітер. На головній вулиці він розвертається **лобом** до мене, жене назустріч листя, пилу і сміття (В. Шкляр, Троща, 2017, 90). 2. перен., зневажл., груб. Про здорового, сильного, високого молодого хлопця, підлітка. **З-під лоба (спідлоба)** зі сл. глянути, подивітися, пробігти і т. ін. – непривітно, вороже. Пастушки, нареши, підійшли до мене. ..**Позируючи** на «дядю» **з-під лоба**, як це роблять сільські діти, вони оточили мене й мовчали (М. Хвильовий, Вибрані твори, 1932, т. 1, 273); Чоловік у піджаці **з-під лоба** пильно **пробіг** сіреними очима по Горобенковому обличчю і нерішуче простягнув руку: – Микола Батюк (Б. Антоненко-Давидович, Смерть, 1989, 88); А платити скільки будете? – недовіжливо, **з-під лоба**, **подивився** Ічі на Генія Карпат (А. Любка, Карбід, 2015, 47); **Лобом до лоба** – впритул; син. пліч-о-пліч, у чотіри ока. Коли трамваї докочувалися до зупинок, черги натужувалися, випинали горбами, хтось вилітав, як корок з пляшки, зчинявся гармидер, за темними від тіл вікнами вагонів у місто пливли сварки, вперше зіткнувшись, люди виконували обряд ворожечі (не приведи Господи ще раз вдаритись **лобом до лоба**) (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 626); **Лобом стінки не проб'єш** – неможливо щон. зробити через непереборні перешкоди; син. їжак голіруч не візьмеш. **Життя**, казав покійний батько, це як гра в ката-мишки; тут **лобом стінки не проб'єш** і їжака голіруч не візьмеш. Недарма казали в народі: «Не той козак, хто переміг, а той, хто викрутився» (Б. Антоненко-Давидович, Сибірські новели, 1989, 150); **Пустити кюлю собі в лоб** – покінчити життя самогубством, застрелитися. Василь.. казав, що якщо над Стрипою впаде хоч один підпільник, поки він у нас, то **пустить кюлю собі в лоб** (В. Шкляр, Троща, 2017, 262); **Стикати лобами** кого – розпалювати ворожнечу між ким-н., підбурювати когось. Мені уявляється поворот в русло позитивних почуттів, як розмова рівних, які звільнилися з чужого одягу фальшивого маскуванню під чужу мову, поняття, чужу правду, чужі інтереси, чужий слизький місток, який ніби з'єднував, а насправді **стикав лобами**, стимулював хитрість і лукавство (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 112); **Схиляти лоба** – скорятися, схилятися перед кимсь. Коли ж ми всі **схиляєм лоба** Біля чиновного стола, Де доля діда-хлібороба Для себе прав не здобула (М. Руденко, Поезії, 1991, 354).

Пояснювальна частина до стійких сполук з іменником структурно така ж, як і до окремих слів.

ло́но, -а, с. 1. Живіт, груди і т. ін. як символ материнства. || * Образно. Я грівсь на материнськiм **лоні**, Немов сповите немовля. М'ячем блакитним на долоні Лежала крихітна Земля (М. Руденко, Поезії, 1991 (1963), 30); Він, простір, тче із себе у собі – Світи гойдає в полум'янім **лоні**. Мов крашанки, планети голубі Лежать до часу на його до-

лоні (М. Руденко, Поезії, 1991, 344); *Невіром став. Пекучими трунками споюєш гуцулів, а стверджуєш, що любиш їх, що з гуцульського лона ви-йшов на лан* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 937); *Нові покоління, як обнова, В лоні сповиваються твоїм. І дідівська гордовита мова Служить вірно і слухняно їм* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 90); *Нові вищі продукційні відносини ніколи не заступають її [суспільної форми] місце, доки не народяться в лоні самого старого суспільства матеріальні [матеріальні] умови для їхнього існування* (А. Грамші, В'язничні зошити, перекл. з іт. В. Бихун, 2017, 150). 2. чого, перен., trad.-поет. Про те, що є пристановищем, притулком для кого-н. *Обряд очищення, який він [св. Павло] відправив у храмі за вказівкою Іакова, був ніби поверненням блудного сина в лono ортодоксального іудаїзму, спробою помиритися з єврейським народом та єрусалимською теократією через повернення до християнства, сповідуюного громадою назорейв* (З. Косідовський, Оповіді євангелістів, перекл. з пол. Л. Родніна, В. Калюжна, 1985, 117); *Еволюція нічого не минає, не перескакує того, що їй належить пройти. А тут поспіль намагаються що-небудь перескочити. Обґрунтовують баламуть свідомості, а життя штовхає назад, у прірву. Через це стільки тупиків і розчарувань і смердючі лона застою* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 281). || *Глибина чогось, осердя, вмістище чого-н. Нікчема вихолить з лона народу, з утроби його чорної долі; нікчемі здається, що він знає, що таке народ, але конституційне поняття розбігається з його уявленнями і він приймає менш клопітне конституційне поняття* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 584); *Вчителі одностайно пророкували Святославі Конару славу й безсмертя на гарячому лоні української поезії, яке уособлює Степанида Іллівна Пресікаєнко* (А. Любка, Карбід, 2015, 52). 3. перен. Про надра землі, глибину вод. *Дністер жевріє, вигнувшись веселкою, жадібно впирається тонами надвечір'я, а височенні тополі на обох берегах лукаво зазирають у його лono, ліниво і замислено перебираючи стрімкими вітами розсипане полум'яне намисто* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 73); *Поховали хорошу людину, повернули навіки у лono землі* (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 45). ♦ *На лоні природи* – на відкритому повітрі, не в місті; на пленері. *Треба організувати маленький пікнік. Виїзд за місто, на лono природи* (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 702); **Прийняти (прийнятий) до лона (у лono) кого, чие** – зробити членом, частиною чого-н. *Певно, возлюбили боги Бравлина-воєводу. Але й новий бог прийняв його у своє лono. Авжеж! Переможців усі приймають з пошаною; возносять їх в усі віки* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 119); *Деся у глибині душі Барджиль інколи сумнівався в тому, що новий іудейський бог істинно й щиро прийняв у своє лono родовитих хозар* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 40); *Він [Бравлин] уже визнаний усіма владиками града володар, прийнятий у лono християнської віри, яку сповідують сугдейці* (Р. Іванченко, Зрада..., 2013, 120).

ло́же¹, -а, місц. на -і, с. 1. книжн. Місце для сання; постіль. З розпатланою кучмою чорного волосся, з запаленими, шаленими очима на зблідлому перекошеному обличчі, отець Йосип був страшний тоді в своїй навіженій пристрасті, і охоплена страхом жінка, розіп'ята на подружньому **ложі**, була безвільна перед його невситимими вимогами (Б. Антоненко-Давидович, Завищені оцінки, 1989, 452); Вийшло, як у Вергілія: «Хто сміху батьків не побачив, того Бог не вишанує трапезою, а Богиня **ложем**» (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 817); Батько влаштував коровині пухке **ложе**, нарубав на тиждень січки, наповнив жолоб сіном, а тоді ще виніс окраєць хліба (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 636); У кімнаті не топлено, ніякого запаху, цілком здорова Марселла сиділа між подушками на широкому двоспальному **ложі** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 603); Ця дівчина ніколи не стане дружиною. Вона залишатиметься коханкою, навіть на подружньому **ложі** (Р. Андріяшик, Вибране: Романи, 2004, 275); Божя Матір воскресла, її було перенесено на небо. Саме тому іконографічно успіння зображують як сцену, де в центрі на **ложі** лежить Богоматір в оточенні апостолів, а Христос тримає її душу, сповиту як немовля, щоб перенести на небо (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 72); Барджиль не запрошував тархана на гостину, не пропонував **ложу** для відпочинку, не прислав рабінь, щоб гостеві помили ноги (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 39); – Ходи-но, болярочно, в ложницю, – зашамкотіла біля неї [Вісни] Косара й поштовхала її до **ложу**. – Я тобі зіллячка зварила доброго. Ось випий, заснеш. А я богам за тебе помолюсь... – Горбата стара Косара, певно, все чує і все знає, що діється в теремі (Р. Іванченко, Зрада., 2013, 143); Цього вечора вона [Гелена] не стала принижувати себе з'явою перед їхні хамські очі. Хитаючись, наче п'яна, пішла до палацу, щоб лягти на своє холодне **ложе** (В. Лис, Маска, 2012, 116); Я понагинав сухий очерет, вимостив собі в папороті цісарське **ложе** і заходився знімати з себе та викручувати мокре шмаття (В. Шкляр, Троща, 2017, 44). ◇ **Прокру́стове ло́же**, книжн. – рамки або межі, затісні для когось або чогось (за ім'ям легендарного давньогрецького розбійника Прокруста, який відрубав або витягав жертвам ноги за розміром свого ложа. Чи не тому було так боляче саме за нього [Василя Стуса], що він, великий і народжений для великих діянь, так мучився в **прокрустовому ложі** й ніяк не міг зійтися з тими, що навчились у цьому ложі спати і співати (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 142); У "Трояндах в траурі" я зовсім не мав наміру "повалити богів". Я виступаю в них проти нової релігії, проти лицемірів, які не без успіху намагаються перетворити марксизм у релігію, в **прокрустове ложе** для науки, мистецтва і любові (В. Симоненко, На схрещених мечях, 2004, 309); Звичайно, опікуватися проблемами мови, світогляду, етнополітики, книговидавання треба постійно, але намагання за будь-яку ціну втиснути їх у **прокрустове ложе** жор-

стих законоположень та інструкцій не завжди дає бажаний результат (П. Толочко, Несповідимі путі України, 2004, 54); **Смертне ложе** – місце, на якому людина вмирає або лежить мертва. *Успіння Богородиці* – одне з дванадцяти головних християнських свят, що поминає завершення земного життя Богородиці та її перехід у Божє царство. ..В центрі композиції – **смертне ложе**, на якому покоїться Богородиця, навколо неї зображено апостолів (Т. Кара-Васильєва, Історія української вишивки, 2008, 453).

2. Заглиблення в ґрунті, яким тече річка, струмок і т. ін.; син. річище, русло.

*Олександр Скопненко
Тетяна Цимбалюк-Скопненко*

**Матеріали до «Словника фразеологічних синонімів перекладів
Миколи Лукаша»¹⁹**

ГОЛОДУВАТИ

ВІДЧУВАТИ ГОЛОД, НІЧОГО НЕ ЇСТИ

го́лодом млі́ти (намлі́тися)

Нарешті настав день од'їзду, такий радісний для Дон Кіхота і такий смутний та гіркий для Санча Панси, що плавав, як сир у маслі, в сій щедрій господі і здригався тепер од думки, що знов доведеться по пустошах та пущах *голодом мліти* з худющими порожніми саквами...

Сервантес, с. 423.

Їдуть вони [Дон Кіхот і Санчо] так, розмовляють, аж тут і ніч їх серед шляху спостигла, а пристановища якогось ніде ані сліду, та ще й *голодом* обидва *намлілися*, бо, як торби одбігли, то лишились без харчів і припасу.

Сервантес, с. 104.

і (ні) рі́ски (рі́сочки) в ро́ті не бу́ло (не ма́ти)

Ет, що там говорити: з дужим не борись, а з вельможним... ой, що се я кажу! Не думайте, я не п'яний, сьогодні ще *й ріски в роті не було*.

Сервантес, с. 294.

Сее сказавши, притримав стремено Дон Кіхотові, і той ізсів із коня – з тяжкою, правда, бідою, бо ж цілісінький день *і ріски в роті не мав...*

Сервантес, с. 30.

Тую ніч перебула вона [Берітола] в невимовній тузі та боязні, а як настав день і минула вже десята година, почала з голоду зіллє всяке їсти, бо одучора *не мала в роті ні рісочки*.

Боккаччо, с. 307.

на́ситу нема́ перен.

То така косарка [смерть], що й годинки тобі не заспить, а все знай покоси кладе, чи то суха трава, чи свидова; та й не жує, надісь, нічого, а так глетом і глитає що-попада, такий-то вже голод у неї собачий, що й *наситу нема...*

Сервантес, с. 433.

ХТО-НЕБУДЬ ДУЖЕ ГОЛОДНИЙ

живі́т до спі́ни прилі́п

¹⁹ Продовження. Див.: Лексикографічний бюлетень, вип. 19–21, 25–26, 30.

– Мені, пане Самсоне, тепер не до звіту і не до одвіту, бо я так омлів та охляв, що як не хильну для отухи доброго вина, то **живіт**, мабуть, **до спини прилипне...**

Сервантес, с. 355.

наситу нема́ перен.

То така косарка [смерть], що й годинки тобі не заспить, а все знай покоси кладе, чи то суха трава, чи свидова; та й не жує, надісь, нічого, а так глетом і глитає що-попада, такий-то вже голод у неї собачий, що й **наситу нема...**

Сервантес, с. 433.

ГОЛОСНО

ДУЖЕ СИЛЬНО, ГУЧНО

(мов) не своїм го́лосом, зі сл. крикнути, заверещати, заволати

– Все через тебе [упала в море гармата]! – вихилившись з кабіни, крикнув крановик Добрячкові **мов не своїм голосом**. – Чого не попередив?

Стіль, с. 407.

Ян Бібіян заверещав од болю **не своїм голосом** і пручався щосили, щоб вирватися з бондаревих рук.

Єлин Пелин, с. 14.

От на другу ніч той чернець-до-глядач за наказом абата пійшов до нього в підземелле і заволав **не своїм голосом**:

– Радуйся, Ферондо, бо Господь Бог зволив тебе на той світ одпустити!

Боккаччо, с. 429.

на весь (пóвен) го́лос, зі сл. гуконути, скрикнути, заглаголати

Як же під'їхали [купці] так, що вже було добре видно й чути, Дон Кіхот, дивлячись козирем, гуконув **на весь голос...**

Сервантес, с. 38.

Ці слова ясно й виразно дійшли до слуху Карденія, якого од тієї жінки відділяли тільки двері Дон Кіхотової комірчини; як він їх почув, зараз скрикнув **на весь голос...**

Сервантес, с. 236.

Останні слова наш гідальго промимрив собі під ніс, а потім знову заглаголав **на повен голос...**

Сервантес, с. 190.

на все го́рло, зі сл. репетувати, загукати

...ходять [ченці] між людьми, метляючи довгополими рясами, з нарочито блідими обличчями, і жебрають смиренними та єлейними голосами

або репетують **на все горло**, картаючи в інших ті гріхи, що сами ж і роблять.

Боккаччо, с. 464.

Анджюльєрі гнав коня швидше, щоб той йому в ушу не лящав, та Фортарріго раптом побачив попереду селян, що працювали на полі край дороги, і загукав **на все горло**:

– Ловіть його, ловіть!

Боккаччо, с. 762.

немов на спóлох, зі сл. кричати

[Пасквала:]

Чом кричиш, **немов на сполох**?

[Лавренсія:]

Ви не бачите? Ідуть

убивати командора...

Лопе де Вега, с. 116.

як на пуп, зі сл. репетувати

Селяни репетували, **як на пуп**, але солдатам усе те було за смішки...

Гріммельсгаузен, с. 17.

ГРІШИТИ/ЗГРІШИТИ

ПОРУШУВАТИ ПЕВНІ ПРАВИЛА, НОРМИ, НАСТАНОВИ

бра́ти (узя́ти) гріх на ду́шу (сумлі́ння) без дод., *чис*

...аби вже пан Самсон не **брав гріха на душу**, бо, кає, гризтиме його сумління, як не доконає вашу милость утретє світами блудити...

Сервантес, с. 371.

...я **взяв** би великий **гріх на** моє **сумління**, якби не став умовляти й спонукати сього рицаря, щоб він не повстримував і не впиняв надалі потужної сили своєї правиці і доблесного завзяття душі своєї...

Сервантес, с. 370.

допусті́тися гріха́

А що ви були причиною його вигнання і семилітнього поневіряння по світах, того ви не годні заперечити. Таким робом, кожним із сих трьох учинків ви **допустилися** значно тяжчого **гріха**, ніж тим, що з Тедальдом любилися.

Боккаччо, с. 414–415.

провáдити ду́шу до гріха́

– Ей, пане, пане! – промовив Санчо. – Пошліть ви всі ті присяги к нечистій матері, бо вони тільки на здоров'я вадять та **душу до гріха провадять**.

Сервантес, с. 61.

СХИЛЯТИ ДО ІНТИМНИХ СТОСУНКІВ/МАТИ ІНТИМНІ СТОСУНКИ

допустітися гріха́

Якщо я повівся з нею [Спіною], на дечию думку, не надто пристойно, то я тільки **допустився** того **гріха**, що завше з молодістю в парі ходить і дається викорінити лише разом із нею...

Боккаччо, с. 792.

на гріх підвесті́ кого

...відкинувши набік святі помисли, молитви та бичування, зводив [Рустіко] собі на думку, яка вона гарна та молода дівчина, та почав уже й спосіб прибирати, як би її **на гріх підвести**, так щоб вона про його спорзні наміри не догадалась.

Боккаччо, с. 231.

підкусіти на гріх кого, жарт.

Санчо і не подумав спутати Росинанта, бо то був, як він гадав, такий смирняга і плохута, що його і всі кобили кордовських пасовищ не могли б **на гріх підкусити**.

Сервантес, с. 82.

підману́ти на гріх кого

...як ти [, Бернабо,] не даєш мені певного речення, я беруся поїхати до Генуї і за три місяці з часу мого од'їзду **підманути на гріх** твою жінку, а на доказ того привезу деякі улюблені її речі і подам тобі непохибні прикмети, з яких ти сам досвідчишся, що так воно й було...

Боккаччо, с. 150–151.

підмовля́ти на гріх кого

Як поїхав ти [, Егано,] на влови, а він [Анікіно] лишився дома, то до такої дійшов безсоромності, що, вигодивши хвилю, почав мене **на гріх підмовляти**...

Боккаччо, с. 413.

убре́сті (упа́сти) в гріх (чужоло́жний) без дод., з ким

Так уже воно в світі ведеться, що як **убреде** чия жінка **в гріх чужоложний**, то хоч би чоловік про те й не знав і не давав жодної до того притоки, хоч би й не мав він змоги дбанням своїм і старанням тому лихові зарадити, люди прикладають до нього різні ганебні та принизливі прикладки...

Сервантес, с. 211.

[Валентин (до Гретхен):]

З одним ти нишком **впала в гріх**,

А там і троє буде їх

А дійде до дванадцяти –

З всім містом будеш знатись ти.
Гете, с. 167.

ГРОШОВИТИЙ

ЯКИЙ МАЄ ЧИМАЛІ ГРОШОВІ НАГРОМАДЖЕННЯ

бряжчіть у калітці що

Прокинулась сими нашими часами... межі посполитим людом пошесть така, що хто на неї зслабне, то аби тільки награбував та нашахрував дещицю, що і **в калитці** сяка-така шеляжина **бряжчить**, і на хребті блазенська новомодня одежина з шовковими биндами на тисячу ладів теліпається... то вже притьмом виставляють себе за лицарювату шляхту та за високородне предковичне панство...

Гріммельсгаузен, с. 16.

не без грóшей

Необачний Рінальдо зайшов із їми в бесіду, та й поїхали вони разом. Тії, побачивши, що він купець і, мабуть, **не без грошей**, надумали пограбувати його, як тільки слухна година випаде...

Боккаччо, с. 278.

не без реáла в кишéні

Ходять собі [прочани] майже в усьому краю, і нема такого міста чи села, відки б вони виходили не ситі й не п'яні, як то кажуть, і щоразу **не без реала в кишені**.

Сервантес, с. 584.

при грóшах

— А що ж тут дивного? Він [Родольф] завжди отак час від часу виїжджає кудись погуляти. А чом би й ні? Сказано, чоловік **при грошах**, та ще й не жонатий...

Флобер, с. 191.

ДАВНО

МИНУЛО БАГАТО ЧАСУ З ЯКОЇСЬ ПОРИ, ПІСЛЯ ПЕВНОЇ ПОДІЇ

бага́то (чимáло) воді́ втекло́

Ходив і я колись у підпільниках, чесним життям жив... Було та загуло. **Багато води** з того часу **утекло**.

Стіль, с. 221.

[Мефістофель (до Відьми):]

Гаразд, цей раз забудьмо зло!

Води чимало утекло

Од часу нашої розлуки.

Гете, с. 106.

в óні дні

Ще *в оні дні* у Вавілоні

Звела недоля нас обох.

Цей бахур Бахус, цей мій пращур

З того часу для мене все –

Кумпан, і пан, і цар, і Бог.

Аді 1990, с. 314.

згада́ла ба́ба ді́вера

– *Згадала баба дівера...* Це ж вам по скільки тоді було, по п'ятнадцять? Чи ти ба, що тобі верзеться!

Стіль, с. 15.

не день і не два

А проте, володіючи всіма цими благами, що звичайно роблять людей цілком щасливими, я почуваю себе таким злиденним і упослідженим, як, мабуть, ніхто в білому світі, бо вже *не день і не два* мучить і томить мене таке чудне й несамовите бажання, що я аж собі дивуюся...

Сервантес, с. 206.

не пер́ший рік

Ви [, мадам Дюкен,] ж знаєте мене *не перший рік*. Самому доводиться щодня переплачувати.

Стіль, с. 93.

у да́вню давнину́

...як на мене, то се дуже добрий звичай [дарувати коштовності], тільки таке мусило бути *в давню давнину...*

Сервантес, с. 196.

СПОКОНВІКУ, ЗДАВНА

з ді́да-праді́да

[Форкіада:]

Такі ж ото процвітані зображення

І ці герої мають з *діда-прадіда*:

Леви, й орли, дзьоби, і крила, й пазури...

Гете, с. 386.

як світ сві́том

Коли се буде вам до смаку, подумайте ось про що: *як світ світом*, зазнають люди [люди] всіляких пригод од своєї фортуни, та й будуть зазнавати, тож нехай кожде розкаже про таких, що, всякого лиха набравшись, негадано знаходять добру долю.

Боккаччо, с. 265.

ДАЛЕКО

ПРО ЗНАЧНУ ВІДСТАНЬ

аж до зір

[Фауст (до Вагнера):]

Авжеж далеко, **аж до зір** [пішли вперед]!

В часи минулі не сяга наш зір:

То книга за сьома печатями.

Гете, с. 27.

за хма́рами

[Фауст:]

Безумний той, хто в мріях непотрібних

За хмарами шука собі подібних!

Тут твердо стій і пильний зір одкрий;

Допитливим і цей світ не німий.

Гете, с. 482.

на відшибі (одшибі)

– Налякав ти [, Полю,] мене... Живемо тут **на відшибі**, всяке може приключитися... Волоцюги...

Стіль, с. 117.

Те все вдалося їм [дону Фернандові з дворянами] дуже добре, бо монастир стояв у щирому полі, **на одшибі**, далеко від людської оселі.

Сервантес, с. 240.

Викралася нишком уночі з дому батьківського, пійшла до пристані і побачила там, **на одшибі** од інших суден, човна рибальського з щоглою, вітрилами та веслами – рибалки, напевне, щойно вийшли з нього.

Боккаччо, с. 525.

на край світу

Але її [дружби] священні закони вельми рідко проявляються в наш час через ту мерзенну й ганебну захланність, що запанувала поміж смертними і, помишляючи лише про власну користь, засудила її на вічне вигнання, замчала її кудись **на край світу**.

Боккаччо, с. 841.

...мандрований рицар хай забирається **на край світу**, блудить найзаплутанішими лабіринтами, підіймається повсякчас на неможливі речі...

Сервантес, с. 417.

(не) блиго́мий світ, ірон.

А ще й таке, – відціля до Кандаю три тисячі миль із гаком: **блигомий світ!**

Сервантес, с. 521.

Розкинувши думкою туди й сюди, так собі [Мазетто] помислив: звідси туди **світ не блигомий**, ніхто мене там не знає; як удам із себе німого, то мене там напевне візьмуть.

Боккаччо, с. 376.

не близький світ

– То для мене **не близький світ**, а якби було ближче, то й я пійшов би коли-небудь із тобою, хоч побачив би, як ту локшину роблять, та наївся б досхочу.

Боккаччо, с. 680.

о́ко лю́дське не вба́чить кого

...в розпачі великій утік [Карденіо] із міста, написавши перед тим листа, в якому розповів про наругу, що вчинила йому Люсінда, і сказав, що подасться в такі безвісті, де його довіку **людське око не вбачить**.

Сервантес, с. 178.

світ за́ очі (світ-за́-очі)

Сей учинок вразив у саму душу Гвільєма Россільйонського; зрозумів він тепер, що негаразд ізробив. Боючися помсти люду і графа Прованського, він велів осідлати коні і рушив **світ-за-очі**.

Боккаччо, с. 500.

Дударик гарний на виду,

Ще й гарно грає на дуду...

Підтичу спідничку, за ним через річку

Світ за очі побреду.

Бернс 1990, с. 172.

у (дале́кі) сві́ті

Уперезаний землею,

я в світи далекі нісся.

Бачу: дві орлиці сніжні,

третя дівчина голіська.

Одна була ніби друга,

а дівчина зовсім інша.

Гарсія Лорка, с. 297.

[Мефістофель (до Учня):]

Так наші так: плаща лише простелять –

І пошуміли **у світи**!

Гете, с. 81.

хоч (хоть) і на край сві́ту

Підпасич гудив мене спершу за мою необачність і не похваляв мого заміру, та, бачивши мою непохитну звагу, зголосився піти за мною, як він сказав, **хоч і на край світу**.

Сервантес, с. 177.

Тим я знову потверджую і конфірмаую ласку, що вам обіцяв-єм, і присягаю їти за вами *хоть і на край світу*, аби спіткатися з лютим супос-татом вашим, котрому я думаю з помочєю Всевишнього і власної моєї пра-виці відтяти гордливу голову...

Сервантес, с. 190.

як до зірок

[Мефістофель (до Фауста):]

У вас розумних друзів сила,

Мені до них – *як до зірок*.

Гете, с. 136.

як землі до неба

А тепер я бачу, що вам до того розуму та розважності – *як землі до неба*.

Сервантес, с. 9.

ДЕТАЛЬНО

*НІЧОГО НЕ ПРОПУСКАЮЧИ, ДОСКОНАЛЬНО, ГРУНТОВНО,
ТОЧНО*

до наймєнших подробиць

Ян Бібіян уже розбирав усі рисунки й креслення *до найменших под-робиць*, брав олівця й креслив сам та складав у думках докупи всі ті части-ни.

Єлин Пелин, с. 101.

(од слóва) до слóва

Він [знайомий] розгорнув його [листа] і став роздивлятись та розби-ратись, бурмочучи собі під ніс щось незрозуміле. Я спитав, чи він розби-рає, він одказав, що геть усе, ще й попросив дати йому пера й чорнила, тоді він, мовляв, спише мені все як слід *до слова*, так воно краще буде.

Сервантес, с. 259.

Жінка сказала, що то неправда, ніби вона з якимось попом кохається.

– Як же! – каже ревнивець. – А хіба не ти казала сповідникові отак і отак?

– Чи він тобі все розказав, – каже жінка, – чи ти сам чув усе *од слова до слова*? Ну, казала йому, так що?

Боккаччо, с. 637.

пункт по пúnктові

До тебе обертаю річ мою, о сонце, з чиєю поміччю людина сплоджує людину! Молю тебе й благаю осяяти ласкою твоєю сутемряве розумініє [розуміння] моє, аби спромігся я про великого Санча урядування *пункт по пунктові* відомості подати...

Сервантес, с. 541.

слóво в слóво

[Учень (до Мефістофеля):]

Я розумію це чудово:

Не спи, у класі сидячи,

Усе записуй *слво в слово*,

Іди додому та й учи.

Гете, с. 76.

що, як і до чо́го

Інші дами, вислухавши Пампінею, не тільки охоче пристали на її раду, а й заходилися враз обмірковувати докладно межі собою, *що, як і до чого...*

Боккаччо, с. 39.

ДИВИТИСЯ

ВИРАЖАТИ ЗДИВУВАННЯ, ЦІКАВІСТЬ, РОЗГУБЛЕНІСТЬ

вилу́плювати банькі́ на кого

— А чого ж вони [новачки] *вилуплюють* на нас *баньки*? Завжди витріщаються, і перед уроками, й після уроків.

Стіль, с. 311.

ві́тріщити (ві́рячити) о́чі

Глинько *ви́рячив о́чі*.

— Чого ти дивуєшся, друже? Ми ж можемо ще раз сюди [на Місяць] прилетіти.

Єлин Пелин, с. 182.

Тюваш, який сидів поруч з ним [радником], слухав, *витріщивши о́чі*; пан Дерозере час від часу заплющував о́чі; а далі, тримаючи між колін свого сина Наполеона, сидів аптекар...

Флобер, с. 136.

мов тороплéний, зі сл. дивитися

А сам Аррігуччо дивився на неї [Сізмонду], *мов тороплений*. Що за чудасія? Адже він її тисячу, може, разів у лице вдарив, подряпав її всю, а вона сидить собі, мовби й нічого.

Боккаччо, с. 418.

не ві́рити свої́м очáм

[Троїл (до Улісса):]

Якась ще віра є у мене в серці,

Якась надія тліє ще уперто.

Очам свої́м, ушам свої́м не ві́рю:

Вони, можливо, й створені на те,
Щоб нас дурити, вводити в оману?

Шекспір, с. 420–421.

як теля́ на нові́ ворóта, зі сл. дивитися

Іполит дивився на нього [пана Оме], **як теля на нові ворота**, і щось думав.

Флобер, с. 163.

ВИЯВЛЯТИ НЕПРИЯЗНЕ, ВОРОЖЕ СТАВЛЕННЯ

диві́тися ба́сом на кого

...страхолюдний велетень, володар великого острова неподалік од нашого царства, на ймення Пандафіланд Хмуроокий (бо річ відома, що хоч у нього очі ніби цілі й сидять на місці, а **дивиться** він на всіх **басом**, немов косує, і робить так навмисне, аби всіх жахати та лякати)...

Сервантес, с. 188.

креса́ти з очéй блискави́ці

...тим часом ліценціат, зграбно граючи корпусом, виступив уже проти Корчуела, що й собі йшов на суперника, **крешучи**, як то кажуть, **з очей блискавиці**.

Сервантес, с. 427.

погляда́ти зи́зом на кого

...а тим часом ключниця та небога Дон Кіхотові клопоталися коло нього, роздягали та в ліжко старосвітське його вкладали. Він же **поглядав** на них **зизом** і ніяк не міг уторопати, де це він і що з ним діється.

Сервантес, с. 330.

позира́ти криві́м о́ком на кого

Камілла нарочито **кривим оком позирала** на Лотарія, щоб приховати од мужа справжні свої почуття...

Сервантес, с. 231.

ПИЛЬНО ДИВИТИСЯ НА КОГО-, ЩО-НЕБУДЬ, СТЕЖИТИ ЗА КИМОСЬ, ЧИМОСЬ

диві́тися в обі́два

Ми гадали, що вони [поліція] спробують устругнути таку штуку [вибух] в порту. Але ми **дивимось в обидва**.

Стіль, с. 231.

ма́ти пі́льне о́ко на кого

...боже як хотіла [Жілетта] в Париж до Бертрана поїхати, аби тільки приключку яку знайти, та се їй довго не вдавалось, бо на неї, сироту багату, люди дуже **пильне мали око**.

Боккаччо, с. 223.

не звóдити очéй з кого

Ввечері сяде він [рицар] до трапези з королем, королевою та прекрасною принцесою і **не зводитиме** з неї **очей**, зиркатиме крадькома на вродливицю...

Сервантес, с. 121.

не спуска́ти очéй з кого

Ян Бібіян **не спускав** із неї [ящірки] **очей**, він пильно стежив за нею і почав оглядати камінь – звідки б то зручніше видертися на нього.

Єлин Пелин, с. 9.

па́сти очі́ма кого

Костянтинові припало сидіти поруч неї [герцогині]; він безнастанно **пас** її **очима** й дивувався чимраз більше, бо зроду ще краси такої не бачив...

Боккаччо, с. 326.

пові́сті о́ком

Пійшов він [Руджієрі делль 'Орія] і собі на майдан, щоб на них поглянути; спочатку на дівчину подивився, вроду її велико вихваляючи, а послі **повів оком** на юнака і зразу ж помітив, що він йому ніби по знаку.

Боккаччо, с. 547.

прики́піти очі́ма до чого

Жак **прикипів очима** до сталевого стояка, що підтримував навіс; на ньому був гострий зазубень. Під час війни судно побувало, мабуть, під обстрілом...

Стіль, с. 43.

спогля́нути пі́льним о́ком на що

По-перше, коли в якійсь оповідці і є що-небудь соромітне чи безецне, то того вимагала сама річ, про яку мова мовилась; хто **спогляне** на **спильним оком** розсудливої людини, той ясно побачить, що инакше не можна було й сказати...

Боккаччо, с. 872.

стрі́гти очі́ма

[Мефістофель:]

З-під віяла так і **стриже очима** [красуня] –

Чи в тебе є цидулка та значима?

І якщо є, то й без палких промов

Здобудешся у неї на любов.

Гете, с. 263

уп'я́сті очі́ в кого

Сівши на своє місце в капітулі, оточена всіма черницями, які **вп'яли очі** в молоду провинницю і більш нічого не бачили, абатиса почала лаяти її послідущими словами...

Боккаччо, с. 755.

уп'ястися очіма *в кого*

...за хвилю він [молодик] одсторонив нашого гідальга трохи від себе і, поклавши йому руки на плечі, **вп'явся** в нього **очима**, немов пригадуючи, по знаку він йому чи ні.

Сервантес, с. 138.

ЦІКАВИТИСЯ КИМОСЬ

зіркати оком *на кого*

Вона [Нікколоза] помітила, яким **оком** він [Каландріно] на неї **зіркає**, і, щоб пожартувати з нього, сама почала очима стріляти і стиха зітхати.

Боккаччо, с. 285.

навесті оком *на кого*

Свіжо настановлений абат, їдучи то попереду, то позаду свого почту, як то часто роблять у дорозі синьйори, теж **навів оком** на нашого Алессандра, що був молодиком гожого стану і вроди, а що вже увічливий та люб'язний, то другого такого пошукати.

Боккаччо, с. 285.

накінути оком *на кого*

У домі мессера Ліція бував частенько в гостях один юнак із родини Манарді да Берттіноро, на ймення Річчардо... **Накинувши** раз і вдруге **оком** на дочку їхню відданицю, красиву, люб'язну і скромну, він закохався в неї напропале, але пильно почуття свої приховував.

Боккаччо, с. 535.

позирати ласкавим (любосним) оком *на кого*

Через кілька день стара і справді впровадила нишком до неї в кімнату того хлопця, а потім і деяких інших, на яких молодиця **ласкавим оком позирала**.

Боккаччо, с. 568.

Через деякий час прийшов до ченця в гості своїм звичаєм той кавалер; чернець поговорив із ним про те, про се, а послі почав йому досить лагідно вичитувати за те, що він до такої пані буцімто залицяється та **любосним оком** на неї **позирає**.

Боккаччо, с. 387

Джерела

Аді – Аді Ендре. Лукаш М. О. *Від Бокаччо до Аполлінера: Переклади.* 300–316. Київ: Дніпро, 1900.

Бернс – Бернс Роберт. Вибране. Пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. Київ: Держлітвидав УРСР, 1959.

Боккаччо – Боккаччо Джованні. Декамерон. Пер. з італ. М. Лукаш. Київ: Просвіта, 2006.

Гарсія Лорка – Гарсія Лорка Федеріко. Лірика. Пер. з ісп. М. Лукаш. Київ: Дніпро, 1969.

Гете – Гете Йоганн-Вольфганг. Фауст: Трагедія. Пер. з нім. М. Лукаш. Київ: Дніпро, 1981.

Гріммельсгаузен – Гріммельсгаузен Ганс Якоб Крістоффель фон. Пригоди Простака Простаковича [Уривки]. Пер. з нім. М. Лукаш. *Україна*. 50. 16–17. 1988.

Єлин Пелин – Єлін Пелін. Ян Бібіян: Повість-казка. Пер. з болг. М. Лукаш. Київ: Дитвидав УРСР, 1961.

Лопе де Вега – Вега Карпіо Лопе Фелікс де. Овеча криниця. Собака на сні. Пер. з ісп. М. Лукаш. Київ: Держлітвидав УРСР, 1962.

Сервантес – Сервантес Сааведра Мігель де. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Пер. з ісп. М. Лукаш, А. Перепадя. Київ: Дніпро, 1995.

Стіль – Стіль Андре. Перший удар. Пер. з франц. М. Лукаш. Київ: Держлітвидав, 1953.

Флобер – Флобер Гюстав. Мадам Боварі. Побут провінції. Пер. з франц. М. Лукаш. Київ: Держлітвидав УРСР, 1961.

Шекспір – Шекспір Вільям. Троїл і Крессіда. Пер. з англ. М. Лукаш. Шекспір Вільям. Твори: В 6-ти т. Т. 4. 331–435. Київ: Дніпро, 1965.

Legend

Аді – Ady Endre (1990). Lukash M. O. *From Boccaccio to Apollinaire: Translations*. 300–316. Kyiv (in Ukr.).

Бернс – Burns Robert. (1959). Selected. Trans. from English M. Lukash i V. Mysyk. Kyiv (in Ukr.).

Боккаччо – Boccaccio Giovanni (2006). Decameron. Trans. from Italian. M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Флобер – Flober Hiustav. (1961). The first blow. Trans. from French M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Єлин Пелин – Elin Pelin (1961). Yan Bibiyan: Tale-tale. Transl. from Bulgarian M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Гете – Goethe Johann Wolfgang (von). (1981). Faust: Tragedy. Trans. from German M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Гарсія Лорка – García Lorca Federico. (1969). Lyrics. Trans. from Spanish M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Гріммельсгаузен – Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen (1988). Adventures of Prostak Prostakovich [Excerpts]. Trans. from German M. Lukash. *Ukraine*. 50, 16–17 (in Ukr.).

Лопе де Вега – Félix Lope de Vega y Carpio. (1962). Sheep well. Dog on the hay. Trans. from Spanish M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Сервантес – Servantes Saavedra Miguel de. (1995). The wise hidalgo Don Quixote of La Mancha. Trans. from Spanish M. Lukash, A. Perepadya. Kyiv (in Ukr.).

Шекспір – William Shakespeare. (1986). Troilus and Cressida. Trans. from English M. Lukash. V. 4. 331–435. Kyiv (in Ukr.).

Стіль – Stil André. (1953). The first blow. Trans. from French M. Lukash. Kyiv (in Ukr.).

Oleksandr Skopnenko

Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko

Materials for the «Dictionary of phraseological synonyms of translations by Mykola Lukash» (continuation)

РЕЦЕНЗІЇ

Маргарита Жуйкова

Нове ґрунтовне джерело для психолінгвістичних досліджень
(Рец.: Мартінек С., Мітьков В. Український асоціативний словник. Т. 3 (від стимулу до реакції), Т. 4 (від реакції до стимулу), Львів, 2021).

Нещодавно вагома скарбниця української асоціативної лексикографії поповнилася двома новими томами асоціативного словника, створеного Світланою Мартінек та Віталієм Мітьковим. Ці томи є продовженням великого проєкту, започаткованого Світланою Мартінек, доценткою кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, ще на початку 2000-х років. У той час авторка визначила концепцію майбутнього асоціативного експерименту, обрала оптимальну форму опитування, утворила список слів-стимулів й окреслила потенційне коло своїх респондентів. До першого опитування було відібрано 814 стимульних лексем, які належать до різних частин мови (переважно це іменники, прикметники, дієслова та прислівники) і є високочастотними одиницями основного лексичного фонду української мови. У результаті опрацювання анкет, що їх заповнили 1876 осіб, було підготовлено до друку основний (від стимулу до реакції) та допоміжний (від реакції до стимулу) томи асоціативного словника. Ці томи були надруковані у Львові 2007 р. й одразу стали помітним явищем у слов'янській асоціативній лексикографії.

У передмові до цього видання С. Мартінек докладно описала відмінності свого підходу від інших асоціативних експериментів, зокрема, проведених із носіями англійської, польської, російської, болгарської мов, а також від тих опитувань,²⁰ які було здійснено з носіями української мови у 70-х та 90-х роках ХХ ст.²⁰ Ці асоціативні словники було засновано на опитуванні студентів, вік яких коливався в межах від 18 до 30 років, а самі експерименти мали вузьку територіальну прив'язку (мешканці Львова та західних областей України в експериментах Н. Бутенко, мешканці Ніжина та Чернігівської області – в експериментах Т. Криги). Натомість С. Мартінек свідомо змінила вікові параметри своїх респондентів, залу-

²⁰ Маємо на увазі масштабні експерименти Ніни Бутенко та Тамари Криги, результати яких було оприлюднено в 1979 р., 1989 р. та 2004 р. (останнє – в українській частині «Слов'янського асоціативного словника» («Славянского ассоциативного словаря»), що вийшов у Москві).

чивши до експериментів як учнів старших класів шкіл (16–17 років), так і осіб віком 60 років. Була суттєво розширена і локалізація опитуваних: у першому експерименті С. Мартінек взяли участь мешканці 15 областей України. Таке значне охоплення респондентів різного віку, освіти та роду занять, що виросли і сформувалися в різних українських регіонах, безперечно, дозволяє вважати результати, представлені у словнику, релевантними та репрезентативними для дослідження ментальної сфери носіїв української мови. На кожне слово-стимул було отримано як мінімум 200 реакцій (зазначимо, що ця кількість менше, аніж у названих вище великих українських опитуваннях, де число респондентів досягало 1000 та 500 осіб, відповідно, проте у світовій практиці проведення вільних асоціативних експериментів така кількість вважається достатньою). На відміну від експериментів Н. Бутенко та Т. Криги, в опитуванні С. Мартінек була досягнута паритетність у представленні жіночих та чоловічих реакцій у кожному асоціативному полі.

Після виходу двох перших томів «Українського асоціативного словника» (УАС) С. Мартінек продовжила свою роботу в ділянці психолінгвістичних досліджень. Для подальших опитувань було сформовано новий стимульний перелік, який містив 1494 одиниці. Отже, кількість запропонованих стимулів суттєво зросла. Змінився і принцип відбору одиниць для експерименту: стимули обиралися серед тих мовних одиниць, які було зафіксовано в другому томі УАС (від реакції до стимулу) не менше ніж у п'яти асоціативних полях, поданих у першому томі словника. Такий відбір нових стимулів заснований на психолінгвістичній гіпотезі, згідно з якою параметр появи тої чи тої реакції в асоціативних полях корелює із вагомністю відповідного концепту в ментальному лексиконі представників певної лінгвокультурної спільноти. Саме на основі кількісного аналізу повторюваних реакцій науковці роблять висновки щодо елементів, які становлять ядро мовної свідомості. До цього ядра включають ті слова-реакції, що мають максимальну кількість зв'язків із іншими одиницями асоціативної мережі. Отже, до нового стимульного списку, який було запропоновано респондентам, потрапили, зокрема, лексеми *впевнено*, *горе*, *зупинка*, *кінець*, *надія*, *наука*, *неминуче*, оскільки вони увійшли до значної кількості різних асоціативних полів. Наприклад, лексема *впевнено* з'явилась в опитуваних як реакція на 15 різних стимулів (Т. 2: 77), слово *горе* – як реакція на 59 різних стимулів (Т. 2: 92) і так далі.

Перевага такого підходу до формування розширеного стимульного списку (у порівнянні, скажімо, з відбором лексем на основі параметра їх частотності у корпусі текстів) полягає в тому, що цей принцип дозволяє поповнювати перелік стимулів різними словоформами того самого повнозначного слова, а також службовими словами. Зазвичай у базові списки стимулів для асоціативних експериментів включають лише початкові

(основні) словоформи, які подають у словниках. Натомість у 3 томі УАС знаходимо асоціативні поля різних родових словоформ прикметників (*ввічливий* – *ввічлива*, *біла* – *біле*, *великий* – *велика*, *глибокий* – *глибока* – *глибоке* та ін.), форм однини та множини іменників (*вухо* – *вуха*, *палець* – *пальці*), подекуди навіть є окремі поля різних часових словоформ дієслова (*є* – *буде* – *було*) та видових дієслівних корелятивів (*помирати* – *померти*). Крім того, у 3-ому томі УАС містяться асоціативні поля службових слів *до*, *з*, *ні*, *так*, вигуку *ой* та ін., тобто одиниць, що їх переважно уникають включати в опитування укладачі стимульних списків для експериментів.

Для того щоб відчуті різницю, яка виявляється в асоціативних полях різних словоформ, розглянемо для прикладу реакції опитуваних на стимули *гора* (с. 143) і *гори* (с. 145). Ці одиниці з погляду лексичної семантики є еквівалентними і вербалізують той самий концепт. Проте в аспекті асоціативних зв'язків з іншими одиницями вербальних мереж між обома словоформами виявляються певні відмінності. Найчастотнішою реакцією на стимул *гора* в українців є лексема *висока* (55 реакцій, тобто більш ніж чверть усього поля), а на стимул *гори* – лексема *Карпати* (56 реакцій). Реакція *Карпати* представлена також і в полі стимулу *гора*, однак вона трапилась лише 8 разів. В обох асоціативних полях виявлена реакція *ліс*, проте частота її появи є різною: в полі стимулу *гора* така реакція з'явилась лише двічі, а в полі стимулу *гори* – 8 разів. Лише на слово *гора* було подано реакції з *плеч* та з *плечей* (загалом три згадування), які вказують на фіксацію в пам'яті мовців сталого виразу *гора з плечей* (*звалилась*). У цьому ж полі знаходимо такі топоніми як *Еверест*, *Кіліманджаро*, *Арарат*, *Параска?*, *Джомолунгма*; одна респондентка на слово *гора* подала реакцію *Голгофа*. Натомість стимул *гори* викликав більше реакцій, пов'язаних із гірським ландшафтом як місцем для відпочинку та дозвілля: *відпочинок*, *гриби*, *краса*, *полонини*, *краєвид*, *гармонія*, *намет*, *подорож*, *природа*, *пейзаж*, *повітря* та ін. У полі стимулу *гора* міститься більше реакцій, які фіксують візуальні враження від конкретної чи уявної гори: *голуба*, *чорна*, *золота*, *мальовнича*, *стрімка* тощо. Оскільки словоформи однини та множини (*гора* та *гори*) активують у респондентів різні фрагменти пам'яті, можна зробити припущення, що одиницями ментального лексикону людини виступають не лише основні вербалізатори того чи того концепту (що використовують як елементи стимульного списку у більшості асоціативних експериментів, починаючи від експериментів Г. Кент та А. Розанова²¹), а й окремі словоформи, відмінності між якими слід вважати значно суттєвішими за власне граматичні.

²¹ Про дослідження Грейс Кент та Аарона Розанова див. докладніше в: М. Жуйкова, О. Свідзинська. Роль експерименту Г. Кент та А. Розанова в розвитку психолінгвістики. Методологія та історіографія мовознавства: збірник тез X науково-практичної Інтернет-конференції. 2023, с. 90—97.

Дані, що містяться в асоціативних полях стимулів-словоформ різних частин мови, безперечно, ще потребують ґрунтовного осмислення з погляду когнітивної науки та психолінгвістики. Навіть побіжний огляд вмісту таких асоціативних полів свідчить, що деякі латентні відмінності між словоформами як носіями інформації можна виявити саме завдяки опитуванню респондентів у процесі вільного асоціативного експерименту.

Надзвичайно суттєвим для вивчення гендерних аспектів свідомості є започаткований у першому томі УАС поділ асоціативного поля кожного стимулу на два підполя: окремо підраховано відповіді для чоловіків та для жінок. У багатьох полях такий розподіл може виявлятися несуттєвим, проте в деяких випадках він демонструє виразні відмінності у ставленні чоловіків та жінок до певних ситуацій чи предметів, у їх різному сприйнятті суспільно чи культурно маркованих явищ. Наприклад, в асоціативному полі стимулу *бомж* (с. 56) міститься певна кількість реакцій, представлених одиницями з позитивною емоційно-оцінною семантикою. У чоловіків з'явилися асоціати *бідолаха, допомога, жалість, нормальна людина, співчуття* та ін., які загалом становлять близько 10 відсотків цього підполя. Емоційно-оцінні реакції жінок, що співчують таким особам, є більш різноманітними: *бідолашний, відчай, жаль, жалість, знедолений, нещастя, непорозуміння, співчуття, страждає, шкода, не завжди сам винен* та ін.; такі реакції посідають близько 20 відсотків підполя лексеми *бомж*. Жінки переважно уникають прямих негативних оцінок цих знедолених людей, тоді як деякі чоловіки їх засуджують (це можна виявити в реакціях *бомжара, бруд, відраза, лінь, сам винен, козел, огида* тощо), але в цілому відсоток негативних реакцій в обох підполях є незначним. Отже, зіставний аналіз вмісту обох підполів свідчить, що українські жінки з більшим розумінням та співчуттям, ніж чоловіки, ставляться до безхатків, однак і українські чоловіки не є категоричними у своїх оцінках і не прагнуть принижувати чи ганьбити тих членів соціуму, які не мають постійної домівки і засобів до існування.

Важливо наголосити на тому, що започаткована С. Мартінек загальна концепція асоціативного експерименту, яка була реалізована у всіх проведених опитуваннях, дозволяє розглядати чотиритомний проєкт як цілісний. Весь вміщений у словнику матеріал, що представляє зріз мовної свідомості на певному етапі соціального та культурного розвитку українців, є прекрасною базою для ґрунтовного і різноаспектного аналізу ментального лексикону. В асоціативних полях можуть виявлятися не лише певні тенденції у сфері вербального мислення та слововживання, а й зміни у соціальній організації суспільства, які залишаються непоміченими в інших видах досліджень мовленнєвого матеріалу.

Сподіваємось, що нова праця С. Мартінек та В. Мітькова, як і перші два томи «Українського асоціативного словника», прислужиться не лише українським науковцям, а й дослідникам-психолінгвістам з інших країн.

Наталія Сніжко

**Сучасний полікультурний світ
у тлумачних словниках нового покоління**

(Рец.: Словник новітніх англізмів / уклали: Лесь Белей, Аліна Гончаренко, Марина Ківу, Ірина Олександрук; наук. ред. Г. В. Зимовець. Київ: Наукова думка, 2022. – 320 с.).

У сучасному глобальному полікультурному просторі новітні тлумачні словники слугують не тільки засобом ретельної фіксації результатів мовомислення та мовотворчості соціуму, а й постають основою моделювання закономірностей міжмовної комунікації, шляхів збагачення мов і культур народів світу. Запозичена лексика у структурі кожної мови засвідчує високе прагнення мовців до активного пізнання світу, осмислення досягнень суспільства в різних сферах мовного побутування. Інтегрування знань про шляхи та особливості новозапозичень у словниках тлумачного типу посилює теорію і практику дослідження міжкультурних зв'язків. Постають новітні методології лексикографічного моделювання мовних і суспільних змін.

У «Словнику новітніх англізмів» зареєстровано близько 4 тисяч запозичень з англійської мови, які наповнили українську мову упродовж перших десятиліть ХХІ ст. Зафіксовано нову запозичену лексику, що побутує у сферах інформаційних технологій (*аватар, автосейв, бот, ботнет, вебінар, вебкамера, вебсайт, готлінк, девелопер, кодек, кодер, плагін, ридер, фреймворк*), маркетингу (*банер, брендбук, брендинг, нейромаркетинг, тизер*), техніки (*авіоніка, адаптер, патчкорд, слешер, спліт-система, спойлер*), медицини (*абдомінопластика, адикація, вінір, стент*), косметології (*аджастер, ботокс, волюмайзер, санскрин, скраб, скрабінг*), спорту (*айборд, аквабайк, вейкборд, дартс, нетбол, флорбол*), моди (*твід, теді, фешн-дизайн, фліс, флопі*), музики (*беклайм, бенд, бонус-трек, геві-метал, грайм, фолк-рок*), кулінарії (*айсинг, брауні, готкейк, фастфуд*) тощо. На основі новітніх запозичень автори словника моделюють структуру сучасного світу, визначають пріоритети мовомислення, вагомість певних сфер знання в розвитку науки і культури в полікультурному просторі. Зібрані запозичення важливі для майбутнього теоретичного осмислення процесів міжмовної комунікації та стратифікації лексичного складу сучасної української мови. У перспективі реєстр «Словника новітніх англізмів» може стати основою універсальної бази даних про міжмовну взаємодію та роль новозапозичень у розбудові системи сучасних мовно-виражальних засобів. Матеріали словника важливі для подальшої розбудови

ви етимологічного словника української мови, поповнення реєстру нових загальномовних тлумачних словників новозапозиченнями, а також для укладання нормативного словника англізмів, який увиразнюватиме наукову та прагматичну доцільність запозичень у структурі сучасної української мови. Особливу цінність такі словники мають для системного дослідження правопису запозичених слів, добору тих варіантів написання, які відповідають чинному правопису та закономірностям структурно-функціонального упорядкування сучасної української мови.

Серед вагомих досягнень «Словника новітніх англізмів»: 1) утвердження традицій системного опису лексики у словниках тлумачного типу та пошук нових способів лексикографічного інтегрування знань про структуру та функціонування лексики сучасної української мови; 2) уміле використання традиційних логічних та відсильних формул тлумачення; 3) інноваційний опис варіативних найменувань та фемінітивів, які активно вживають сучасні мовці; 4) послідовне засвідчення етимонів; 5) детальна граматична та стилістична параметризація лексики; 6) обов'язкове ілюстрування особливостей функціонування слів та стійких сполучень слів у сучасному дискурсі та ін. Важливо, що джерельну базу словника формують тексти різних стилів, жанрів та сфер функціонування української мови (засоби масової інформації, художня, наукова та науково-популярна література, нормативні документи, спеціалізовані інтернет-ресурси, соціальні мережі та форуми, реклами, інтернет-магазини), на основі яких автори відтворюють об'єктивне структурування новозапозичень.

Укладений словник засвідчує високі теоретичні засади сучасної тлумачної лексикографії та практичну значущість новітньої лексикографічної праці. У вдало структурованій передмові до словника науковці зазначають, що він призначений для широкого кола користувачів. Кожна словникова стаття «Словника новітніх неологізмів» інтегрує найважливішу інформацію про особливості адаптації англізмів в українській мові, їх семантичну структуру, граматичні та стилістичні особливості тощо. На прикладі словотвірного гнізда з домінантою *брейк* простежуємо функціонування в сучасному українському узусі варіантів слова *брейкінг* і *брейкінг*, фемінітивів *брейкдансерка* і *брейкерка*, а також дієслова *брейкдансити*. Отже, спостерігаємо активне входження слова *брейкданс* та його похідних до українського слововжитку та мовної картини світу українців ХХІ ст. З такою ретельністю укладачі «Словника новітніх англізмів» лексикографують усі запозичення: *бренд*, *брендовий*, *брендувати*, *брендування*, *брендинг*, *бренд-менеджер/ка*; *артдизайн*, *артдилер/ка*, *артдиректор/ка*; *бейбі*, *бейбібум*, *бейбісітер/ка*, *бейбібокс*; *блогер/ка*, *блогерство*, *блогінг*, *блоговий*, *блогосфера* та ін. До кожного новозапозичення авторський колектив словника подає семантичну, граматичну та стилістичну характеристики, перелічує

похідні, варіанти та синоніми, увиразнює складні правописні моменти, що виникають при словозміні та словотворенні тощо.

Укладачі словника здійснили ґрунтовне системне опрацювання лексичного матеріалу й підготували основу для укладання тлумачного словника новозапозичень нормативного типу. Для цього, на нашу думку, слід розширити джерельну базу словника, детальніше опрацювати тексти художньої та наукової літератури, адже саме вони утверджують нормативне слововживання й увиразнюють глибину асиміляції новозапозичень. Сьогодні серед джерел художньої літератури лише вісім творів. Варто детальніше опрацювати твори провідних українських письменників (Л. Костенко, В. Шкляра, Н. Гуменюк, В. Лиса, С. Талан, Г. Вдовиченко, В. Слапчука та ін.) і сучасну перекладну художню літературу у виконанні українських поліглотів, яка засвідчує активне вживання англізмів та запозичень з інших мов і містить яскраві приклади слововживання.

Укладачі нового словника англізмів здійснили вагоме систематизування знань про особливості запозичення стійких сполучень слів. Заслугує уваги подання синонімів та варіантів для стійких сполучень слів. Так, синонімічними постають у словнику словосполучки *хмарне сховище* і *хмарне середовище*, які поєднані відсиленням Див. На нашу думку, під час алфавітного впорядкування реєстру словника лексикографам варто звернути увагу на необхідність виділення стрижневого компонента стійких сполучень слів. *Хмарне сховище* слід подавати за основним компонентом *сховище*, *хмарне середовище* – за основним компонентом *середовище*, *хмарний сервіс* – за компонентом *сервіс* і т. п. У такий спосіб можна буде простежити активність компонентів стійких сполучень слів у відтворенні семантики новозапозичень і систематизувати інформацію про структуру та функціонування стійких сполучень слів. Варто також позначати пожірненням слова у відсиленнях, а також подавати в них наголос.

Вагомим досягненням авторського колективу є вдале макроструктурне впорядкування словника та взаємна узгодженість його структурних компонентів. Основу реєстру «Словника новітніх англізмів» складають запозичення, адаптовані засобами української графіки (с. 31–315). Окремим розділом постають трансплантовані латинографічні запозичення (с. 9–30). Тут зібрана інформація про новозапозичення в оригінальному латинографічному написанні, що часто зустрічаються в сучасному дискурсі:

Alt, *абр.* (alternate), *комп.* Кнопка на комп'ютерній клавіатурі, при натисканні якої можна змінити функції інших кнопок;

iPad, *техн.* Планшет компанії Apple;

iPhone, *техн.* Мобільний телефон компанії Apple;

iPod, *техн.* Музичний плеєр компанії Apple та ін.

CD-ROM, *абр.* (compact disc read only memory), *комп.* 1. Те саме, що CD. 2. Пристрій, що зчитує інформацію або відтворює музику, записану на компакт-дисках.

Передмова до словника увиразнює його структуру і призначення. Розділи словника та кожна словникова стаття підпорядковані всебічному лексикографічному моделюванню структури та функціонування новітніх англізмів у сучасній українській мові.

Автори «Словника новітніх англізмів» – Л. Л. Белей, А. В. Гончаренко, М. В. Ківу, І. В. Олександрук – та науковий редактор Г. В. Зимовець здійснили ґрунтовне лексикографічне опрацювання вагової ділянки сучасних новозапозичень з англійської мови, дослідили їх структуру та функціонування в українських текстах різних стилів і жанрів, поглибили теорію і практику інтегрального лексикографічного відтворення дійсності у словниках тлумачного типу, зібрали важливий матеріал для перспективних монографічних досліджень розвитку мов у сучасному полікультурному просторі. Лексикографічна праця важлива для теоретичних досліджень і щоденного використання представниками різних галузей знання. «Словник новітніх англізмів» употужнює позиції сучасної інтегральної лексикографії і переконує в необхідності різноаспектного дослідження тенденцій мовних змін та міжкультурного взаємозбагачення.

Оксана Тищенко

...І знов про старі добрі нові слова.

(Рец.: Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. – 124 с.)

Питання мовних інновацій настільки давнє й не нове, що годі й намагатися ще раз доводити актуальність, потребу, неодмінну цінність їх студіювання. Нові слова – це очікувана прагматична реакція мови на життя і це життя мови, природний результат когнітивної і творчої діяльності людини в процесі пізнання, освоєння та продукування нових смислів, який потребує всебічного глибокого вивчення. Тож обмежуватися позамовними (гендерними, соціальними, політичними, естетичними та ін.) фільтрами в пошуках «достойного» чи «недостойного» уваги матеріалу – означає дискредитувати себе як дослідника. Інша ж річ – процес *нормалізування* лексичного, граматичного, словотвірного тощо ладу сучасної української мови, де найвищий пілотаж мовознавця – це взяти на себе сміливість і відповідальність рекомендувати до вживання, закріплення й поширення тих чи тих одиниць, тенденцій, а отже, виявити максимально виражену вибірковість і як науковця, і як естета. І зробити це можна тільки маючи якнайширшу картину традиційного та нового в мові.

Нові слова (словоформи) утворюють *переважно* за допомогою *словотвірних засобів*, приєднаних до основи. В українській мові найпродуктивнішими засобами вираження словотвірних значень є афікси, роль яких розкривається лише на тлі лексичного значення слова – твірної основи. Саме такі новотвори вже тривалий час є об'єктом опису А. Нелюби та Є. Редька: 2022 р. вийшов друком черговий випуск їхнього словника «Лексико-словотвірні інновації (2017–2021)» (далі – Словник, ЛСІ 2017–2021). Це очікуване продовження серії своєрідного лексикографічного календаря, попередні видання якого вже об'єднано під єдиною обкладинкою – у ґрунтовних працях А. Нелюби «Словотворчість незалежної України 1991–2011» (Харків, 2012) (див. рецензії В. О. Балог, Н. В. Сніжко) та А. Нелюби і Є. Редька «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» (Харків, 2017).

Автори декларують свій доробок як словник, де вміщено лексеми, посталі внаслідок словотвірних процесів в українській мові протягом 2017–2021 рр., і рекомендують його для науковців-філологів, культурологів, працівників ЗМІ, письменників, студентів. Ми б додали до цього кола ще й політологів – настільки яскраво ця праця відбиває живий потік мовних реакцій на суспільно-політичне життя країни, політичну культуру й поведінку українців: **елдеереня́та, зелекана́л, зелено́їд, мовонена-**

вісниця, монобільшовік, монослуга, москальськість, порохоботка, порохоботня, порохоботія, розв'ятнення, слугонародівець, слугонародівка, совкоджунглі, совкопростір, томосний, тітухан, трампоаналітик, трампознавець, недовійна, чекістити тощо. Це і є той самий «миттєвий зняток» мовного процесу, про який часто кажуть неологи і який підвищує точність, правдивість, глибину аналізу назвотворчих процесів упродовж десятиліть. Новотвори в ЛСІ 2017–2021 відбивають усі грані естетичного, поетичного освоєння світу: **душенавстіжно, душеспокій, природохрам, ріднізна, ріднокрайний, розпростір, сміхоенергія, сміхозавр, часогрань, часоптах, човнучи, чорнодення**; демонструють іронічність, критичність мислення: **алігатоолігарх, земоніка, зелелох, зерастюк, монозбрід, московщизняно, недовіш, недоменеджер, недоміністр, призеленений**; показують сучасні пріоритети суспільної комунікації та дозволяють: **дочачачити, порнопомста, рокенролити, розфренд, цукербержити** та ін.

Тематика, джерела, сфери побутування зібраних у Словникові одиниць найрізноманітніші: від художньої, зокрема перекладної, публіцистичної творчості в традиційному форматі (В. Коскін, Л. Тома, С. Кінг, М. Істин, М. Слюсаревський та ін.), від мовного потоку періодичних видань (напр., «Літературна Україна», «Дзеркало тижня», «Україна молода» тощо), від офіційних сайтів – до неформатних обговорень, блогів та коментарів у соцмережах (як-от «Фейсбук»), та усного мовлення в кіно, мультфільмах, на телебаченні, на ресурсі «Ютуб» (до прикладу, канали «Нудний Пенс», «Цензор.НЕТ» і под.), а також реклами.

Передмова традиційно ознайомлює читача з призначенням Словника, принципами його укладання, структурою словникової статті, способами лексикографічного уніфікування словотвірних процесів тощо, подає список скорочень джерел мовного матеріалу, а також – бібліографію (15 позицій) з проблем українського словотворення, зокрема інноваційного.

Корпус Словника – це реєстр інновацій за абетковим принципом: дериват, мотиватор(и), морфонологічні зміни; словотвірне значення деривата; ілюстрація; паспорт: **Завіршаний** ← «завірша(ти)» ← **вірш**. Ознака за дією, пов'язаною з віршем. *Всміхнений над київськими зошитами. «Завіршаний», але незавершений, над київськими зошитами* (ЛУ, 40/2018, с. 11).

Автори свідомі того, що у зв'язку з інноваційністю дериватів, недостатнім контекстом словотвірне тлумачення може бути приблизним і неточним, визначення словотвірного ланцюжка – сумнівним, а тому використовують знак питання (?): **Єврозб́очення** ← **Євро[б́ачення+зб́очення]**. Євробачення як єврозб́очення ?

Подеколи правопис реєстрової одиниці не збігається з контекстним: **Яйцевельмóжа...** *колоні київських яйце-вельмож*; **Щóсність...** *ця щось-ність красива* та ін. Можливо, подана прескрипція й виправдана в нормативному словникові, однак у такому виданні – «живому знятку» – важливо, на нашу думку, строго дотримуватися оригінального написання. До прикладу, автори СМТОУ, поставши перед такими проблемами, увели поле нормативних рекомендацій: після *оригінального* написання реєстрової одиниці – елемента творчого ідіолексикону – наведено *нормативне* (цим продовжено традицію нормативних словників, зокрема СУМ-11).

Деякі інновації в ЛСІ 2017–2021 не витлумачено, хоча значення цілком виразне (і словотвірне, і лексичне): **Перемарáзмити** ← **марáзм**? *Путін перемаразми́в Брежньєва* – уважаємо, доречним є тлумачення «перевершити стан чийогось маразму», «набути вищого ступеня маразму порівняно з кимсь» тощо.

Автори не часто наводять лексичні значення (зокрема контекстні), обмежуючись словотвірними, чого подеколи не достатньо: **Я́якати** ← **я́я** Дія (процес), пов'язана з *я* (у німецькій мові виражає ствердну відповідь). *Яа, яа, – яякає знову німець* – на нашу думку, у цьому разі варто наголосити на повторюваності: «часто говорити, повторювати “я” (нім. *так*)»; **Переми́рник** ← **переми́р**[й(а)] Особа, пов'язана з переми́р'ям. *Наш перемирник уже сховав білий прапор і дістав напівжовтий* – можливо, доречним було б таке: «особа, яка прагне, домагається, здобуває, перемир'я», до того ж варто поміркувати про стилістичне забарвлення – іронічне. У деяких статтях такі уточнення подано в дужках: **Перешива́нець** ← **перешива́(ти)** Особа, яка перешиває (з нестійкими поглядами й життєвою позицією). *Галичани мали свої щирі сентименти і також мали справедливі осуди дистильованого галицького міщанства, «ботокудства» та всіляких перешиванців* – можливо, доречніше тлумачення «Особа, яка легко змінює свої погляди, життєву позицію», пор.: *перекі́дчик, перекі́ньчик* 'зрадник' (РУС-УС); *перебі́жник, перебі́жчик* (Орф, СУМ-11 та ін.) та нефіксоване (поки що) в словниках *перевзуванець*,

Подеколи яскраві конотації та мотиваційні зв'язки з ненаведеними в словнику твірними одиницями користувачеві доводиться реконструювати на основі власних фонових знань: **Проесесéрити** ← **есесесерити** ← **еСе-СеСеР** Дія (процес), пов'язана з *еСеСеСеР* [СССР – Союз Советских Социалистических Республик]. *Золоті часи – СРСР! Таку країну проесесерили! Як можна не любити СРСР?* Напевно, тут автори все-таки застосували естетичний фільтр та не зазначили зв'язку з прецедентним висловом порадянських часів та зниженою лексиною.

Предметом критичних дискусій може бути такий спосіб подання *словотвірного ланцюжка* й *словотвірного значення*, коли вони фактично дублюють одне одного (словотвірне значення з нового додає лише

категорійну належність, яку можна подавати скорочено – *ознаку, дію, процес*, або спосіб творення – *ослівлення сполучення*: **Низькоцін** ← **низьк(а)цін(а)** і/і Ослівлення словосполучення *низька ціна*. **Низькоцін** у *Новій Лінії!*), та *лексичного значення*, яке наведено факультативно в разі його «розбіжності зі словотвірним» (що обґрунтовано в передмові), а то й узагалі замість словотвірного: **Некрофілка** ← **некрофіл** Жінка-некрофіл. *Головна некрофілка Росії лікуватися не хоче*. Дискусійним є обраний критерій наведення/ненаведення лексичного значення (*розбіжність зі словотвірним*), адже словотвірне значення й не має дублювати лексичне – воно його узагальнює.

З певними трактуваннями інновацій можна не погодитись або наголосити на тих чи тих нюансах значення або мотивації, до прикладу: **Новозашкварений** ← “**новозашквари(ти)**” ← **нов(ий) зашквар** Ознака, пов’язана з новим зашкваром. *От і Вірастюк відмітився*. **Новозашкварений** *зеленомандатник*.

Звернімося до ширшого контексту: «*Мій шок сьогоднішній – Вірастюк, лише нинька склав присягу нардепа, і відразу ж проголосував за включення в порядок денний русифікаторських законопроектів Новозашкварений зеленомандатицк*. Ну як тобі, Надвірна, патріоти прикарпатські. Здобули???» (YouTube: Галька зі Львова, 15.06.2021). Уважаємо, що мотиваційним могло слугувати слово *новостворений* – якого недавно або тільки що створили, чи нововиниклий – який недавно або тільки що виник, утворився, чи новоспечений – який недавно або тільки що став ким-небудь, здобув якусь професію, посаду і т. ін. тощо. Тобто працює досить продуктивна модель: *ново-* або *свіжо-* + дієприкметник (*новопреставлений, свіжопобілений, свіжоспечений*). Таким чином, **новозашкварений** – це «який недавно або тільки що зашкварився, долучився до лав зашкварених».

Так само варіантними є потлумачення образних утворень: **Марнографія** ← **марно граф-й(ти) а/а ?** Опредметнена дія (процес), названа словосполученням *марно графити*. **Марнографія** (О. Стусенко, назва пародії) – можливо, у цьому разі використано співзвучність з лексемою *монографія*. Як ми знаємо, ефект впізнавання старого й відомого в нових формах, а отже, зіставлення нового досвіду з уже освоєним, виконує відчутну сугестивну функцію в процесі спілкування, зокрема художнього. Так само з відомого шляхом переосмислення постає нове – без трансформацій зовнішньої форми: **Оскоплення...** Опредметнена дія, пов’язана зі Скопусом. *...а може ті реформи то просто імітація бурхливої діяльності, зокрема, створення англомовного середовища, франко-українська програма подвійного диплома, оскоплення, овознення, охіршення* (FB: В. Цимбалюк, 29.04.2021).

Тож бажано було б запропонувати читачеві не лише видимі формальні параметри утворення інновації (часто доволі механічно визначені), а й глибші, пов'язані зі внутрішньою формою твірної одиниці, моделлю словотворення, нормативним утворенням, контекстом, фоновими знаннями реципієнта.

Серія словників за редакцією Анатолія Нелюби, разом з іншими важливими працями в галузі неології, – важливий орієнтир для дослідників нового в мові, зокрема колективу авторів відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України під час упорядкування словникових матеріалів «Нові й актуалізовані слова та значення» (2010) (НАСЗ). Фіксуючи стан мовної ситуації з метою виявити нову, оновлену, актуалізовану, зокрема нелекسیкографовану, лексику і фразеологію (усього 1550 слів і словосполук), НАСЗ системно звертається до численних словників, зокрема інноваційних – серед них і ЛСІ 1983–2003 рр. Сьогодні, з погляду понад десятиліття, що сплило з часу публікування НАСЗ, та двадцяти років після виходу згаданого випуску ЛСІ, цікаво з'ясувати, що ж увійшло до обох словників, та як ці одиниці представлено сьогодні в узусі.

Усього в НАСЗ є 5 слів, зафіксованих в ЛСІ 2017–2003 (і лише в ньому – з обраного кола неословників та показчиків), зокрема в тому самому значенні (цитуємо за НАСЗ без ілюстрацій):

а́ська, *и, ж., інф., сленг.* 1. Тс. ІСҚ 2. 2. Клієнтський номер у системі такого спілкування (зауважимо, що слово вийшло з ужитку у зв'язку з пасивізуванням самого ресурсу обміну швидкими повідомленнями – його витісняють телеграм, вайбер тощо);

білосердешний див. *білосердечні; білосердечні, білосердешні* (у лапках і без лапок), *их, мн. (одн. білосердечний, білосердешний, ого, ч.), у знач. ім., політ., розм.* Представники або прихильники Блоку Ю. Тимошенко (від назви кольору та зображення символіки: серце на білому фоні) (як і попередня одиниця, слово вийшло з активного вжитку у зв'язку зі зниженням активності політичної сили та, відповідно, пасивізуванням її символіки);

бубабістський, *а, е.* Стос. до Бу-Ба-Бу (уважаємо, що це слово засягло власну нішу в українському лексиконі й хоча дещо пасивізувалося з урахуванням змін у літературному світі, однак увійшло до стабільного словника вужчого кола користувачів – літературо-, мистецтвознавців і под.);

КВН [ка-ве-én], *граф. КВН, рідше квн, у, ч.* Скор.: клуб веселих і найкмітливіших (ця одиниця дещо пасивізувалося у зв'язку з утратою популярності жанру, проте останні кілька років вона та похідні – *кавеєнівський, кавеєнщик/кавеєнник* тощо – стали вельми популярними через колишню належність нинішнього президента України В. Зеленського до згаданої

субкультури, пор. з висловом *КВН проти КГБ/КДБ* в контексті російсько-української війни);

соціалка (у лапках і без лапок), *и, ж., розм.* Ужив. на озн. явища, проекту та ін. соціального спрямування (соціальна політика, соціальна допомога, соціальна медицина, соціальна реклама тощо) (напевно, єдине з усіх наведених прикладів слово, поширення й активність якого не лише не згасли в узусі, а й посилюються в багатьох сферах спілкування).

Наголосимо, що це слова, які потрапили під перехресний вогонь уваги двох груп лексикографів у приблизно той самих період – ЛСІ 1983–2003 рр. був джерелом лише верифікації дібраного для НАСЗ матеріалу, але не самого матеріалу. Тож цей експеримент є тільки частковим ілюструванням потенційного поповнення стабільного лексикону сучасної української мови з попереднього випуску ЛСІ.

Проте в контексті поточної теми відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови»²² (АСУМ) рецензований випуск ЛСІ 2017–2021 може прислужитися саме в такій ролі – зняток живої мови, що відбиває інноваційні одиниці в писемній та усній мові з дальшою процедурою з'ясування стабілізації слова та доцільності його введення до АСУМ.

Зібраний та ретельно опрацьований матеріал ЛСІ 2017–2021 спонукає до роздумів щодо його верифікування й глибших лінгвістичних розвідок. Згадана реєстрова одиниця **перешиванець** у пошуковій системі «Гугл» побутує в текстах хоч і сучасних, але які ставлять під сумнів її інноваційність: «В українській давній культурі було поняття “перешиванці” – це люди котрі бігали по різних церквах аби вислужитися перед котримсь паном чи родичем... себто ті хто за гроші чи славу й матір рідну продадуть» (Вікіпедія – обговорення); «На Прикарпатті сталінські посіпаки з допомогою місцевих прихвостнів-перешиванців активно боролися не лише з окремими численними “пособниками” повстанців, а й з цілими прикарпатськими “бандерівськими селами”» (І. Лазоришин, Бандерівська Кадобна. Нескорене калуське село 70 років тому було насильно виселено і зруйновано, <https://galychyna.if.ua>, 09.03.2021). Корпус ГРАК містить лише шість цитат із цим словом (публікації після 2000 р.), як-от: «Такий **перешиванець** був, як у нас казали тоді» (С. Пушик, Страж-гора. Роман з народних уст: Оповідання та новели, 2004, ГРАК).

У словниках РУС одиниці **перешиванець** не виявлено, як і на ресурсі СЕ, що містить понад 70 лексикографічних джерел (енциклопедичних та лінгвістичних, зокрема перекладних). Як бачимо, за змістом

²² Тема 2021–2025 рр, керівник – завідувачка відділу д. філол. н., проф. Є. А. Карпіловська.

текстів можна зробити висновок, що ця одиниця, імовірно, не є новою для української мови, однак фіксації, ранішої від поч. ХХІ ст., усе-таки не виявлено (можливо, глибше вивчення джерел дасть інші результати) – чи це така собі інноваційна імітація старовини, чи справді одиниця є лише *лексикографічною інновацією*, тобто новою тільки для словників, але не для мови.

Поза тим, це слово має прозору мотиваційну ознаку, яскраву форму, а означуване поняття актуальне для будь-якого часу – активність може хіба що згасати або посилюватися (особливо під час інтенсивних суспільно-політичних змін), також одиниця входить у синонімічні відношення з такими, як *пристосованець* – «людина, що безпринципно змінює свої погляди, переконання, смаки, уміло пристосовуючись до обставин» (зафіксовано в шести словниках на СЕ, серед яких СУМ-11, Орф тощо), *перевзуванець* (так само як і *перешиванець* є лексикографічною інновацією, тобто нефіксованим у словниках, проте густо вживане в сучасних текстах) та ін. Отже, *перешиванець* (як і *перевзуванець*) може цілком обґрунтовано претендувати на введення до словника активного типу (за належного ілюстраційного підкріплення та розпрацювання відповідного значення твірного слова *перевзуватися*).

Реєстр залучених словотворчих засобів – це не менш цікавий, а з боку теоретичного узагальнення зібраних інновацій – унікальний блок Словника. Словотвірну структуру слова визначають мотиваційні відношення між твірною основою і словотворчим формантом – він змінює значення похідного слова проти вихідного. Автори подали такі засоби: префіксальні (*агро-*, *алко-*, *бібліо-*, *недо-*, *пра-*, *про-* тощо); конфіксальні (*анти-...-івець*, *анти-...-н(ий)*, *зе-...йк(а)*, *...-о-..., ...-о-...-ість* та ін.); суфіксальні (*-гейт*, *-фоб*, *-ятник* тощо); нові словотворчі основи (*Арахамій-*, *Зе-*, *Зел'-*, *ОПЗЖ-*, *локдаун-*, *скреп-*, *щось-* тощо). Зауважимо, що доцільно ретельніше розмежовувати різні засоби й способи словотворення – префікси та основи, префіксальне словотворення й основотворення.

До цього реєстру не введено складні твірні основи (твірних словосполучень і прийменниково-іменникових сполук, за винятком чужомовних) – надто часом складно визначити мотивувальну одиницю. Проте для деяких одиниць винятки зроблено, хоч це й випадає з авторського пояснення: *москворот'-*, *при корит'-*, *-янелох*.

Праця «Лексико-словотвірні інновації (2017–2021)» А. Нелюби та Є. Редька демонструє невтомне прагнення й невичерпну потребу мовців осмислювати світ і себе у світі в координатах українського мовомислення. Самобутній лексикон постає на основі автохтонних ресурсів та на матеріалі запозичених одиниць, великою мірою через етап переосмислення і метафоризації, що вповні підтверджує велику силу образності й

емоційності української мови. Зібраний та потрактований у Словникові матеріал дає поживу для наступних лексикологічних, словотвірних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних, стилістичних та інших досліджень.

Література

Балог В. О. Словник лексико-словотвірних інновацій. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць. Вип. 23. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. С. 117–119.

Сніжко Н. В. Сучасні українські «мислеквіти» в лексикографічному доробку Анатолія Нелюби. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць. Вип. 23. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. С. 113–116.

Джерела

ГРАК – Генеральний регіонально анотований корпус української мови / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2023. URL: uas Corpus.org.

ЛСІ 1983–2003 – Лексико-словотвірні інновації. 1093–2003. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2004.

ЛСІ 2017–2021 – Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с.

НАСЗ – Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) друк Нові й актуалізовані слова і значення (словникові матеріали) (2002–2010) / Кер. проекту та відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тищенко, О. М. Тищенко. К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. 278 с.

Орф – Український орфографічний словник / Укл. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун. – Вид. 7-е. – К., 2009.

РУС – Російсько-українські словники. URL: r2u.org.ua

РУС-УС – Словарь російсько-український 1893–1898. М. Уманець, А. Спілка.

СЕ – Словники й енциклопедії URL: slovnuk.me

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття: наук. ред. Є. А. Карпіловська і З. Г. Козирева; техн. ред. Л. І. Дідун і Ю. О. Цигвінцева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

СУМ-11 – Білодід І. Л., Горецький П. І., Бурячок А. А. та ін. (ред.) (1970–1980). Словник української мови: в 11-и т. Київ: Наукова думка.

ЮВІЛЕЇ

**Лідія Андронівна Юрчук
(1923–2011)**

Лілія Дідун

УДК 811.161.2'373.72

**Науковий доробок лексикографа і фразеолога
Лідії Андронівни Юрчук**

У статті окреслено науковий портрет відомого українського мовознавця, фразеолога, лексиколога та лексикографа, лауреата Державної премії СРСР у галузі науки і техніки 1983 р. Лідії Андронівни Юрчук. 6 квітня 2023 року минув 100-річний ювілей із дня народження відомого

українського науковця, яка працювала у відділі словників Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН УРСР (від 1991 р. – відділ лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України). Зосереджено увагу на науковому доробку дослідниці, її статтях та лексикографічних працях («Словник української мови» в 11 т. (1970 – 1980), «Фразеологічний словник української мови» у 2 кн.; 1993). Зреферовано основні положення теоретичного доробку відомої словникарки.

Ключові слова: Л. А. Юрчук, Словник української мови, Фразеологічний словник української мови, фразеологічна одиниця.

Розвиток мовознавчої науки безпосередньо пов'язаний із постатями видатних науковців, залюблених у слово й свою копітку працю, без якої ми б не мали зараз такої кількості ґрунтовних досліджень, до яких постійно звертаються у своїй діяльності лінгвісти. Наукові портрети непересічних дослідників, що свого часу зробили вагомий внесок до теорії та практики українського мовознавства, становлять особливу важливу сторінку життя наукової спільноти. З-поміж таких дослідників, які внесли неоцінений вклад у розвиток філологічної думки, є Лідія Андронівна Юрчук – мовознавець, фразеолог, лексиколог та лексикограф, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, на чий праці постійно покликаються в лінгвістичних розвідках, звертаються до її лексикографічного досвіду при укладанні нових словників. Тож окреслимо ключові риси мовознавчого портрета Лідії Андронівни.

Лідія Андронівна працювала у відділі словників Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (потім він отримав назву відділ лексикології та лексикографії, від 1991 р. – у складі Інституту української мови АН (згодом – НАН) України), який вважають однією з найстаріших структурних одиниць установ Національної академії наук України. Назва відділу є промовистим свідченням того, що довгий період своєї історії він незмінно збагачує академічну лексикографію й українське мовознавство загалом, українське суспільство ґрунтовними працями: словниками різних типів, укладеними за допомогою новітніх досягнень мовознавчої теорії та методології, колективними та індивідуальними монографіями, статтями з проблем теорії та практики лексикографії, лексикології та фразеології в авторитетних українських та зарубіжних виданнях, що потужно репрезентують досягнення українських лексикографів і засвідчують неперервну традицію академічної лексикографії в Україні. Свого часу співробітниками відділу лексикології та лексикографії були відомі мовознавці В. С. Ільїн, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник, Т. В. Зайцева, А. А. Бурячок, С. І. Головащук, В. Й. Горобець, Г. М. Гнатюк, В. О. Винник, Л. О. Родніна та інші дослідники. Лідія Андронівна Юрчук сформувалася як науковець саме в цьому відділі, а це свідчить про те, що залюблений у слово мовозна-

вещь знайшов своє професійне покликання – укладання словників та дослідження рідної української мови.

6 квітня 2023 р. минуло 100 років від дня народження словникарки, що свого часу доклала свою дбайливу руку до створення авторитетних багатотомних академічних лексикографічних кодексів. Мовознавча спільнота, колишні колеги й вдячні продовжувачі дослідницьких пошуків Лідії Андронівни Юрчук на філологічній ниві вшанували її світлу пам'ять низкою ґрунтовних доповідей та теплими спогадами про спільну працю на науковому заході «Фразеологія та фразеографія в парадигмі сучасних досліджень: теорія, практика, перспективи (До 100-річчя з дня народження кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Лідії Андронівни Юрчук)», що відбувся 11 квітня 2023 р. у Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Л. А. Юрчук народилася 6 квітня 1923 року на Вінниччині в с. Білопілья Козятинського району в інтелігентній родині сільських учителів. Батько – Андрон Кіндратович – викладав історію та географію у школі, а мати – Ганна Самійлівна була вчителькою молодших класів. Атмосфера вчительської сім'ї та цікаве шкільне навчання заклали в Лідію Андронівну залюбленість у слово, книги, науки, що й втілювалося в майбутньому в ряді ґрунтовних теоретичних досліджень й лексикографічних праць. Вони стали потужним внеском у розвиток філологічної науки. На доказ цього наведемо слова теплих спогадів її доньки, Ольги Василівни Юрчук: «Вплив власних батьків, багатьох інших вчителів – справжніх педагогів – радість пізнання й усвідомлення того, що навчання дається легко, – це вочевидь і привело до подальших досягнень, прагнення самовдосконалення» [8: 252].

Уподобання юної Лідії Андронівни незмінно вели її науковою стежкою й вона вступила на факультет української мови Київського державного (нині національного) університету ім. Т. Шевченка, який закінчила 1947 р. Потім Л. А. Юрчук викладала українську мову в Кременецькому вчительському інституті. Набувши педагогічного досвіду, надалі дівчина назавжди пов'язала своє життя з наукою. Вона працювала в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР в 1955 – 1984 рр., розпочавши свій довгий науковий шлях у відділі словників. У 1956 р. захистила кандидатську дисертацію «Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові». З 1961 р. Лідія Андронівна – старший науковий співробітник. З 1991 р. структурний підрозділ, співробітницею якого була дослідниця, з назвою відділ лексикології та лексикографії увійшов до складу Інституту української мови НАН України. Нині після об'єднання у 2017 р. з відділом структурно-математичної лінгвістики це відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики.

Наукова спадщина Л. А. Юрчук містить важливі дослідження з лексикології, фразеології, словотворення української мови, що поглиблюють теоретичні основи української лінгвістики та є активно цитованими працями, до яких вдячно звертаються науковці. Л. А. Юрчук належить до тих знакових постатей вітчизняної лінгвістики, які долучилися до створення багатотомних академічних лексикографічних праць. Зокрема Лідія Андронівна працювала в колективі укладачів «Українсько-російського словника» у шести томах (1953 – 1963).

Одна з праць відомої дослідниці, у якій сучасні розв'язки теоретичних проблем знайшли своє оригінальне практичне втілення, становить стаття «Ілюстративний матеріал як засіб семантичної характеристики слова в тлумачному словнику» (*Лексикологія та лексикографія*, 1969). Науковець звернула увагу на важливість процесу встановлення значення слова і наголошувала, що «упорядник тлумачного словника зобов'язаний проаналізувати великий лексичний матеріал, щоб установити значення слова і в тлумаченні виразити те найбільш типове і загальне, що є в цьому значенні, і відбити його так, як воно сприймається всіма, хто користується даною мовою» [4]. Л. А. Юрчук подала в цій розвідці постулати добору ілюстративного матеріалу: 1. Матеріали лексичної картотеки – база, на основі якої встановлюється лексичне значення слова і виробляється відповідне тлумачення. 2. Спеціально підібраний лексичний матеріал картотеки – засіб доповнення, розширення, уточнення поданого у словнику тлумачення [4]. Основне завдання тлумачного словника, як зазначила науковець, це вичерпна характеристика значення слова, і тлумачення доповнює ілюстрація, створюючи цілісну картину. Адже тлумачення має подавати основну ідею значення слова, а ілюстративний матеріал виконує важливе завдання конкретизації, поглиблення тлумачення семантики слова. Дослідниця зазначила, що «тлумачення слова не повинне бути надто широким, детальним і конкретизованим, у ньому має відбиватися лише загальна ідея значення, яка разом з вдало підібраними ілюстраціями, що доповнюють, розкривають її, дасть повне уявлення про значення слова» [Там само]. Звичайно, ці напрацювання суголосні з практичними керівництвами робочої групи СУМ: «Для potwierдження існування слова в мові, для наочнішого й повнішого розкриття його значення, синтаксичних зв'язків, вживання в певному словесному оточенні й з певним стилістичним забарвленням до слів реєстру даються ілюстрації – приклади використання їх у літературній мові» [СУМ I: XI].

Лідії Андронівні належить розділ «Суфіксальний дієслівний словотвір» у книзі «Словотвір сучасної української літературної мови» (1979). Дослідниця зауважила, що значна кількість дієслів української мови утворилася від основ слів інших частин мови і розглянула відіменникові суфіксальні дієслова, які становлять найчисленнішу групу, дієслова відприкмет-

никового походження, дієслова, мотивовані прислівниками та числівниками, вигуками і звуконаслідувальними словами та дієслівними основами [6].

Лідія Андронівна Юрчук долучилася також до роботи над фундаментальною лексикографічною працею другої половини ХХ ст. – «Словник української мови» в 11 т. (1970 – 1980) (далі – СУМ), за створення якого у 1983 р. члени авторського колективу та редактори стали лауреатами Державної премії СРСР у галузі науки та техніки. Словникарка працювала над II томом СУМ (словникові статті: *дім* – *днями*; *ж* – *жюри*; редагування матеріалів), редагувала матеріали V тому (*н* – *ноші*; *очі* – *оюн*) та IX тому, була секретарем редакційної колегії словника.

У статті з промовистою назвою «Найбагатша скарбниця української мови» (*Мова. Людина. Суспільство. 1977*), присвяченій саме «Словникові української мови» в 11 т., дослідниця зазначила, що українська мова стала високорозвиненою мовою, здатною задовольняти багатогранне життя українського народу [5: 228–229]. Л. А. Юрчук, попри констатацію неможливості відображення в словнику всього невичерпного багатства української мови, наголошувала, що укладачі мають відібрати до Словника «усе те, що найповніше і найточніше характеризує стан і розвиток української літературної мови» [Там само: 229]. Звичайно, на сьогодні залишається актуальним та важливим для укладачів нових словників питання визначення реєстру словника та критеріїв його добору, на якому зосередила увагу у цій статті Лідія Андронівна. Загальним критерієм для введення слова в реєстр Словника науковець назвала «реальне існування слова, його широке вживання тепер чи в минулому» [Там само: 230] і підсумувала, що «Словник української мови повинен стати найповнішим зібранням науково витлумаченої лексики української мови» [Там само: 236]. Повнота реєстру словника за визначеними критеріями, багатство та різноманіття його джерельної бази є надзвичайно важливим показником в широкому плані характеристики нації, про який влучно сказав колега Лідії Андронівни, В. О. Винник: «Зрілість культури нації серед інших показників визначається рівнем розвитку її лексикографії – передусім наявністю в її доробку великих за обсягом реєстру словників тлумачного типу» [1: 16].

Л. А. Юрчук у статті «Взаємозв'язок синтаксичних особливостей слова з його лексичним значенням» (збірник *«Слово і фразеологізм у словнику»*, 1980) зауважила, що смислова структура слова надзвичайно складна і лише всебічне вивчення слова на фоні загальної мовної системи дає можливість певним чином об'єктивно подати його смислову характеристику [3: 83]. Дослідниця писала, що у відповідному синтаксичному контексті переважна більшість прикметників можуть виконувати функції іменника, ілюструючи це рядом лексем (*вороний, вартовий, майбутній, знайомий*); розглянула зміну семантики іменників залежно від зміни їхньої синтаксич-

ної функції (*ключ, кільце, контрабанда, клин, горе, сором, неспромога*); зміну синтаксичних функцій прислівників (*журно, жарко, далеко, ззаду, поблизу, наразі, зрозуміло*); звернула увагу на те, як зі зміною семантики дієслова часто змінюється його синтаксичний зв'язок керування (*коверзувати, обладнувати, бренькати, напускати*) тощо [Там само]. Лідія Андронівна наголосила, що зміна синтаксичних особливостей слова пов'язана із зміною семантики і вивчення цієї залежності має велике значення для впорядників тлумачного словника [Там само: 108]. Наприклад, словникова стаття з II тому СУМ на літеру Ж, укладену Лідією Андронівною: **ЖУРНО**. 1. Присл. до **журній**. *Журно в хаті Сидять матуся, батько мій* (Нагн., Пісня., 1949, 110); *Десь на леваді співали дівчата тихо й журно* (Головко, I, 1957, 60); *Над Десною журно хилились старі дуплаві верби, з жалем ронили напівжовклі продовгуваті листочки* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 152). .. 2. у знач. присудк. сл. Про почуття смутку, туги, печалі; сумно, печально, тужно. *Чогось їй було сумно, чогось їй було журно* (Коцюб., I, 1955, 108); *Журно стало і наче порожньо на серці в Орісі* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 245) [СУМ, II: 549]. У СУМ ілюстраціями, наведеними також у статті, укладач розкрила значення обставини способу дії та другим значенням слова показала зміну функції прислівника в інших синтаксичних умовах.

Л. А. Юрчук працювала над укладанням «Фразеологічного словника української мови» у 2 кн. (1993). Разом із колегами по відділу Л. Г. Скрипник, В. М. Білоноженко, В. О. Винником, В. В. Дятчук, Н. М. Неровнею, Н. І. Пашковською, Т. О. Федоренко та І. С. Гнатюк словникарка долучилася до впорядкування нашого фразеологічного багатства, душі мови, як часто образно називають фразеологію. Теоретичні положення передмови цієї фундаментальної праці є важливими й актуальними для розвитку фразеології та фразеографії. Передмову до «Фразеологічного словника української мови» (1993; ФСУМ) Т. В. Цимбалюк-Скопненко у статті, присвяченій фразеографуванню в академічному тлумачному словникарстві, називає першим текстом, що відбиває сучасний академічний підхід до фразеографування [2: 96]. Тетяна Василівна припускає, оскільки текст не підписаний, що більша частина тексту передмови до цього фразеологічного словника може бути написана саме Л. А. Юрчук. Вона зазначає, що Лідія Андронівна була керівником групи укладачів, які розпочинали роботу над словником і саме їй, за свідченням В. М. Білоноженко, довелося розв'язувати найскладніші теоретичні й практичні завдання під час укладання першого академічного тлумачного фразеологічного словника української мови [Там само: 97]. Працею, у якій закріпився «канон сучасного академічного фразеографування», дослідниця називає «Словник фразеологізмів української мови» (2003) (далі – СФУМ) і наголошує на продовженні традицій та на покликанні в цій праці на словникарський досвід

Л. А. Юрчук [Там само]. Укладачі цього Словника одразу зазначили, що вони в роботі «щодо теоретичних засад визначення фразеологічних одиниць дотримуються принципів, розроблених Л. А. Юрчук у «Фразеологічному словнику української мови» у двох книгах» [СФУМ: 4]. Укладачі СФУМ також спираються на розуміння фразеологічної одиниці як «усталеного стійкого словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створюване в основному внаслідок переосмислення вільного словосполучення, а також виступає членом речення» [Там само]. До цього визначення фразеологічної одиниці подано покликання на статтю Лідії Андронівни «Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови» у журналі «Мовознавство» за 1983 рік (№ 5). У тому ж році був опублікований «Проспект Фразеологічного словника української мови» (співавтори: Л. А. Юрчук, Л. Г. Скрипник, В. М. Білоноженко, Н. М. Неровня, О. П. Петровська). Вищезгадана ґрунтовна стаття Лідії Андронівни передувала оприлюдненню ФСУМ і стала важливою основою практичного втілення роботи над словником. У цій статті науковець описала ознаки фразеологізму, на які зважали укладачі Фразеологічного словника. Детально окреслюючи групи одиниць за походженням, Л. А. Юрчук першорядне місце відводить саме фразеологізмам власне українського походження. Також вона висловила свою думку з приводу стійких словосполучень, що помилково залучаються до фразеології.

Лексикографи, що працюють над укладанням нових словників, не зможуть обійтися без опертя на апробовані основи лексикографування, той неоцінений практичний досвід, переданий їм у тягlostі традицій вітчизняної лексикографії. Багатство української мови відображається в нових словниках, зокрема укладених співробітниками відділу, в якому свого часу працювала Лідія Андронівна. Поряд зі знаковими академічними працями минулого у відділі створено такі нові лексикографічні кодекси, як однотомний тлумачний «Словник української мови» (2012, 2 вид. 2016), додаток до визначного досягнення української лексикографії ХХ ст. – «Словника української мови» в 11 томах – «Словник української мови в 11 томах. Додатковий том» (2017), «Український лексикон кінця ХVІІІ – початку ХХІ ст.: словник-індекс у 3 т.» (2017), «Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (2022).

Постать Лідії Андронівни Юрчук, чий ґрунтовні дослідження стали потужним внеском у розвиток української філологічної думки, займає почесне місце у когорті видатних вітчизняних науковців.

Джерела

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття: наук. ред. Є. А. Карпіловська і З. Г. Козирєва; техн. ред. Л. І. Дідун і Ю. О. Цигвинцева; понад 10000 слів, словосполук і висловів. – Київ: Інститут української мови НАН України, 2022 (електронне видання). URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

СУМ – Словник української мови: у 11-ти т. Київ, 1970 – 1980.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. Київ, 2003.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. Кн. 1. – Київ: Наукова думка, 1993.

Література

1. Винник В. О. Як створювався академічний тлумачний словник «Словник української мови» в 11-ти томах. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія / Відпов. ред. к.філол.н. І. С. Гнатюк. Київ, 2011. С. 16 – 27.

2. Цимбалюк-Скопненко Т. В. Фразеографування в академічному тлумачному словникарстві: ідеї, реалізація, проблеми. *Лексикографічний бюлетень*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2022. Вип. 31. С. 93 – 100. URL: <https://iul-nasu.org.ua/periodychni-vydannya/zbirnyk-naukovyh-prats-leksykografichnyj-byuleten.html> (дата звернення: 12.09.2023).

3. Юрчук Л. А. Взаємозв'язок синтаксичних особливостей слова з його лексичним значенням. Слово і фразеологізм у словнику. Київ: Наукова думка, 1980. С. 83–108.

4. Юрчук Л. А. Ілюстративний матеріал як засіб семантичної характеристики слова в тлумачному словнику. Лексикологія та лексикографія. Київ: Наукова думка, 1969. С. 132– 140.

5. Юрчук Л. А. Найбагатша скарбниця української мови. Мова. Людина. Суспільство. Київ: Наукова думка, 1977. С. 228–236.

6. Юрчук Л. А. Суфіксальний дієслівний словотвір. *Словотвір сучасної української мови*. Київ: Наукова думка, 1979. С. 172–211.

7. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови. *Мовознавство*, 1983. № 5. С. 23–32.

8. Юрчук О. В. Слово про Маму. *Лексикографічний бюлетень*. Вип. 20. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 251 – 255.

Legend

CMTOY – Dictionary of the language of creative personalities of Ukraine of the second half of the 20th – beginning of the 21 st century: science. ed. E. A. Karpilovska and Z. G. Kozyreva; technical ed. L. I. Didun and Yu. O. Tsygvintseva; more than 10,000 words, phrases and expressions. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022 (electronic edition). URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view (in Ukr.).

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv, 1970 – 1980 (in Ukr.).

СФУМ – Dictionary of phraseology of the Ukrainian language. V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk and others. Kyiv, 2003 (in Ukr.).

ФСУМ – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993) Kyiv (in Ukr.).

References

1. Vynnyk, V. O. (2011). How the academic explanatory dictionary «Dictionary of the Ukrainian language» in 11 volumes was created. Ukrainian lexicography in the All-Slavic context: theory, practice, typology. Kyiv. P. 16–27 (in Ukr.).

2. Tsymbalyuk-Skopnenko, T. V. (2022). Phraseography in academic explanatory vocabulary: ideas, implementation, problems. Lexicographic bulletin. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. Issue 31. P. 93–100. URL: <https://iul-nasu.org.ua/periodychni-vydannya/zbirnyk-naukovyh-prats-leksykografichnyj-byuleten.html> (in Ukr.).

3. Yurchuk, L. A. (1980). The relationship between the syntactic features of a word and its lexical meaning. Word and phraseology in the dictionary. Kyiv: Naukova Dumka. P. 83–108 (in Ukr.).

4. Yurchuk, L. A. (1969). Illustrative material as a means of semantic characterization of a word in an explanatory dictionary. Lexicology and lexicography. Kyiv: Naukova Duma. P. 132–140 (in Ukr.).

5. Yurchuk, L. A. (1977). The richest treasury of the Ukrainian language. Language. Man. Society. Kyiv: Naukova Dumka. P. 228–236 (in Ukr.).

6. Yurchuk, L. A. (1979). Suffixal verb phrasebook. Vocabulary of the modern Ukrainian language. Kyiv: Naukova Dumka. P. 172–211 (in Ukr.).

7. Yurchuk, L. A. (1983). Theoretical foundations of the register of the phraseological dictionary of the Ukrainian language. Linguistics. No. 5. P. 23–32 (in Ukr.).

8. Yurchuk, O. V. (2011). A word about Mother. Lexicographic bulletin. Vol. 20. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. P. 251–255 (in Ukr.).

Liliia Didun***Scientific work of the lexicographer and phraseologist Lidia Andronivna Yurchuk***

The article outlines the scientific portrait of the famous Ukrainian linguist, phraseologist, lexicologist and lexicographer, laureate of the USSR State Prize in the field of science and technology in 1983, Lydia Andronivna Yurchuk. On April 6, 2023, the 100th anniversary of the birth of a famous Ukrainian scientist who worked in the dictionary department of the Linguistics Institute named after O. O. Potebni of the National Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (from 1991 – the department of lexicology and lexicography of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine). Attention is focused on the researcher's scientific output, her articles and lexicographic works ("Dictionary of the Ukrainian Language" in 11 volumes (1970 – 1980), "Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language" in 2 volumes; 1993). The main provisions of the theoretical revision of the well-known dictionary are referenced.

Key words: *L. A. Yurchuk, Dictionary of the Ukrainian language, Phraseological dictionary of the Ukrainian language, phraseological unit.*

**Валентина Ісидорівна (Сидорівна) Перебийніс
(13.X.1923–21.XII.2020)**

УДК 81'33=161.2(075)

Євгенія Карпіловська

Зачинателька української статистичної лексикографії:

До 100-ліття від дня народження
доктора філологічних наук, професора
Валентини Ісидорівни (Сидорівни) Перебийніс
(13.X.1923–21.XII.2020)

У статті з нагоди 100-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора Валентини Ісидорівни (Сидорівни) Перебийніс проаналізовано укладений під її керівництвом новий для української лексикографії тип словника – «Частотний словник сучасної української художньої

прози» в 2 т. (Київ, 1981) та осмислено роль Ювілярки в заснуванні і розвитку нової галузі українського словникарства – статистичної лексикографії. Продemonстровано принципи укладання частотного словника, підкреслено його значення для вивчення закономірностей і особливостей функціонування українського лексикону в текстах різних стилів.

Ключові слова: Валентина Ісидорівна (Сидорівна) Перебийніс, українська лексикографія, статистична лексикографія, частотний словник

13 жовтня 2023 року українці мовознавці відзначили 100-літній ювілей від дня народження доктора філологічних наук, професора, першої завідувачки відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (нині – НАН України), фундаторки разом із М. М. Пещак школи академічної структурної, прикладної та математичної лінгвістики Валентини Ісидорівни (Сидорівни) Перебийніс. Упродовж усього свого довгого й насиченого професійного життя Валентина Ісидорівна, германіст за базовою освітою і дипломом кандидата філологічних наук, дослідження англійської мови поєднувала з опрацюванням за допомогою структурних і математичних методів, комп'ютерних технологій фонетики, лексики і граматики української мови. Її докторська дисертація «Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови» і численні праці з україністики є тому переконливим підтвердженням. Вона разом із колективом співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, який очолила в 1968 році, була зачинателькою нового напрямку в українській лексикографії – статистичної лексикографії, першою ластівкою якої став двотомний «Частотний словник сучасної української художньої прози» (далі – ЧС), що побачив світ у київському академічному видавництві «Наукова думка» 1981 року.

У тодішню ще докомп'ютерну еру цю працю укладали вручну. Огром обчисленого матеріалу вражає: понад 500 тисяч слів текстів були вручну обстежені й обраховані за допомогою спеціально створеної для цього нового типу словника системою статистичних методик. Обсяг текстів для підрахунків визначила реєстрова одиниця цього частотного словника української мови – слово. Фахівці з лінгвостатистики вже на той час встановили, що для одержання вірогідних частотних характеристик слова, тобто відомостей про його вживання в тексті та розподіл у ньому, потрібний масив слів, не менший за 300 тисяч одиниць. Обсяг у 500 тисяч слововживань Валентина Ісидорівна та її колеги прийняли за оптимальний. Прикметно, що як повноправні реєстрові одиниці до словника були введені дієприслівники, а також численні слова-юкстапозити на зразок *батько-герой* або *байдужо-спокійний*. Джерельну базу ЧС становили художні прозові твори 25 українських письменників, опубліковані в період між

1945–1970 рр. Дібрано було тексти різних жанрів, що представляли мовну практику різних регіонів України, зокрема твори Ірини Вільде, А. Головка, О. Гончара, О. Довженка, П. Загребельного, Івана Ле, Петра Панча, М. Стельмаха та ін. Було відібрано твори майстрів сучасної української прози, різноманітні за будовою та тематикою, письменників, мовну палітру котрих дослідники вважали показовою і зразковою для стану української літературної мови того періоду. Отже, ЧС є повним, середнім за обсягом реєстру частотним словником слів, для яких встановлені такі статистичні характеристики: абсолютна частота вживання в загальній вибірці, абсолютна й відносна частота вживання окремо в авторській та прямій мові (мові персонажів творів), середня частота вживання у вибірках у 1000 слів, показник міри коливання середньої частоти у вибірках з різних творів, показник кількості джерел, у яких зустрілася така реєстрова одиниця, та кількості мінімальних вибірок, у яких встановлювалася середня частота вживання слова. Для кожної реєстрової одиниці в ЧС указано її частиномовну належність, для багатозначних слів та омонімів – значення, в якому для нього властивий певний набір форм, що зафіксовані в обстежених текстах, а для змінюваних слів подані показники граматичних категорій у межах частин мови, незмінювані слова позначені символом * (астериск, або зірочка).

Корпус ЧС складають 5 списків: 1) слова з абсолютною частотою вживання, яка дорівнює 2 і більше; 2) словоформи з абсолютною частотою вживання 1; 3) слова та словоформи, упорядковані за спадом частоти вживання (загальний список), 4) слова та словоформи, упорядковані за спадом частоти вживання в прямій та 5) в авторській мові. Перші два списки становлять так звані *алфавітно-частотні списки* слів, принципом побудови яких є розміщення одиниць в алфавітному порядку за їхнім початком. Три інших списки називають у статистичній лексикографії *ранговими*: зі спадом частоти слова в таких списках збільшується його ранг, або порядковий номер у такому списку. У першому списку для змінюваних слів встановлено вихідну форму, під якою об'єднано всі зафіксовані в текстах словоформи. Отже, ЧС дає його читачам уявлення не лише про ті слова, які вжито в опрацьованих джерелах, а й про обсяг їхніх уживаних форм. Наприклад, уживана в досліджених текстах словозмінна парадигма слова *українець* виглядає так: абсолютна частота його вживання дорівнює 18 (11 у прямій і 7 – в авторській мові); у текстах його представляють такі форми – *українець* (4 рази), *українця* (3), *українці* (називний відмінок множини, 5 разів), *українців* (родовий відмінок множини – 4 рази), *українців* (знахідний відмінок множини 1 раз), *українцями* (1 раз).

Загалом у ЧС подано статистичні характеристики близько 33 тис. різних слів сучасної української мови. Серед них чимало рідкісних слів: okazionalizmів, neologizmів, індивідуально-авторських слововживань на

зразок *аеродромчик, арифметик, безсердеччя, вертиголова, кулацюра, безвечірній, білоштанний, біло-спокійний, виразно-розмірений* та ін. Трапляються серед них діалектизми (*банякуватий, варгатий*), історизми (*амант, адамасковий*) і навіть слова-покручі – кальки з російських зразків (*авоська* (пор. із нормативними *сітка, сіточка*), *балбес* (норм. *бовдур, телепень*), *кукушка* (норм. *зозуля*), *нерозбериха* (норм. *безлад, плутанина*), *бандпосібник* (норм. *бандпомічник, бандпомагач*). Поява кальок та покручів у реєстрі ЧС зумовлена суцільною вибіркою слів для його реєстру, засадничим принципом формування реєстру цього словника. Тексти подано без жодних лакун, а подібні слова у творах відіграють роль стилістичних маркерів мови тих чи тих персонажів.

Приписаний кожному слову ранг, або ж його місце в ієрархії одиниць системи мови, реалізованої в текстах-джерелах ЧС, свідчить про ступінь активності їхнього вживання в дібраних для ЧС творах сучасної української художньої прози. Цілком очікувано такий ранговий список. очолили слова службових частин мови, а також особові займенники. Ось які слова в ЧС виявилися найуживанішими, опинившись на перших 10 місцях (рангах) цього списку: 1 – *і₁ сп. (сполучник)* – 14276 (цифра зліва від слова – показник його рангу в частотному списку, а цифра справа – показник абсолютної частоти його вживання в опрацьованому текстовому масиві у 500 тис. слововживань); 2 – *в* – 12791; 3 – *не* – 11030; 4 – *на* – 10388; 5 – *з* – 8338; 6 – *він* – 8200; 7 – *а₁ сп. (сполучник)* – 6251; 8 – *до* – 4821; 9 – *я* – 4783 і 10 – *і₂ част. (частка)* – 4666. Найвищі ранги серед дієслів мають лексема *бути* у функції зв'язки в складеному дієслівному присудку (14-ий ранг, абсолютна частота вживання 2874) і у функції повнозначного слова (22-ий ранг, абсолютна частота вживання 2258), а також *сказати* (43-ій ранг, абсолютна частота вживання 1337) і *знати* (44-ий ранг, абсолютна частота вживання 1323). Серед іменників найактивнішими в досліджених текстах виявилися слова *рука* (33-ій ранг, абсолютна частота вживання 1587) та *око* (41-ий ранг, абсолютна частота вживання 1407).

Ось, наприклад, яку інформацію можна почерпнути зі статті до слова *думка* в ЧС. Загалом форми словозмінної парадигми цього іменника жіночого роду зустрілися в опрацьованих текстах 445 разів, відповідно 82 рази в прямій та 363 рази в авторській мові. Окремі форми цього слова, за свідченням ЧС, побутують в аналізованих текстах із такими показниками абсолютної частоти вживання, тобто вживання і в прямій, і в авторській мові: *думка* – 63; *думки* род одн. – 42; *думку* – 71; *думкою* – 19; *думці* місц. – 26; *думки* наз. мн. – 61; *думок* – 44; *думкам* – 3; *думки* зн. мн. – 47; *думками* – 37; *думках* – 32. Відносна частота найактивнішої в цій парадигмі форми називного відмінка однини *думка* в опрацьованому масиві художніх прозових текстів становить 0,000126, або 63/500000, де, нагадаємо, 500 000

слововживань – довжина текстової вибірки, в якій встановлено частотні характеристики слів реєстру ЧС.

Обраховані частотні характеристики слів створюють надійну основу для визначення ядра, найбільш активних і значущих слів для текстів української художньої прози 40–70-х років минулого століття, дають можливість визначити обсяг, склад і закономірності реалізації в цих текстах українського лексикону. «Частотний словник сучасної української художньої прози» подає «портрет» цього функціонально-стильового різновиду української літературної мови з погляду кількісних та якісних характеристик їхнього лексичного наповнення.

1986 р. Валентина Ісидорівна Перебийніс перейшла на роботу до Київського інституту іноземних мов (згодом – Київського національного лінгвістичного університету), де створила й очолила лабораторію комп'ютерної лінгвістики, але не поривала зв'язків з відділом структурно-математичної лінгвістики. 1998 р. на базі ЧС з прямим абеткуванням одиниць реєстру, або абеткуванням за початком слів колектив співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України на чолі з Н. Ф. Клименко, учнів і колег В. І. Перебийніс, уклав за допомогою комп'ютера й видав однотомний «Обернений частотний словник сучасної української художньої прози» (Київ, 1998), який становить один із можливих граматичних словників сучасної української мови. У цьому частотному словнику, на відміну від попереднього двотомника, подано розгорнуту граматичну інформацію про особливості вживання та сполучуваності слів у прямій та авторській мові творів української художньої прози другої половини ХХ ст.

Методика статистичного опрацювання текстів та формат статті «Частотного словника сучасної української художньої прози» були використані в комп'ютерних частотних словниках публіцистичного та наукового стилів української мови, які співробітники відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України разом із працівниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка уклали в 90-х роках минулого століття. Цю роботу в лабораторії комп'ютерної лінгвістики продовжила учениця В. І. Перебийніс доктор філологічних наук, доцент Н. П. Дарчук, уклавши разом зі студентами, майбутніми бакалаврами та магістрами з прикладної лінгвістики, «Частотний словник сучасної української поетичної мови» на матеріалі творів Ю. Андруховича, М. Вінграновського, О. Забужко, І. Драча, І. Жиленко, С. Йовенко, Л. Костенко, І. Малковича, Д. Павличка, В. Стуса та інших українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст. Ці словники, як і базовий для них «Частотний словник сучасної

української художньої прози», виставлені у вільному доступі на лінгвістичному порталі mova.info

Після науковця, педагога, організатора наукових досліджень у спадок наступним поколінням залишаються його праці і учні, які продовжують справу свого Вчителя. Валентина Ісидорівна Перебийніс прожила в науці щасливе життя. Вона реалізувала свої задуми і створила школу академічної структурної, прикладної та математичної лінгвістики в Україні, відкрила зокрема новий – статистичний – напрямок в українській лексикографії. Уже третє покоління її вірних учнів активно й плідно продовжує її справу в українському мовознавстві, розвиває ідеї статистичної лексикографії.

Джерела

Обернений частотний словник сучасної української художньої прози. Київ: АртЕк, 1998.

ЧС – Частотний словник сучасної української художньої прози. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 1-2.

Частотний словник сучасної української поетичної мови: URL: www.mova.info (дата звернення 20.01.2024).

Legend

ЧС – Frequent dictionary of Modern Ukrainian Artistic Prose. Kyiv: Nauk. dumka, 1981. Vol. 1-2.

Converse Frequent dictionary of Modern Ukrainian Artistic Prose. Kyiv: ArtEk, 1998.

Frequent dictionary of Modern Ukrainian Poetic Language: URL: www.mova.info (date of request 20.01.2024).

Ievgeniia Karpilovska

The founder of Ukrainian statistical lexicography: To the 100th anniversary of the birthday of Doctor of Philology, Professor Valentina Isidorivna (Sydorivna) Perebyinis (13.X.1923–21.12.2020)

In the article on the occasion of the 100th anniversary of the birthday of the Doctor of Philology, Professor Valentina Isidorivna (Sydorivna) Perebiynis, a new for Ukrainian lexicography type of dictionary – "Frequent Dictionary of Modern Ukrainian Artistic Prose" in 2 volumes (Kyiv, 1981) and the role of Professor Perebyinis in the foundation and development of the new field of Ukrainian lexicography – statistical lexicography is discussed. The principles of compiling frequency dictionary are demonstrated, as well as importance such

dictionaries for studying the regularities and peculiarities of the functioning of the Ukrainian lexicon in texts of different styles is emphasized.

Key words: *Valentina Isydorivna (Sydorivna) Perebyinis, Ukrainian lexicography, statistical lexicography, frequent dictionary*

СУМНОЗВІСНІ ДАТИ

Юлія Цигвинцева

УДК 811.161.2(093)

Сумні роковини: 160 років Валуєвському циркуляру

У 2023 році виповнюється 160 років із часу прийняття Валуєвського циркуляра, який продовжив лінгвоцид – «свідому, цілеспрямовану політику і суспільну практику панівної нації (її державних, релігійних, громадсько-політичних структур тощо), скеровану на ліквідацію мови підлеглого народу з метою його денаціоналізації й асиміляції» [9], що її послідовно провадила Російська імперія стосовно української мови ще з часу підписання в 1654 році Переяславської угоди. І. Огієнко щодо цього зауважував, що «Ми завше несли на Москву свою культуру, свою науку, несли з щирим серцем освічених людей, а сама Москва тільки й марила, що про русифікацію. Вона завше дивилась на нас оком дужчого силою, дивилась, як на завойований народ. Культуру нашу віками брали, охоче, приймали й самих нас, проте завше тільки й марили, аби й нас зробити своїми рабами, аби звести нашу мову, аби звести всі притаманні одміни наші, щоб не було видно, звідки береться культура на Москві» [7: 130–131].

Л. Масенко стверджує, що «від самих початків приєднання України до Росії імперія повела запеклу боротьбу з мовою українців як основою їхньої самототожності, усвідомлення себе як окремого народу, не подібного до росіян. Головним методом війни були заборони на вживання української мови у різних сферах суспільного життя» [6]. Однією зі спроб імперії знищити українську мову був Валуєвський циркуляр, виданий 30 (18 – за старим стилем) липня 1863 року. Це таємний відомчий акт міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва «щодо друкування книг малоросійською мовою», призначений цензурним комітетам, із розпорядженням, «щоб до друку дозволялись тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красного письменства; пропуск же книг малоросійською мовою духовного змісту, навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, ... припинити»²³ [2].

Дослідники наголошують на кількох подіях, що передували появі циркуляра. По-перше, це розвиток на території України недільних шкіл, у яких навчання відбувалося українською мовою. По-друге, успішна спроба професора М. Костомарова зібрати кошти для фінансування цих шкіл та видання навчальної і наукової літератури для них українською мовою (йому вдалося зібрати значну суму (4 тис. карбованців) для друку української

²³ Тут і далі переклад авторки статті.

читанки, граматики, інших навчальних текстів, перекладу молитов). По-третє, вагомим стимулом для циркуляра став переклад Біблії українською мовою. По-четверте, передумовою «появи Валуєвського циркуляру вважають Січневе повстання 1863 року, в якому до поляків, литовців і білорусів приєдналася і частина українців» [1]. Усе це породило підозри у влади щодо можливого відродження самостійницьких настроїв і устремлінь українців.

Безпосередньою ж причиною появи цього сумнозвісного документа стали кілька доповідних записок на ім'я П. Валуєва від «вищого імперського чиновництва: військового міністра Д. Мілютіна, шефа жандармів В. Долгорукого, київського генерал-губернатора М. Аненкова про розмах українофільського руху та можливі перспективи еволюції його вимог: від дозволів на видання літератури на “малоросійському наріччі” – до можливих у майбутньому вимог автономії для Малоросії» [цит. за 10: 108–109], а також лист від київського цензора О. Новицького та стаття М. Каткова в газеті «Московские ведомости». Зокрема, О. Новицький писав про те, що «української мови не було, немає і не може бути», що це лише «споганена польським впливом російська мова», а тому немає потреби вчитися цією мовою, адже вся освіта в Росії відбувається загальнодоступною російською [2]. Деякі фрази київського цензора П. Валуєв використав у тексті циркуляра, насамперед про те, що української мови не було, немає і бути не може, і що це лише польська інтрига. М. Катков у своїй статті писав про шкідливість українофільства, неприпустимість формування української літературної мови, осуджував М. Костомарова за видання книжок для народної освіти, зазначав, що відкриття недільних шкіл, збирання для них коштів та переклад Біблії українською мовою є сепаратизмом, який необхідно негайно зупинити, оскільки «Україна не може мати незалежного політичного існування» [11: 66]. Твердження про те, що без союзу з Росією України бути не може, після цього повторювали й сьогодні продовжують оперувати ним усі російські великодержавні шовіністи.

Як зауважують дослідники, М. Костомаров намагався пояснити неправдоподібність чуток про сепаратистські настрої та відстояти право українців говорити й здобувати початкову освіту рідною мовою, але, звісно, його не почули. П. Валуєв зреагував на всі доповідні записки та листи секретним розпорядженням, яке направили до Київського, Московського та Петербурзького цензурних комітетів (рис. 1, 2).

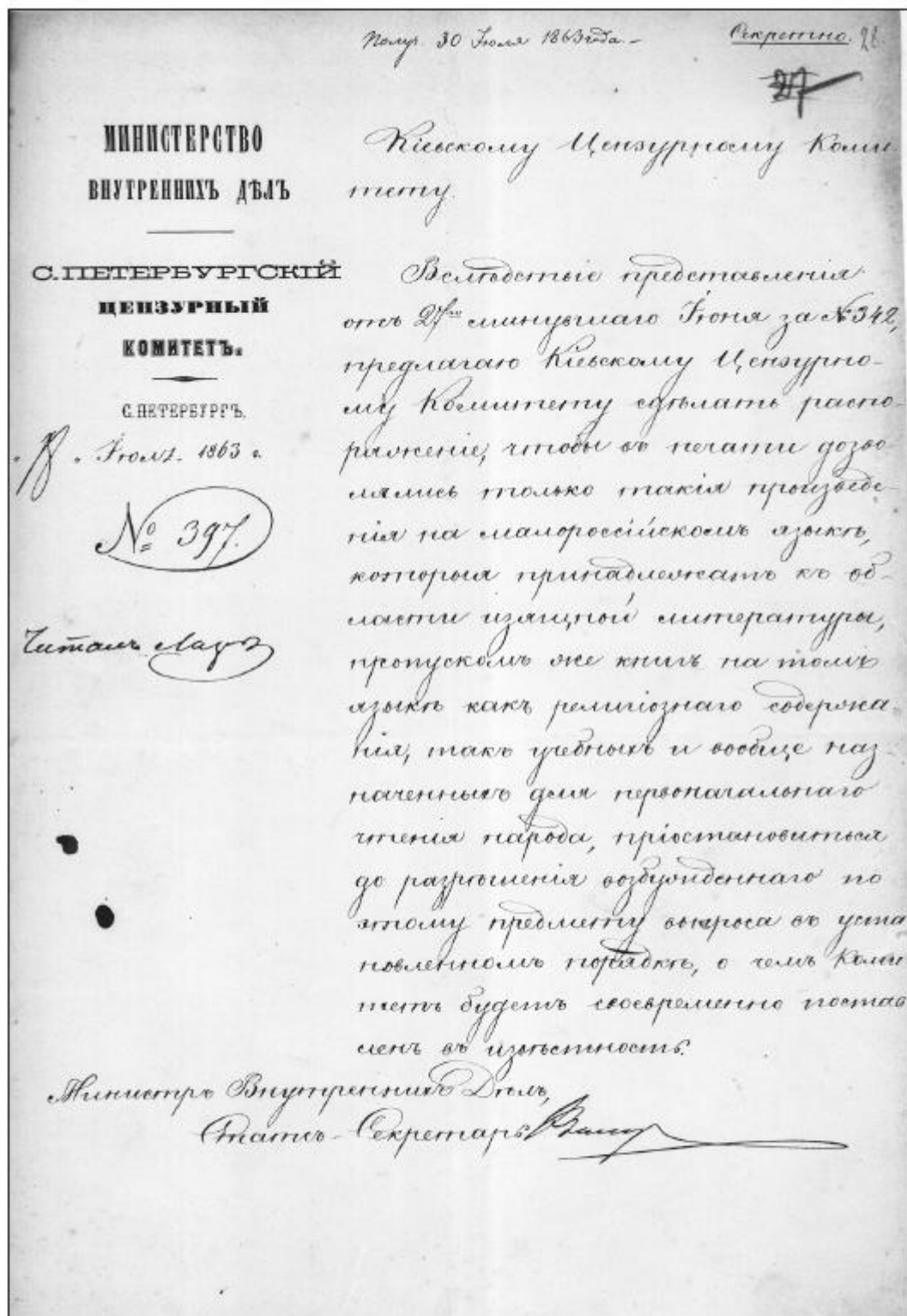

Рис. 1. Розпорядження міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва Київському цензурному комітету. 18 липня 1863 р. Док. № 44 [11: 80].

№ 44

1863 р., липня 18. Санкт-Петербург. –
Розпорядження міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва
Київському цензурному комітету про заборону друкування
українською мовою книжок релігійного змісту, підручників
та видань для початкового читання

Секретно

Вследствие представления от 27 минувшего июня за № 342³ предлагаю Киевскому цензурному комитету сделать распоряжение, чтобы в печати дозволялись только такие произведения на малороссийском языке, которые принадлежат к области изящной литературы. Пропуском же книг на том языке как религиозного содержания, так и учебных и вообще назначенных для первоначального чтения народа, приостановиться до разрешения возбужденного по этому предмету вопроса в установленном порядке, о чем комитет будет своевременно поставлен в известность^a.

Министр внутренних дел статс-секретарь Валуев

Рис. 2. Текст розпорядження міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва Київському цензурному комітету. 18 липня 1863 р. Док. № 44 [11: 79].

Більшість науковців вважають, що репресивні заходи, передбачені Валуєвським циркуляром, мали тимчасовий характер. На їхню думку, про це свідчить і сам текст циркуляра, і службова записка «Про книги, що видаються для народу малоросійською говіркою» міністра П. Валуєва до імператора Олександра II, і звернення Петербурзького цензурного комітету стосовно пояснень про те, як надалі діяти його чиновникам щодо малоросійських рукописів, що перебували на розгляді цензорів²⁴, тощо. Хоча деякі дослідники не погоджуються з цією тезою. Наприклад, О. Казакевич зазначає, що «відомий фахівець з історії Східної Європи А. Каппелер пов'язує появу Валуєвського циркуляра із польським повстанням і наголошує на системному [підкреслення моє – Ю. Ц.] характері документа, який мав стати програмою політики щодо України» [3: 71]. Попри все, Валуєвський циркуляр не лише залишався чинним пів століття, а й став передумовою Емського указу 1876 р., який фактично повністю заборонив друкувати будь-які українські книги.

Поява циркуляра негативно вплинула на українське книговидавництво. «Про це свідчить статистичний аналіз даних Київського цензурного комітету, за яким після Валуєвського циркуляра 1864 р. випущено 12 книг; 1865 р. – 5 книг; 1866 р. – жодної, у наступні роки по 2, а вже у 1872 р. – їх знову було 14» [10: 109]. Дослідники вважають, що згодом ситуація пок-

²⁴ Оригінали документів див. детал. на сайті Віктора Кубайчука «Хронологія мовних подій в Україні» (<http://movahistory.org.ua>) та у виданні «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)» (С. 66–86).

ращилася, але суто завдяки послабленню пильності цензури різними, у тому числі й незаконними, способами. Окрім того, Валуєвський циркуляр загальмував розвиток освіти й науки українською мовою, а отже, і загалом державотворчих процесів в українському суспільстві в Наддніпрянській Україні. Як справедливо зауважує І. Огієнко, «наслідки всіх цих заборон, всіх цих утисків були страшні для України. Вони зробили то, що багато вкраїнців одбилися од рідного поля, пристали од рідного життя, забули свою мову, пришили хвостика -въ до своєї фамилії і зробилися “тоже малороссами”... Русифікація через школу, через суд та церкву широкою річкою текла до життя українського... Русифікація зносила нашу культуру, руйнувала наші звичаї, марудила нашу пісню, робила перевертнів навіть з народу. Свідомість українська падала, історія забувалася, притаманні ознаки наші нищились...» [7: 233].

Прикро, що до появи цього документа причетні наші земляки, як-от цензор О. Новицький, який походив з української священницької родини із села Пилипи, що неподалік Звягеля (до 2022 року – Новограда-Волинського) Волинської губернії (тепер – Житомирської області), закінчив Київську духовну академію, працював на кафедрі філософії Імператорського університету Святого Володимира в Києві (нині – Київського національного університету імені Тараса Шевченка), або анонімні представники київського духовенства, які написали листа про небезпеку публікації українського перекладу релігійних текстів. Як показує історія, такі українці, зрадники й перекинчики, завжди стараються удвічі, а то й утричі більше за самих ворогів. З цього приводу слушно зауважує П. Кралюк: «На перший погляд може видатися, що Валуєвський циркуляр – справа давно минулих днів. Однак схема, за якою він створювався й реалізовувався, успішно діє до дня сьогоднішнього. Виглядає вона приблизно так: у високих кабінетах Пітера чи Москви замишляється черговий підкоп під українство й Україну, потім знаходять малоросійських козачків, які готові виконувати вказівки російських імперських зверхників і навіть взяти на себе тягар відповідальності за антиукраїнські діяння» [5]. Щодо духівництва, то прямі паралелі з нинішньою діяльністю Української православної церкви Московського патріархату не залишають простору для фантазій на цю тему. Історія з так званими “народними республіками” на сході України засвідчує, що ця схема працює досі й на державному рівні. Окрім цього, і тепер, в умовах активної фази російсько-української війни, у медіа нерідко трапляються повідомлення про зрадників-українців, дотепер частина населення не розуміє, чому необхідно переходити на українську мову та говорити нею у своїй державі, до сьогодні російські та проросійські пропагандисти розповідають про так звані утиски російськомовних та транслюють імперські міфи про походження нашої мови й нації. Саме тому звернення до Валуєвського циркуляра й інших документів минулого озброює нас аргумен-

тами й засобами обстоювання української мови та культури в боротьбі зі спадкоємцями валуєвщини.

Л. Костенко зазначала: «У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас – це фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоелемент літератури, а з важкої руки імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм» [4]. Це і є той найсерйозніший негативний вплив Валуєвського циркуляра й подібних документів, який ми мусимо подолати хоча б тепер заради майбутнього української мови та української нації.

Сумні роковини не святкуємо, але беремо собі за урок, бо «без історичної пам'яті не може бути національної гідності ... та повновартісної національної (само)свідомості» [8: 47], а без цього нація приречена постійно доводити своє право на існування та окремішність, жертвуючи життями найкращих своїх представників у постійній боротьбі з новими валуєвими та їхніми циркулярами.

Література

1. «Валуєвському циркуляру» про заборону української мови – 150 років. Історична правда: українське онлайнове суспільно-історичне, науково-популярне видання. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2013/07/30/132286/> (дата доступу: 21.06.2023)
2. Валуєвський циркуляр: тексти. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. XIX. URL: <http://movahistory.org.ua/> (дата доступу: 21.06.2023)
3. Казакевич О. Валуєвський циркуляр 1863 року в історіографічних оцінках. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 40. С. 69–74.
4. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф. *День*. №76, 25 квітня 2003 р. URL: <https://vkon.blog.net.ua/2013/07/12/lina-kostenko-ukrajina-yak-zhertva-i-chynnyk-hlobalizatsiji-katastrof/> (дата доступу: 27.06.2023)
5. Кралюк П. Малоросійський творець Валуєвського циркуляра. Точка зору. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25053643.html> (дата доступу: 26.06.2023)
6. Масенко Л. Т. Українська мова і Росія. Імперія застосувала проти українців цілий арсенал засобів. Точка зору. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30127210.html> (дата доступу: 21.06.2023)
7. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс читаний в Українському народнім університеті. З малюнками і портретами українських культурних діячів. Репринтне відтворення видання 1918 року. Київ: Абрис, 1991. 272 с.

8. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду. Київ: Укр. вид. спілка ім. Ю. Липи, 2011. 78 с.
9. Радевич-Винницький Я. Геноцид – етноцид – лінгвоцид. Домів: портал, 15.11.2009. URL: <http://surl.li/iylbi> (дата доступу: 10.07.2023)
10. Савчинський В. Цензурна політика російського самодержавства й українське книговидання. *Український історичний збірник*. 2009. Вип. 12. С. 107–113.
11. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. LXII; 810 с.

Yuliia Tsyhvintseva

Sad anniversaries: the Valuev Circular is 160 years old

ХРОНІКА

*Лілія Дідун***Круглий стіл «Фразеологія та фразеографія в парадигмі сучасних досліджень: теорія, практика, перспективи (До 100-річчя з дня народження кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Лідії Андронівни Юрчук)» (11 квітня 2023 р.)**

11 квітня 2023 року в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України відбувся круглий стіл «Фразеологія та фразеографія в парадигмі сучасних досліджень: теорія, практика, перспективи (До 100-річчя з дня народження кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Лідії Андронівни Юрчук)». Захід був організований в онлайн-режимі за допомогою комунікаційних технологій платформи «Zoom». У науковому заході взяли участь дослідники з різних міст України: Київ, Львів, Вінниця, Кривий Ріг.

Доповідачі вшанували пам'ять відомого українського лексикографа і фразеолога, лауреата Державної премії в галузі науки, кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Лідії Андронівни Юрчук (06.04.1923 – 06.06.2011).

Відкрив захід вітальним словом директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор *Б. М. Ажнюк*, побажавши всім учасникам наукового зібрання плідної роботи і наголосивши на тому, що результати цього обговорення збагатять українське мовознавство новими фразеологічними розвідками й ушанують пам'ять знаного лексикографа і фразеолога Лідії Андронівни Юрчук, чий науковий здобуток є важливим внеском у розвиток мовознавчої науки, а праці незмінно слугують дослідникам.

Учасники круглого столу із зацікавленням слухали виступи доньок Лідії Андронівни – кандидата економічних наук *О. В. Юрчук* (Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ України; доповідь «*Мамо, з ювілеєм!*») та професора кафедри економіки *Л. В. Швець* (Національний транспортний університет, м. Київ; доповідь «*Згадуючи Маму*»), які поділилася теплими спогадами про маму.

На пленарному засіданні виступив директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор *П. Ю. Гриценко* з доповіддю «*Деякі аспекти вивчення діалектної фразеології*». У доповіді кандидата філологічних наук *І. С. Гнатюк* (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України) «*Лідія Андронівна Юрчук: життєвий шлях, творчий доробок, наукова спадщина*» йшлося про дослідницьку спа-

дщину Лідії Андронівни, її наукове життя. Учасники та гості круглого столу з вдячністю слухали кандидата філологічних наук *В. М. Білоноженко*, яка у своєму виступі «*Спогади про спільну словникарську працю*» розповіла про наукові пошуки й роботу зі своєю колишньою колегою Лідією Андронівною. На пленарному засіданні були заслухані також доповіді кандидата філологічних наук *І. А. Самойлової* (Інститут української мови НАН України) «*Лідія Андронівна Юрчук: із наукового доробку лексиколога й лексикографа*», яка аналізувала праці Лідії Андронівни, та доповідь професора *Л. І. Даниленко* (Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України) «*Динаміка фразеологічної термінології слов'янських мов*».

Після пленарного засідання робота круглого столу продовжилася у двох секціях: «*Фразеологія в сучасній лінгвопарадигмі. Фразеологічний і фразеографічний опис української мови. Фразеологічний і фразеографічний опис германських і романських мов*» та «*Розвиток теорії фразеографії. Фразеологічний і фразеографічний опис слов'янських мов. Питання пареміології*». Першу секцію очолювали *В. П. Пономаренко* та *Г. Г. Демиденко*. У ході роботи секції доповіді представили *О. О. Залужна* («До питання розмежування термінів фразеологізм та ідіома в сучасній українсько- та англійськомовній фразеографії», м. Вінниця), *О. І. Скопненко* («Українська фразеологія та деколонізація: екзистенційні питання та спроба прогностикону», м. Київ), *В. П. Пономаренко* («Лінгвоніми у фразеології європейських мов: компаративні аспекти», м. Київ), *С. С. Єрмоленко* («Фразеологія і епонімія: до питання про системний статус фразеологізмів із власними назвами», м. Київ), *Р. В. Міняйло* («Рибальська фразеологія в балтійсько-чорноморському мовному просторі», м. Харків), *В. М. Супрун* та *Л. В. Супрун* («Семантична типологія фразеологічних одиниць з антонімічними конститuentами», м. Рівне), *Л. В. Дика* («Фразеологічні одиниці в мові сучасного діалектоносія», м. Київ), *Г. Г. Демиденко* («Етнокультурне маркування невербальної поведінки українців (на матеріалі поліської фразеології)», м. Кривий Ріг), *Т. В. Цимбалюк-Скопненко* («Мова художнього перекладу і проблема поповнення фраземного фонду сучасної української літературної мови», м. Київ), *Л. В. Аніщенко* («Фразеологізми з компонентами-етнонімами у французькій мові. Семантика і структура (на матеріалі одиниць зі складниками *allemands, anglais, français*)», м. Київ).

Модераторами другої секції були *І. А. Аскерова* та *І. М. Мирошніченко*. Своїми напрацюваннями з учасниками наукового зібрання поділилися *І. А. Аскерова* («Польська емотивна фразеологія: лінгводидактичний аспект», м. Київ), *Т. Я. Марченко* («Стійкі сполучення слів у Сербсько-українському словнику», м. Київ), *І. М. Мирошніченко* та *А. Г. Вільчинська* («Польські традиції укладання фразеологічних словників», м. Київ), *Д. Ю. Сизонов* («Неофразеологія в медіалінгвістичних вимі-

рах», м. Київ), *О. В. Малаш* («Фразеологізми болгарської мови як засіб мовного портретування (на матеріалі текстів Кірила Топáлова)», м. Київ), *Т. О. Мороз* («Поняття паремія в мовознавстві», м. Київ), *С. І. Терещенко* («Демонологічний компонент у вигуківих фразеологізмах білоруської мови (на матеріалі текстів В. Короткевича)», м. Київ), *Н. М. Шарманова* («Кліше крізь призму соціальних комунікацій», м. Кривий Ріг), *Г. Ю. Радкевич* («Здобутки української фразеографії та її значення для етнолінгвістичних студій», м. Київ), *Л. І. Дідун* («Фразеологізми на позначення якості в мовній картині світу українців», м. Київ).

Відзначимо широту дискусійних напрямів круглого столу, у яких доповідачі розглянули творчий доробок та наукову спадщину Л. А. Юрчук, пригадали життєвий шлях дослідниці. Промовці у своїх розвідках звернулися до таких актуальних проблем сучасних фразеології та фразеографії: фразеологія в сучасній лінгвопарадигмі; класифікаційні параметри фраземи; широке та вузьке розуміння фраземіки; національно-культурний компонент у структурі фразеологізму; етнокоди духовної культури у фраземіці української мови; розвиток теорії фразеографії; фразеографічний опис слов'янських, германських, романських і балтійських мов; історія української фразеографії; тематико-ідеографічний опис літературної та ареальної фразеологічних підсистем мови та перспективи фразеологічних студій в українському мовознавстві.

Наукова спільнота вшанувала пам'ять фразеолога й лексикографа Лідії Андронівни Юрчук низкою ґрунтовних доповідей, активними дискусіями на пленарному засіданні та секціях й теплими спогадами про спільну працю з Ювіляркою на мовознавчій ниві. Представлені наукові розвідки стали потужним внеском до опрацювання кола актуальних питань сучасної фразеології та фразеографії.

За результатами роботи Круглого столу буде опубліковано збірник тез доповідей «Фразеологія та фразеографія в парадигмі сучасних досліджень: теорія, практика, перспективи (До 100-річчя з дня народження кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Лідії Андронівни Юрчук)».

Liliia Didun

Round table "Phraseology and phraseography in the paradigm of modern research: theory, practice, perspectives (To the 100th anniversary of the birthday of candidate of philological sciences, senior researcher Lilia Andronivna Yurchuk)" (April 11, 2023)

Лариса Кислюк

**Четверта щорічна українознавча конференція імені Тараса Шевченка
в Університеті Індіани (Блумінгтон, США)
(4th Annual Taras Shevchenko Conference, IU, Bloomington, USA, 23-
25.03.2023)**

Четверта щорічна українознавча конференція імені Тараса Шевченка, організована Університетом Індіани у Блумінгтоні (США), відбулася онлайн 23-25 березня 2023 року на платформі Zoom і стала особливою завдяки тому, що на ній було представлено дослідження когорти позаштатних науковців – учасників Української позаштатної стипендійної програми для вчених Університету Індіани (США) (IU-Ukraine Nonresidential Scholars Program (NRSP) at Indiana University). Ця програма розпочалася в липні 2022 року як підтримка університетом українських науковців, які залишилися працювати в Україні після початку повномасштабної російсько-української війни, й триває дотепер. Упродовж трьох днів фахівці з історії, літературознавства, пам'яткознавства, мовознавства, релігієзнавства, політології й соціальних наук ділилися результатами своїх досліджень, брали участь у дискусіях та круглих столах, присвячених різним питанням українознавства. На конференції було забезпечено синхронний переклад англійською й українською мовами.

Після короткого привітання організаторів, подяк та опису програми конференції, у виконанні акторів прозвучав вірш учасниці конференції доцента Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Оксани Суховій** «**Зло залетіло**».

Першими розпочали роботу дві історичні дискусійні панелі. На першій із них, «*Політика пам'яті в Україні у контексті посткомуністичної трансформації та війни*», українські науковці представили дослідження, які стосуються сучасних подій в Україні: війни, декомунізації, переосмислення національної ідеї тощо. **Євген Рачков** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) виступив із доповіддю «*Переосмислення культурної спадщини України під час російсько-української війни: виклики та перспективи*», **Тетяна Гранчак** (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Київ) запропонувала виступ на тему «*Боротьба за національну пам'ять: політичні міфи у просторі бібліотек*», **Надія Гончаренко** (Інститут культурології НАН України, Київ) розповіла про «*Спроби переозначення пам'ятників радянської пропаганди: аналіз наукової та виставкової діяльності Музею історії України у Другій світовій війні упродовж 2014 – 2022 рр.*», **Андрій Посунько** (Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького) запропонував доповідь «*Герой для негеройчного*

міста: *Олександр Поль та формування ідентичності міських еліт Дніпра*». У дискусії взяла участь **Яна Примаченко** (Інститут історії України НАН України, Київ).

Наступна дискусійна панель конференції *«Друга світова війна в Україні – нові свідчення, нові дослідження»* була присвячена питанням Другої світової війни та історії Голокосту. На ній виступили **Петро Долганов** (Рівненський регіональний інститут післядипломної педагогічної освіти) з доповіддю *«Кожен був пов'язаний з Голокостом через родичів чи іншим чином: свідчення сусідів-українців про Голокост на Волині»*, **Юрій Скіра** (Український католицький університет, Львів) із доповіддю *«Єврейські жінки, врятовані сестрами Студійної Хартії під час Голокосту»*, **Наталія Залеток** (Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Київ) з темою виступу *«Служба жінок у збройних силах під час Другої світової війни в британських і радянських виданнях 1940-х років»*. До роботи секції як дискусійанта було запрошено **Ігоря Щупака** (Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», Дніпро).

Далі за програмою відбулося засідання круглого столу *«Довгострокова перспектива – соціальнополітична динаміка та суспільні зміни з 1991 року»*, в якому взяли участь **Петро Кузик** (Львівський національний університет імені Івана Франка) з доповіддю *«Проблема з ідеєю поділу України на Схід і Захід»*, **Віталій Черноіваненко** (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ) виступив на тему *«ЛГБТКІА+ в Україні в динаміці, 1991–2023»*; **Христина Семерин** (Національний університет «Острозька академія») говорила про *«Картографування пам'яті про Революцію Гідності 2013–2014 років в Україні»*; **Тетяна Ясінська** (Національний університет «Львівська політехніка») озвучила важливі проблеми української економіки, пов'язані з виходом на світові ринки у доповіді *«Прямі іноземні інвестиції vs експорт: вибір способу завоювання зарубіжних ринків міжнародним підприємством»*.

Другий день роботи конференції був дуже насиченим і розпочався з круглого столу *«Нові теми та нові виклики в українській освіті»*, на якому виступили молоді дослідники з Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а саме: **Ганна Бондаренко** говорила про *«Проблеми інтеграції іноземних студентів до українського соціуму»*, **Роман Борисов** представив польові дослідження, ґрунтовані на опитуванні цільової аудиторії українських школярів-біженців 4-10-х класів щодо вибору навчання у доповіді *«Освітні траєкторії українських школярів-біженців: чинники, бар'єри, можливості»*, **Олександр Зубарєв** розповів про проблеми сексологічної освіти сучасної молоді в доповіді *«Особливості підготовки та викладання міжфакультетського курсу «Тіло та сексуальність у світі, що змінюється»*, а **Ольга Малярчук** з Київського

національного економічного університету імені Вадима Гетьмана окреслила важливі проблеми підприємницької освіти в Україні у доповіді *«Підприємницька освіта в Україні: виклики повоєнного періоду»*.

Далі перед учасниками та гостями конференції з основною доповіддю *«Картографування "нідешньої нації": Імперське знання та виклики деколонізації»* (яка також передбачала відведений час на питання й відповіді) виступив **Микола Рябчук** (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ), український журналіст, публіцист, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка 2022 року, почесний президент Українського ПЕН-клубу. Він розповів, звідки з'явилося імперське визначення «нідешньої нації» стосовно українців і України на початку 1990-х років у США, окреслив проблеми подолання постколоніалізму в Україні та завершення постколоніальної боротьби України в сучасній війні з Росією.

Робота другого дня конференції передбачала обговорення літературознавчих та мистецтвознавчих питань. У дискусійній панелі *«Що українського в українській літературі?»* взяли участь три доповідачки: **Ольга Яблонська** (Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк) із доповіддю *«Українська етнопсихологія в методології національної літератури»*, **Марія Зубрицька** (Львівський національний університет імені Івана Франка) з доповіддю *«Відчутти дух простору: Символічні пейзажі та топоніми як маркери ідентичності в поезії Тараса Шевченка»*, **Сніжана Жигун** (Київський університет імені Бориса Грінченка) з доповіддю *«Жіноча історія нинішньої війни в сучасній українській літературі»*, а також запрошений дискусант **Тамара Гундорова** (Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Принстонський університет, США). Учасники обговорили проблеми національної ідеї й національної самобутності та їх вияв у літературі, а також особливості відображення ролі жінки у війні у сучасній літературі.

Також було проведено круглий стіл *«Мистецтво, символ та медіа: Українська стійкість та опір у воєнний час»*, на якому виступили: **Микола Гоманюк** (Херсонський державний університет) на тему *«Російська символічна політика та український спротив на окупованих територіях України»*, **Ірина Балтазюк** (Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ) з доповіддю *«Митці на війні. Нова конотація художнього символу в українському мистецтві»*, **Наталія Приходькіна** (Університет менеджменту освіти НАПН України, Київ) розповіла про *«Актуальні проблеми медіаграмотності та протидії дезінформації про війну в Україні»*, **Максим Яблонський** (Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк) виголосив доповідь *«Екожурналістика в сучасних умовах війни в Україні»*. На круглому столі йшлося про роль символів та дискурсів у сучасній російсько-українській

війні та як протистояти імперським дискурсам на окупованих територіях; про мову символів українських митців воєнного періоду, зокрема, про символи незламності у графіці, скульптурі, монументалістиці; про основні тренди імперської пропаганди в соціальних медіях під час війни та як із цим боротися, зокрема й за допомогою навичок медіаграмотності.

Третій завершальний день конференції розпочався роботою мовознавчої панельної дискусії *«Українська мова в лінгвістичному контексті»*, на якій зокрема, було представлено спільні презентації, що стали результатом співпраці українських та американських лінгвістів з Університету Індіани. Зі спільною доповіддю *«Вплив війни на мовну діяльність української спільноти та систему української мови»* виступили **Лариса Кислюк** (Інститут української мови НАН України, Київ) та **Світлана Мельник** (Університет Індіани), **Іванна Цар** (Інститут української мови НАН України, Київ) розповіла про зміни в поведінці молоді під час війни у доповіді *«Трансформація мовної поведінки української молоді в умовах повномасштабної війни»*, а також зі спільною доповіддю *«Структура іменників на позначення людей з інвалідністю в українській та сусідніх мовах»* виступили **Оксана Суховій** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та **Міріам Шрегер** (Університет Індіани). У ролі запрошеного дискусанта виступила **Наталія Кудрявцева** (Криворізький державний педагогічний університет). Доповідачі й дискусант обговорили спостережувані зміни в українській мові, пов'язані з мовною ідеологією, які виявляються як у текстах, так і в мовній поведінці українців, а також відображення етичних проблем, пов'язаних із номінацією людей з обмеженими можливостями, у діалектному мовному матеріалі.

Лекцію *«Розпізнавання та подолання епістемічної несправедливості: Війна Росії проти України та зміна парадигми у славистиці та східно-європейських дослідженнях»* на запрошення організаторів виголосив **Віталій Чернецький** (Університет Канзасу) – американський славіст, літературознавець, перекладач української літератури англійською мовою, президент Американської асоціації українознавства. Доповідач озвучив проблему сприйняття України й україністики у світі в імперському колоніальному контексті, яка полягає в маргіналізації україністики як частини вивчення Східної Європи, й ігнорування та невзяття до уваги українських голосів, а також наголосив на необхідності докладання зусиль, щоб подолати таке ставлення.

Круглий стіл *«Найдовший рік, крупним планом: наслідки війни у повсякденному житті»* об'єднав дослідження соціального спрямування на теми продовольчої політики, цивільного судочинства, подолання корупції, а також психологічної підтримки населення, зокрема дітей під час війни. Прозвучали доповіді **Олени Мурадян** (Харківський національний універ-

ситет імені В. Н. Каразіна) *«Продовольча нестабільність в Україні: Місцеві рефлексії під час війни»*, **Катерини Довгополої, Тетяни Костенко та Ольги Набоченко** (Інститут спеціальної педагогіки і психології імені М. Ярмаченка НАПН України, Київ) *«Психологічна підтримка дітей України під час війни»*, **Тетяни Цувіної** (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків) *«Цивільне судочинство в Україні в умовах війни: виклики та перспективи»* та **Лариси Якимової** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) *«Управління корупційними ризиками при наданні гуманітарної допомоги в Україні»*.

Завершив роботу конференції круглий стіл *«Україна після перемоги»*, в якому взяли участь запрошені гості – письменники, громадські діячі й волонтери: **Вікторія Амеліна** (українська письменниця та громадська діячка, яка багато часу приділяла документуванню воєнних злочинів і загинула влітку 2023 року в Краматорську), **Девід Вільямс** (Університет Індіани, американський науковець-конституціоналіст, професор і очільник Центру конституційної демократії університету), **Олена Стяжкіна** (українська письменниця, публіцистка, професор, доктор історичних наук Інституту історії НАН України, Київ, засновниця громадського руху «Деокупація. Поворнення. Освіта»), **Настя Мельниченко** (українська дитяча письменниця, активістка, правозахисниця, Принстонський університет). Учасники обговорили, що означає перемога для України, і як провести конституційні реформи вже зараз, щоб переміг демократичний сценарій та щоб уберегтися після перемоги від авторитаризму як концентрації влади в Україні; про псевдозагрозу мілітаризації України, що походить із кремлівських наративів; а також про найгостріші виклики для повоєнної України, такі як: повернення біженців, подолання травматичних розладів військових та цивільних, особливо на окупованих територіях. Учасники констатували, що Україна потребує нового суспільного договору, який об'єднає українців після війни й подякували ЗСУ за захист, а також висловили подяку організаторам конференції за солідарність з Україною.

Кафедра слов'янських і східноєвропейських мов і культур Університету Індіани, Російсько-Східноєвропейський інститут Роберта Ф. Бернса та Організація українознавства при Університеті Індіани підготували й надали у вільний доступ запис трансляції конференції українською мовою за посиланням:

https://www.youtube.com/playlist?list=PL0P0DvzOJVLt2vHtEME667vJoGWwKE_bm.

Larysa Kysliuk

4th Annual Taras Shevchenko Conference at Indiana University (Bloomington, USA)

Алла Таран

**Наукова сесія в Інституті славістики Польської Академії наук
(Варшава, 13 жовтня 2023 року)**

Міжнародна наукова сесія «Нові якості, нові цінності та сучасні тенденції в слов'янському просторі (від лінгвістики до наукової інформації)» (Nowe jakości, nowe wartości i współczesne tendencje na obszarze Słowiańszczyzny (od językoznawstwa do informacji naukowej)) відбулася у Варшаві 13 жовтня 2023 року в мішаному форматі. Її мета – осмислення сучасних досліджень у галузі мовознавства й інформатики; аналіз мовної динаміки на різних рівнях системи мови, характеристика змін у способах мовної й позмовної концептуалізації простору в лінгвістичній та метамовній перспективі, а також огляд питань, що стосуються формування інформаційних ресурсів у сучасній славистиці.

Зустріч пройшла в рамках виконання спільних міжнародних проєктів – польсько-українського *«Нові цінності, нові якості в сучасних слов'янських мовах»* і польсько-словацького *«Віддзеркалення цінностей нової нормальності з лінгвістичної перспективи в сучасних слов'янських мовах»*. У роботі сесії взяли участь науковці й викладачі університетів Польщі, України, Словаччини, Сербії, Болгарії. Українську делегацію представили співробітники відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України: завідувач відділу, доктор філологічних наук, професор Є. А. Карпіловська (координатор проєкту від української сторони), доктор філологічних наук Л. П. Кислюк, доктор філософії Ю. О. Цигвінцева та кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького А. А. Таран. Інститут української мови НАН України з Польською Академією наук пов'язує давня співпраця, яка з 2015 р. триває в рамках Угоди про наукове співробітництво між двома академіями. На сьогодні продовжено виконання двох спільних наукових проєктів: *«Онлайн-бібліографія світового славістичного мовознавства»* і *«Нові цінності, нові якості в сучасних слов'янських мовах»* (координатори – д-р П. Ковальський і д.ф.н., проф. Є. Карпіловська).

Доповідачі висвітлювали як теоретичні проблеми мовознавства, так і перспективи використання результатів їхнього розв'язання в суспільній практиці, зокрема в лінгводидактиці й лексикографії. *Є. А. Карпіловська* (Київ) у доповіді «Ресурси збереження автентики української номінації» схарактеризувала тенденцію націоналізації, що виявляється в активізації питомої лексики і питомих словотвірних моделей лексики, що відновлюють автентичність української номінації і демонструють традиції національної самобутності. Вплив російсько-української війни на мовну діяльність укра-

їнської спільноти й на систему української мови простежили **Л. П. Кислюк** (Київ) у доповіді «Моделювання нової української лексики воєнного часу» та **А. А. Таран** (Черкаси) у доповіді «Оцінність вторинної номінації в сучасних українських реаліях». Мову соціальних мереж як інформаційно-комунікативне середовище з високим модусом комунікативності й експресивності проаналізувала **Ю. О. Цигвінцева** (Київ) у доповіді «Мова соціальних мереж як об'єкт лексикографування». Доповідь **Ю. В. Романюк** (Глівіце) «Невербалізована рема в конструкціях з нульовою анафорою» стосувалася огляду на прикладі речень, дібраних з Корпусу української мови, умов, що передбачають функціонування нульової анафори. **Р. Тимошик** (Варшава) у доповіді «Вивчення української мови як іноземної: нові підходи, виклики» порушив проблеми лінгводидактики, зауважив, що від початку російського вторгнення в Польщі зріс попит на вивчення української мови.

В окремих доповідях було порушено проблему соціолінгвістичних параметрів опису мови. **Я. Вахтарчик** (Братислава) у доповіді «Нова норма у вербалізації актуальних соціальних тенденцій, проблем і бачень» ознайомила учасників сесії з особливостями формування нової норми в словацькій мові, виокремила критерії її становлення з урахуванням соціальних проблем і тенденцій. **Л. Сухомлинов** (Варшава) у доповіді «Поляки на сході України: мова й ідентичність» проаналізував сучасний стан ідентичності поляків, які проживають / проживали на Сході України, та мовну ситуацію на Донбасі. **Н. Коленчикова** (Братислава) в доповіді «Що є нормою після пандемії? Контекстуальний аналіз словосполучень з компонентом COVID-19» з'ясувала структуру, семантику коронавірусних словосполук і зауважила, що переважно вони виконують номінативну функцію, проте подеколи можуть виконувати оцінну або експресивну функції.

Відбувалося також активне обговорення ключових теоретичних і практичних проблем лексикографії. У доповіді «Етимологічна інформація в попередніх лінгвістичних термінологічних словниках сербської мови порівняно з новим Глосарієм сербських лінгвістичних термінів» **О. Янкович** (Белград) проаналізувала досвід відображення етимології в словниках спеціальної лексики, що пов'язаний із розвитком лексикографічної науки і практики укладання нових термінологічних словників. У спільній доповіді «Семантичний словник ключових слів слов'янського мовознавства» **Я. Банасяк, К. Петкова** (Варшава; Софія) порушили проблему оптимального представлення ключових слів славістики в семантичному словнику. **М. Фастин** (Варшава) повідомив про напрями співробітництва Інституту славістики Польської Академії наук та Болгарської Академії наук у межах проєкту «Фразеологія польська й болгарська». Така співпраця сприятиме створенню лексикографічних праць нового покоління.

На науковій сесії відбулася плідна конструктивна дискусія з порушених проблем, жвавий обмін думками й інформацією про репрезентовані дослідження та загалом про наукову діяльність колективів, у яких працюють учасники сесії.

Alla Taran

Scientific session at the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences (Warsaw, October 13, 2023)

Юлія Цигвинцева

**Відкриті лекції-семінари відділу лексикології, лексикографії
та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови
НАН України у 2023 році**

У світлі сучасних суспільних викликів відкритість науки набуває все більшої ваги. Для науковців важливо не тільки створювати нові знання, а й активно обмінюватися думками, досвідом та ділитися перспективами досліджень. Для громадськості актуально не лише мати доступ до знань, а й можливість обговорювати їх, висловлювати свої міркування щодо теоретичних та практичних напрацювань учених, учитися використовувати результати наукових досліджень. Забезпечуючи відкритий діалог, наукові осередки підвищують рівень наукової грамотності суспільства, впливають на формування наукового світогляду, наукових цінностей, формують у суспільстві позитивний образ науковця. Усе це сприяє налагодженню порозуміння в суспільстві та забезпечує розвиток науки в цілому.

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, працюючи над плановою темою «Глумачний словник активного типу сучасної української мови», у 2023 році запровадив практику проведення відкритих лекцій-семінарів, таким чином організувавши платформу, де знані науковці можуть презентувати свої дослідження та ділитися досвідом розв'язання теоретичних і практичних проблем сучасного мовознавства, а всі охочі мають можливість долучатися до обговорення, навчатися та ділитися своїми ідеями.

У межах відділівських семінарів протягом 2023 року було проведено 7 відкритих лекцій.

6 березня **Марія Олексіївна Шведова**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», розробниця Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) розповіла про можливості використання корпусу в лексикографії, зосередивши свою увагу на роботі з ГРАКом – особливостях морфологічної розмітки, створення різного роду словників на основі ГРАКу та інших перспективах застосування корпусу в роботі лексикографа.

3 квітня відбулася відкрита лекція «Метод експертного опитування в сучасній лексикографії». **Василь Феодосійович Старко**, доцент кафедри філології Українського католицького університету (м. Львів), кандидат філологічних наук, перекладач, співрозробник сайтів «Російсько-українські словники» (r2u.org.ua) та «Англійсько-українські словники» (e2u.org.ua), активний розробник корпусу ГРАК, розповів про місце методу експертного опитування в британській та американській лексикографії. А **Олена Петрівна Синчак**, доцент кафедри філології Українського католицького університету, кандидат філологічних наук, поділилася досвідом укладання «Вебсловника жіночих назв української мови», оприлюдненого на сайті «Російсько-українські словники», зокрема, зосередила увагу на тому, як метод експертного опитування був застосований під час роботи над згаданим словником.

15 травня **Маргарита Василівна Жуйкова**, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), прочитала лекцію «Співвідношення наукової та “наївної” картини світу в дефініціях конкретної іменникової лексики: як досягти балансу». Дослідниця зосередилася на експлікації лексичного значення іменників та помилках у дефініціях під час опрацювання відповідного матеріалу, проблемі ближнього й дальшого значення слова, поданні «наївної», нефахової та наукової інформації, дотримання принципів науковості й логічності в дефініціях тлумачних словників різних мов тощо. У межах лекції слухачі взяли участь у короткому вільному асоціативному експерименті, результати якого будуть оприлюднені в нових наукових розвідках лекторки.

24 липня учасники семінару прослухали лекцію «Метамови мовознавства загалом і лексикографії зокрема» доктора філологічних наук, професора, завідувача відділу **Євгенії Анатоліївни Карпіловської**. Євгенія Анатоліївна окреслила базові поняття з теми, з'ясувала різні підходи до розуміння метамови в мовознавстві, зацентрувала на основних наукових працях з цієї проблематики, проаналізувала метамову тлумачного словника на прикладі категорії українських демінутивів, зосередившись на проблемі вибору засобів метамови в тлумачному словнику активного типу.

25 вересня доктор філологічних наук, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця) **Тетяна Анатоліївна Космеда** прочитала лекцію «Українські “словесні кулі” як протидія російській агресії: спроба узагальнення системи моделей», де зосередила увагу на мовному втіленні російсько-української війни, специфіці використання «словесних куль» – літер, значень, слів, словосполучень та усталених виразів, термінів, прагматонімів, прецедентних онімів та інших номінацій у мові сучасної інформаційної війни проти російського агресора, а також звернула увагу на проблеми в нормування мови, які виникають у зв'язку з активною лінгвокреативністю українців щодо смисло-, слово- та дискурсотворення.

23 жовтня на відкритому семінарі виступили двоє науковців. Кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу **Тетяна Василівна Цимбалюк-Скопненко** виголосила доповідь «Дефініція у фразеологічних словниках української мови: теорія і практика», у якій проаналізувала досвід та основні здобутки української фразеографії, описала способи й моделі тлумачення різних типів фразеологічних одиниць, помилки в дефініціях та шляхи їх уникнення, запропонувала правильні формули тлумачення аналізованих одиниць, зокрема фразеологізмів замкненої і неза-мкненої структури. **Олександр Іванович Скопненко**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України виступив з доповіддю «Авторитаризм і кодифікація фраземної норми (етюди з історії української та білоруської фразеографічних традицій)». У своєму виступі Олександр Іванович зацентрував увагу на впливі авторитарної моделі регламентування інтелектуального простору на процеси кодифікації у фразеографії, порівнявши українську та білоруську фразеографічні традиції радянського і сучасного періодів, зупинився на окремих прикладах кодифікації фраземної норми, деяких типологічних збігах, які дали змогу побачити в кодифікації ідіом антиколоніальну реакцію на імперський дискурс. Особливу увагу лектор приділив сучасній практиці тиску тоталітарного режиму Лукашенка на білоруську мову та культуру, зокрема заборони на твори класиків білоруської літератури, що викривляє й уявлення мовців про стан сучасної білоруської фраземної норми.

20 листопада **Анатолій Миколайович Нелюба**, доктор філологічних наук, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, прочитав лекцію на тему «Українське ім'я по батькові і правно-лінгвальне невігластво». Дослідник звернув увагу присутніх на проблему порушення законодавства, насамперед ст. 28 Цивільного кодексу, про державну мову під час (не)використання імені по батькові як елемента повного імені особи в офіційних документах, хронологізував події, що спричинили такі нововведення щодо вживання цього антропоніма та

показав процес ігнорування аналізованого імені чиновниками різних рівнів. Звернувшись до документів та наукових розвідок, Анатолій Миколайович довів неправомірність, незаконність та ненауковість таких модних віянь. У дискусії разом із колегами-мовознавцями взяв участь доктор юридичних наук, професор, виконувач обов'язків голови Конституційного Суду України **Сергій Петрович Головатий**.

Модерувала відкриті лекції професор Є. А. Карпіловська. Технічний супровід здійснювала м.н.с. відділу доктор філософії Ю. О. Цигвинцева. Лекції та жваві дискусії після них можна послухати на ютуб-каналі відділу в записі за цим посиланням: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLIuypcZ8w8XpW3tFUXx2Sm2bixbmbbhCd>

Інтерес до відділівських відкритих лекцій-семінарів колег, українських і закордонних учених, викладачів вишів, студентів, аспірантів і докторантів, учителів та інших небайдужих до мовних проблем слухачів і глядачів свідчить про те, що такі заходи справді цікавлять громадськість. Це визнання того, що колективний інтелект та спільні зусилля сприяють високим суспільним досягненням, що нове знання виникає на основі відкритого обміну ідеями, дослідницькими знахідками та експертним досвідом.

Yuliia Tsyhvintseva

Open lectures of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics of the Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2023

Оксана Тищенко

**«Лідер українства в Серці України»:
конкурс відеоробіт до ювілею Б. Д. Грінченка (2023)**

11 грудня 2023 року в Київському університеті імені Бориса Грінченка відбулося підбиття підсумків конкурсу відеоробіт з-поміж учнівської і студентської молоді Києва та області «Лідер українства в Серці України». Проєкт присвячено творчості й історії перебування Бориса Грінченка та його родини в місті Києві. Конкурс тривав пів року, мав близько десятка спів організаторів, серед яких і Інститут української мови НАН України.

Презентували конкурс 20 червня 2023 року в Університеті. Модерував захід І. І. Стамбол, кандидат історичних наук, доцент кафедри

інформаційних комунікацій факультету української філології, культури і мистецтва, заступник голови організаційного комітету. Він ознайомив присутніх з електронною сторінкою Конкурсу, документальною базою, основною ідеєю, метою, завданнями, номінаціями й жанрами майбутніх відеоробіт, презентував проморолик. За пів року конкурс відбувся, журі визначило переможців.

Це був цікавий і, понад усякий сумнів, корисний досвід. Заслугує на схвалення й сама ідея – інтегрувати глибокий культурно-науковий зміст у, будьмо відвертими, кліпову свідомість сучасного споживача інформації. Чи навпаки – скористатися перевагами популярних комунікативних форм, щоб актуалізувати постать Б. Д. Грінченка. Особливо сьогодні, коли нашу ідентичність ворог намагається нівелювати, стерти, спотворити, знищити в найнелюдськіший спосіб. Актуальним є прагнення подивитися по-новому на постать одного із подвижників української ідеї, письменника, педагога, лексикографа.

До прикладу, «Словарь української мови» за ред. Б. Д. Грінченка досі сприймали переважно як музей, де красивим, але мертвим вантажем лежать цікаві, барвисті, чудернацькі слова-експонати. Тобто це немов етнографічна ілюстрація нашого минулого. І не дивно. Адже останні століття сусідня імперія намагалася як не знищити, то зліпити з нашого народу саме «етнографічну ілюстрацію», витравлюючи з українців правдиво національний дух, національну ідентичність.

Сам же Борис Грінченко мав рису, яка робить людей проводарями свого часу – це вміння виявити й сформулювати потребу культурно-ментальної тканини епохи, побачити лакуну в способах її осмислення. Грінченко умів запропонувати шляхи і знадоби, щоб виправити цю хибу, заповнити лакуну, досягти балансу в засобах розв'язання проблеми. Так, Борис Грінченко започаткував загальноукраїнську дискусію щодо норм єдиної української літературної мови, її чистоти й народності. Уже тоді було закладено основи й напрацьовано основний фактичний матеріал епохальної праці – «Словаря української мови», що й став згодом одним із наріжних каменів формування питомого характеру літературного мовного стандарту.

Та, на жаль, імперська познака «етнографічності» Словника Грінченка стала стереотипною на багато десятиліть і подеколи виявляється навіть сьогодні. Долати ці забобони (звісно, критично і з огляду на поточні реалії) варто через осмислення Грінченкових доробків у сучасній оптиці, зокрема в річищі повернення, відживлення призабутих, репресованих мовних рис, відновлення, укріплення й употужнення нашої мовної ідентичності.

А спадщина Б. Д. Грінченка, як і сам автор свого часу, водночас і ставить питання, і пропонує розв'язки, що й збагачують наше уявлення про

минувшину, і живлять наші спроможності долати актуальні проблеми мови, словникарства, нашої ідентичності загалом сьогодні. Популяризація імені Бориса Грінченка та його багатой і різнопланової спадщини є невідмінною потребою в контексті деколонізації української культури, зокрема освітньої та наукової сфери.

Саме тому метою проведення конкурсу «Лідер українства в Серці України» були: популяризація громадської, суспільно-політичної і творчої спадщини Бориса Грінченка, формування його іміджу як лідера українства. Завдання конкурсу – долучити студентів та учнів старших класів до популяризації постаті Бориса Грінченка; поглибити знання молоді про його життєвий і творчий шлях; підвищити рівень популярності Університету Грінченка; сприяти розвитку творчої, активної молоді для реалізації її дослідницького й артистичного потенціалу; упровадити нові форми організації дозвілля.

У змаганні взяло участь кілька десятків відеоробіт. Це були короткі ролики (3–8 хвилин) у різних номінаціях: *Маршрут-подорож: місця пам'яті родини Грінченків* – точки на мапі Києва (близько 20 маршрутів-подорожей)²⁵ запропонував Музей Бориса Грінченка; *Театралізована інсценізація (епізоду життя)*; *Біографічна довідка (та/або контакти із сучасниками)*; *Художнє читання твору / епістолярію*.

Підбили підсумки конкурсу наприкінці 2023 року. До складу журі залучено представників установ-співорганізаторів – це викладачі, учителі, директори музеїв і бібліотек, наукові співробітники, відомі діячі культури й мистецтва, здобувачі освіти.

²⁵ Маршрути-подорожі: гостини в Миколи Лисенка (вул. Саксаганського, 95); квартира родини Грінченків (вул. Гоголівська, 8); Грінченки та перлина українського модерну (вул. Паньківська, 8); Останнє помешкання Бориса Грінченка в м. Києві (вул. Саксаганського, 67); редакція першої щоденної української газети в м. Києві «Громадська думка» (вул. Михайлівська, 10); Головна книгарня м. Києва – книгарня «Київської старини» (вул. Симона Петлюри, 8); перша юридична адреса київської «Просвіти», організатором і першим головою якої був Борис Грінченко (вул. Бульварно-Кудрявська, 10); Будинок «Просвіти» та Народний дім (вул. Велика Васильківська, 53); Народна аудиторія – місце перших зборів «Просвіти» (вул. Бульварно-Кудрявська, 26); перше ув'язнення Грінченка росіянами в м. Києві (вул. Тарасівська, 4); Лук'янівська в'язниця – Голгофа Анастасії Грінченко (вул. Дегтярівська, 13); Байкове кладовище – місце останнього спочинку родини Грінченків; Києво-Межигірські дачі – нововіднайдена адреса одного літа Грінченків; гімназія Дучинської, де закінчувала навчання Настя Грінченко (вул. Михайла Коцюбинського, 7); Музей Бориса Грінченка (вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2); продовжувач Грінченкової традиції – Усеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка (вул. Хрещатик, 10-б); вулиця Бориса Грінченка (вулиця в Шевченківському районі м. Києва); пам'ятник Борисові Грінченку (вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2).

Оцінювали конкурсні роботи з кількох позицій, що їх запропонували організатори, хоч за потреби була можливість застосувати власні. Критерії дуже детально й глибоко продумано – від технічних до наукових і художніх: естетика відеоролика, відповідність темі, правдивість, залучення джерел, мовне оформлення, артистизм учасників, інноваційність і головно – потенціал як популяризаційного матеріалу.

Художнє читання твору / епістолярію: тривалість ролика 3–5 хвилин, протягом яких учасники читали один із творів (або уривків) / один із листів (уривок) Бориса, Марії або Анастасії Грінченків; намагалися, щоб твір відповідав обраному місцю пам'яті Грінченків у Києві. Журі оцінювало відповідність загальній темі конкурсу; складність та оригінальність засобів утілення художнього задуму; артистизм; оригінальність інтерпретації обраного літературного твору; відповідність жанру. **Біографічна довідка (та/або контакти із сучасниками):** за 4–7 хвилин учасники намагалися висвітлити епізод життя / діяльність Грінченків у суспільно-історичному контексті; розповідь супроводжували демонстрацією одного з місць пам'яті родини Грінченків і згадували основні здобутки діячів, пов'язані з місцем пам'яті. Члени журі оцінювали історичну правдивість; інноваційність, креативність; залучення рідкісних джерел; цілісність сюжету й оригінальність композиційної побудови; а також відображення багатогранності постатей родини Грінченків. **Маршрут-подорож:** у відеороботі за 4–6 хвилин молодь прагнула відобразити шлях Бориса Грінченка або членів його родини однією чи кількома вулицями Києва або в певній будівлі; маршрут базувався на спогадах Грінченків чи їх сучасників. У таких роботах оцінювали відповідність ідеям і заповітам Бориса Грінченка; відповідність жанру; фактологічну точність; наявність основного меседжу до глядача; авторський підхід, зокрема стиль мови. **Театралізована інсценізація (епізоду життя):** за задумом протягом 5–8 хвилин конкурсанти мали б утілювати епізоди з життя Грінченків у формі театралізованої мініпостановки – сценарій мав ґрунтуватися на епістолярних джерелах або біографічних грінченкознавчих дослідженнях відповідно до обраного місця пам'яті Грінченків у Києві. Загалом цей жанр був нечисленним, головно як поодинокі вкраплення в інші відеороботи.

Подані до конкурсу роботи були різні – від несміливих декламаційних спроб до феєричних мініфільмів-розслідувань. У своїх відео учасники пройшли мапою Б. Д. Грінченка в Києві. Найпопулярнішими маршрутами були такі: Книгарня «Київської старовини», Музей Бориса Грінченка, гостини у Миколи Лисенка, пам'ятник Борисові Дмитровичу, остання його квартира в Києві, Лук'янівська в'язниця, Просвіта-Оперета, Університет Шевченка, Байковий цвинтар. На локаціях автори відео читали твори Бориса Грінченка (головно вірші), вели

розповідь про життя й діяльність Грінченка або членів його родини (насамперед доньки Анастасії, яка певний час перебувала в Лук'янівській в'язниці).

Деякі з відео, на жаль, через технічні вади було допущено тільки для участі, хоча за змістом вони могли б претендувати на боротьбу за перемогу. За кількістю переглядів на ютуб-сторінці визначили переможця глядацьких симпатій. Учасників конкурсу, призерів і переможців нагородили дипломами й подарунками. Лідером конкурсу стала колективна праця, присвячена «Словарю української мови» за ред. Б. Грінченка, зокрема проблемі фемінітивів. Дипломи за цей відеоролик (з-поміж десяти інших переможців у різних номінаціях) отримали Усик Юлія, Кондрашова Єлизавета, Воронін Станіслав, студенти факультету української філології, культури і мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка. Запрошуємо до ознайомлення за цим покликанням: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JkOpJeDCTjw&list=PLU11lFLaQ3UUCOBD4kk35Ha7blb0qZpJT&index=26>.

Під час підбиття підсумків та вручення нагород Ірина Руснак, декан факультету української філології, доктор філологічних наук, професор, наголосила на важливості таких проєктів для популяризації імені цього річного ювіляра – Бориса Грінченка й української науки та культури загалом.

Переглянути доробок талановитої молоді – переможців та номінантів у різних номінаціях – можна тут: URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLU11lFLaQ3UUCOBD4kk35Ha7blb0qZpJT>

Уся інформація про конкурс міститься за покликанням: URL: <https://fufkm.kubg.edu.ua/pro-fakultet/proiekt-y-fakultetu/lider-ukrayinstva-u-sertsy-ukrayiny.html#vitaemo-peremozhstv-konkursu-lider-ukrayinstva-u-sertsy-ukrayiny>

ТЕРМІНИ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Євгенія Карпіловська

Метамова в лексикографії

Метамова в лексикографії, мова опису мови (гр. *μετα* – префікс зі значенням «положення в просторі над об'єктом») – система знаків та образів (букв, цифр, фігур, символів, рисунків, предметів) для опису будови, змісту або функціонування мовних об'єктів (одиниць мови) або перебігу мовних процесів (аналіз або синтез одиниць мови чи тексту). Поняття М. спершу застосоване в математиці та формальній логіці для опису будь-яких реальних або абстрактних об'єктів, їхньої формальної і змістової будови та функціонування. У лексикографії М. використовують для представлення в словниках форми, семантики, закономірностей або особливостей творення чи вживання мовних одиниць (слів, їхніх складників або сполук). Виділяють базові та спеціальні М. До перших належать письмо (алфавіт), цифри, символи, рисунки, до других – мови, призначені для опису мовних одиниць у словнику (словниках) певного типу (див. *Тип словника*).

М. можуть бути натуральними, тобто спиратися на певну природну мову, та штучними, створеними на основі природної мови з доданням спеціальних умовних позначень та правил їхнього використання. М. в лексикографії охоплюють засоби будови мікроструктури (структури статті до окремої одиниці реєстру) та макроструктури (сукупності статей, корпусу) словника (див. *Мікроструктура і макроструктура словника*), а також будь-якого іншого зібрання мовних одиниць: індекса, словопоказчика, конкорданса, бази даних, комп'ютерної лексикографічної системи, корпусу мови, М. мікроструктури словника охоплює засоби опису окремої одиниці його реєстру, її пояснення та ілюстрування, натомість М. макроструктури словника містить засоби організації мікроструктури (окремих словникових статей) у цілісний корпус словника. Як будь-яка мова, М. в лексикографії має свій словник (сукупність засобів опису) та граматику (правила використання засобів опису).

Література: 1. Проспект тлумачного словника української мови. Київ, 1958; 2. Н. Ф. Клименко, М. М. Пещак, І. Ф. Савченко. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ, 1982; 3. О. О. Тараненко. Новий словник української мови: концепція та принципи укладання. Київ,

1996; 4. С. І. Лендау. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії / перекл. з англ. О. Кочерга. Київ, 2012; 5. Є. А. Карпіловська. Метамова, мова 2-го порядку // Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2018, т. 20, с. 275–276.

Євгенія Карпіловська

Тип словника

Тип словника – сукупність спільних ознак будови, змісту та призначення словників. Т. с. визначає його *мікроструктуру* та *макроструктуру*: склад та обсяг реєстр (об'єктів опису в словнику), склад і граматику *метамови* (мови опису реєстру), джерельну базу та ілюстрації, історико-культурні та мовознавчі коментарі до статей. Т.с. як зібрання слів з реєстром (лівою частиною статей словника) і його поясненням (правою частиною статей словника) відрізняємо від типів зібрань слів лише з реєстром (лівою частиною статей): індексів, словопоказчиків, конкордансів. Наявні класифікації Т.с. враховують такі спільні ознаки реєстру, метамови, будови та функцій словників: 1) мова (одна чи кілька); 2) одиниця реєстру (слово, частина слова, словосполука, модель слова чи словосполуки, поняття); 3) критерії добору одиниць реєстру; 4) обсяг реєстру; 5) упорядкування реєстру; 5) спосіб його пояснення; 4) характер ілюстрацій і коментарів у статтях; 5) сфера використання, адресат; 6) формат представлення, середовище функціонування, умови та спосіб використання.

Література: О. О. Тараненко. Словник // Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2007, вид. 3, с.633–634; С. І. Лендау. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії, перекл. з англ. О. Кочерга. Київ, 2012, вид.2.

Наталія Сніжко

Металексикографія

Металексикографія (з *грец.* meta – після, за, через і лексикографія), *лінгв.* – лінгвістична дисципліна – теоретична основа лексикографії, яка узагальнює знання про принципи, історію, традиції та інновації укладання

словників різних типів і жанрів, формує методологію моделювання динаміки мовної системи та її адекватного лексикографічного опису у словниках нового покоління. Це новий напрямок макронаукового спрямування, який на межі XX і XXI століть постав на основі досягнень лексикології, лексикографії, семасіології, неології, неографії, комп'ютерної лінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвостилістики, соціолінгвістики та інших наукових галузей і зосереджений на проблемах вивчення та моделювання закономірностей розвитку мови й соціуму в глобальному полікультурному просторі.

Термін *металексикографія* ввів у науковий обіг німецький учений Г. Е. Віганд (H.E. Wiegand) 1983 р., який вважав, що предметом цієї наукової галузі є планування словника, розробка основи і написання тексту словника. В Україні термін *металексикографія* набув активного вжитку на початку XXI ст. (О. М. Демська, І. А. Казимиrowa, Н. Г. Гордієнко, Я. В. Капранов та ін.). Українські словники та теоретичні праці кінця XX ст. засвідчують високий рівень розвитку металексикографії, напр. *Словник української мови в 11 томах* (1970–1980) та академічне видання *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія* (1973 р.), у яких А. А. Бурячок, В. О. Винник, М. А. Жовтобрюх, М. П. Муравицька, І. С. Олійник, Л. С. Паламарчук, Л. Г. Скрипник, Т. К. Черторизька та ін. учені здійснили ґрунтовний різноаспектний опис стратифікації лексики та фразеології української мови. 1978 р. у монографії «Українська радянська лексикографія» Л. С. Паламарчук визначив теоретичний статус лексикографії, а 2005 р. польський учений П. Жмигродський у «Вступі до польської лексикографії» узагальнив, що металексикографія – це теорія і методологія лексикографічного опису, типологія словників та їхня типологічна характеристика, а також дослідження словників.

Металексикографія поглиблює теорію слова, його семантичної структури та функціонування, увиразнює вагомість парадигматичної, синтагматичної, епідигматичної, хронологічної, аксіологічної та ін. параметризації лексичного складу мови, формує нові напрями інтегрального лексикографічного відтворення динамічних змін у мові тощо. Серед наукових проблем сучасної металексикографії: лексикографічна типологія; лексикографічна критика; історія розвитку лексикографії; аспектне використання словників; засади лексикографічного опису мовних одиниць; інтегральне лексикографічне моделювання; макро- та мікроструктура словника та ін.

На основі сучасних металексикографічних узагальнень укладено новітні словники інтегрального типу *Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики* (відп. ред. Є. А. Карпіловська, 2013), *Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х книгах* (голова редколегії П. Ю. Гриценко, відп. ред. Л. В. Мовчун, 2017); *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.:*

словник-індекс: у 3-х т. (голова редколегії П. Ю. Гриценко, заступник голови З. Г. Козирєва); *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття* (наук. ред. Є. А. Карпіловська та З. Г. Козирєва, 2022) та написано низку колективних монографій, серед яких *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* (2011), *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія* (відп. ред. І. С. Гнатюк, 2012); *Галактика Слова* (голова редколегії П. Ю. Гриценко, 2020); *Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному відображенні* (відп. ред. І. С. Гнатюк, 2021); *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія* (відп. ред. Є. А. Карпіловська, 2023); *Теоретичні засади лексикографування мовотворчості: ідіолект і узус* (відп. ред. З. Г. Козирєва, 2023).

Література: Голубовська І. О. та ін. Лінгвістичні словники і словники лінгвістичної термінології. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. Київ, 2014. С. 3–18; Гордієнко Н. Сучасна лексикографія як об'єкт лінгвістики. *Українська мова*. № 3. 2011. С. 67–73; Демська О. М. Вступ до лексикографії. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2010; Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. Вена-Харьков: Харьковское лексикографическое общество, 1998; Казими́рова І. А. Метамова опису української лінгвістичної термінографії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*. 2014. № 791. С. 109–112; Капранов Я. В. Лексикографія у її сучасних викликах. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Зб. наук. праць. вип. 11. Ужгород, 2013. С. 158–169; Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів, 2005; Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: Інституту української мови НАНУ. 2023; Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія. Київ: Наукова думка, 1978; Сніжко Н. В. Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*. № 3. 2022. С. 3–24; Тараненко О. О. Новий словник української мови: Концепція і принципи укладання словника. Київ; Кам'янець-Подільський, 1996; Українська лексикографія та лексикологія: проблеми, завдання. *Українська мова*. 2011. № 4. С. 96–106; Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011; Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Київ: КММ, 2012; Ціхоцький І., Левчук О. Лексикографічний практикум. Навчально-методичний посібник для студентів І курсу філологічного факультету. Львів, 2013; Wiegand H. E. On the Structure and Contents of a General Theory of Lexicography / Herbert Ernst Wiegand. *Proceedings Papers from the Inter-*

national conference on Lexicography. Exeter: 9–12 September, 1983. P. 13–20; Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej / Piotr Żmigrodzki. Katowice: Wy-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2005.

Наталія Сніжко

Лексико-семантичний варіант слова (ЛСВ)

Лексико-семантичний варіант слова (ЛСВ), *лінгв.* – окреме лексичне значення (семема) у структурі багатозначного слова, яке в тлумачному словнику позначено певною арабською цифрою або двома скісними чи вертикальними рисками і має дефініцію. Під цифрою **1** постає первинне значення полісемічного слова, під наступними – вторинні, утворені внаслідок метафоричних або метонімічних перенесень такого значення. Сукупність усіх ЛСВ слова (семем) утворює його семантичну парадигму і відображає внутрішньослівні системні відношення – ланцюжкову, радіальну або ланцюжково-радіальну полісемію. Кожне моносемічне слово має один лексико-семантичний варіант (семему).

На основі спільних інтегральних сем (архісем), які виділяють у семантичній структурі кожного ЛСВ (семеми), слова об'єднують в лексико-семантичні поля, внаслідок чого лексико-семантичну систему мови можна уявити як сукупність лексико-семантичних полів, які перекривають одне одного. На основі таких перетинів постають моделі багатозначності, що засвідчують динаміку семантичного розвитку мови та закономірності універсального і національного мовомислення.

Термін ЛСВ важливий для моделювання поняттєвої структури мови, дослідження синонімії, антонімії та омонімії, а також для диференціації понять **лексема** (двопланова одиниця, що становить слово у сукупності усіх його форм і значень), **семема** (однопланова одиниця плану змісту, ЛСВ, який є реалізацією лексеми у процесі мовлення і становить собою сукупність ієрархічно організованих сем) та **сема** (елементарний компонент значення, який реалізується в семемі).

Література: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.: Наука, 1974; Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: Підручник. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006; Клименко Н. Ф., Пещак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ: Наукова думка, 1986; Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ: Видавничий центр

«Академія», 1999; Кочерган М. П. Лексико-семантична система. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 305–306; Лакофф Д., Джонсон М. Метафори, котóryми ми живем. *Теорія метафори*. М.: Прогресс, 1990. С. 387–415; Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків: 1977; Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків: Вид. група «Основа», 2008; Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988; Сніжко Н. В. Моделі багатозначності українських іменників (за матеріалами тлумачної лексикографії). *Лексикографічний бюлетень*. Вип. 19. Київ, 2010. С. 83–93; Струганець Л. Слово як об'єкт лексикології. *Лексика на перетині наукових парадигм*: монографія / за ред. Л. В. Струганець. Тернопіль, 2018. С. 6–21; Тараненко О. О. Полісемія. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 502–503; Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантичній системі мови. М., 1966.

З ІСТОРІЇ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ

Маргарита Жуйкова,
Ольга Свідзинська

Читаючи Івана Котляревського, або Дещо про нишпорну годину

Українська література початку XIX століття містить чимало лінгвістичних загадок, передусім незрозумілих зараз лексем і фразеологізмів, що їх мовознавці часто трактують як властивість ідіостилю того чи того письменника, а сучасні читачі схильні не помічати. Проте може виявитися, що якийсь ужитий письменником вираз не є випадковим явищем і несе певне змістове навантаження, долучаючи несподівані обертони до характеристики персонажів. Саме в такому аспекті, на нашу думку, варто розглядати і деякі мовні одиниці, з якими стикаємося у творах Івана Котляревського.

У відомій зі шкільної лави комедійній п'єсі «Наталка Полтавка» є персонаж на прізвище *Тетерваковський*, статус якого автор визначив словом *возний*. Це імперський чиновник невисокого рангу, ще нестарий, із гарною для того часу освітою, що працює в суді, не цураючись при цьому, як би ми зараз сказали, корупційних схем. Зізнаючись Наталці у коханні, він використовує переважно книжні, юридичні вирази (серед яких трапляється чимало церковнослов'янізмів, інколи вимовлених на український манір) та вдається до образів, спертих на відомі автору та його першим читачам суспільно-політичні реалії, наприклад:

Когда би я имѣл – тебѣ-то, як его – стѣлько языков, скѣлько артикулов у статутѣ или скѣлько запятых в Магдебургском правѣ²⁶, то і сих не довѣло би на восхваленіє ліпоти твоєї!.. (с. 10)²⁷.

Наталка, почувши це, природно відповідає, що такої мови вона геть не розуміє.

Однак персонаж Котляревського продовжує мовити в тому ж дусі і трохи згодом на зауваження Наталки, що в Полтаві є достатньо панночок на виданні, які більше пасують до статусу чиновника, реагує так:

²⁶ Полтава отримала привілей Магдебурзького права значно пізніше за інші українські міста, у 1752 році, від гетьмана Кирила Розумовського. Проте місто практично не могло користуватися самоврядуванням, а 1781 року, із запровадженням губернського правління на території України, давні привілеї загалом перестали діяти. Докладніше див. Кисіль І. М. Привілей на Магдебурзьке право Полтаві 1752 р. (до питання про автономію міської громади). *Архіви України*. 2015. № 5–6. С. 23–34.

²⁷ Тут і далі цитуємо текст за виданням «Наталки Полтавки», що вийшло у Львові 1898 р. у друкарні Наукового Товариства імені Шевченка.

Бачив я многих і ліпообразних і богатих; но серце моє не імієть – тее-то, як єго – к ним поползновенія. Ти одна заложила єму позов на вічний роки і душа моя єжечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години (с. 11).

У другому реченні цього фрагменту, де Тетерваковський описує силу свого кохання, Котляревський ужив одразу три вирази із семантикою часу: *на вічний роки, єжечасно* та *послі нишпорной години*. Два з них не становлять для читача якоїсь проблеми: персонаж п'єси безперервно думає про предмет свого кохання і вважає, що такий його стан буде тривати завжди. Проте останнє словосполучення, яке вказує на якусь конкретну частину доби, безперечно, є рідкісним явищем у творах українських письменників і не надається до простої інтерпретації. Після чого саме душа закоханого рветься до Наталки? Чому Котляревському важливо було вказати на цей часовий проміжок, якщо його герой і без того вже оголосив про свої *єжечасні* душевні поривання до коханої особи?

Прикметник *нишпорний* відсутній у наших загальноновідомих словниках. І хоча носіям української мови знайоме розмовне дієслово *нишпорити* й утворений від нього іменник з негативною оцінною семантикою *нишпорка*, ці знання нічого не додають до розуміння сенсу виразу *послі нишпорной години*. Логічно припускати, що йдеться про слово, яке вийшло з активного вжитку до початку ХІХ ст. Можливо, і раніше сфера використання цього прикметника була обмеженою. Отже, звернімося до словників, з яких можна довідатися щось корисне про слово *нишпорний* (і про той іменник, від якого утворено цей прикметник).

У першій половині ХІХ ст. український шляхтич козацького роду, Павло Білецький-Носенко, закоханий у красне письменство, а згодом занурений у процес збирання та впорядкування української лексики, підготував рукописний словник десь на 20 тисяч слів, уживаних на теренах лівобережної України (тобто саме там, де живив свої твори народномовною стихією Іван Котляревський). Видано цей словник вже за радянських часів стараннями В. В. Німчука²⁸. Знаходимо у цьому цінному джерелі іменник *нишпора*, який, на думку укладача, є фонетичним варіантом композита *нич-пора*, тобто «нічна пора». Білецький-Носенко помилився щодо внутрішньої форми іменника, пов'язуючи його зі словом *пора*, але загалом ця похибка не є суттєвою. Важливо, що укладач зафіксував для цього слова значення 'вечерня, навечерие' (с. 246). Там само подано й прикметник *нишпорний* (**ничпорний* – так мало би бути за версією Білецького-Носенка) зі значенням 'вечірній' та дієслово *нишпорити*, яке укладач визначив так: 'звонить на вечерню, отправляют вечерню'.

Дещо пізніше, вже в другій половині ХІХ ст., лексеми *не'шпир* та *нешпо'ри* (pluralia) було включено в реєстр першого тому «Малорусько-

²⁸ Білецький-Носенко П. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1966.

німецького словаря» Євгена Желехівського (1886)²⁹. Укладач подав для першого з цих іменників значення ‘сумрак’ (українською мовою), а для другого використав переклад – німецьке слово *Vesper*, що означає ‘вечірня’ (с. 527).

Своєю чергою, німецький іменник *Vesper* [fesper] є продовженням латинського іменника *vesperus*, що позначає пору доби – час після заходу сонця. Шлях від латинського слова *vesperus* до українських *нешпир* та *нишпор* (*нишпора*) пролягав через декілька країн та культурних традицій. Як зазначено в «Етимологічному словнику української мови»³⁰, лексема *нешпир* потрапила в українську мову через польську, а в польську була запозичена зі старочеської (с. 83); у старочеську це слово потрапило із середньовічної німецької. Оскільки всі ці мови мали власні номінації для частини доби, яка настає після заходу сонця, запозичена лексема отримала інший зміст, трансформувавшись при цьому фонетично. На ґрунті західнослов'янських мов на місці початкового приголосного [в] з'явився звук [н]; у такій фонетичній формі іменник потрапив до української і білоруської мов. Щодо семантики, то, очевидно, ця лексема позначала не вечір, а вечірню відправу в костелі, тобто виключно в католицькому храмі. У такому значенні слово *nieszpor* фіксує, наприклад, «Słownik polszczyzny XVI wieku»³¹. У ньому подано численні фрагменти старих текстів, де трапляються, зокрема, комбінації лексем *nieszpor i jutrzeń* (‘вечірня та утре-ня’), *msze i nieszpory* (‘меси та вечірні’). Фіксуються в польській мові XVI ст. і вживання прикметника *nieszporny*, що утворений від іменника і зберігає його стосунок до вечірньої відправи в костелі (наприклад, *psalmy Nieszporne, modlitwy Nieszporne*). Проте вже в XVI ст. прикметник *nieszporny* вживався і як синонім до *wieczorny* зі значенням ‘taki, który przypada na wieczór; charakterystyczny dla wieczoru’.

Разом із католицизмом, поширеним на території всієї Речі Посполитої, на наші етнічні землі потрапили і лексеми *нешпор* та *нешпорний* (остання переважно у сполученні з іменником *година*). Знаходимо контексти з цими словами в Картотеці «Словника української мови 16 – першої половини 17 ст.», що зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові³². Див.:

²⁹ Малоруско-німецкий словарь. Львів, 1886.

³⁰ Етимологічний словник української мови: у 7 томах. Київ: Наукова думка, 2003. – Т. 4. – С. 83.

³¹ Słownik polszczyzny XVI wieku. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. Т. 18. S. 109–110.

³² Дуже вдячні завідувачці відділу п. Наталі Багнюк за можливість ознайомитися з матеріалами картотеки.

...протє(с)туючы(и) того(ж) вышъпоменєно(го) дня и свята, зъ нешъпору зъ ко(с)тела до дому своє(го) вла(с)ного пришедшы... (Володимир, 1646)

Трвало тоє очекиванє наше ажъ до нешпору (Берестя, 1596)

... поча(в)ши спора(н)ку ажъ до нешпо(р)ноє години ѿчекива(л) (Житомир, 1609)

Перший із наведених контекстів свідчить, що *нешпор* вжите у значенні 'вечірня відправа у костелі', а другий контекст допускає два розуміння змісту цього іменника (власне відправа або вечір).

Оскільки для певних теренів України передання тих змістів, що корелювали саме з католицькою вечірнею, не було актуальним, то лексема *нешпор* / *нешпір* / *нишпор*, яка вже увійшла в практику мовлення, використовувалась лише щодо позначення часу після заходу сонця, сутінків (як це і зазначено у словнику Є. Желехівського). Аналогічно, і прикметник *нешпорний* / *нишпорний*, на відміну від польського *nieszporny*, позначав не час вечірньої відправи в костелі, а час доби після заходу сонця³³.

Повертаючись тепер до репліки Тетерваковського, ми можемо зрозуміти, про яку пору дня говорив персонаж: він думає про Наталку після настання вечірньої пори, в сутінках.

Але чому все ж таки Котляревський спеціально вказав у репліці свого героя на *нишпорну годину*? Нам видається ймовірним таке пояснення. Вираз *послі нишпорной даже години* можна розуміти як засіб позначення ночі, отже, Тетерваковський таким тонким прийомом, гідним освіченої людини, натякає на те, що він не спить по ночах і думає про предмет своєї любові. У всьому реченні помітна та сама схильність персонажа до гіперболізації, яка властива й іншим конструкціям, що ними Тетерваковський описує своє кохання до Наталки. Разом з тим не можна не помітити тої майстерності, з якою Котляревський підбирає виразні й неординарні мовні засоби для створення мовленнєвого портрета свого персонажа.

³³ Принагідно згадаємо, що при публікації збірника творів Івана Котляревського, Семена Гулака-Артемівського та Євгена Гребінки у серії «Руська письменність» (Львів, 1908 р., 2-е вид.) його видавець Юліян Романчук зробив спроби потлумачити окремі малозрозумілі слова та вирази, зокрема і з мовлення Тетерваковського. Наприклад, у короткому словничку до «Наталки-Полтавки» слово *поползновение* пояснене як 'потяг, хіть', хоча зрозуміло, що возний, говорячи про свої почуття, описує їх як високі, духовні переживання. Котляревський в жодному разі не натякає на тілесну складову любовних почуттів своїх персонажів, а тому запропоноване пояснення іменника *поползновение* слід визнати вкрай невдалим. Сполучення *нишпорна година* Романчук неточно тлумачить як 'година вечірні' (с. 356).

Лілія Дідун

Дещо про назви одягу з письменницького доробку Григора Тютюнника

Елементи традиційного українського костюма викликають незмінний інтерес дослідників. Назви предметів одягу виступають об'єктом вивчення різних галузей знань, зокрема лінгвістики. Наприклад, у художньому творі можемо віднайти рідковживане або й зовсім одиничне, зафіксоване лише в конкретного письменника, називання певної реалії. Такі одиниці не лише розкривають мовомислення митця, а й належать до скарбниці української мови. Звернімося до творчості українського письменника Григора Тютюнника (1931 – 1980), чий художній доробок містить оригінальні слова й вислови, що потребують більш глибоких пошуків. Одне з таких слів – **курпина**. Лексема не була раніше засвідчена у словниках і отримала своє лексикографічне оформлення у «Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (2022; далі – СМТОУ). У фрагменті тексту з оповідання Григора Тютюнника «В сутінки» це слово вжите двічі: *Я цілими днями никаю там і знаю кожну шпарочку, як латки на своїй курпині. Мені їх потрібно знати, тому що мій єдиний, трухлявий уже дерев'яний ковзан, прикручений до старого батькового чобота телефонним кабелем, не раз потрапляв у оті підступні шпарки. Так то ще й не горе, як заб'єшся. А от якщо курпину розірвеш або штани на коліні репнуть, тоді...* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 47). Автентичність тексту і, відповідно, саме такого подання одиниці забезпечує той факт, що характерною ознакою видання «Холодна м'ята» (2014) є те, що «тексти вперше публікуються в первісному вигляді, в якому вони виходили з-під пера відомого майстра слова, – з них знято втручання радянської цензури» – зазначає упорядник видання П. П. Засенко. Контекст вживання дає можливість виробити відповідне тлумачення одиниці, що забезпечує її подальше лексикографічне оформлення у СМТОУ: **курпіна**, -и, ж. Коротка чоловіча або жіноча куртка, різновид свити; куцина. *Я цілими днями никаю там і знаю кожну шпарочку, як латки на своїй курпині* (Гр. Тютюнник, Холодна м'ята, 2014, 47) [СМТОУ: 332]. У тлумаченні фігурує слово **куцина**, яке СУМ та «Етимологічний словник української мови» в 7 томах (ЕСУМ) трактують як «короткий верхній одяг» [СУМ, IV: 422; ЕСУМ, III: 165], що теж дає змогу проєктувати значення одиниці **курпина**. Відповідно **куций** – «короткий; низького зросту; короткочасний; надто обмежений, недостатній; [чорт]» [ЕСУМ, III: 165]. ЕСУМ подає також одиниці **куцовейка**, **кацавейка**, **куцохвейка** (коротка жіноча або чоловіча свитка) [ЕСУМ, III: 166]. Для повнішої картини побутування розгляданої назви одягу наведемо також слова з «Етимологічного словника російської мови»

Макса Фасмера: *курпы, курпины* (лапті) та заувагу в кінці тлумачення цієї словникової статті, що звідси, мабуть, походить новотвір *курпяки* (шкура ягняти). У Толковому словарі В. І. Даля знаходимо таке: *курпы, курпины* (крутцы, пеньковые лапти), *курпечий* (ягнячий), *курпняк* (бирка, ягнячья овчина, смушка, мерлушка). СУМ подає *смушок* (шкурка, хутро новонародженого ягняти; шкура, хутро вівці), *смушевий* (зроблений, пошитий зі смушка) [СУМ IX: 421]. Також наведемо: *смушева шапка* (Тій стрічку купили, Кому шапочку смушеву, Чобітки шкапові, Кому свитку. Тарас Шевченко), *цигейкова шуба* (Цигейкову шубу шують з високоякісного смушка, а вівці, які дають його, повинні не менше двох разів на рік проходити обробку креоліном. Наука і життя) [СУМ, IX: 421]. Гадаємо, разом ці слова подають ряд значень для повнішого ілюстрування досліджуваної лексеми на позначення верхнього одягу.

Одиниця має відбиття у мовознавчих дослідженнях. У контексті вивчення творчості Григорія та Григора Тютюнників цю лексему в ряді назв верхнього одягу, а саме номенів теплого одягу, розглядає Н. В. Бондар: *бурка, ватянка, зіпун, курпина, куртка, куцина, лапсердак* тощо [1: 101; 2: 69]. Дослідниця творчості братів Тютюнників відводить таким одиницям роль не просто яскравої експлікації побуту села, а й зараховує їх до ніші ціннісних орієнтирів Полтавщини та українського народу загалом, адже вони допомагають зануритися в таїну національного характеру і ментальної свідомості [2: 73]. Лінгвістичні розвідки про подібні реалії матеріальної культури українців та їх подальше лексикографічне опрацювання сприяють повнішому розкриттю багатства мовної скарбниці українського народу.

Література

Бондар Н. В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Полтава-Запоріжжя, 2018. 224 с.

Бондар Н. В. «Що ж Там, під одвічною кухвайкою?..» (естематоніми та селянський колорит у мовопросторах братів Тютюнників). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10. С. 68 – 74.

Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т 3. Київ: Наукова думка, 1989.

Словник мови творчих особистостей України другої половини XX – початку XXI століття. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с.

[Електронне

видання].

URL: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

Словник української мови: у 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

Тютюнник Г. М Холодна м'ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / Упоряд. і передм. П. П. Засенка. [Вид. друге]. Київ: Укр. письменник, 2014. 844 с.

Євгенія Карпіловська

**Давньокиївська (давньоруська) спадщина в українській мові:
*сóдухи, сóдухи спустіти***

В українській мові стикаємося з універбами, тобто результатами об'єднання в слово складників словосполуки або частини речення з втраченою їхнього значення, на базі застарілих сполук відмінкових форм іменників з прийменниками. Наприклад, у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907-1909), а у творах художньої літератури (зокрема у творах Пантелеймона Куліша) ще раніше засвідчено слово *сóдухи* в значенні «смерть, кінець» та фразеологізм із ним *сóдухи спустіти* «померти, сконати» (СГ IV: 164). Лише ті, хто добре знає службу Божу в православній церкві впізнає тут перші слова заупокійної молитви про новопреставлених у версії церковнослов'янською мовою: *Со дѹхи праведных скончавшихся дѹшу раба Твоего, Спасе, упокой* зі старою формою орудного відмінка множини *дѹхи* іменника чоловічого роду *дѹх* у сполученні з прийменником *со* (пор. також *со товáрищи, со отцѣ́и*), що прийшла до церковнослов'янської мови з конфесійних перекладів давньокиївського (давньоруського) періоду історичного розвитку української мови. У перекладі сучасною українською мовою цей зачин звучить уже так: *З дѹхами спочилих праведників дѹшу раба Твого, Спасе, упокой* і пор. з російським переказом цього зачину *со святыми упокой*, де цікава для нас сполука взагалі зникла.

На спрощення колишньої кількаслівної основи та затемнення внутрішньої форми слова *сóдухи* вказує не лише переміщення наголосу на перший склад слова – колишній прийменник, а й форма однини *сóдуха*, засвідчена в «Словнику української мови» в 11 томах: *сóдухи, -ів, мн. (одн. сóдуха, -и, ж.), розм., заст.* Кінець, загибель. [Бекер:] *Де він, той катюга? .. [Вітінг:] Ось нехай тільки вловимо, буде йому содуха* (Л. Укр., IV, 1954, 244) (СУМ IX: 437). У такій формі це слово вжила Леся Українка в перекладі драми німецького письменника Гергарта Гауптмана (1862-1946) «Ткачі» (1892), який вона здійснила в 1899-1900 роках. Прикметно, що в достатньо показовому за своїми джерелами (від 1816 до 2022 року) та обсягом вміщеного лексичного матеріалу (130 тис. текстів різних жанрів близько 30 тис. авторів) Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови (ГРАК) не виявилося жодного прикладу зі словами *сóдухи, сóдуха* або із фразеологізмом *сóдухи спустіти*.

Отже, універб, засвідчений у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка ще в упізнаваній формі прийменниково-іменникової сполуки, паралельно функціонував у вже остаточно лексикалізованій формі, у якій флексія *-и* орудного відмінка множини

іменника *дух* сприймалася вже як флексія називного відмінка множини **-и**. Історія лексикалізації сполуки *со духи* є ще одним доказом ролі семантики в збереженні форми слова.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

Оксана Тищенко

Деструктивний «БанкірЪ»?

Мовці зацікавилися, чи не містить назва готелю «ЦісаR БанкірЪ» у Львові ймовірного прихованого змісту, який може мати деструктивний та антидержавницький вплив і провокувати лояльність до панславізму та регіонального імперіалістичного минулого.

Назва згаданого готелю у відкритих джерелах побутує в таких графічних варіантах: «ЦісаR БанкірЪ» / «Цісар БанкірЪ» / «Цісар Банкір» / «Tsisar Bankir». *Цісар* у цьому разі можна трактувати як відповідник вищезначеним *роял*, *імперіал* (пор. готель «Роял Олімпік» у Києві), тобто це клас готелю – *п'ятизірковий, фешенебельний, ексклюзивний, найвищої якості послуг*.

Сьогодні в Україні від 2015 р. діє Закон «Про засудження **комуністичного** та **націонал-соціалістичного (нацистського)** тоталітарних режимів та заборону використання їх символіки» [2]. Також розпрацьовано Проєкт Закону про деколонізацію гуманітарної сфери України – задля позбавлення імперського, постімперського, радянського символізму, **інших символів російської імперської** гегемонії в українському публічному просторі, культурі, освіті, архітектурі тощо [3]. В українській мові *цесарем* називають переважно імператора Австро-Угорщини, що **формально не є підставою до вжиття заходів з декомунізації, деколонізації** згідно з названим законом та навіть проєктом, оскільки не має стосунку ані до комуністичного, ані до націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. До того ж український історик та публіцист Ярослав Грицак зауважує: «якщо говорити про [цесаря] Франца Йосипа, як про символ, то це символ не шкідливий і не агресивний» [1] – на відміну від символів комуністичних, російських, зокрема російськоімперських.

Однак графічне оформлення назви «ЦісаR БанкірЪ» / «Цісар БанкірЪ» спричиняє небажані асоціації. Сучасні підприємці в РФ та почасти в деяких колишніх країнах СНД додають «Ъ» (твердий знак, колишній *ср/йор*) після твердих приголосних у назвах фірм, спільнот, закладів, комерційних продуктів тощо: «КоммерсантЪ» – російська щоденна суспільно-політична газета з посиленням діловим блоком; ресторани «ТрактирЪ», кава «АдмиралЪ», магазин «ЛомбардЪ», кава

«ПётрЪ», журнал «ГастрономЪ», таксі «ЯмщикЪ», агентство нерухомості «ВариантЪ» і «АдресЪ», лазня «МоржЪ» тощо. Такий графічний засіб, коріння якого сягає дореформеного правопису Російської імперії, застосовують задля маркетингового ходу зі створення позитивного іміджу товару чи установи завдяки поширеному в РФ уявленню: «дореволюційне, імперське, царське, старе» = «добре, якісне, надійне». Таким чином, «Ъ» наприкінці сучасних слів спричиняє асоціації з Російською імперією, царською Росією як «золотою добою», а отже, є небажаним елементом стилізування українських назв.

Рекомендуємо не вживати букву «Ъ» у назві готелю «Цісар Банкір», оскільки це спричиняє небажані асоціації з Російською імперією, Російською Федерацією, російськими наративами. Щодо слова *цисар*, то негативних (антидержавницьких, деструктивних) конотацій воно не має.

Джерела

1. Грицак Я. Ностальгуємо за стабільністю.
URL: <https://zbruc.eu/node/58930> (6.12.2023).

2. Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26. С. 219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (6.12.2023).

3. Проект Закону про деколонізацію гуманітарної сфери України. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-dekolonizatsiyu-gumanitarnoi-sferi-ukraini> (6.12.2023).

Оксана Тищенко

Губернатор чи голова?

Відповідно до історії адміністративно-територіального устрою на території сучасної України особа з повноваженнями сучасного голови обласної державної адміністрації, мала такі назви:

у часи Київської держави (Русі) – першими спробами адміністративно-територіального поділу можна вважати існування земель-князівств – *князь* (Великий князь стояв на чолі держави);

у часи Галицько-Волинської Русі – земель-князівства – *князь*;

у часи Литви та Польщі – Великого Литовського князівства, Королівства Польщі та Речі Посполитої – воєводства – *воєвода*;

у часи Гетьманщини (Військо Запорозьке) – полки – *полковник*;

у часи Російської імперії – губернії – *губернатор, генерал-губернатор*;

у часи національно-визвольної боротьби в 1917–1920 рр. – землі – *губернський комісар*;

у часи Української Держави (УНР) – губернії – *губернатор*;

у часи Радянської України до 1924 р. – губернії – *губернатор*; з 1924 р. – області – *голова обласної ради*.

Слово *губернатор* походить від лат. *gubernare* – «правити», тому логічно, що воно має найтривалішу практику вживання у відповідному контексті.

Українського відповідника-однослівна назві очільника області сучасної України – *голова обласної державної адміністрації*, – чи головної посадової особи територіальної громади міста в Україні – *міський голова*, – найближчого за часом і традицією вживання, який би не суперечив сучасним адміністративно-територіальним і політичним поняттям, немає. Найдоцільніше в неофіційному тексті вживати словосполучення розмовного штибу *обласний / міський голова* (*міський голова*, що є головною посадовою особою територіальної громади міста, має також неформальну назву – *мер*).

Джерела

1. Історичний територіальний поділ України / <http://uk.wikipedia.org/wiki>;

2. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К.: Вид-во «Довіра», 2000. – С. 2.

Оксана Тищенко

Застосунок чи додаток?

На означення комп'ютерної програми, яка дає змогу користувачеві розв'язувати / виконувати конкретні завдання (англ. *application*) в офіційних та інших типах текстів **рекомендуємо вживати термін застосунок**.

Термін *мобільна програма* виник на основі офіційно вживаного, але сьогодні вже застарілого терміна *прикладна програма* (у середовищі про-

грамістів переважно використовують позначення *прикладна програма* на противагу *програмному забезпеченню операційних систем*, програмам вищого рівня). Оновлені варіанти – це *застосовна програма*, *мобільний застосунок*, *застосунок*. Серед фахівців з комп'ютерних технологій усталилася думка щодо неточності та штучності терміна *додаток*. Однак точаться дискусії про надання переваги одному з термінів: *застосунок* чи *застосування / застосовання*.

Словники кодифікують термін *застосування* (син. *додаток*, *прикладна програма*) [1, 5]. Термін *застосунок* використовують в українській локалізації Microsoft Windows 7, а також у документації українських компаній, зокрема Київстару, а також державного сервісу «Дія» [2]. Мовознавці надають перевагу термінові *застосунок* [3].

Усунути розбіжність у словниках та фахових, науково-популярних, офіційно-ділових текстах має на меті науково-технічна комісія з питань термінології при Держстандарті України, яка вважає, що треба вживати терміни *застосунок* (на першому місці) або *застосовання* (на другому місці) – 19 проти 10 голосів [4].

Джерела

1. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. / Е. М. Проїдаков, Л. А. Теплицький. – Київ: Видавничий дім «СофтПрес», 2006. – 2 вид. – Словник створено за підтримки компанії «МайкрософтУкраїна» за ред. чл.-кор. НАН України О. Л. Перевозчикової.
2. Дія. URL: <https://diia.gov.ua>
3. Пономарів О. Д. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-olexandr-ponomarov-38437307>
4. Протокол комісії № 2 письмового голосування щодо вживання слів, похідних від дієслова *застосовувати*. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Komisija/Protokol_2002_02.pdf ; Гінзбург М. Д. «Application, як це українською?» URL: <http://www.setlab.net/?view=application-term#q16>
5. Тлумачний словник з інформатики = Computer Science Glossary / Г. Г. Півняк, Б. С. Бусигін, М. М. Дівізінюк [та ін.]. М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ, 2010. 606 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ДІДУН Лілія Іванівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДРАГІЧЕВИЧ Райна – доктор філології, професор, Університету в Белграді, Белград (Сербія)

ЖУЙКОВА Маргарита Василівна – доктор філологічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)

КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України (Київ)

КОЗИРЄВА Зінаїда Георгіївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови (Київ)

МИРОШНІЧЕНКО Ілона Михайлівна – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)

САМОЙЛОВА ІРИНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СВІДЗИНСЬКА Ольга Анатоліївна – асистент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка» (Львів)

СКОПНЕНКО Олександр Іванович – кандидат філологічних наук, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні (Київ)

СНІЖКО Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

СОКОЛОВА Світлана Олегівна – доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України (Київ)

СТОГНІЙ Ірина Валеріївна – старший викладач кафедри іноземних мов, Національна академія статистики, обліку і аудиту (Київ)

ТАРАН Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (Черкаси)

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИГВІНЦЕВА Юлія Олександрівна – доктор філософії, Інститут української мови НАН України (Київ)

ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ДЛЯ АВТОРІВ

Редколегія збірника наукових праць «Лексикографічний бюлетень» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані наукові статті, пов'язані з історією лексикографії, методологією й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, ономасіологічного, комунікативного, соціо- та етнокультурного аналізу мовних фактів, словникові матеріали, рецензії, хроніки, огляди, присвячені видатним мовознавцям та науковим заходам, лексикографічні консультації зі складних або дискусійних питань лексикології, фразеології та лексикографії, дефініції термінів сучасної лексикографії. Обсяг матеріалу – до 1 авторського аркуша (40 000 знаків з проміжками). Термін подання рукописів – до 1 листопада. Публікація статей для авторів – безкоштовна.

Збірник містить рубрики: Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика; Словникові матеріали; Комп'ютерні технології у лексикографії; Персоналії; Рецензії, анотації; Хроніки; Ювілеї; Сторінка пам'яті; Лексикографічні консультації; Терміни сучасної лексикографії.

Рукописи можна подавати українською, іншими слов'янськими (крім російської) та англійською мовами.

Рукописи подавати ідентичними в паперовому (у 2-х пронумерованих примірниках) та електронному варіантах на адресу електронної пошти редколегії: slovsprava@ukr.net

Автор підписує першу сторінку паперового варіанта статті (дата, ПІБ).

Аспіранти і здобувачі наукового ступеня доктора філософії подають статті з рекомендацією завідувача відділу чи наукового керівника.

З автором статті редколегія підписує Ліцензійний договір на її використання.

Назва файлу має містити прізвище автора, наприклад: Петренко_стаття.docx або rtf. Для адекватного відтворення у збірнику тексту матеріалів автори подають, у разі необхідності, оригінальні шрифти, а також текст у форматі pdf.

Кожна стаття рубрики «Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика» повинна мати такі компоненти: код УДК, назву статті та відомості про автора українською та англійською мовами. Інформація про автора обов'язково подано в такій послідовності: ПІБ повністю, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, поштова адреса з індексом, адреса електронної пошти. Цю інформацію обов'язково дублюють українською й англійською мовами.

Вимоги до оформлення

Формат: А-4, через 1,5 інтервала.

Поля: праве – 1,5 см.; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см; абзац – відступ на 1,25 см.

Шрифт: Times New Roman, розмір – 14, виконані на комп'ютері у редакторі WordforWindows (*.doc, *.docx, *.rtf). Для набору формул, графіків і таблиць треба використовувати спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows.

Спеціальні символи:

лапки в українських текстах використовувати лише друкарські «», проте“ ” – в іншомовних текстах, а також для подання етимологічних відомостей;

знак тире ставити за допомогою комбінації клавіш –Ctrl–мінус;

ініціали в межах статті подавати уніфіковано через знак «нерозривний проміжок» (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий.

Спеціальні шрифти (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті. У статті не ставимо переноси слів та не робимо кольорові виділення. Нумерація сторінок наскрізна по всьому рукопису. На першій сторінці номер не ставимо.

Ім'я та прізвище автора розміщувати справа, нижче зліва – УДК; назву друкувати через рядок по центру з великої літери:

Ольга Петренко

УДК 161.2.81'374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

Потім через рядок анотацію та ключові слова українською мовою. Анотацію англійською мовою розміщувати через рядок після Legend та References у кінці тексту.

Вимоги до анотацій статей

– українською мовою: анотація (до 500 знаків з проміжками) з ключовими словами (до 80 знаків, не більше п'яти слів) без загальних слів, методологічних деталей, аббревіатур;

– англійською мовою: науковий реферат статті (від 1800 до 2000 знаків з проміжками) з ключовими словами.

До інших рубрик УДК, анотацію з ключовими словами українською мовою не подавати (англійською – за бажанням).

Покликання

–на наукові джерела списку літератури у квадратних дужках подавати сторінку через двокрапку після порядкового номера джерела, напр.: [21:

107], [Там само], [Там само: 108]. У разі покликання на кілька джерел, подаємо їхні номери в порядку зростання; між сусідніми номерами в списку літератури ставимо дефіс [15; 22-23];

– покликання на умовні скорочення джерел подаємо в круглих дужках, напр.: (СФУМ: 85), (Там само: 115);

– том багатотомного видання позначаємо римською цифрою після номера джерела, напр.: [7 V: 112].

Списки умовних скорочень та літератури

Джерела та Література подавати мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання (див. http://library.nlu.edu.ua/Biblioteka/sait/DSTU_8302-2015.pdf)

Список джерел (з умовними скороченнями їхніх назв) подавати в алфавітному порядку через рядок після тексту статті. Літературу в алфавітному порядку слід подавати через рядок після списку умовних скорочень джерел. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог спершу кирилицею, потім – латиницею. Обов'язково зазначати: для багатотомних видань – скільки всього томів має видання, рік публікації першого та останнього тому; для статей – початкову та кінцеву сторінки в джерелі:

Legend (подавати через рядок після Літератури): ліва колонка – мовою оригіналу, а права – переклад англійською. References (через рядок після Legend) подаємо таким можливим варіантом структури бібліографічних посилань: транслітеровані прізвище й ініціали автора (між ініціалами і прізвищем – кома), в круглих дужках рік видання, переклад назви статті та джерела англійською мовою, вихідні дані з позначеннями англійською, в круглих дужках мова видання.

Джерела

1. **АК** – Архівна картотека. 2018. URL: <https://ak.iul-nasu.org.ua> (останнє звернення: 25.07.22).

2. **СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наукова думка, 2003. 786 с.

Література

1. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ: Вища школа, 1982. 165 с.

2. Стріха М. Українських художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт-Наш час, 2006. 344 с.

Legend

1. **АК** – Archival card index. URL: <https://ak.iul-nasu.org.ua> (last accessed: 25.07.22) (in Ukr.).
2. **ФСУМ** – Phraseological dictionary of Ukrainian (1993). Kyiv (in Ukr.).

Reference

1. Koptilov, V. V. (1982). Theory and practice of translation. Kyiv: Higher School. 165 p. (in Ukr.).
2. Strikha, M. (2006). Ukrainian artistic translation: between literature and nation-building. Kyiv: Fakt-Nash chas. 344 p. (in Ukr.).

СТАТТІ, ПОДАНІ БЕЗ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ, НЕ ПУБЛІКУЄМО.

Матеріали, подані для публікації у збірнику, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне, конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія збірника залишає за собою право рецензувати та редагувати статті. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертаємо. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія збірника. До друку збірник рекомендує Вчена рада Інституту української мови НАН України.

Відповідальність за правдивість поданої інформації, посилянь та правильність перекладу англійською мовою несе автор (автори) публікації.

Матеріали, публіковані у збірнику, відбивають погляд авторів, який не завжди може збігатися з позицією редакційної колегії. Редколегія збірника в таких випадках залишає за собою право це зазначити в коментарі до статті.

Для безпосереднього зв'язку редколегії збірника з автором (авторами) до статті слід додати інформацію: ПІБ автора, номер мобільного чи стаціонарного домашнього телефону, адреса електронної пошти.

На сайті <http://www.slovnyk.ua> можна безоплатно скористатися програмою транслітерації українського тексту латиницею.

На сайті <http://www.translit.ru> – транслітерація текстів старослов'янською мовою.

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Випуск 32

Відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної
лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 044 279-60-17.

e-mail: slovsprava@ukr.net